

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Мр Милица Д. Ковачевић

**МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У
ОБЛАСТИ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И
МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ**

докторска дисертација

Београд, 2013. године

UNIVERZITET U BEOGRADU

PRAVNI FAKULTET

Mr Milica D. Kovačević

**MEĐUNARODNI STANDARDI U
OBLASTI KRIVIČNIH SANKCIJA I
MERA ZA MALOLETNIKE**

doktorska disertacija

Beograd, 2013. godine

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF LAW

Mr Milica D. Kovačević

**INTERNATIONAL STANDARDS IN THE
FIELD OF CRIMINAL SANCTIONS AND
MEASURES FOR JUVENILE
OFFENDERS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013.

МЕНТОР:

- Др Љиљана Радуловић, редовни професор
Правни факултет Универзитета у Београду

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

- Др Милан Шкулић, редовни професор
Правни факултет Универзитета у Београду
- Др Зорица Поповић, редовни професор
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у
Београду

ДАТУМ ОДБРАНЕ: _____

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

РЕЗИМЕ

Сврха обраде одабране теме огледа се у издвајању и систематизовању кључних међународних стандарда у области кривичних санкција и мера за малолетнике. Ова област обилује отвореним питањима, јер све комплекснијим системом кривичних санкција и мера треба истовремено остварити два на извешан начин супротстављена циља: ефикасно генералнопревентивно и специјалнопревентивно дејство, са једне стране, и обезбеђивање правилног развоја и ресоцијализације малолетног лица према коме су санкције и мере усмерене, са друге. У том смислу је континуирано отворена дискусија на тему којој од ових сврха треба дати одређену предност. Истовремено је требало утврдити правилности у погледу хијерархијског распореда појединих међународних стандарда, те вредносну позадину која стоји иза величања, или пак одбацивања, појединих постулата.

У циљу што потпуније обраде теме рад је подељен у шест основних целина у којима су садржани и случајеви из судске праксе, као и емпиријско истраживање којим је проучавано поштовање међународних стандарда у нашим условима. Хипотетички оквир који смо проверавали заснивао се на општој хипотези која гласи да постоји јасно дефинисан систем хијерархијски устројених међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера, те на више појединачних хипотеза. Методолошки оквир истраживања базирао се на нормативном методу, који је коришћен при анализирању садржине стандарда уобличених у међународним актима. Коришћени су и упоредно-правни, историјски и статистички метод. Имајући у виду тежњу да се суштински спозна смисао сваког појединачног стандарда, посматраног засебно и у вези са осталима, примењен је аналитичко-синтетички приступ.

Резултати истраживања указују да постоји релевантан систем хијерархијски устројених међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера. Кључну позицију у том систему заузимају начела најбољег интереса детета, забране дискриминације, заштите детета и права

детета на партиципацију и информисаност, како то и иначе сугерише литература у овој области. Ипак, налазимо да уз поменута начела битну улогу имају и начело минималне интервенције, начело активног укључивања заједнице у проблематику сузбијања малолетничког криминалитета и начело примењивања специфичних правила за малолетнике и на популацију млађих пунолетника.

Са друге стране, обиље литературе кроз коју упознајемо стање у правним системима других земаља, као и истраживање прилика у нашој земљи указују на то да постоје битне разлике између онога што међународни документи пропагирају и реалног стања. Реално постојеће прилике, традиција и политичка клима суштински утичу на практичну имплементацију малолетничких кривичних санкција и мера, па и поред начелне усклађености нормативног оквира са међународним документима, малолетници у неким државама и даље не остварују право на садржаје и мере који би потпомогли њихову рехабилитацију. Овакво стање је несумњиво присутно у Србији, но није карактеристично само за нашу и нама географски блиске земље, већ и за неке друге, развијеније државе. Стога закључујемо да систем међународних стандарда у овој области заиста утиче на конципирање једног јединственог глобалног система малолетничког правосуђа, али пре свега на идејном, а далеко мање на практичном, нивоу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: малолетни учиниоци кривичних дела, међународни стандарди, права детета, малолетничко правосуђе, најбољи интерес детета, ресоцијализација

НАУЧНА ОБЛАСТ: Кривично право

УЖА НАУЧНА ОБЛАСТ: Малолетничко кривично право

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF CRIMINAL SANCTIONS AND MEASURES FOR JUVENILE OFFENDERS

SUMMARY

The purpose of this paper is reflected in the selection and systematization of key international standards in the field of criminal sanctions and measures for juvenile offenders. This area abounds with open questions. Such state of matter is conditioned by the fact that the complex system of criminal sanctions and measures should simultaneously achieve two in a way contradictory objectives: a general preventive and a special preventive effect, on one hand, and the proper development and social reintegration of a minor to whom sanctions and measures are aimed at, on the other. So, there is an ongoing open discussion about the dilemma which of these purposes should be given a slight advantage. At the same time, the purpose of the paper was to establish whether there is a certain hierarchical system of international standards, and what sort of the background values stand behind the glorification, or rejection, of certain international postulates.

In order to fully analyze the issues paper is divided into six main units. The paper also contains cases from judicial practice, and empirical research which studies the adherence to international standards in our conditions. The hypothetical framework was based on the general hypothesis which states that there is a clearly defined system of hierarchically structured international standards in the field of juvenile criminal sanctions and measures, and then there was also a number of individual hypotheses. The methodological framework of the research was based on a normative method, which was used in analyzing the content of the standards shaped in the international acts. Historical, comparative and statistical method were also used. Given that the goal of the study was to essentially find out the meaning of each of the international standards, considered separately and in relation to others, the analytical - synthetic approach was used.

The results of the paper indicate that there is a relevant system of hierarchically structured international standards in the field of juvenile criminal sanctions and measures. Key position in this system is occupied by the principle of the best interests of the child, the principle of non-discrimination, the principle of child protection and the principal of children's rights to participation and the right to be

informed, as the literature in this area usually suggests. With the aforementioned principles, the principles that also have an important role are: the principle of minimum intervention, the principle of active community involvement in combating the problem of juvenile crime and the principle of applying the specific rules for juvenile offenders on the population of young adults.

However, the abundance of literature through which we got to know the state of the legal systems in the foreign countries, as well as the exploration of the state of the matter in our country indicate that there are significant differences between what international documents stipulate and what the real situation is. Economical and cultural conditions, tradition and political climate substantially affect the practical implementation of juvenile criminal sanctions and measures. Unfortunately that means, that in spite of full normative compliance with the international documents, many minors are still not entitled to prerogatives that would facilitate their rehabilitation. We therefore conclude that there is a system of international standards in this area, and that it affects the creation of a certain unified global system of juvenile justice. But such system exists primarily on an ideological level.

KEY WORDS: juvenile offenders, international standards, children's rights, juvenile justice, the best interests of the child, resocialization

SCIENTIFIC AREA: Criminal law

SPECIAL SCIENTIFIC AREA: Juvenile criminal law

САДРЖАЈ

УВОД

1.ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	1
2.ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА.....	5
3.ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	10
4.ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	11
5.МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	19
6.ТЕРМИНОЛОШКА ПОЈАШЊЕЊА.....	22

ПРВА ГЛАВА

ХРОНОЛОШКИ ПРИКАЗ НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ИДЕЈА У ОБЛАСТИ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА

1.ПОЛОЖАЈ ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ КРОЗ ИСТОРИЈУ.....	27
2.ПОЈАМ РАЗБОРА И ДЕФИНИСАЊЕ ПОСЕБНОГ ПОЛОЖАЈА ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ.....	31
3.ДОМИНАНТНИ МОДЕЛИ РЕАГОВАЊА НА МАЛОЛЕТНИЧКИ КРИМИНАЛИТЕТ.....	34
3.1.ЗАШТИТНИЧКИ ПРИСТУП	
3.1.1.Околности које утичу на јачање заштитничког приступа.....	37
3.1.2.Недостаци и предности заштитничког приступа.....	40
3.1.3.Заштитнички приступ и међународни документи о положају детета у сукобу са законом.....	43
3.2.ПРАВОСУДНИ ПРИСТУП	
3.2.1.Околности под којима долази до јачања правосудног приступа.....	44
3.2.2.Одлике правосудног приступа.....	46
3.2.3.Правосудни приступ и међународни документи о положају детета у сукобу са законом.....	51
3.3.МЕШОВИТИ <i>WELFARE-JUSTICE</i> ПРИСТУП	
3.3.1.Околности под којима се појављује мешовити приступ.....	52
3.3.2.Основне одлике <i>welfare-justice</i> приступа.....	54
3.3.3. <i>Welfare-justice</i> приступ и међународни документи о положају детета у сукобу са законом.....	57
3.4.РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА И ПРИСТУП ЗАСНОВАН НА ЊЕНИМ ПОСТУЛАТИМА	
3.4.1.Основне одлике приступа.....	58
3.4.2.Ресторативна правда у практичној примени.....	62
3.5.НЕОКОРЕКЦИОНАЛИЗАМ У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА	
3.5.1.Околности под којима јачају неокорекционалистичке идеје.....	65
3.5.2.Основне одлике.....	67

ДРУГА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И КЉУЧНИ ДОКУМЕНТИ О ПОЛОЖАЈУ МАЛОЛЕТНИХ ПРЕСТУПНИКА

1. ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ МЕЂУНАРОДНИХ АКТА ИЗ ОБЛАСТИ РЕАГОВАЊА НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА.....	70
2. ФОРМАЛНОПРАВНО ОБАВЕЗУЈУЋИ И НЕОБАВЕЗУЈУЋИ МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ.....	75
3. АКТИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА.....	79
3.1. КОНВЕНЦИЈА УН О ПРАВИМА ДЕТЕТА.....	81
3.1.1. Комитет за права детета као гарант поштовања Конвенције о правима детета.....	86
3.2. СТАНДАРДНА МИНИМАЛНА ПРАВИЛА УН ЗА МАЛОЛЕТНИЧКО ПРАВОСУЂЕ (ПЕКИНШКА ПРАВИЛА).....	89
3.3. ПРАВИЛА УН О ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИКА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ (ХАВАНСКА ПРАВИЛА).....	92
3.4. СТАНДАРДНА МИНИМАЛНА ПРАВИЛА УН ЗА МЕРЕ АЛТЕРНАТИВНЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ ТРЕТМАНУ (ТОКИЈСКА ПРАВИЛА).....	94
3.5. БЕЧКЕ СМЕРНИЦЕ ЗА ТРЕТМАН МАЛОЛЕТНИКА У ОКВИРУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА.....	96
3.6. БАНГКОЧКА ПРАВИЛА.....	99
4. АКТИ САВЕТА ЕВРОПЕ.....	102
4.1. ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА.....	106
4.2. ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ДРУШТВЕНОЈ РЕАКЦИЈИ НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИКВЕНЦИЈУ.....	109
4.3. ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА О ОСТВАРИВАЊУ ДЕЧЈИХ ПРАВА.....	112
4.4. ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О НОВИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ И О УЛОЗИ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА.....	114
4.5. ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ЕВРОПСКИМ ПРАВИЛИМА О САНКЦИЈАМА И МЕРАМА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ.....	117
4.6. ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ЗНАЧАЈУ РАНЕ ПСИХОСОЦИЈАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ КРИМИНАЛИТЕТА.....	120
4.7. СМЕРНИЦЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О ПРАВОСУЂУ ПО МЕРИ ДЕТЕТА.....	122
5. ЕВРОПСКА УНИЈА И СУЗБИЈАЊЕ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА.....	127
5.1. ДОКУМЕНТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ.....	129
5.2. ЕВРОПСКА УНИЈА И ПОСЕБНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КОЈЕ СЕ БАВЕ МАЛОЛЕТНИЧКОМ ДЕЛИНКВЕНЦИЈОМ.....	135

ТРЕЋА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА

1.КЉУЧНИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ О ПОЛОЖАЈУ МАЛОЛЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА.....	137
2.НАЧЕЛО ЗАБРАНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ.....	139
2.1.ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И СТАТУСНИ ДЕЛИКТИ.....	142
3.НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА НАЈБОЉЕГ ИНТЕРЕСА ДЕТЕТА.....	144
4.НАЧЕЛО ЗАШТИТЕ ПРАВА НА ЖИВОТ.....	148
5.НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА МИШЉЕЊА ДЕТЕТА-ОПШТА РАЗМАТРАЊА.....	150
5.1.НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА МИШЉЕЊА ДЕТЕТА (ПАРТИЦИПАЦИЈА МАЛОЛЕТНИКА) И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ.....	153
5.2.ПАРТИЦИПАЦИЈА МАЛОЛЕТНИКА И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА.....	156
6.ДРУГА РЕЛЕВАНТНА НАЧЕЛА.....	159
6.1.НАЧЕЛО МИНИМАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ.....	162
6.1.1.Начело минималне интервенције и међународни документи.....	166
6.1.2.Начело минималне интервенције и прибегавање институционализацији као последњем средству.....	167
6.1.2.1.Прибегавање институционализацији као последњем средству и пракса Европског суда за људска права.....	170
6.1.3.Начело минималне интервенције и начело поступности у изрицању санкција.....	174
6.2.НАЧЕЛО АКТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА ЗАЈЕДНИЦЕ У ПИТАЊА ПРЕВЕНЦИЈЕ И САНКЦИОНИСАЊА МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА.....	177
7.НАЧЕЛО ПРИМЕЊИВАЊА СПЕЦИФИЧНЕ КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ ПРЕМА МЛАЂИМ ПУНОЛЕТНИМ ЛИЦИМА.....	179

ЧЕТВРТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И МЕРЕ

1.МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР.....	183
1.1.МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ.....	186
1.2.МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	189
2.ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ.....	190
2.1.ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ.....	192
2.2.ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	195
3.ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ.....	197
3.1.ОПРАВДАНОСТ ПРИМЕНЕ ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНИХ САНКЦИЈА ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА И ОПШТА РАЗМАТРАЊА.....	197
3.2.ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ.....	199

3.3.ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	202
4.ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ.....	204
4.1.ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ДИВЕРЗИОНИМ МЕРАМА.....	204
4.2.ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ.....	206
4.3.ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	211
5.РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА И МЕРЕ КОЈЕ ОНА ПОДРАЗУМЕВА.....	213
5.1.ВРСТЕ РЕСТОРАТИВНИХ МЕРА И РЕСТОРАТИВНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ ПРАВУ.....	213
5.2.РЕСТОРАТИВНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	217
5.2.1.Резолуција Економско-социјалног савета УН о основним начелима у вези са применом ресторативне правде у кривичним стварима.....	218
5.2.2.Препорука Савета Европе у вези са поступком медијације у кривичним стварима.....	220
5.2.3.Оквирна одлука Савета министара о учешћу оштећених у кривичном поступку.....	221
6.МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ-ОПШТА РАЗМАТРАЊА.....	222
6.1.МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И УЗ УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ.....	227
6.2.МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И УЗ УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	231
7.МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ У СЛУЧАЈУ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА.....	233
7.1.МЕРЕ ПРОТИВ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ.....	238
7.2.МЕРЕ ПРОТИВ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА.....	239
8.ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ-МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРИМЕРИ ИЗ ПРАКСЕ.....	241

ПЕТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

1.ОПШТА РАЗМАТРАЊА.....	244
2.ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА И ПОСЕБАН ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА.....	247
3.ЗАШТИТА МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА.....	249
3.1.МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ОЧУВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА.....	249
3.2.НАРУШАВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА ДЕТЕТА ПРИ ИЗВРШЕЊУ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА.....	253
3.2.1.Очување менталног и телесног интегритета и пракса Европског суда за људска права.....	255
3.3.ОЧУВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ТЕЛЕСНОГ ИНТЕГРИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА И МИНИМАЛАН УЗРАСТ ЗА УТВРЂИВАЊЕ КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ.....	259

4.ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ОДГОВАРАЈУЋЕГ ЖИВОТНОГ СТАНДАРДА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ ПРЕМА КОЈИМА СЕ ИЗВРШАВАЈУ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ.....	263
4.1.СМЕШТАЈ И ИСХРАНА МАЛОЛЕТНИКА У ЗАВОДСКИМ УСТАНОВАМА.....	265
4.1.1.Смештај малолетника.....	265
4.1.2.Исхрана малолетника.....	269
4.2.ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА У ЗАВОДСКИМ УСТАНОВАМА.....	271
5.ОБРАЗОВАЊЕ И СТРУЧНО ОСПОСОБЉАВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА.....	277
5.1.ОБРАЗОВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА.....	277
5.2.СТРУЧНО ОСПОСОБЉАВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА.....	282
6.РЕИНТЕГРАЦИЈА У ДРУШТВО.....	284
6.1.МЕРЕ ПОДРШКЕ ПРИ РЕИНТЕГРАЦИЈИ.....	288

ШЕСТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ У СРБИЈИ - НОРМАТИВНИ АСПЕКТ И ПРАКСА

1.МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ЗАКОН О МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА-ОПШТА РАЗМАТРАЊА.....	291
1.1.МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И ВАСПИТНИ НАЛОЗИ У ЗОМУКД.....	294
1.1.1.Сврха малолетничких кривичних санкција и васпитних налога.....	294
1.1.2.Врсте малолетничких кривичних санкција.....	295
1.1.3.Врсте васпитних налога.....	304
1.2.ЗОМУКД И УСКЛАЂЕНОСТ СА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА.....	305
2.МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ЗАКОН О СОЦИЈАЛНОЈ ЗАШТИТИ.....	308
3.МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА У СРБИЈИ.....	310
3.1.ПРЕПРЕКЕ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ МЕЂУНАРОДНИХ СТАНДАРДА У СРБИЈИ.....	314
3.2.МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА СУДОВА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ У СРБИЈИ.....	318
4.ИСТРАЖИВАЊЕ.....	331
4.1.ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА.....	331
4.2.МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	336
4.3.СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ О САНКЦИОНИСАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У СРБИЈИ.....	337
4.4.ИЗВРШЕЊЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ УПУЂИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У ЗАВОДУ ЗА ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ И ОМЛАДИНЕ У БЕОГРАДУ.....	356
4.4.1.Опште прилике у установи.....	356
4.4.2.Анкетирање васпитача.....	363
4.5.РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА.....	370

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

1.БУДУЋНОСТ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА И СИСТЕМА МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА.....	373
2.ПРОВЕРАВАЊЕ ОСНОВАНОСТИ ХИПОТЕЗА ИЗ ПОСТАВЉЕНОГ ХИПОТЕТИЧКОГ ОКВИРА ИСТРАЖИВАЊА.....	381
3.ЈЕДИНСТВЕН ГЛОБАЛНИ СИСТЕМ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА?.....	391
ЛИТЕРАТУРА.....	394

УВОД

1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

На међународном нивоу постоји велико интересовање за проблематику сузбијања малолетничког криминалитета. Оно је условљено тиме што укључивање најмлађих у криминалне активности угрожава будућност нових генерација, али и очување система вредности на коме друштвени поредак почива. Тако, посматран са многих аспеката, криминалитет малолетника објективно представља већи друштвени проблем од криминалитета пунолетних лица.¹

Од посебног су значаја међународни стандарди који би делање у овој области требало да учине ефикаснијим и економичнијим, истовремено гарантујући очување одређеног статуса и права малолетних учинилаца кривичних дела као изузетно рањиве категорије. Стога су друштвени значај, ширина теме, те бројна отворена питања, утицали на то да се одредимо да управо *међународни стандарди у области кривичних санкција и мера за малолетнике* буду предмет нашег истраживања.

Но, пре непосредног дефинисања предмета истраживања треба одговорити на питање шта заправо представља садржину појма *међународни стандард*, како у малолетничком кривичном праву, тако и у другим правним областима.

Нема сумње да се може говорити о веома бројним међународним стандардима у праву, те у том смислу управо најзначајнији интернационални документи које ћемо обрађивати у даљим излагањима, попут *Стандардних минималних правила УН за малолетничко правосуђе*² и *Стандардних минималних правила УН за мере алтернативне институционалном третману*,³ користе управо термин "стандарди". Када је реч о дефинисању овог појма међународни (правни) стандард⁴ заправо јесте "правни појам којим се

¹ Љ. Радуловић, *Криминална политика*, Правни факултет, Београд 1999, 169.

² Резолуција 40/33 Генералне скупштине УН од 29. новембра 1985. године, позната као *Пекинска правила*

³ Резолуција 45/110 Генералне скупштине УН од 14. децембра 1990. године, позната као *Токијска правила*

⁴ Треба нагласити да је правна теорија иначе посвећенија објашњавању и утврђивању појма, значења и садржине *конкретних* правних начела, него самом апстрактном третману правног

истовремено квалификује правно правило и кванитификује критична мера његове супрадржавне прихваћености или прихватљивости, односно то је резултат сублимације правног искуства и знања, те напредовања релацијске норме до начела које се устоличава у парадигму."⁵ Дакле, може се рећи да ***међународни стандард представља одговарајуће руководно начело које је опште прихваћено, или бар веома распрострањено на наднационалном нивоу, услед чега његову вредност и значење више не би требало доводити у питање.***

Када је реч о међународним стандардима у области малолетничких кривичних санкција и мера, глобална дешавања недвосмислено указују на то да постоје одређене *идеје водиле наднационалног карактера* које, макар у ширем смислу, трасирају путеве развоја националних малолетничких кривичних права, те развоја система кривичних санкција и мера. Тако су, на пример, током неколико претходних деценија многе државе усвајале посебне законе који предвиђају механизме и средства за засебно и специфично поступање према малолетним учиниоцима кривичних дела,⁶ за шта непосредно пледира управо више међународних докумената.⁷ Са друге стране, државе које положају малолетника у кривичном праву нису посветиле посебне законске текстове на друге начине веома очигледно уважавају особени статус и правни положај ове категорије лица, што такође сугеришу интернационални документи чијом садржином ћемо се бавити. Такође, на глобалном нивоу је прихваћена идеја о нужности пуног реинтегрисања малолетних преступника у нормалне друштвене токове, уз што интензивније избегавање институционализације и свих облика репресивног поступања. Дакле, произлази да се може говорити о издвајању и јачању одређених опште прихватљивих начела, то јест међународних стандарда, у области реаговања на малолетнички криминалитет.

начела уопште. Тако: С. Ђорђевић, М. Торбица, М. Жупљанић, "Изведеност правног начела", *Право-теорија и пракса*, 10-12/2012, 85.

⁵ С. Бељански, *Међународни правни стандарди о кривичном поступку*, Београдски центар за људска права, Београд 2001, 10.

⁶ Посебни закони уређују положај малолетних учинилаца кривичних дела у Србији, Републици Српској, Македонији, Хрватској, Немачкој, Аустрији, Француској, Финској, Канади и другим земљама.

⁷ Биће учињен напор да се у оквиру сваког националног правосудног система утврди група закона, правила и одредби који се посебно примењују на малолетне преступнике, као и институције и тела којима су поверене функције малолетничког правосуђа-Пекиншка правила, правило број 2.3 (коришћен оригинални превод Центра за права детета, Београд)

Поставља се питање чиме су условљени формулисање и дисеминација ових и других међународних стандарда у малолетничком кривичном праву. Већ сада можемо приметити да су те појаве последица све израженијих *глобализацијских процеса*, али и све бројнијих и сложенијих *научних истраживања* о човеку и друштву, и то не само на пољу друштвених, већ и природних наука. Разуме се да у оваквим истраживањима предњаче економски напредне земље, али и да, због одређених сродних карактеристика малолетничког криминалитета свуда у свету, закључци до којих се долази могу бити од универзалног значаја.

Тако литература обилује великим бројем студија које малолетничку делинквенцију обрађују са кривичноправног, криминолошког, социјалнопсихолошког, психијатријског и других аспеката.⁸ Све те студије настоје да дају одговор на питање стоје ли психофизичке особености малолетних учинилаца кривичних дела и особености њиховог друштвеног окружења у узрочно-последичним везама са недозвољеним понашањем младих. Поменуте везе су веома сложене, а њихово одгонетање захтева стално преиспитивање како знања којима већ располажемо, тако и ставова којима се руководимо у сузбијању малолетничког криминалитета. Са друге стране, интензивна истраживачка активност и стално компарирање решења из различитих делова света доприносе сталном унапређивању, али и поновном вредновању и преиспитивању међународних стандарда у области сузбијања малолетничког криминалитета, чинећи ову проблематику вечито актуелном.

Из изнетих уводних опаски помаљају се обриси неких од међународних стандарда у области кривичних санкција и мера за малолетне учиниоце кривичних дела, као што су то, тек примера ради наведено на овом месту, смањење репресивности на нужни минимум или особено третирање малолетника и одвајање од пунолетних преступника. Заједничко за ове и друге међународне стандарде које ћемо обрађивати јесте то што би њихова имплементација требало пре свега да омогући безболније протицање периода адолесценције као кризног периода развоја сваког појединца испуњеног не само

⁸ С. Константиновић Вилић *et al*, *Криминологија*, Прометеј, Београд 2010, 222.

ризиком, већ и шансом за напредак на комплексном путу ка одраслости,⁹ али и ефикасно сузбијање малолетничког преступништва.

То нас коначно доводи до прецизнијег опредељења предмета нашег истраживања, па сада можемо рећи да су то међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера као *руководна начела наднационалног карактера којима се, у вредносном и практичном смислу, усмерава читав систем кривичних санкција и мера чијом имплементацијом треба допринети сузбијању малолетничког криминалитета и што успешнијој реинтеграцији и ресоцијализацији малолетних преступника.*

⁹ Према: Ј. Минић, "Адолесценција-криза здраве личности", *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 40/2010, 351.

2. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

За одређени предмет истраживања одлучили смо се верујући да студиозна обрада истог може бити значајна за будућа истраживања у области малолетничких кривичних санкција и мера, те да може имати корисне импликације на праксу извршавања ових санкција и мера.

Сматрамо да проучавање међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера може допринети **јаснијем издвајању, представљању и популарисању основних вредности којима имплементација ових стандарда непосредно доприноси**. Наиме, велика активност на пољу научног истраживања, али и на пољу новог и другачијег нормирања статуса малолетних преступника што на интернационалном, што на националном нивоу, значајно утиче на напредак у овој области. Но, ова област је истовремено бременита и одређеним конфузијама и лутањима у домену практичног деловања и заузимања вредносних позиција при креирању политике сузбијања недозвољених понашања малолетника. Отуда сматрамо да одређени предмет истраживања имплицира бројне нерешене проблеме, те да његова обрада може резултирати практично применљивим резултатима.¹⁰

Проучавање међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера такође може бити корисно са становишта **потпунијег остваривања и заштите права малолетних преступника**. Наиме, и поред различитих ставова и мишљења, данас постоји општа сагласност о томе да се малолетнику у сукобу са законом морају гарантовати одређена права, те да цео систем реакције увек и свуда мора бити подређен *најбољем интересу малолетника*, односно обезбеђивању предуслова да он убудуће води живот друштвено корисног члана заједнице. Уопште, широко је прихваћен став да малолетник одговара **поводом** кривичног дела, а не **за** кривично дело које је само полазна тачка за иницирање поступка.¹¹ Стога треба утврдити на који начин међународни стандарди доприносе заштити малолетних преступника и њиховом благостању.

¹⁰ О дефинисању проблема истраживања: Р. Гађиновић, "Методолошки процес у писању научног рада", *Војно дело*, 2/2010, 10-12.

¹¹ Љ. Лазаревић према: С. Љубичић, "Малолетнички криминалитет", *Култура полиса*, 8-10/2008, 340.

Даље, наше истраживање ће настојати да укаже на **универзалну применљивост међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера**, без обзира на веома изражену неуједначеност прилика у различитим деловима света. Неуједначеност је условљена особеностима социјалних, културних и економских прилика у различитим регионима, као и чињеницом да су области васпитавања деце, те поступања у случају њиховог недозвољеног понашања, и те како обележене традиционалним вредностима на којима се заснивају једно конкретно друштво и држава.¹² Такође, разлике нису заступљене само међу државама које одвајају океани или се налазе на различитим континентима, већ неуједначености могу постојати и међу регијама или другим јединицама територијалне организације појединих држава.¹³ Но, и поред тога, непрекидно обогаћивање фонда знања о човеку и друштву, а потом и о криминалитету уопштено и посебно о криминалитету малолетних лица, неминовно резултира издвајањем неких опште познатих, можда се може рећи, аксиома,¹⁴ на пример: да је спрам малолетних учинилаца кривичних дела сврсисходно пре свега деловати мерама васпитне садржине; да рад са њима треба да буде превасходно едукативног карактера; да сврха примене мера јесте реинтеграција у друштво и сл. Ове сада већ добро познате и прихваћене истине осликавају се и у одговарајућим међународним стандардима чију ћемо универзалну применљивост проверавати.

Опредељење за тему коју истражујемо засновано је и на намери да се бар донекле **систематизује огромна ризница знања из области малолетничког криминалитета и међународних стандарда у вези са том проблематиком.**¹⁵

¹² Помислимо само на разлике које постоје између западних и исламских земаља када је реч о правном положају жена или о кључним вредностима на којима почива породица, те на значајне тешкоће у постављању стандарда који би били једнако прихватљиви и применљиви и за једне и за друге државе.

¹³ У том смислу је врло илустративан пример Квебека у коме је заступљен систем малолетничког правосуђа са израженим протекционистичким елементима, што се не подудара са одликама пре свега правосудног система заступљеног у другим деловима и посебно на западу Канаде. Према: N. Hazel, *Cross national comparison of youth justice*, Youth Justice Board, London 2008, 15.

¹⁴ Термин аксиом потиче од грчке речи *axioma*, што значи: сама собом увидљива научна истина, очевидна истина, истина коју је непотребно доказивати. Вид. М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд 1980, 24.

¹⁵ Треба напоменути да у нашој литератури налазимо значајан број чланака и радова у зборницима који су посвећени овој проблематици. Тек неки од њих су: Д. Јовашевић, "Европски стандарди и неформалне мере у малолетничком кривичном праву", *Европско законодавство*, 33-34/2010, 19-42; М. Шкулић, "Општеприхваћени правни стандарди о малолетничкој делинквенцији и начин њихове имплементације у малолетничко кривично право Србије, *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2009/1, 63-75; С. Соковић, "Релевантни међународни

При томе, овај фонд знања се непрестано обогаћује и то не само радовима правника, већ и социолога, пенолога и других стручњака и познавалаца области малолетничког преступништва. Наиме, правилно разумевање свих узрока малолетничког криминалитета, међу којима су и они друштвеног, психолошког и медицинског карактера, захтева мултидисциплинарни и интердисциплинарни приступ¹⁶ који се све више и примењују. Но, такав приступ изискује и да се стечена знања повремено сагледају и сажму на целовит начин, не би ли се проценило постојеће стање и одабрали смерови којима неки будући развојни процеси треба да крену.

У раду ће бити одређених **упоредноправних посматрања** позитивних законских оквира у којима се креће малолетничко кривично право појединих држава. У том смислу је један од циљева рада и да се утврди да ли постоје одређене концепцијске и суштинске разлике у третирању малолетних учинилаца кривичних дела на различитим странама света. Разуме се, обим планираних излагања ће омогућити тек закључивање на једном веома уопштеном нивоу. Но, већ у овој фази треба се подсетити добро познатих разлика између континенталне Европе, Велике Британије, САД, Канаде, Новог Зеланда и других земаља које се одликују особеностима у правном положају малолетних преступника. Подразумева се да ћемо таква упоређења вршити пре свега са циљем сагледавања сличности и разлика нашег правног система у односу на правне системе других држава. Ипак, већ сада можемо навестити да су управо међународни стандарди ти који омогућавају да се, и поред безброј варијација на тему, на универзалном нивоу истакну, па и наметну као доминантни, одређени обрасци и трендови.¹⁷

стандарди и основне карактеристике извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима", *Ревија за криминологију и кривично право*, 2000/2, 51-69. и Т. Лукић, С. Самарцић, "Малолетници у кривичном поступку", *Зборник радова правног факултета у Новом Саду* Нови Сад, 2012, 349-367. Но, нисмо наишли на радове монографског карактера који би се на целовит начин бавили искључиво овом проблематиком, иако постоји обиље релевантних научних радова који се уопштено баве положајем детета у међународним документима (на пример: Н. Вучковић- Шаховић, *Права детета и међународно право*, Југословенски центар за права детета, Београд 2000) или пак приказују одређене аспекте положаја малолетних преступника.

¹⁶ Мултидисциплинарни приступ подразумева да се једна тема истовремено проучава применом више засебних научних дисциплина, док интердисциплинарни приступ означава проучавање једне теме засновано на интегрисању приступа више научних дисциплина у једну јединствену целину.

¹⁷ N. Hazel, 6.

Коначно, разлози опредељивања за проучавање управо ове теме, тичу се **и прилика које владају у Србији када је у питању малолетничко кривично право и имплементација међународних стандарда у овој области.** Наиме, почев од 2006. године и ступања на снагу *Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица* (скраћено: ЗОМУКД)¹⁸ створили су се услови за једно битно другачије санкционисање криминалитета малолетника, односно за специфично регулисање положаја малолетних учинилаца кривичних дела, а од тада имамо и посебна, целовита правила кривичног поступка, те поступка извршења кривичних санкција и примењивања васпитних налога према овим лицима. Свакако, и раније су ове групе питања биле специфично уређене када су у питању малолетници, али сада постоји и њихово формално издвајање у систему кривичног законодавства и кривично процесне регулативе, што такође веома сликовито говори о продору актуелних светских трендова у наше малолетничко кривично право.

Налазимо да је установљењем аутономног малолетничког кривичног права у Србији додатно појачано интересовање за проучавање проблематике која се тиче малолетника у сукобу са законом, и не само то, већ да ово издвајање на одређени начин симболише и почетак нове ере у којој се заиста очекује упознавање и примена различитих новина које су на универзалном нивоу обележиле област малолетничког кривичног права. Треба нагласити да је наше малолетничко кривично право и раније било усаглашено са најсавременијим погледима на ову област, те да је променама из 2006. године овакво вредносно опредељење само додатно истакнуто. У том смислу и наш ЗОМУКД препознаје неке институте којих у претходним законским текстовима није било, попут *васпитних налога* и извесних назнака *ресторативне правде*. Стога постоји потреба да се анализира **усклађеност нашег позитивног права са међународним начелима која доминирају овом облашћу.**

На крају, основни циљ коме тежимо јесте **издвајање неколико кључних међународних стандарда на којима област која је предмет нашег интересовања почива.** При томе, на глобалном нивоу се истичу четири универзална постулата када је реч како о санкционисању криминалитета малолетних лица, тако и генерално о заштити деце као рањиве категорије. Ти

¹⁸ *Службени гласник РС*, бр. 85/05

постулати су: *забрана дискриминације, обавеза истицања најбољег интереса детета у први план, право на живот и одговарајуће услове за раст и развој детета и право детета на изражавање сопственог мишљења.* У том смислу не бисмо имали никакву конкретну замерку, али сматрамо да се набрајањем ових начела не исцрпљује листа постулата који су у актуелном тренутку од великог значаја када је у питању реакција на малолетничку делинквенцију. Стога ћемо настојати да издвојимо и друга релевантна начела, те да илуструјемо њихову улогу и значај, односно да аргументовано образложимо зашто сматрамо да су и та друга начела подједнако важна.

3. ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду досадашња излагања, определићемо *хипотезе* које ће бити провераване током истраживања:

Општа хипотеза: постоји јасно дефинисан систем хијерархијски устројених међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера.

Прва појединачна хипотеза: из постојећих међународних стандарда произлази као доминантно вредносно опредељење за приступ лишен пунитивности и ретрибуције.

Друга појединачна хипотеза: међународни стандарди пледирају за флексибилност у санкционисању малолетничког криминалитета, како би се омогућило континуирано ревидирање система санкција и мера у складу са процењивањем њихових практичних ефеката.

Трећа појединачна хипотеза: из садржине међународних стандарда произлази све интензивније фаворизовање алтернативних санкција, те прибегавање институционализацији само као крајњем расположивом решењу.

4. ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА

Што се тиче теоријског оквира који вредносно и концепцијски усмерава наше проучавање одабране теме, он се, тек у одређеној мери, заснива на *позитивистичким идејама*, те на постулатима *социолошке школе*, сходно којима криминалитет условљава сложена комбинација фактора који се односе како на учиниоца, тако и на друштвено окружење из кога он потиче. Следствено томе посебно ценимо ставове *Покрета друштвене одбране* који указује на улогу друштва у стварању предуслова за деликтна понашања, те истиче одговорност и дужност друштвене заједнице у погледу отклањања негативних чинилаца¹⁹ и реинтегрисања преступника. Осим тога овај Покрет је од посебног значаја за тему нашег истраживања с обзиром да је један од његових основних постулата управо био залагање за посебно поступање према малолетницима, односно за поступање прилагођено њиховим биопсихичким карактеристикама, што недвосмислено сугеришу и релевантни међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера. Но, друштвена одбрана одлази и корак даље с обзиром да претендује, а неретко и успева, да путем увођења одређених иновација у домен реаговања на малолетнички криминалитет, постепено допринесе и реформисању општег система кривичноправне реакције.²⁰

Претечу Покрета друштвене одбране представљају позитивистичке школе које се јављају с краја 19. века у Европи. Ослањајући се на нова научна достигнућа, те на примену природњачких метода и резултате емпиријских

¹⁹ Но није тек са позитивистима и социолошком школом први пут уочен значај личних и социјалних чинилаца, нити су они први прозборили о могућностима предупређивања криминалитета стварањем бољих и праведнијих животних услова за широке народне масе. Отуда не можемо рећи да се са идејама о значају превенције сусрећемо тек са раним радовима чувених позитивиста као што су *Lombroso*, *Ferri* или *Garofalo*. Напротив, и представници класичне школе говорили су о начинима да се делује благовремено и плански. Тако је још *Beccaria* у свом чувеном делу "О злочинима и казнама" из 1764. године, подвлачио значај равноправности грађана, те круцијалну улогу свеопштег просвећивања народа и награђивања врлине (С. Весагиа, *О злочинима и казнама*, Логос, Сплит 1990, 148-152). Ипак, у време када су класичари стварали још није било услова за уважавање напредних ставова о нужности разноврсних мера за предупређивање друштвене патологије, већ је и сама борба за поштовање начела легалитета и за хумано поступање према прекршиоцима закона имала револуционарни карактер. Тек када су идеје о једнакости свих грађана без обзира на класну припадност, порекло и материјалне прилике заиста постале неприкосновене, могло се говорити о дужности државе да брине о социјалним потребама и да одговорним односом према школству, здравственој заштити и другим питањима сасеца девијантно понашање у корену.

²⁰ Према: О. Перић, Н. Милошевић, И. Стевановић, *Политика изрицања кривичних санкција према малолетницима у Србији*, Центар за мир и развој демократије, Београд 2008, 19, 20.

истраживања, позитивизам указује да се ни кривично право не може ослањати само на догматички и формално-логички метод, односно на казну као средство чијом применом треба да се постигне идеал апсолутне правде. Позитивисти увиђају да злочин није чисто правни феномен, већ једна далеко сложенија друштвена појава. Уколико *класична школа*, са једне стране, инсистира на личној одговорности преступника као лица обдареног слободном вољом које стога треба да буде кажњено у сразмери са тежином деликта, онда, позитивисти, са друге стране, наглашавају значај укупних фактора који су условили криминално понашање сматрајући да те факторе треба уклонити или макар ублажити применом плански осмишљених интервенција.²¹

Позитивисти истичу у први план криминологију као научну дисциплину која има велики практични значај зато што настоји да се упозна са узроцима, појавним облицима и динамиком криминалних понашања. По упознавању са стварно испољеним криминалитетом и реално постојећим типовима преступничке личности, стечена сазнања користе се ради ефикасног сузбијања недозвољених понашања, уместо дотадашњег искључивог ослањања на институционалне мере и застрашујуће дејство кажњавања. Но, осим што се морају спознати узроци криминалитета да би се потом радило на њиховом отклањању, нужно је и продубљивање теорије и праксе на пољу извршења кривичних санкција, јер да би се створио ефикасан систем реаговања треба знати какви су стварни резултати који се постижу применом казних мера. Тако настају нови научни правци као облик реакције на догматски приступ класичне школе, са жељом да се упозна реални свет криминала и особени карактер учинилаца кривичних дела.²²

Друштвена одбрана се, дакле, ослања на научне тековине позитивизма,²³ али их и критикује, нарочито у оном делу у коме позитивисти застрањују у

²¹ Вид.: N. Hazel, 23.

²² Тако: Љ. Радуловић, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Београд 2010, 27.

²³ Након дугогодишњег припремања терена, у Лијежу бива основано, 1949. године, *Међународно удружење за друштвену одбрану*. Наиме, покрет друштвене одбране стиче својеврсни међународни углед већ 1948. године, када је при Уједињеним нацијама формирана секција за друштвену одбрану са циљем да проучава проблематику превенције криминалитета и третирања преступника, да би потом следеће године на Другом конгресу удружења и званично било формирано интернационално удружење (*International Society of Social Defence*). Вид. M. Ancel, *Social defence*, London 1965. (reprinted in 1998, 2001 by Routledge and Kegan Paul Ltd), 72.

*тотални детерминизам*²⁴ сасвим негирајући значај слободне воље учиниоца кривичног дела. Такође, друштвена одбрана се снажно залаже за *свеобухватни третман прилагођен конкретном преступнику, у циљу ресоцијализације и реинтеграције преступника*. По њој, казна, као искључиво репресивна и ретрибутивна мера, не може представљати средство за сузбијање недозвољених понашања. Покрет се залаже за обogaћивање мера реакције сложеним системом мера превентивног и куративног карактера.²⁵ Није довољно само казнити учиниоца кривичног дела казном сразмерном тежини деликта, већ треба омогућити његово суштинско поправљање и лечење, те отклањање узрока који су условили неприхватљиво понашање.²⁶ Друштво је дужно да преступника врати у редове својих корисних чланова, те штавише преступник има и право да захтева да му се то омогући.²⁷

Наравно, када су у питању малолетници као лица која се развијају, ставови друштвене одбране имају још јаче утемељење, те је Покрет инсистирао на *посебном систему мера за малолетне учиниоце кривичних дела*. Тако је проблематика малолетничког криминалитета посебно разматрана на Трећем конгресу Покрета, одржаном у Антверпену 1954. године. Тада је констатовано да у случају малолетних преступника треба применити мере васпитног карактера, а да избору таквих мера нужно мора претходити свестрано упознавање личности. Отуда је друштвена одбрана допринела и креирању кривичног поступка који препознаје фазу у којој се расправља о одговорности за кривично дело и фазу у којој се упознаје личност преступника и врши избор санкције, услед чега се у фази која се бави личношћу учиниоца ангажују и други профили стручњака осим правника.²⁸

Идеје друштвене одбране су дуго времена биле широко прихваћене и примењиване, па су законодавства многих држава реформисана у складу са постулатима Покрета, мада се касније исто тако и одустајало од тих постулата. То баш и не говори особито позитивно о применљивости и сврсисходности

²⁴ Детерминизам је филозофско учење по којем је све што постоји повезано узрочно-последичним везама, тако да нема случајности, нити могућности да се било која радња слободно предузме и све је већ унапред одређено претходним збивањима Вид. И. Видановић, *Речник социјалног рада*, Београд 2006.-доступно на www.wikipedia.org, 27. мај 2012.

²⁵ К. Водопивец *et al*, *Криминологија*, Народне новине, Загреб 1966, 21.

²⁶ Тако: F. Gramatica, *Principes de defense sociale*, Paris 1963, цитирано према: Ђ. Игњатовић, *Криминолошко наслеђе*, Правни факултет, Београд 2006, 214.

²⁷ Р. Купчевић Млађеновић, *Криминологија*, Свјетлост Сарајево, 1982, 114.

²⁸ О прва три конгреса друштвене одбране детаљније у: Р. Купчевић Млађеновић, 115-116.

кључних опредељења Покрета. Међутим, друштвена одбрана и у околностима које указују на неуспех отворено преиспитује своје ставове, не одустајући од идеје о поправљању човека. Покрет и даље верује у неделотворност поштравања репресије у циљу сузбијања криминалитета, али истовремено истиче нужност изналажења нових мера, међу којима главно место треба да заузме што боље осмишљена и на вишедисциплинарном приступу заснована превенција.²⁹ У потпуној сагласности са оваквим током ствари су и међународни акти из области малолетничког кривичног права који ће бити предмет наше анализе.

Осим предности учења друштвене одбране у односу на нека друга учења, потребно је истаћи и његове недостатке, па чак и *извесна застрањивања*. Наиме, друштвена одбрана исправно инсистира на упознавању фактора који датог појединца наводе на криминално понашање. Даље, када је реч о сузбијању малолетничке делинквенције, учињени су значајни искораци на плану особеног третирања малолетника, што је допринело проширењу система санкција за ову категорију и увођењу непеналних мера.³⁰ Но, са друге стране, услед наглашавања индивидуализованог третмана понекад се губила из вида генералнопревентивна улога казне, те појачавала бојазан од потенцијалног непоштовања и занемаривања *начела законитости*. Уколико одабир третмана зависи само од специфичних потреба дате личности, онда се занемарују природа и тежина дела, те степен кривице, што би свакако требало да буду елементи који пресудно утичу на врсту и меру санкције.³¹ Такође, форсирање индивидуализованог санкционисања не погодује ни остваривању начела правичности, нити води рачуна о интересима и сатисфакцији оштећеног.

Дакле, имајући у виду све истакнуте "недостатке" наглашавамо да уважавамо ставове Покрета друштвене одбране у погледу истицања битне улоге *превентивног приступа* и суштинског *упознавања преступничке личности*, али да се истовремено не слажемо са поступањима која се косе са начелима законитости и правичности. Отуда, већ у овом делу излагања треба рећи, да и поред тога што недвосмислено уважавамо значај чињенице да се малолетник развија, односно да се у његовом случају тек изграђују обриси будуће

²⁹ М. Ancel, *Нова друштвена одбрана*, Институт за упоредно право, Београд 1991, 76-78.

³⁰ И. Јоксић, "Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност", *НБП: Журнал за криминалистику и право*, 2/2010, 120.

³¹ Вид. Љ. Радуловић (1999), 83, 84.

способности схватања пуног смисла сопствених поступака и будуће способности самоконтроле, никако не сматрамо да наведено треба да буде разлог за необјективност, умањивање одговорности, болећивост и претерану благод у поступању према младима.

Коначно, Покрет друштвене одбране је особито значајан за предмет нашег истраживања због тога што он почива на идеји *превазилажења партикуларизама националних система*.³² Наиме, Покрет подржава стварање међународних организација и вршење упоредних истраживања, јер су предлози за реформисање често универзално прихватљиви за оне државе које су на истом развојном нивоу.³³ Тако и ми полазимо од претпоставке да међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера имају универзални значај и да суштински утичу на креирање националних решења у овој области.

Даље, када је реч о теоријама које посебно уважавамо, треба споменути и веома богат и разноврсан опус идеја које потичу од многобројних *северноамеричких аутора*, а које су настајале у периоду од средине 20. века па до данас. Поменути аутори неретко су социолози по професионалном опредељењу, што логично утиче на фокусирање на друштвене чиниоце при објашњавању узрока криминалитета. С обзиром да се међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера у великој мери односе и на социјални контекст из кога малолетници потичу, не можемо заобићи теорије које потичу са северноамеричког континента.

Међу најпознатијим и најутицајнијим концепцијама су *теорије културног конфликта* (*Sutherland, Shaw и McKay*) сходно којима специфичне субкултуре, пре свега у условима урбаног сиромаштва, намећу моделе девијантног понашања које малолетници у интеракцији са својом околином прихватају. Ове теорије су у литератури познате и као *теорије културне девијације*, с обзиром да почивају на претпоставци да се девијантна особа прилагођава стандардима једне заједнице који при томе нису прихваћени од стране шире и моћније заједнице.³⁴ Велику пажњу привлачи и *теорија*

³² Ђ. Михаљевић, "Друштвена одбрана", *Београдска дефектолошка школа*, 1/1999, 126.

³³ *Ibid.*

³⁴ Т. Hirshi, према: Ј. Хрчић, "Разумевање динамике развоја антисоцијалног понашања младих", *Превенција криминала и социјалних девијација, од разумевања ка деловању* (ур. М. Благојевић, З. Стевановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009, 49.

притиска (*strain theory*) која објашњавања криминалитет реално постојећим притиском који друштвена заједница врши на појединца како би овај остварио одређене циљеве, попут успеха и богатства, иако сваком појединцу заправо услед недостатка образовања, друштвених контаката и сличног нису доступни неопходни ресурси за тако нешто (*Merton, Cohen, Cloward* и *Ohlin*). Млади из нижих класа су фрустрирани због тога што не могу да уживају у благодетима економског просперитета, те се на фрустрацију адаптирају тако што постају *конформисти* који се прилагођавају постојећем контексту, или се окрећу *ритуализму* који подразумева опсесивно поштовање правила иако она не воде остварењу циља, или прибегавају *побуни* не би ли се уздигли на друштвеној лествици или се, пак, *повлаче* одбацујући како легална средства, тако и легалне циљеве.³⁵ Нову верзију теорије притиска даје *Agnew* објашњавајући да се малолетник, не знајући како да се избори са проблемима у школи, породици и друштвеном окружењу, окреће алтернативама у виду делинквентног понашања које га донекле ослобађа фрустрација. Потом су занимљиве *теорије друштвеног учења* (*Akers, Bandura*) сходно којима малолетници уче моделе делинквентног понашања кроз очигледне примере и вербалне инструкције које добијају у својој средини, где такође усвајају и вредности и симболе које нису у сукобу са делинквентним понашањем. Процес усвајања ових образаца захтева мотивацију, понављање и пажњу, односно све оно што је неопходно и при сваком другом процесу стицања знања и вештина.³⁶

Иако су америчке теорије веома значајне стога што скрећу пажњу на неспорно битан социјални контекст, те на нужност побољшања друштвених услова у којима млади одрастају, управо у овој једностраности се крију и њихови недостаци. Наиме, уколико се објашњење делинквенције доводи у везу искључиво са опонашањем онога што малолетник доживљава у својој средини или са немогућношћу супротстављања притиску потрошачког друштва и његовим искривљеним вредностима, онда се логично поставља питање зашто се сви малолетници не одлучују за криминално понашање. Но, истини за вољу, поједине америчке криминолошке и социолошке теорије имају одговор и на ово

³⁵ R. Merton, према: Ј. Хрнчић, *Преступништво младих, ризици, токови и исходи*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009, 40.

³⁶ Вид. А. Carroll *et al*, *Adolescent reputations and risk*, Springer, New York 2009, 10-15.

питање, па указују на то да се разлог успешног одупирања криминалном понашању крије у различитим видовима *социјалне контроле*.

Тако *Ivan Nye* дефинише четири типа контроле делинквентног понашања међу којима је најзначајнија *индиректна контрола* која се развија кроз везаност за родитеље и позитивне узоре, јер наводи малолетника на избегавање делинквентног понашања, а услед жеље да не разочара и не осрамоти људе за које је везан, мада исправност претпоставке на којој ова теорија почива није адекватно потврђена у пракси.³⁷

И поред тога што постоје питања на која управо поменуте теорије не успевају да одговоре, не треба занемарити сазнања која долазе са северноамеричког континента, посебно стога што су теоријска промишљања тамошњих аутора најчешће пропраћена веома опсежним емпиријским истраживањима на која ћемо се позивати у даљим излагањима.

Коначно, треба истаћи да се, с обзиром на вишеструко мању заступљеност *малолетница* међу малолетним лицима која врше кривична дела,³⁸ овде поменуте и многе друге теорије углавном баве етиологијом криминалног понашања младића и применом санкција према овом делу популације. Слабије су заступљене теорије које се баве *полном условљеношћу малолетничког криминалитета*, мада је и таква условљеност значајна за предмет нашег истраживања, стога што би се део стандарда морао односити управо на девојке. У том смислу се посебно истиче објашњење *Hagana* и сарадника. По овом аутору, веома упрошћено речено, односи између оца и мајке, који подразумевају *релативну подређеност жене*, преносе се на односе у породици, где мајке више ограничавају слободу ћерки него синова, што наводи девојчице да буду пасивније и да избегавају ризик, те самим тим и криминално понашање.³⁹ Ова теорија је потврђена резултатима бројних истраживања која указују на негативну корелацију између родитељске контроле и делинквенције.⁴⁰ Са друге стране, треба споменути и резултате одређених истраживања која указују на израженију склоност девојчица према девијантном понашању, односно према

³⁷ Према: Ј. Хрнчић (2009б), 44.

³⁸ Тако су, примера ради, током 2010. године надлежнима поднете кривичне пријаве против 3513 малолетника и 234 малолетнице, према: Републички завод за статистику РС, *Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде, 2010, Билтен 547*, Београд 2012.

³⁹ Ј. Хрнчић, *Делинквент или пацијент, студија породичног неуспеха*, Задужбина Андрејевић. Београд 1999, 33.

⁴⁰ *Ibid.*

скитњи, бежању од куће и из школе, проституцији и дружењу са асоцијалним појединцима.⁴¹ Но, с обзиром да се тема нашег истраживања односи на област међународних стандарда који подједнако штите и малолетнике и малолетнице, у излагањима ипак неће бити посвећена особита пажња полним разликама.

На крају излагања о теоријском оквиру истраживања целисходно је подсетити се да ни једна теорија не може понудити такве одговоре и решења којима би се на универзалан и целовит начин сагледала сложена проблематика малолетничке делинквенције и најприменијих средстава реаговања. Наиме, свака теорија осветљава по неки аспект ових појава, а свима је својствено то да имају и одређена преимућства и одређене недостатке,⁴² чиме је и условљено наше опредељење за теоријски оквир сачињен од сегмената различитих теорија.

⁴¹ В. Миладиновић, С. Константиновић, В. Ђурђић, према: С. Константиновић-Вилић, М. Костић, В. Николић Ристановић, 2010, 226.

⁴² Тако: G. Martin, *Juvenile justice: process and systems*, Sage publications, Thousand Oaks 2005, 64.

5. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Различите кривичноправне и криминолошке школе фаворизују и различите научне методе које би требало да допринесу потврђивању или оповргавању хипотеза које су од кључног значаја за дато теоријско утемељење. Тако класична школа примењује нормативно логички метод, а позитивисти се ослањају на статистичка истраживања, одређене експерименте, посматрања и слично. Међутим, као што инсистирање на једном доминантном фактору не помаже у проналажењу суштинских одговора, нити у практичном решавању сложенијих проблема, тако ни један научни метод, то јест *мисаони, логички поступак који се примењује у сврху што лакшег и прецизнијег обрађивања чињеница и података*,⁴³ не може бити довољан да би се само њиме проучавала било која иоле сложена појава. Следствено наведеном, користимо више метода.

Превасходно ћемо употребљавати *нормативно-догматски метод*, с обзиром да првенствено анализирамо одређене правне норме. Разуме се да ћемо уз овај метод користити и *језичко*⁴⁴ и *логичко тумачење*. Како ћемо међународне стандарде посматрати у одговарајућем контексту, то ће бити примерено и *систематско тумачење*. При проучавању прошлости кривичноправне реакције на криминалитет малолетника користимо *историјски метод*. *Компаративни метод* ћемо применити при проучавању решења заступљених у различитим земљама, те при утврђивању сличности и разлика између иностраних и наших решења. Ови методи треба да нам омогуће да свестрано протумачимо садржину одредаба које ће бити у средишту нашег интересовања. При формулисању закључака поступаћемо вођени *аналитичко-синтетичким методом*. У анализирању одређених квантитативних података употребићемо *статистички метод*.

Предмет истраживања изискује *мултидисциплинарни приступ*, те ћемо се уз науку кривичног права ослањати и на тековине криминологије, криминалне политике и социологије. Како се ефикасна концепција сузбијања малолетничког криминалитета никако не може осмислити без познавања етиологије и

⁴³ О. Царић, М. Царић, "Методологија научних истраживања", *Педагошка стварност*, 1-2/2011, 29.

⁴⁴ Језичко тумачење се дели на лексичко (речничко), граматичко, синтаксичко и интерпункцијско тумачење. Вид. Р. Лукић, Б. Кошутић, Д. Митровић, *Увод у право*, Правни факултет, Београд 1999, 616.

феноменологије малолетничког преступништва, то ће нам резултати одређених криминолошких истраживања бити од непроцењивог значаја.⁴⁵ С обзиром да је у центру нашег интересовања аспект реаговања на малолетнички криминалитет кривичним санкцијама и мерама, то ће нам од изузетног значаја бити и познавање *пенологије* и резултата појединих пенолошких истраживања. Треба рећи да се ова научна дисциплина у почетку бавила само организационим елементима и функционисањем система казних установа, да би се временом поље њеног интересовања преусмерило пре свега ка проблемима васпитања, ресоцијализације и реинтеграције преступника.⁴⁶

С обзиром на то да ћемо се бавити међународним стандардима на пољу санкционисања малолетничког криминалитета, неопходно је да располажемо основним знањима из области *међународног јавног права*. Наиме, упознавање са међународним актима, њиховом садржином и реалним утицајем на праксу, захтева елементарно познавање структуре најважнијих међународних организација и процедура путем којих се такви акти доносе. У раду ћемо се позивати на мноштво међународних аката те стога треба знати који од њих имају формално обавезујуће дејство за државе потписнице. Но, већ у овој фази треба напоменути да многи акти и поред свог легално необавезујућег карактера имају огроман практични значај, односно велики ауторитет услед политичког утицаја организација које стоје иза њих, те самим тим и утицај на малолетничко кривично право широм света.

Како је тема којом се бавимо уско повезана са разумевањем целокупног феномена малолетничке делинквенције, то ћемо се ослањати и на тековине неких других научних дисциплина које такође проучавају овај феномен. Тако се уз малолетнички криминалитет везују и појаве као што су агресивно понашање, антисоцијални поремећај личности, дисоцијални поремећај личности и друге,

⁴⁵ Треба имати у виду да је *криминологија* значајно допринела трансформисању како општег кривичног права, тако још више малолетничког кривичног права, од репресивног ка превентивном приступу. Љ. Радуловић (2010), 21. Тако кривично право, без обзира на то што је нормативна дисциплина, мора да води рачуна о научним подацима које му пружа криминологија, а криминологија захваљујући кривичном праву и његовој примени може да проучава кривична дела и њихове учиниоце. Ж. Пинател, *Криминологија*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1964, 14.

⁴⁶ Вид. М. Милутиновић, *Криминална политика*, Савремена администрација, Београд 1984, 140.

услед чега, разуме се у скромнијим размерама, треба консултовати литературу из области *психологије* и *психијатрије* и других сродних дисциплина.⁴⁷

⁴⁷ О хетерогеном карактеру феномена малолетничког преступништва вид.: Ј. Хрнчић (2009б), 13-36.

6. ТЕРМИНОЛОШКА ПОЈАШЊЕЊА

Ради прецизности у излагању потребно је унапред утврдити значење израза који ће бити употребљавани у тексту.

Познато је да употреба израза *малолетничка делинквенција* може проузроковати одређене неспоразуме и нејасноће. Но, и поред тога распрострањеност овог термина ипак налаже да он буде употребљаван у даљим излагањима. За потребе наших излагања под малолетничком делинквенцијом ћемо подразумевати превасходно вршење кривичних дела од стране малолетних лица,⁴⁸ а не и нека друга друштвено неприхватљива понашања ове узрастне категорије. Овакво одређење малолетничке делинквенције углавном се поклапа са дефиницијом *Siegela*, *Welsha* и *Senna* који сматрају да овај термин означава учествовање у илегалном понашању од стране лица које није достигло одређени узраст опредељен законом.⁴⁹ Познато је да у литератури заступљена и другачија, пре свега шира схватања појма малолетничке делинквенције. Тако заправо сва схватања малолетничке делинквенције можемо поделити на шира или екстензивна, која се означавају као социолошко-криминолошка, и ужа схватања,⁵⁰ која малолетничку делинквенцију сужавају на илегална понашања.

Према *ширем схватању* малолетничка делинквенција обухвата све облике девијантног понашања, од предделинквентних до оних инкриминисаних законом, те ту спадају и понашања супротна моралним нормама у једном друштву.⁵¹ И поред одређене утемељености оваквих схватања, ради прецизности у излагању, ипак ћемо се држати *ужег схватања*, које уосталом заступа и већина теоретичара европских земаља.⁵²

Налазимо да се управо употребом термина **малолетничка делинквенција**, у језичком смислу, наглашавају разлике између криминалитета пунолетних и криминалитета малолетних лица. Уосталом, до издвајања малолетничког преступништва⁵³ као посебног феномена у односу на општи

⁴⁸ Прекршаји, осим у контексту давања одређених објашњења, остају ван поља нашег интересовања у даљим излагањима.

⁴⁹ Према: А. Carroll *et al*, 1.

⁵⁰ С. Константиновић-Вилић, М. Костић, В. Николић-Ристановић, 222.

⁵¹ *Ibid*.

⁵² *Ibid*, 223.

⁵³ По ужој дефиницији преступништво означава кршење кривичноправних и прекршајних норми, чиме се из овог појма искључују други поремећаји понашања. З. Кандић-Поповић, "Право и малолетничко преступништво", *Поремећаји понашања и преступништво младих*:

криминалитет, између осталог, и долази због тога што је адолесценција препозната као посебно битан период у животу појединца,⁵⁴ те зато малолетство треба термилошки да буде наглашено онда када се говори о вршењу деликата од стране оних који нису пунолетни. Такође, одређење појма малолетничке делинквенције доприноси бољем разумевању овог феномена и олакшава комуникацију и сарадњу између стручњака различитих образовних профила који се теоријски или практично баве антисоцијалним понашањем и криминалитетом младих.⁵⁵

Ради прецизности и правилног разумевања, наглашавамо да из опсега појма који је обухваћен термином "малолетничка делинквенција", за потребе наших излагања, искључујемо сва она понашања која нису предвиђена прохибитивним и императивним нормама кривичног законодавства. Ово искључење се односи и на *статусне деликте*, када се под њима сматрају антисоцијална понашања малолетника, попут скитње и опијања, на која се традиционално у нашем праву реагује мерама социјалне заштите, односно одређеним мерама које су у надлежности центара за социјални рад.⁵⁶

Осим израза "*малолетничка делинквенција*", користићемо се и терминима *криминалитет малолетника*, *малолетнички криминалитет*, *малолетничко преступништво*, при чему, опет за потребе наших излагања, полазимо од претпоставке да сви ови изрази означавају вршење кривичних дела од стране малолетних лица.

Када је реч о терминима који ће бити коришћени за означавање *малолетног учиниоца кривичног дела*, често ћемо користити управо наведени термин. Исти потиче из ЗОМУКД-а, а како и законодавац у чл. 1. ст. 1. констатује да ће малолетног учиниоца кривичног дела скраћено називати малолетником, то ћемо такав скраћени термин и ми користити у истом значењу.

Специјално педагошки дискурс, (ур. Д. Радовановић), Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2007, 152. Но, по неким другим дефиницијама термин "преступништво" такође означава и кршење какве друштвене одредбе, забране или повређивање нечијег интереса, односно прекорачење неке границе којом се омеђава оно што је дозвољено. Вид. З. Николић, И. Јоксић, *Малолетничка делинквенција, социјалнопсихолошки и кривичноправни аспекти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2011, 11.

⁵⁴ Тако Ј. Хрнчић констатује да је "Издвајање малолетничког преступништва као специјалног у односу на општи криминалитет настало под утицајем владајућих схватања адолесценције", Ј. Хрнчић (2009б), 36.

⁵⁵ *Ibid*, 13-36.

⁵⁶ О статусним деликтима: М. Шкулић, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Београд 2011, 84-85.

Са друге стране ЗОМУКД у чл. 1. ст. 3. посредно предвиђа да се термин "малолетна лица" користи за означавање деце и малолетника као оштећених у кривичном поступку. Ради избегавања нејасноћа нећемо следити логику ЗОМУКД-а у погледу поменутог термина, већ ће у нашим излагањима "малолетно лице" такође означавати малолетног учиниоца кривичног дела, осим уколико нешто друго није наглашено.

Што се тиче термина "дете", ни ту се нећемо руководити потпуно истом логиком у односу на ону коју пропагира ЗОМУКД. Наиме, чл. 2. ЗОМУКД прописује да се лицу које у време извршења противправног дела (у закону предвиђеног као кривично дело) није навршило четрнаест година не могу изрећи кривичне санкције, нити се према њему могу применити друге мере. Из наведеног произлази да је дете лице које није навршило 14 година, па је поменути члан закона насловљен као *"искључење кривичних санкција према деци"*. Имајући у виду да је предмет нашег истраживања упознавање међународних стандарда у области кривичних санкција и мера за малолетнике, те да најзначајнији међународни документи појам детета одређују нешто шире, ипак ћемо се приклонити терминологији која важи на интернационалном нивоу.

Тако најзначајнији акт из области права детета уопште, па и права детета у сукобу са законом, *Конвенција УН о правима детета*, у чл. 1. предвиђа да се *дететом сматра свако људско биће које није навршило осамнаест година живота, уколико се по закону који се примењује на дете пунолетство не стиче раније*. То значи да правима из ове конвенције располажу сва лица испод 18 година старости, уз поменуто ограничење, при чему је битно знати да конвенција представља својеврсни кровни документ из кога су произашли и други међународни документи који регулишу права детета, па тако и права детета у сукобу са законом. Стога, на пример, и *Пекиншка правила о малолетничком правосуђу*, која су заправо усвојена пре *Конвенција УН о правима детета*, под појмом детета подразумевају лице које није навршило 18 година.

Сходно наведеном, термин дете ћемо користити руководећи се оним значењем које опредељује *Конвенција УН о правима детета*.

Користићемо се и термином *малолетничко кривично право*, схватајући га као израз који обухвата одредбе материјалног, процесног и извршног права које се примењује према малолетним учиниоцима кривичних дела. Слажемо се са

оним ауторима који указују на извесну непрецизност овог термина, с обзиром да није у питању потпуно засебан систем правних правила која се не морају ослањати на "опште" кривично право,⁵⁷ али истовремено сматрамо да је израз малолетничко кривично право већ у толикој мери етаблиран да су пракса и теорија у довољној мери допринеле разјашњавању недоумица у вези са његовим значењем.

Коначно, треба разјаснити и шта се означава термином *малолетничко правосуђе* (*juvenile justice*, енг.), с обзиром да је у питању термин који се веома често користи управо у међународним документима. Језичким тумачењем дошли бисмо до закључка да овај термин означава само судове, друга државна тела и припаднике различитих образовних профила који, мање или више непосредно, учествују у поступку суђења малолетним учиниоцима кривичних дела. Међутим, управо међународни документи чију ћемо садржину проучавати говоре о томе да малолетничко правосуђе означава и нешто више од тога. Тако *Препорука Савета Европе о новим тенденцијама у сузбијању малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа*⁵⁸ дефинише систем малолетничког правосуђа као формалну компоненту ширег приступа за сузбијање малолетничког преступништва. Уз судове за малолетнике, сходно поменутој препоруци, овај систем обухвата и друга државна тела и агенције, а међу њима полицију, јавно тужилаштво, адвокате и правнике, пробацијску службу и пеналне институције. Такође, систем малолетничког правосуђа сарађује са сектором здравства, образовања, те са невладиним организацијама попут оних које се баве заштитом интереса оштећених и сведока. С обзиром да сматрамо да уже тумачење малолетничког правосуђа не би одговарало реалном стању ствари, то ћемо при коришћењу овог израза имати у виду шири круг актера и институција који учествују у сузбијању малолетничког

⁵⁷ О појму малолетничког кривичног права: М. Шкулић, 2011, 79-80.

⁵⁸ Препорука Р (03) 20 усвојена 24. септембра 2003. године на 853. заседању Комитета министара

криминалитета.⁵⁹ У прилог оваквом тумачењу говоре и ставови еминентних аутора попут *Josine Junger-Tas*.⁶⁰

⁵⁹ Појам малолетничког правосуђа у ширем смислу у себи садржи не само питања у вези са положајем малолетних учинилаца кривичних дела, већ и у вези са децом жртвама кривичних дела. Тако: М. Шкулић, И. Стевановић, "Преглед посебних одредаба о малолетним учиниоцима кривичних дела у упоредном кривичноправном законодавству европских земаља", *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, 3/2002, 61.

⁶⁰ J. Junger-Tas, "Trends in the international juvenile justice: What conclusions can be drawn?", *International handbook on juvenile justice*, (eds. J. Junger-Tas , S. Decker), Springer, Dordrecht 2006, 506.

ПРВА ГЛАВА

ХРОНОЛОШКИ ПРИКАЗ НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ ИДЕЈА У ОБЛАСТИ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА

1. ПОЛОЖАЈ ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Свестрано проучавање једне области налаже макар елементарно познавање њене прошлости и хронолошког развоја. Тако су и данас постојећи системи реаговања на малолетнички криминалитет и међународни стандарди који их доминантно одређују потекли из концепција које су своједобно утицале на стварање појединих института материјалног, процесног и извршног кривичног права.

Сагледавање кривичноправне реакције кроз историју битно је и зато што нам оно показује како су се поједини институти временом постепено мењали, тако да на крају једног замишљеног пута њихови финални облици готово да ни не подсећају на облике од којих је све почело. Наведено најбоље осликавају промене у погледу кривичноправног статуса малолетника. Наиме, догодила се комплетна трансформација од *"преступника у малом"* који је третиран готово истоветно као и одрасли учинилац кривичног дела, до малолетног учиниоца кривичног дела на кога се примењује засебан кривичноправни режим, аутономан у односу на опште кривично право. Овој трансформацији особито је допринело универзално популарисање међународних докумената из области малолетничког правосуђа.

а. Стари и средњи век

Поједине уступке у погледу реаговања на малолетнички криминалитет познају законодавства многих држава још од давних дана, заправо још од почетака формализоване кривичноправне реакције.⁶¹ Тако је у римском *Закону дванаест таблица* предвиђена могућност блажег кажњавања малолетника за кривична дела јавне крађе и оштећење пољопривредних плодова.⁶² Иначе у

⁶¹ Ипак, треба споменути и да сачувани правни споменици држава старог истока, као што су Хамурабијев законик и Хетитски законик указују да "недорасли" извршиоци кривичног дела нису имали посебан статус који би се огледао у блажем кажњавању у односу на пунолетне. Вид. З. Кандић, *Криминалитет деце на ужем подручју Београда*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд 1980, 13.

⁶² Према: С. Кнежевић, *Малолетничко кривично право*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2010, 14.

старом Риму само деца узраста до 7 година нису могла сносити никакву одговорност за противправна дела, за децу старости од 7 до 10 година важила је оборива претпоставка о способности да схвате смисао недозвољеног понашања, док су малолетници узраста између 10 и 14 година сматрани кривично одговорним.⁶³ Подела на наведене категорије у римском праву била је релевантна тек утолико што су малолетници старији од 7 година, дакле они који се не сматрају децом (латински *infantes*), могли бити кажњени другачије у односу на одрасле или нешто блаже.⁶⁴ У доба када се још не уважава чињеница да малолетник није у стању да сноси одговорност за своје поступке као одрасла особа, важило је правило да незрелост и недораслост малолетника надомешћује његова "злочиначка воља" (*malitia supplet aetatem*), те да утолико нема потребе да кривичноправни статус малолетника буде битно другачији у односу на статус одраслих лица.⁶⁵ О неком посебном процесном положају малолетника свакако да није ни могло бити речи.

Дакле, током изузетно дугог периода кривичноправне реакције није постојао посебан систем санкција за малолетне учиниоце кривичних дела, већ су они сматрани за преступнике у процесу одрастања, те су у том смислу само могли бити блаже кажњавани у односу на одрасле прекршиоце опште обавезујућих норми. Одговорност малолетника и пунолетника била је истоветна, а законодавац је уважавао само то што малолетник још није сасвим зрео, можда пре у физичком него у духовном смислу. Зато је малолетник имао привилегију да буде нешто *блаже кажњен*. Овакав статус малолетни преступници ће задржати и током **средњег века**. Тако *германско право* из тог доба само децу до 7 година сматра кривично неодговорном, док деца старости између 7 и 12 година могу бити санкционисана, с тим што се казна ублажава.⁶⁶ О томе какав је био положај деце нажалост веома сликовито говори и то што је у *Норвешкој* у 13. веку пунолетни лопов могао бити кажњен одсецањем обе руке, док је детету у истој ситуацији могла бити одсечена "само" једна рука.⁶⁷

⁶³ Према: Љ. Радуловић (2010), 35.

⁶⁴ Тако: О. Периф, Н. Милошевић, И. Стевановић, 13.

⁶⁵ Занимљиво је то што се у Старом Риму сматрало да девојчице раније досежу душевну зрелост но дечаки, па је за девојчице почев од 12 година важила необорива претпоставка о кривичној одговорности. Вид. З. Кандић (1980), 16.

⁶⁶ Према: Д. Јовашевић, *Положај малолетника у кривичном праву*, Правни факултет, Ниш, 2010 36.

⁶⁷ UNICEF, United Nations Children's Fund, International Child Development Centre, "Innocenti Digest No 3 – Juvenile Justice", 1998, 10.

Једноставно, у старом и средњем веку није било никаквих предуслова за засебно третирање малолетника. Заправо, није се улазило у проблематику узрока криминалитета ни у елементарној форми, стога није било могуће говорити ни о некаквој различитој условљености криминалитета малолетних и криминалитета пунолетних лица, па логично нема основа ни за различито кажњавање ове две категорије преступника за сличне деликте. О наведеном сведочи и то што *Душанов законик*, сачињен 1349. године и допуњен 1354. године, као монументални споменик српског права и документ који је у основи неспорно надахнут одређеним хуманим идејама, не садржи одредбе које би се тичале посебног кривичног санкционисања малолетника.⁶⁸

б. Нови век и савремено доба

Иако је тек након Француске буржоаске револуције дошло до фактичког издвајања малолетника у посебну категорију преступника,⁶⁹ ипак и сама чињеница да су од давнина малолетници блаже кажњавани, указује на постојање идеје о томе да криминалитет ове групе лица одликују неке посебне карактеристике.

Историјат посебног поступања према малолетним преступницима не сеже у неку даљу прошлост, па се тако, на пример, тек у 18. и 19. веку појављује оштрије супротстављање телесном кажњавању малолетника.⁷⁰ Овакво стање ствари лако је разумети уколико се има у виду да су тек развој науке и новија истраживања допринели уважавању становишта да малолетнике треба третирати на особен начин услед одређених психофизичких особености које одликују ову категорију лица.

Занимљиво је да су у области малолетничког кривичног права значајне иновације у Европу пристигле са подручја Северне Америке, те да је први посебни суд за малолетнике оформљен 1899. године у Чикагу, у држави Илиноис.⁷¹ Оснивање ове институције почивало је на уважавању *parens patriae*

⁶⁸ Тако: Д. Јовашевић, 39.

⁶⁹ Тако: Д. Дракић, *О кривичној одговорности малолетника*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад 2010, 28.

⁷⁰ М. Рељановић, "Положај малолетника у упоредном кривичном праву", *Улога јавног тужоца у правном систему са посебним освртом на проблематику ефикасности кривичног поступка и малолетничку делинквенцију*, група аутора, Београд 2010, 145.

⁷¹ Према: О. Перић, Н. Милошевић, И. Стевановић, 19. Иначе, идеја о посебни судовима приписује се *Benjamin Waugh*-у који је 1873. године указао на потребу да се малолетни делинквенти изузму из правосудног система за одрасле. У већини европских земаља, укључујући и тадашњу Краљевину Југославију, у првој половини 20. века формирају се посебни

доктрине,⁷² те на становишту да малолетници не могу бити третирани једнако као одрасли преступници,⁷³ јер држава треба да се постара да се на малолетнике изврши конструктивни утицај, а не само да они буду кажњени.⁷⁴ Но, споменимо да у литератури проналазимо и мишљења како је први посебни суд за малолетнике, под утицајем поменуте доктрине, формиран 1895. године у Западној Аустралији.⁷⁵ Посебни судови за малолетнике у **Енглеској и Велсу** уведени су 1908. године *Children Act*-ом и од тада се према малолетницима хуманије поступа, пошто акценат више није на обавезном кажњавању, већ на реформисању личности.⁷⁶

малолетнички судови или посебна већа за малолетнике у судовима опште надлежности, и то са циљем да се малолетницима укаже помоћ, пре но да се казне, а истовремено се обједињавају и надлежности за случајеве занемарености, угрожених породичних односа и делинквентног понашања, јер се уочава узрочна веза између лоших услова живота и делинквенције. Љ. Радуловић (1999), 180.

⁷² О раду суда и о начелима којима се руководио више у: R. Sarri, J. Shook, "Human rights and Juvenile Justice in the United States", *Human rights, Progress and Challenges for Children Worldwide*, (eds. M. Ensalaco, L. Majka), Lanham 2005, 198, 199.

⁷³ Поменута доктрина почива на премиси да држава онда када је то неопходно, а најчешће када дете нема родитеље или се они неадекватно брину о њему, преузима на себе старање о детету и сва родитељска права, како би се угрожено дете адекватно васпитавало и штитило. R. Sarri, J. Shook, 36.

⁷⁴ R. Lawrence, C. Hemmens, *Juvenile Justice, A Text Reader*, Sage Publications, Thousand Oaks 2008, 24.

⁷⁵ N. Hazel, 24.

⁷⁶ Љ. Радуловић, "Малолетничко кривично право Енглеске и Велса - између "етоса бриге и заштите" и "етоса одговорности и кажњавања", *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2010, 197, 198.

2. ПОЈАМ РАЗБОРА И ДЕФИНИСАЊЕ ПОСЕБНОГ ПОЛОЖАЈА ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ

На особено третирање малолетника у кривичном поступку битно је утицало увођење института *разбора*. Овај институт је изузетно значајан за област малолетничких кривичних санкција и мера, јер је утицао на реформисање у правцу *шире примене васпитних и заштитних мера*.

Разбор се појављује у другој половини 18. века, и упрошћено речено представља *посебан облик урачунљивости* која се односи само на малолетнике.⁷⁷ Ова посебна урачунљивост почива на претпоставци да је малолетник, баш као и пунолетно лице, способан да вољно контролише своје поступке, с тим што се иста претпоставка не односи и на постојање *предиспозиција за правилно схватање смисла и значаја сопственог понашања*. Такво уже схватање појма разбора није се косило са традиционалним ставовима класичне и неокласичне школе,⁷⁸ које полазе од премисе да је свако обдарен слободном вољом и могућношћу самоопредељења. Овако дефинисани појам разбора омогућио је опстанак класично схваћеног појма кривице, истовремено не искључујући могућност признавања одређених специфичности кривичне одговорности малолетних лица, макар само када је реч о *интелектуалној компоненти*.⁷⁹

Потреба за дефинисањем појма *разбора* постаје очигледна због тога што се више није могло негирати да, у квантитативном и квалитативном смислу, малолетникове духовне способности јесу битно другачије од оних на којима се базира кривица одраслих лица.⁸⁰ Уважава се то да малолетник проживљава фазу духовног и телесног развоја, што имплицира да је могуће да он још није достигао ниво на коме једнако као и одрасла особа може *да разликује добро од зла*. Уколико се у конкретном случају испостави да способност схватања није постојала може се приступити изрицању и примени какве *васпитне мере* уместо кажњавању.⁸¹ Тако је институт разбора дефинитивно прокрчио пут ка засебном

⁷⁷ Тако: Љ. Радуловић (2010а), 36.

⁷⁸ И Јоксић, 119.

⁷⁹ Погледати: О. Перић, "Основни правци у развоју кривичне одговорности малолетника", *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд 1972, 120-141.

⁸⁰ Ф. Север, према: М. Поповић, *Делатност старатељства и васпитних установа у сузбијању преступништва код младих*, Београд 1978, 2.

⁸¹ Љ. Радуловић (2010а), 36.

положају малолетника, те повратка на схватање о "*преступнику у минијатури*" више није могло бити.⁸²

Но, како се све интензивније размишљало о дефинисању особеног кривичноправног положаја малолетника, то се временом увидело да разбор можда не би требало да се сведе само на могућност схватања смисла и значаја предузетих радњи и поступака, већ да би он морао обухватати и *капацитет малолетника да усмерава и контролише сопствене поступке* у складу са њиховим вредносним предзнаком. Наиме, насупрот ономе што произлази из првобитног дефинисања разбора, често малолетник јасно разликује добро од зла, али услед незрелости заправо није у стању да се контролише и самосавлада како не би поступио на одређени начин.⁸³ Тако долазимо до другачије схваћеног појма разбора који је карактеристичан за позитивистичку и социолошку школу.⁸⁴

"Нови" појам разбора уважава чињеницу да когнитивне и аналитичке способности детета најчешће достижу задовољавајући ниво већ до средине тинејџерског доба, док се социо-емотивни аспект личности и карактерне одлике које зависе од практичног животног искуства и даље формирају кроз ране године одраслог доба.⁸⁵ Стога малолетник не располаже нужно вештином *самоконтроле* која је по природи ствари својствена, или би бар то требало да буде, зрелим особама.

Проширени појам разбора своје место први пут проналази у Нацрту швајцарског кривичног законика из 1893. године, на који је веома утицао рад теоретичара *Carla Stoossa*. Из Швајцарске се утицај током 20. века проширио и на многа друга европска законодавства.⁸⁶ *Stooss* указује на немогућност

⁸² У литератури се наводи да се разбор као предуслов кривичне одговорности малолетника први пут у једном законском тексту помиње у *Тосканском кривичном закону* из 1786. године. Према: Д. Јовашевић (2010б), 37. Но, први закони који се позивају на разбор нису прецизно објашњавали шта тај појам суштински подразумева, што је уносило додатне забуне. Тако је, примера ради, више деценија касније, *Казнителни законик за Књажевство Србију* из 1860. године предвиђао кривичну одговорност малолетника узраста између 12 и 16 година, уколико се утврди да су дело учинили са разборком, мада сам институт разбора у тексту законика није био садржински одређен. Стога је ово питање препуштано практичарима и њиховом тумачењу, иако је у Србији у то доба мало судија имало формално правничко образовање. Тако: Љ. Радуловић (2010а), 37, 38.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ И Јоксић, 120.

⁸⁵ J. L. Woolard, "Adolescent development, delinquency, and juvenile justice", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. B.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 108.

⁸⁶ О овоме и детаљно о природи кривичне одговорности малолетника: Д. Дракић, нав. дело.

малолетника да, и поред развијене интелектуалне компоненте личности, следи оно што му разум говори.⁸⁷ Много година касније су емпиријска истраживања заиста потврдила да адекватно саморегулисање подразумева да малолетник располаже капацитетима који омогућавају: да се одупре негативном току догађаја у конкретној ситуацији уместо да му се препусти по инерцији,⁸⁸ да рационално сагледа ситуацију пре него што се упусти у делање и да одабере право решење у случају када је пред њим неколико алтернатива.⁸⁹ Стога је велико достигнуће швајцарског теоретичара то што је допринео посматрању разбора на еклектички начин, односно томе да се осим *интелектуалне* у обзир узме и *вољна компонента*, при чему особито треба имати у виду и доба у коме је *Stooss* стварао. Отуда се касније, захваљујући *Stooss*-у и многим његовим следбеницима, све мање говори о разбору, а све више о **зрелости** и сличним сродним појмовима,⁹⁰ који доминантно одређују кривичну одговорност малолетних лица.

Веома је битно да је, са увођењем разбора, као института који обухвата специфичну (не)способност малолетника да схвати и да се самоконтролише, отворен и пут *засебном статусу малолетника у кривичном праву*. Малолетник као неизграђена личност мора бити у прилици да се ослони на правни систем који узима у обзир ову чињеницу,⁹¹ а таквог система не би могло бити уколико би се одговорност малолетних и пунолетних лица ценила на истоветан начин. Услед свега наведеног, институт разбора је суштински утицао и на реформисање система малолетничких кривичних санкција и мера, јер је њихову природу и садржину требало прилагодити развојним потребама малолетника, онако како се то и чини у савремено доба.

⁸⁷ Према: О. Перић, Н. Милошевић, И. Стевановић, 18.

⁸⁸ По *Moffitt*-овој функција самоконтроле обухвата неколико процеса: одржавање пажње и концентрације, апстрактно резонување и формирање концепата, формулисање циљева, предвиђање и планирање, програмирање и започињање сврсисходних секвенци понашања, самопосматрање и самосвест, инхибирање неуспешног и импулсивног понашања и одустајање од текућих образаца понашања ради адекватнијег алтернативног понашања. Према: Ј. Хрнчић, (2009б). 99.

⁸⁹ J. L. Woolard, 108, 109. О томе и: J. H. Laub, S. L. Boonstoppel, "Understanding desistance from juvenile offending, challenges and opportunities", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. V.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 375.

⁹⁰ Тако: О. Перић, Н. Милошевић, И. Стевановић, 18.

⁹¹ Вид. Б. Цвјетко, "Припремни колоквиј за XVII. међународни конгрес АИДП о казненоравној одговорности малолетника у националном и међународном казненом праву", *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, 1/2003, 230.

3. ДОМИНАНТНИ МОДЕЛИ РЕАГОВАЊА НА МАЛОЛЕТНИЧКИ КРИМИНАЛИТЕТ

Да бисмо сагледали суштину данас доминантног и међународним документима популарисаног приступа у погледу спречавања и сузбијања малолетничког криминалитета, морамо се подсетити компликованог историјата који је обележио ову област.

Отвореност ка мењању постојећих средстава и механизма кривичноправне реакције резултирала је посебним уважавањем личних одлика малолетника, те настојањима да санкција буде индивидуализована, да се дејствује васпитно и да се поправе евентуални пропусти којих је било у васпитавању. Заједнички именованитељ свих теоријских праваца који су битно утицали на малолетничко кривично право јесте став да *казна не само да не може да буде једина мера реаговања, већ да у бројним случајевима не може да постигне адекватне резултате у остваривању основне, заштитне функције кривичног права.*⁹² Данас се целокупни систем кривичноправне реакције заснива на начелима индивидуализације и реинтеграције, а извршење санкција ради пуке одмазде, те враћања злом за злом, више нигде није прокламовано као циљ који сам по себи има неку особену вредност. Припремање терена за овакав радикални обрт одвијало се кроз издвајање посебних категорија преступника, као што су то вишеструки повратници и ситуациони преступници, али и кроз издвајање малолетника у посебну категорију.

Уколико бисмо желели да хронолошки поређамо најзначајније концепције у области реаговања на малолетнички криминалитет, те да крајње поједноставимо ову комплексну област, најцелисходније би било поћи од тога да су се, условно речено, смењивали заштитнички приступ (*welfare model*), правосудни приступ (*justice model*), и, у актуелном тренутку преовлађујући, правосудно-заштитнички приступ који комбинује елементе два управо наведена приступа (*justice-welfare model*). У складу са овим у литератури се наводи да би се историјат кривичноправне реакције на криминалитет малолетника могао поделити на фазу заштитничког модела из прве половине 20. века, којим је у други план потиснуто дотадашње превасходно репресивно поступање, и на

⁹² Љ. Радуловић (2010а), 34.

правосудни модел или "модел правичности", који постаје шире заступљен крајем 20. века.⁹³

Неопходно је нагласити да не може бити говора о стварном хронолошком смењивању ова три приступа у кривичним законодавствима широм света, бар не у пуном смислу те речи, с обзиром да и данас поједине земље заправо уважавају одређене постулате заштитничког, или правосудног модела, а неке покушавају да балансирају између те две крајности. Тако, када је реч о Европи, *Junger-Tas* наводи да се малолетничко кривично право Велике Британије (без Шкотске) и Холандије може сврстати у *justice model*, да *welfare model*-у припадају Немачка, Француска, Белгија и земље Источне Европе, док мешовити приступ подржавају скандинавске земље и Шкотска.⁹⁴ Осим тога, готово да и нема државе која се у пракси заиста строго придржава свих постулата оног теоријског приступа за који се начелно опредељује. Зато заштитнички или правосудни приступ пре треба разумети у политичком, па чак и филозофском смислу, као одређени систем идеја и смерница које су најшире прихваћене у датим околностима, иако то често не значи и да су оне отелотворене у пракси.⁹⁵

Такође, потребно је напоменути да одређени аутори с правом сматрају да је превазиђена подела на заштитнички, правосудни и мешовити (корпоративни, алтернативни) систем малолетничког кривичног права, с обзиром да се правни системи појединих држава тек условно могу сврстати у први, други или трећи систем на основу појединих сличности.⁹⁶ Тако Шкулић сматра да у упоредном праву егзистирају следећи модели поступања према малолетним учиниоцима кривичних дела:

- 1) *заштитнички модел*
- 2) *правосудни модел*
- 3) *модификовани правосудни модел*
- 4) *партиципативни модел* - одликује га начело *минималне интервенције*, а кључну улогу имају административни органи и органи социјалне заштите, и то у вансудском поступку (као пример наводи Шкотску)

⁹³ Према: Д. Јовашевић, (2010б), 19.

⁹⁴ Према: А. Stevens, I. Kessler, B. Gladstone, "Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union", Report prepared for the European Commission, 2006, 25.

⁹⁵ Тако: N. Hazel, 6.

⁹⁶ Тако: М. Шкулић (2011), 96.

5) *модел контроле делинквенције* - акценат није на заштити малолетног делинквента, *већ на заштити друштва од малолетничке делинквенције*, зато је поступак у основи исти као за пунолетна лица и одликује се изрицањем санкције пропорционалне тежини кривичног дела (као пример наводи САД)

6) *корпоративни модел* - подразумева активну улогу и специјализацију различитих актера који учествују у кривичном поступку према малолетнику, попут управних органа и полиције.⁹⁷

Други аутори, пак, сматрају да се на глобалној сцени и даље препознају *протекционистички модел* и *модел правичности*, с тим што у различитим државама, у зависности од конкретних прилика, моралне панике и других притисака, долази до наглашавања било *личне одговорности и потребе за заштитом друштвеног интереса*, било *ресторативних елемената и техника за избегавање вођења кривичног поступка према малолетницима*.⁹⁸

Малолетничко кривично право непрекидно пролази кроз комплексне развојне процесе, а као релативно млада научна дисциплина још увек не може да постави било какве прецизне границе између кључних теоријских концепција које га суштински обележавају. Осим тога, опште је познато да се у криминологији и кривичном праву непрестано циклично смењују идеје из једног невеликог репертоара, што значи да једном величана идеја пада у немилост да би се потом поново вратила у неком новом руху.⁹⁹ У том смислу сматрамо да подела на заштитнички, правосудни и мешовити систем ипак успева да укаже на најбитније одлике статуса малолетних учинилаца кривичних дела онако како су се оне хронолошки истицале у први план.

⁹⁷ М. Шкулић (2011), 96-105

⁹⁸ N. Hazel, 6.

⁹⁹ Када је реч о узроцима криминалног понашања "увијек се све изнова доводи у питање и све се на изглед враћа на почетак", Ж. Хорватић, *Елементарна криминологија*, Либурија, Ријека 1981, 50.

3.1. ЗАШТИТНИЧКИ ПРИСТУП

3.1.1. ОКОЛНОСТИ КОЈЕ УТИЧУ НА ЈАЧАЊЕ ЗАШТИТНИЧКОГ ПРИСТУПА

Како то наводи *Junger-Tas* идеје о заштитничком моделу реаговања на малолетнички криминалитет јављају се у рудиментарном облику још с краја 19. века као последица убрзаног развијања социологије и других наука о човеку и друштву. Наиме, уочава се како *специфична природа детињства* оставља значајне могућности за посебно устројене малолетничке судове и установе да благотворно утичу на малолетне преступнике, што истовремено имплицира и да при санкционисању не треба толико водити рачуна о стегама закона и о процесним формалностима.¹⁰⁰ Држава почиње да брине о најбољем интересу малолетника, поставља се као његов родитељ (*parens patrie* доктрина), те једноставно нема потребе за свим оним процесним гаранцијама и правним лековима који штите пунолетна лица у сличним ситуацијама.

Најјучљивије су разлике између заштитничког (протекционистичког) и правосудног модела (модела правичности). Тако заштитнички приступ инсистира на *протекцији малолетних лица према којима се превасходно примењују индивидуално скројени програми*, за разлику од правосудног модела који се опредељује за формализовано поступање и кажњавање у сразмери са тежином деликта. Такође, једна од значајних одлика заштитничког модела јесте поступност у изрицању санкција, јер се најтеже санкције користе тек као последње средство.¹⁰¹ Модел карактерише и одсуство сувишног формализма, те неодређеност при изрицању санкција.¹⁰² Он омогућава значајно *хуманизовање малолетничког кривичног права* јер инсистира на друштвеној рехабилитацији кроз преваспитавање, бригу, надзор, и пружање помоћи, уочавајући да делинквентно понашање није само штетно по друштво, већ и по лични развој малолетника.¹⁰³

Заштитнички приступ одликује наглашена вера у *ресоцијализацију* као реално остварљив криминалнополитички циљ. Наиме, уколико кривично дело

¹⁰⁰ J. Junger-Tas, "Will the Juvenile Justice System Survive?", *European Journal on Criminal Policy*, 2/1994, 76, 77.

¹⁰¹ Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Београд 2010, 269.

¹⁰² И Јоксић, 123.

¹⁰³ Љ. Радуловић (1999), 191.

није условљено само слободном вољом преступника, већ и конкретним околностима које се тичу његових личних и социјалних прилика, онда се и утицајем на те негативне чиниоце може сузбијати криминално понашање. Ресоцијализацију као врхунски циљ је потом требало остварити путем мера помоћи, заштите и свеобухватне подршке, а о опсегу оваквих мера одлучивали су надлежни органи са широким дискреционим овлашћењима.

У духу идеја заштитничког приступа и под утицајем социолошке школе и модерних научних тенденција, усвојен је низ нових кривичних закона у Европи (Норвешка 1902. године, Краљевина Југославија 1929. године, Швајцарска 1938. године, Италија 1939. године) као и у Русији (1903. године).¹⁰⁴ Нови законици су се одликовали дуалитетом кривичних санкција, утолико што су у духу класичног схватања појма кривице остајали при казни као средству реаговања на криминалитет једног дела преступника, али су због тежње да се систем санкција што више обогати ради остваривања начела индивидуализације осмишљене и васпитне мере и мере безбедности за малолетнике.¹⁰⁵

Све радње се предузимају у циљу заштите најбољег интереса малолетника, због чега ово јесте и *протекционистички приступ*. Наведено опредељење је последица препознавања битног утицаја фактора средине и социјалног контекста уопште у изазивању криминалног понашања, али и уважавања личних карактеристика које могу да утичу на недозвољено понашање и мимо воље малолетног лица. Због свега тога малолетници имају засебан кривичноправни статус, а отварање животних перспектива и побољшање социјалних вештина, сматра се, могу боље да предупреду будуће кршење прописа него репресивне мере.¹⁰⁶

Можемо издвојити одређене кључне поставке на којима почива *welfare* модел, при чему треба напоменути да се те поставке пресликавају и у неким од доминантних међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера:

¹⁰⁴ Према: Р. Купчевић Млађеновић, 101.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Y. Jewkes, J. Bennet, *Dictionary of prisons and punishment*, Willan Publishing, Devon 2008, 318.

1. Најбољи интерес малолетника се истиче у први план, с тим што држава и надлежне инстанце суде о томе шта је за малолетника најбоље.
2. При вођењу кривичног поступка и изрицању кривичне санкције и мере не инсистира се на процесним и формалним гаранцијама, нити на сразмери између тежине кривичног дела и средства реаговања, што може резултирати применом инвазивнијих санкција и у случају извршења лакших кривичних дела.
3. Надлежни државни органи најбоље знају шта је потребно малолетнику у сукобу са законом, па им зато треба дати значајна дискрециона овлашћења.
4. Пажња се придаје старању о социјалним правима малолетних учинилаца кривичних дела, а у ову делатност се укључују органи социјалних служби као значајни субјекти при доношењу одлука о мерама и при њиховом извршењу.

3.1.2. НЕДОСТАЦИ И ПРЕДНОСТИ ЗАШТИТНИЧКОГ ПРИСТУПА

Очигледно је да и, поред значајних преимућстава, патерналистички¹⁰⁷ приступ сам по себи отвара неколико веома тешко решивих дилема, а суочава се и са практичним потешкоћама. **Прво**, иако приступ аргументовано полази од тога да треба утврдити да ли су социјални или лични разлози узрок појаве криминалног понашања у конкретном случају, отвара се питање по ком основу се органима административне власти могу дати заиста значајна овлашћења. Споран је основ по коме се њима може дозволити да одлучују о питањима која се тичу личне сфере, попут породичног живота или родитељских васпитних метода, односно по ком им се основу може дозволити да предузимају акције попут издвајања детета из породичне средине или примењивања различитих инвазивних третмана. Овде се очигледно ради о веома великим задирањима у сферу личног и породичног интегритета по могућно арбитрарној одлуци, а мере које се предузимају су често и у великој диспропорцији са самим делом које је малолетник учинио.¹⁰⁸

Друго, комплексни циљеви који се у заштитничком моделу неретко остварују преко управне власти изискују бројне и одлично едуковане кадрове, мрежу институција и друге предуслове које мало која држава може да обезбеди.

Треће, отвара се и проблем интереса оних који су оштећени кривичним делима ако се кривично дело посматра само као симптом васпитне запуштености, а не и као једно друштвено штетно понашање којим се повређују и угрожавају нечија права, па свакако и проблем интереса друштва које без сваке сумње жели и очекује да се на деликте реагује ефикасно и пропорционално њиховој тежини.¹⁰⁹

Четврто, иако заштитнички модел омогућава узимање у обзир индивидуалних карактеристика малолетника, недовољно се води рачуна о природи и тежини кривичног дела, односно о сразмери између изречене санкције и испољеног недозвољеног понашања.

¹⁰⁷ Патернализам манифестује моћ једне особе или установе да утичу на друге како би им се обезбедила каква предност или спречило наступање штете, и то независно од пристанка особа у чијем се (наводном) интересу моћ примењује—*The Oxford companion to philosophy*, наведено према: М. Марковић, "Патернализам или критика, одговор Александру Прњату", *Филозофија и друштво*, 1/2009, 282.

¹⁰⁸ Љ. Радуловић (2010а), 56.

¹⁰⁹ Више о томе: Е. Lemert, *Instead of court-diversion in juvenile justice*, Chevy chase 1971, 42-45.

У оквирима заштитничког модела лако може да се заборави да малолетничко кривично право ипак јесте *сегмент укупног кривичног права*, те да ни оно не сме да занемари нужност утврђивања чињеница у вези са постојањем кривичног дела и кривичне одговорности, те да не сме да искључи механизме заштите права окривљеног током поступка.¹¹⁰ Кривични поступак се овде води на мање формализован начин, редуковано је присуство јавности, а постоји и могућност изрицања унапред неодређених санкција,¹¹¹ с обзиром на то да санкцију треба извршавати све док се не остваре одређени третмански циљеви. Свакако, наведеним може бити доведено у питање *начело правне сигурности*, те може доћи до великих разлика у поступању у сличним случајевима, а и до непоштовања процедуралних права окривљеног.

Тако се од седамдесетих година прошлог века и надаље, уочавају крупни недостаци патерналистичког система. Осим тога, а што је можда и значајније, иако је заштитничка оријентација указала на неке до тада занемарене аспекте, њени учинци нису били на нивоу очекиваног. Није дошло до револуционарног редуковања малолетничког криминалитета, при чему јесу биле све гласније замерке на рачун недовољно опредељених легалних оквира у којима се овај приступ неминовно морао кретати. Све је очигледнија неправедност, па самим тим и неприхватљивост, изрицања различитих врста и мера санкција за истоветна кривична дела. Истакнут је проблем *правног основа* на бази кога се могло приступати унапред недовољно јасно опредељеном и временски недефинисаном васпитном третирању малолетника. Уопште, један од најкрупнијих проблема заштитничког приступа била је његова недовољна ограниченост јасним нормативним оквирима. Репресивност у реаговању на малолетнички криминалитет јесте драстично смањена, али су се у примену, па и у одабир и одмеравање мера укључиле и друге институције осим суда. Такође постоје проблеми у вези са извесним видовима санкционисања који се у неким системима препуштају родитељима, породици и локалној заједници, јер једноставно не постоје механизми за контролисање њиховог спровођења, те је

¹¹⁰ Тако: М. Симовић, "Органи и начела покретања кривичног поступка према малолетним учиниоцима кривичних дјела", *Међународни научни скуп-Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, (ур. С. Бејатовић), Београд 2008, 130-131.

¹¹¹ С. Соковић, С. Бејатовић, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Крагујевац 2009, 47.

свим овим околностима и *начело законитости* доведено у питање. Све ово је почело да подрива наизглед чврсте темеље заштитничког приступа.

Но, и поред крупних недостатака не треба заборавити да су захваљујући заштитничком моделу у систем формалног реаговања на малолетнички криминалитет уведене неке и те како добродошле измене. Приступило се хуманијем третирању малолетника, систем санкција за малолетнике је обogaћен новим формама, а пре свега васпитним мерама. Позитивни помак представља и то што су у кривични поступак и поступак извршења санкција уведене социјалне службе и друге институције, чиме ови поступци попримају битно другачији, потребама малолетника примеренији карактер.¹¹² Уводе се нове организационе шеме и засебне институције за реаговање на малолетнички криминалитет, односно све је заступљеније подвајање између механизма за реаговање на криминалитет одраслих и криминалитет малолетника. Све ове промене допринеле су креирању приступа који се ипак одликовао мањом репресивношћу у односу на поступак који се примењује у случају пунолетних учинилаца кривичних дела. Штавише, одређене новине први пут примењене на малолетне преступнике, касније су добиле своје место и у систему санкција за одрасле, попут неких видова пробације, кућа на пола пута (*half way houses*) и слично.

Иако се у последњим деценијама 20. века генерално одустаје од *welfare* система, и у данашњем малолетничком кривичном праву често препознајемо неке његове елементе. Тако, истицање најбољег интереса малолетника у први план и даље доминира у пракси изрицања кривичних санкција, а за одабир адекватне мере реаговања од кључног значаја је упознавање малолетникове личности и породичних и материјалних прилика из којих он потиче. Ангажман социјалне службе у одабиру и извршењу санкције такође опстаје као незаобилазна одлика савременог начина реаговања.

¹¹² О заштитничком приступу и његовим позитивним утицајима више у: Љ. Радуловић (2010а), 55-58.

3.1.3. ЗАШТИТНИЧКИ ПРИСТУП И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ О ПОЛОЖАЈУ ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ

Нису само промене у сагледавању положаја малолетног учиниоца кривичног дела допринеле постепеном потискивању заштитничког модела у други план. Наиме, напореда са описаним дешавањима у домену реаговања на малолетничко преступништво, у последњим деценијама протеклог века уочава се потреба да се *заштити малолетник у различитим ванредним животним ситуацијама*, па тако и малолетник у сукобу са законом. Од деведесетих година 20. века бива актуелизован процес усвајања низа изузетно битних међународноправних аката који се баве правима детета уопштено. У том смислу су донети и одређени акти који се тичу права малолетних учинилаца кривичних дела, јер се и ова лица оправдано препознају као рањива категорија која заслужује свеобухватну заштиту.¹¹³

Дакле, жива међународноправна активност на пољу права детета истиче у први план ***проблем непоштовања права детета***, односно негарантовања јасно дефинисаног корпуса права малолетних лица, што се свакако није могло толерисати у моменту када права одраслих лица јесу јасно уобличена и неприкосновена. У том контексту треба споменути да права деце и младих из домена малолетничког правосуђа спадају у најчешће игнорисана и повређивана права, и то буквално широм света,¹¹⁴ без обзира на све већи број што обавезујућих, што необавезујућих међународних докумената. Самим тим, недостаци заштитничког модела све више "боду очи", те је врло уочљива потреба да се "разбарушеност" овог система реаговања сведе у прецизније правне оквире, што истовремено води креирању новог приступа оријентисаног ка концизном дефинисању и бољој заштити права малолетних учинилаца кривичних дела.

¹¹³ Овде мислимо пре свега на *Правила УН за малолетничко правосуђе*, *Правила УН за заштиту малолетника лишених слобода* и друге акте који творе тзв "меко право", имајући у виду да су у питању документи који не подлежу ратификацији од стране држава, те самим тим и не обавезују у формалноправном смислу. Са друге стране *Конвенција УН о правима детета*, као акт који се мора поштовати од стране потписница, у великој мери обухвата начела садржана у управо поменутиим актима, с тим што обим конвенције онемогућава њихову дубљу разраду и било какво описно изражавање какво је заступљено у меком праву.

¹¹⁴ Тако: UNICEF, United Nations Children's Fund, International Child Development Centre, "*Innocenti Digest No 3 – Juvenile Justice*", 1998,2.

3.2. ПРАВОСУДНИ ПРИСТУП

3.2.1 ОКОЛНОСТИ ПОД КОЈИМА ДОЛАЗИ ДО ЈАЧАЊА ПРАВОСУДНОГ ПРИСТУПА

Седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у Европи је забележен пораст малолетничког криминалитета,¹¹⁵ док се САД током осамдесетих и деведесетих година двадесетог века суочавају са нарастајућим таласом насилничког понашања малолетника.¹¹⁶ Тако је у САД у периоду од 1978. до 1993. године забележен пораст од чак 177% када су у питању хапшења малолетника поводом сумње да су извршили кривично дело убиства, док је у истом периоду стопа хапшења одраслих под истим околностима опала за 7%.¹¹⁷

Описане тенденције су навеле законодавце појединих држава да направе заокрет ка пунитивнијем реаговању, односно кажњавању малолетника уз стриктно поштовање законских минимума и максимума прописаних за конкретна кривична дела. У таквој клими се појављује правосудни приступ који, за разлику од заштитничког приступа, малолетника не посматра као биће неспособно да одлучује о својим поступцима, већ као и сваког другог појединца који се својом вољом опредељује за друштвено неприхватљиво понашање, што истовремено подразумева да се нешто мања пажња посвећује упознавању личних и социјалних прилика из којих малолетник потиче.¹¹⁸

Губитку вере у рехабилитативне технике, које су од педесетих година 20. века примењиване уз велика очекивања, значајно је допринела пенолошка струја предвођена *Robertom Martinsonom* и добро познатом крилатицом "*nothing works*" (ништа није делотворно у погледу поправљања осуђених, реинтеграције и, надам се, спречавања поврата).¹¹⁹ У литератури се сматра да су широком

¹¹⁵ J. Junger Tas, R. L. Block, *Juvenile delinquency in the Netherlands*, Kugler Publications, Amstelveen 1988, 33.

¹¹⁶ Тако: A. Boutiler, M. Cohen, *Diversion literature review*, prepared for US Department of Justice, Bethesda, 2009, 2.

¹¹⁷ Према: S. Levitt, "*Juvenile Crime and Punishment*", NBER Working Papers 6191, National Bureau of Economic Research, Inc, Cambridge, (Massachusetts), 1997, 4.

¹¹⁸ М. Рељановић, 143.

¹¹⁹ Амерички социолог *Martinson* прикључио се ауторском пројекту *Douglas Liptona* и *Judith Wilks* предузетом у циљу процене ефеката рехабилитативних програма. Ово троје аутора су 1974. године објавили резултате поменутог пројекта у студији *The Effectiveness of Correctional Treatment: A Survey of Treatment Evaluation Studies*, изневши крајње песимистичан став да ни један од 231 проучаваног програма није дао очекиване ефекте у смислу смањења поврата. Ипак, доктрина је постала много шире позната пошто је *Martinson* објавио чланак у листу "*Public Interest*", од када се фраза "*nothing works*" превасходно доводи у везу са његовим именом. У

прихватању песимистичног става да корекциони систем не функционише, допринеле и лоше социјалне прилике у САД, расна неједнакост, побуне и протести који су се организовали свакодневно, као и тежње како конзервативних, тако и либералних струја, да проблем контроле криминалитета политизују у своју корист. Либералне струје су критиковале широка дискрециона овлашћења пенитенсијарне администрације која доводе у питање поштовање грађанских права, а конзервативци су истицали да се блага казнена политика коси са правом оних грађана који поштују закон да буду заштићени од криминалитета.¹²⁰

наредним годинама је утврђено да закључци истраживања нису претерано поуздани, јер је било значајнијих методолошких пропуста. *Martinson* је 1980. године извршио самоубиство, а пре тога је кориговао своје ставове изјавивши у више наврата да је у време пласирања доктрине "*nothing works*" заправо желео да укаже само на неделотворност затворске казне. Вид. J. G. Miller, "The Debate on Rehabilitating Criminals: Is It True that Nothing Works?", *Washington Post*, март, 1989. <http://www.prisonpolicy.org/scans/rehab.html>, 30. децембар 2011.

¹²⁰ D. L. MacKenzie, *What works in corrections, reducing the criminal activities of offenders and delinquents*, 2006 New York, 8-10.

3.2.2. ОДЛИКЕ ПРАВОСУДНОГ ПРИСТУПА

Правосудни приступ ипак не треба доводити у везу само са строжијим санкционисањем, већ и са одлучнијим *гарантовањем малолетникове правне сигурности и процесних права*. Дакле, малолетник није само довољно зрео да сноси одговорност за своје поступке, већ је и довољно одрастао да ужива права која у кривичном поступку припадају пунолетним лицима.¹²¹ Такође, не смемо губити из вида да је овај приступ требало да стане на пут својеврсним застрањивањима заштитничког модела. Наиме, идеје патернализма јесу биле хумане и њихов циљ је заиста требало да буде малолетникова благостање, али се у пракси заправо дешавало то да су малолетници често одвајани од својих породица на неодређено време и упућивани у безусловне установе у којима су били изложени криминалној зарази.¹²²

Основни постулати правосудног приступа, од којих већина фигурира и у форми актуелних међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера, су:

- 1. Прецизно дефинисање процесних и других права малолетника у сукобу са законом.**
- 2. Концизно структуриран регистар кривичних санкција и мера за малолетнике.**
- 3. Санкционисање у сразмери са природом и тежином извршеног кривичног дела и личном одговорношћу малолетника.**

Приступ је у литератури познат и под крилатицом "*just deserts*", односно "строго по заслуги", што треба да кореспондира за изрицањем кривичне санкције која *не одговара само малолетниковој личности, већ и природи и тежини кривичног дела* које је извршено у конкретном случају. Такође, санкција по *justice* моделу не треба да служи остваривању неких политичких циљева, нити пласирању одређених порука и поука за јавност, јер се сматра да није морално да се појединац (зло)употребљава у те сврхе.¹²³ Поштовање принципа сразмерности тако искључује ситуације у којима би се малолетнику изрекла нека инвазивнија санкција, на пример заводска васпитна мера, у случају

¹²¹ Обратно, ако је довољно одрастао да ужива одређена права, онда малолетник треба да сноси и одређену одговорност. Тако: N. Hazel, 24.

¹²² Тако: J. Junger-Tas (1994), 78.

¹²³ D. L. MacKenzie, 10.

извршења каквог лакшег кривичног дела, при чему би се таква одлука иначе у заштитничком моделу правдала најбољим интересом малолетника и потребом за васпитним третманом.¹²⁴

Даље, основ одговорности малолетника правосудни приступ проналази у донекле модификованим идејама класичне школе, што подразумева да је и малолетник, као људско биће обдарено слободном вољом, способан да бира између добра и зла. Како би одабрана санкција што боље одговарала испољеном степену одговорности и извршеном кривичном делу, правосудни приступ знатно проширује регистар расположивих санкција, међу којима изражено место сада заузимају и *заводске мере*. Овај приступ се на тај начин удаљава од става према коме елементи који одређују степен одговорности и објективне околности изражене у учињеном делу нису примарни за одлуку о мери која ће се изрећи, јер су то само симптоми развојних проблема, док су кључни фактор код избора санкције карактеристике личности малолетника и његове развојне потребе.¹²⁵ Са друге стране, правосудни модел инсистира на *гарантовању права малолетника*, па институционалне и друге мере морају бити унапред временски ограничене како би се у њиховој имплементацији *избегла претерана дискрециона овлашћења*.¹²⁶

По репресивнијем приступу према малолетничком преступништву, али и по континуираном новелирању ове области, познати су **Енглеска и Велс**.¹²⁷ Тако у овом делу Уједињеног краљевства почев од 1982. године и *Criminal Justice Act-a* отпочиње ера нових прописа који се малолетничким преступништвом баве на битно другачији начин но дотадашња регулатива која је била инспирисана заштитничким моделом.¹²⁸ Наиме, умањује се улога

¹²⁴ У том смислу је врло илустративан управо случај дечака старог 15 година, у Аризони (САД) који је током 1964. године био упућен у малолетничку установу закључно са наступањем пунолетства, а све због опсцених телефонских позива које је наводно упућивао суседима. Поставило се питање да ли би пунолетно лице било овако драстично кажњено под сличним околностима. Врховни суд САД је у овом веома значајном случају, у коме је малолетник санкционисан практично мимо кривичног поступка и без права на жалбу, пресудио да јесте дошло до грубог кршења процесних права, те да малолетници не смеју бити дискриминисани у односу на одрасле. *In Re Gault*, Вид. J. Junger-Tas (1994), 78, 79.

¹²⁵ Љ. Радуловић (1999), 211.

¹²⁶ О карактеристикама правосудног модела више: Љ. Радуловић (2010а), 59-61.

¹²⁷ Иначе концепт сузбијања малолетничког криминалитета у овом делу Велике Британије карактеришу перманентне промене које се у последњих неколико деценија крећу од развијеног заштитничког модела, ка правосудном моделу и неокорекционализму као његовој савременој варијанти, с тим што је од деведесетих година прошлог века углавном актуелан "нови пунитивизам". Љ. Радуловић (2010б), 196, 197.

¹²⁸ *Ibid.*, 201.

социјалних служби у процесу одабира санкције, а прецизније се дефинишу механизми по којима суд преузима кључну улогу на том пољу. Такође, наглашава се индивидуална одговорност малолетника, те одговорност родитеља и породице. Оваква клима, која је побудила чак и интересовање *Комитета УН за права детета* услед неадекватне примене институционалних мера и третирања малолетника на начин који је примеренији одраслима, задржава се све до 2001. године када се *Criminal Justice and Police Act-ом* донекле ублажава казнена политика.¹²⁹ Уз Велику Британију, средином деведесетих година и **Француска**¹³⁰ и **Холандија** настоје да малолетнике санкционишу у сразмери са тежином деликата, пре но у складу са личним потребама ових лица.

Ипак, својеврсно заоштравање у реаговању на малолетнички криминалитет особито је карактеристично пре свега за САД. Тако је у овој држави током деведесетих година прошлог века омогућена примена "*three strikes and you're out*"¹³¹ доктрине и према малолетним преступницима. Примена овог приступа отпочела је у Калифорнији, преневши се потом на двадесетак других савезних држава у САД, иако постигнути резултати нису били задовољавајући. Промене у духу пунитивизма огледају се и у увођењу виших законских минимума за санкционисање, као и у препуштању вођења кривичних поступака према малолетницима судовима опште надлежности, те наглашавању начела пропорционалности изречене санкције и тежине извршеног кривичног дела на уштрб начела најбољег интереса малолетника. И у самом поступку извршења кривичних санкција бришу се разлике између одраслих и малолетних, па се чак малолетни учиниоци кривичних дела упућују и у пеналне установе за одрасле.¹³²

Правосудни приступ задобија поверење из разлога који су лако разумљиви. Наиме, јавност је заплашена нарастајућим таласом малолетничког криминалитета¹³³ и убеђена да је неопходно "научити младе памети", те да стога

¹²⁹ Љ. Радуловић (2010б), 195-210.

¹³⁰ Погледати: З. Николић, И. Јоксић, 185-188.

¹³¹ Приступ "*three stikes and you're out*" подразумева да се после треће осуде, каква год она била, преступник упућује на издржавање дуготрајне, или чак и доживотне, казне затвора. Вид. Т. Јонс, Т. Newburn, "Exploring Symbol and Substance in American and British Crime Control Politics", *Criminology*, 46/2006, 781-802.

¹³² G. Bazemore, M. Umbreit, *Balances and Restorative Justice Project*, St. Paul, University of Minnessota 1997, 67.

¹³³ По неким показатељима, у Западној Европи је између осамдесетих и деведесетих година дошло до драматичних промена у природи и изражености малолетничког криминалитета, те је

има смисла одустајање од, чини се, претерано благе казнене политике која не застрашује малолетнике, па и их ни не одвраћа од криминала. При наведеном треба имати у виду да на перцепцију криминалитета веома утиче *медијска слика* ове појаве која неретко не одговара реалном стању. Сензационалистичко извештавање доприноси креирању стања сличног паници, што онда логично води ка закључку да ће строжије казне најједноставније решити све нагомилане проблеме. Заборавља се да малолетнички криминалитет има своје узроке и у многим другим друштвеним чиниоцима.¹³⁴ Осим тога, колико је овакво резонување заправо неутемељено можда најбоље илуструју статистички подаци о малолетничком криминалитету, на пример, у нашој земљи, који је од средине деведесетих година 20. века у опадању, што се односи и на неке друге европске државе,¹³⁵ и поред честог песимистичног извештавања медија о овој проблематици.

Супротно очекивањима, упрошћавање механизма реаговања на малолетнички криминалитет и спуштање прага толеранције нису дали жељене резултате. Отуда се током деведесетих година 20. века многе државе ипак враћају протективном моделу, који сада поприма нешто другачије модалитете.¹³⁶

Тако неуспеси чистог правосудног модела служе и једној веома корисној сврси, јер указују на правце којима треба да се развијају неки нови приступи. Један успешнији концепт нужно подразумева *веће ангажовање различитих државних и друштвених структура, од правосуђа до локалне заједнице*. У излагањима која следе видећемо да се на управо наведеној констатацији заснивају и препоруке из бројних међународних докумената које ћемо обрађивати.

Но, није све тако црно ни када је реч о овој оријентацији, па тако не треба да заборавимо да је правосудни приступ имао својих добрих страна и да је

тако у Немачкој у периоду од 1984. до 2001. године забележена стопа пораста криминалитета међу малолетним младићима у износу од чак 83%. Према: Н. Ј. Kerner, "Young delinquents and youth at risk: data and reflections about a complex problem with regard to community level crime prevention efforts, University of Tuebingen, Germany, http://www.unafei.org.jp/english/pdf/RS_No68/No68_08VE_Kerner2.pdf, 5. мај 2012.

¹³⁴ Негативан утицај има неадекватан школски систем због кога се у одељењима са великим бројем ђака наставници не посвећују довољно ученицима, нити имају било какав индивидуалан однос са сваким од њих. А. Carroll, S. Houghton *et al*, 5.

¹³⁵ Тако: В. Шобот, С. Ивановић Ковачевић, Ј. Марковић *et al*, "Малолетничка делинквенција", *Енграми*, 32/2010, 54.

¹³⁶ М. Рељановић, 144.

сменио заштитнички модел поступања због великих недостатака и претераних дискреционих овлашћења који су одликовали овај други приступ. Тако се огромна заслуга *justice modela* огледа у томе што **необходност адекватније заштите процесних и других права малолетника заслужено избија у први план**. Чак и ако можемо рећи да је правосудни приступ у свом првобитном превасходно пунитивном облику постао недовољан и неефикасан, његов утицај у наведеном смислу и те како остаје. Поред тога, правосудни модел доприноси томе да малолетничко кривично право остане нераскидиво повезано са основним постулатима општег кривичног права, односно да у ширем смислу говорећи ипак буде засновано на институту кривичне одговорности.¹³⁷ Ово је изузетно значајно, јер без поштовања кључних института општег кривичног права, малолетничко кривично право и не би смело да носи епитет "*кривично*", већ би то евентуално могла бити нека друга грана права заснована на начелима социјалне заштите.¹³⁸

Управо правосудни модел омогућава малолетнику да више не буде само део ове или оне хомогене групе деце у сукобу са законом, односно неко кога треба "лечити" и према коме се поступа без уважавања његовог мишљења и евентуалних примедба. Напротив, малолетник је пуноправни субјекат поступка, а његова права подлежу механизмима прецизно дефинисане контроле и заштите. Овакав положај очигледно осликава и пракса неких наднационалних институција и тела, на пример *Европског суда за људска права*, који је бројним пресудама утврдио да је било повређивања права малолетника у ситуацијама када се према њима поступа на неформализован начин и уз широка дискрециона овлашћења. О пракси ове институције биће више речи касније.

На крају, правосудни приступ са својим кључним постулатима, представља основ на коме у актуелном тренутку почива политика сузбијања малолетничког криминалитета у већини земаља, и то најчешће у комбинацији са елементима заштитничког модела и, све чешће, елементима модела ресторативне правде.¹³⁹

¹³⁷ Тако: Д. Дракић, 74.

¹³⁸ Малолетничко право се може назвати чак и "пара" или "квази" кривичним правом, с обзиром да већина принципа и института који су у првом плану у кривичном праву (попут кривице, сразмерности на плану избора и одмеравања кривичних санкција и гаранција на плану процесног и материјалног права) овде нису ни присутни или су од другоразредног значаја. Тако: З. Стојановић, *Кривично право-општи део*, Правна књига, Београд 2005, 344.

¹³⁹ Љ. Радуловић (2010а), 61.

3.2.3. ПРАВОСУДНИ ПРИСТУП И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ О ПОЛОЖАЈУ ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ

У даљим излагањима биће много више речи о најзначајнијим међународним документима из области малолетничког правосуђа, али већ сада можемо рећи да се у већини тих докумената јасно распознају елементи правосудног приступа.

У том смислу је посебно значајна управо *Конвенција УН о правима детета*, као документ који прецизира права и овлашћења малолетника у кривичном поступку, а потом и у поступку извршења кривичних санкција и других мера. Конвенција тако обавезује све државе уговорнице да признају сваком детету за које се тврди, које је оптужено или за које је утврђено да је прекршило кривични закон право на поступак усклађен са унапређивањем дететовог осећања достојанства и вредности, да гарантују претпоставку невиности детета док се не утврди кривица у складу са законом, да обезбеде правично суђење, право на правну помоћ и друго (чл. 40).

Овиме је онемогућено претеривање у коришћењу права на дискреционо одлучивање, а обезбеђене су и процесне гаранције које онемогућавају дискриминисање малолетника у погледу остваривања одређених права која би неспорно требало да му припадају (увид у списе, право на редовне и ванредне правне лекове, правну поуку и слично).

3.3 МЕШОВИТИ *WELFARE-JUSTICE* ПРИСТУП

3.3.1 ОКОЛНОСТИ ПОД КОЈИМА СЕ ПОЈАВЉУЈЕ МЕШОВИТИ ПРИСТУП

Имајући у виду да и заштитнички и правосудни модел манифестују крупне недостатке у пракси, али и да истовремено имају одређене квалитете, по природи ствари логично се наметнула идеја о могућности комбиновања одабраних елемената оба приступа у један еклектички приступ. Својеврсни еклектизам одликује и текстове већине међународних докумената из области малолетничког правосуђа.

Са једне стране, приступ базиран искључиво на уважавању личних и развојних потреба малолетника није могао довести до редуковања малолетничког криминалитета, јер је занемаривао чињеницу да малолетник без сваке сумње мора постати свестан неприхватљивости сопственог недозвољеног понашања, то јест да малолетник треба да буде ефикасно подстакнут да умањи негативне ефекте извршеног кривичног дела. Са друге стране, ни потенцирање санкције која је на првом месту сразмерна тежини извршеног кривичног дела уз занемаривање индивидуалних потреба, такође није могло дати оптималне резултате.¹⁴⁰

Постаје очигледно да су неприхватљива како она решења која једноставно препоручују једнак третман малолетних и пунолетних преступника, тако и она решења, која под паролом заштите малолетника и са идејом да се криминалитет малолетника може искључити из система "класичног" кривичног права, дозвољавају да санкционисање малолетника не буде јасно омеђено правним оквирима. Стога се јавља тежња за другачијим кривичним поступком који ће задржати своју основну форму, али и омогућити нешто флексибилније поступање прилагођено особеностима конкретног малолетника.¹⁴¹

Можемо констатовати да је управо усвајање *Конвенције УН о правима детета* из 1989. године допринело стварању једног новог и хибридног система реаговања на малолетнички криминалитет.¹⁴² Тај нови приступ познат је као

¹⁴⁰ "Преступништво младих треба сагледавати и у светлу ризика за развијање антисоцијалног понашања у будућности, па зато примарни циљ санкција треба да буде преваспитавање, па тек потом кажњавање", Ј. Хрнчић (1999), 28.

¹⁴¹ J. Pratt, "Welfare and justice: incompatible philosophies" *Juvenile Justice: Debating the Issues*, (eds. F. Gale, N. Naffine, J. Wundersitz), Allen & Unwin, Sidney 1993, 39.

¹⁴² Тако: И. Стевановић, "Нова законска решења о малолетницима: значај алтернатива институционалном третману", *Темид*, 1/2006, 61.

мешовити приступ, али и под етикетом *корпоративни* приступ, јер настоји да осим суда као кључне институције у механизам формалне реакције на криминалитет укључи и социјалне службе и друге установе, и то како у поступак одабира, тако још интензивније и у поступак извршења кривичних санкција и диверзионих мера. Но, мешовити приступ знатно прецизније и јасније но раније истиче постулате на бази којих ове различите институције раде и сарађују.

3.3.2 ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ WELFARE-JUSTICE ПРИСТУПА

Добробит малолетника по принципима хибридног приступа јесте и даље на првом месту, али сада систем санкција и мера које се примењују има своје јасне легалне оквире у склопу којих не смеју бити занемарена малолетникова како процесна, тако и социјална и друга права. У том смислу се малолетник, рецимо, мора сагласити са применом какве диверзионе мере која води избегавању или обустављању кривичног поступка,¹⁴³ а може остваривати и право на жалбу, односно преиспитивање одлуке превасходно од стране судских инстанци.

Мешовити приступ уважава становиште по коме део *комплексне и свеобухватне социјалне политике треба да буде и старање о сузбијању малолетничког криминалитета*, те да су стога носиоци социјалног рада позвани да дејствују не само на пољу превентивних активности, већ и да раде са младима који су манифестовали недозвољено понашање.¹⁴⁴ Зато се од деведесетих година прошлог века па надаље уводе различити видови мера за малолетнике у чију су имплементацију укључене пре свега *социјалне службе*. Тако се *welfare-justice* приступ приближава оном систему у коме различите агенција које се баве малолетничком делинквенцијом и заштитом права детета координирано раде и допуњавају се у својим активностима, имајући увек на уму оптималан интерес детета. Систем се огледа у процесима који се састоје од паралелних интервенција на више нивоа укључујући едукацију и превенцију на нивоу локалне заједнице, али и кривичне санкције и интервенисање у циљу рехабилитовања малолетника и њихове реинтеграције у друштво.¹⁴⁵

За мешовити приступ је од особитог значаја и то што се наглашава значај *научног истраживања* и интензивирања *размене најбољих пракси и искустава на интернационалном нивоу*. Тако, на пример, *Пекињика правила* читав шести део свог текста посвећују управо питањима истраживања и евалуације

¹⁴³ *Малолетнику треба омогућити да се након објективног упознавања са смислом и сврхом диверзионих мера слободно определи да ли је то оно што он жели, насупрот ситуацији у којој се он опредељује за диверзију услед страха и због претњи да ће у супротном исход бити веома неповољан по њега. United nations office on drugs and crime, Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice, New York 2006, 61.*

¹⁴⁴ Вид. о социјалном раду и сузбијању малолетничког криминалитета: А. Југовић, М. Бркић, "Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва: улоге, контраврзе и добре праксе", *Годишњак Факултета политичких наука*, IV део, Београд 2010, 436-440.

¹⁴⁵ UNODOC (United nation office on drugs and crime)& Interagency panel on juvenile justice, *Criteria for the Design and Evaluation of Juvenile Justice Reform Programmes*, New York 2011, 2.

постојећих метода. Битан утицај остварују статистичка истраживања¹⁴⁶ која указују на владајуће трендове када је малолетничка делинквенција у питању, односно на делотворност средстава реаговања која се у датом моменту примењују.

Сада можемо издвојити кључне карактеристике мешовитог приступа:

- 1. Кривични поступак и активности свих институција малолетничког правосуђа усмерени су ка остваривању малолетничког најбољег интереса.**
- 2. Малолетничко правосуђе не чине само службе непосредно инволвиране у кривични поступак, већ и социјална служба и други актери који се старају о интересима деце и младих.**
- 3. Јасно су дефинисане процесне гаранције и корпус права којима окривљени малолетник располаже.**
- 4. Када је у питању коришћење правних лекова и средстава која гарантују правичност суђења, положај малолетника нешто више подсећа на положај одраслих лица у сукобу са законом.**
- 5. Прецизније су дефинисана овлашћења службених лица и ограничене су њихове дискреционе моћи.**

Но, треба имати у виду да између заштитничког, правосудног и *welfare-justice* модела постоје суштинске разлике, те да те разлике нису само квантитативне природе, јер мешовити приступ не подразумева тек додавање карактеристика *justice modela* на *welfare model*, већ и нека суштински другачија опредељења. За разлику од чистог заштитничког модела мешовити приступ узима у обзир на првом месту то да је малолетник ипак извршио кривично дело којим се повређују кључне вредности на којима заједница и систем почивају. У том смислу реаговање мора да одговара природи и тежини деликта, па чак и да се кроз реаговање, бар у ограниченом виду, оствари и генералнопревентивно дејствовање. Наиме, иако извршење кривичне санкције служи едукативним, васпитним и реинтегративним функцијама, то не значи да малолетник успева да

¹⁴⁶ У вези са тим је примећено да на резултате статистичких анализа веома утичу природа и категорија извора из којих статистички подаци потичу, те да у том смислу другачији закључци произлазе из званичних статистичких извештаја и из студија самооптуживања. Утолико су од посебног значаја подаци који не потичу од званичних државних структура. Вид. A.R. Piquero, D.B. Weiss, "Heterogeneity in delinquency", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. V.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 41.

избегне сваку непријатност санкције и одређено лимитирање својих личних права.¹⁴⁷ Поента је у томе да се санкционисању не приступа ради самог санкционисања, односно ради постизања идеала апсолутне правде, већ ради реаговања на кривично дело као појаву условљену личним и друштвеним чиниоцима.¹⁴⁸

Оваквом заокрету значајно доприноси и *еклектички приступ* у научном објашњавању укупног феномена малолетничког криминалитета, који постаје доминантан током осамдесетих и деведесетих година прошлог века када се нагомилана теоријска знања и резултати емпиријских истраживања спровођених ради провере различитих хипотеза повезују у једну кохерентну целину.¹⁴⁹ Дошло се до закључка да треба систематизовати све узроке који се доводе у везу са антисоцијалним понашањем у ширем смислу, при чему ни један од њих нема примат сам по себи, те се стога више не говори о једном конкретном узроку, већ о "факторима ризика".¹⁵⁰

¹⁴⁷ M. Ancel (1991), 58.

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ J. Хрнчић (2009б), 75.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 70.

3.3.3 WELFARE-JUSTICE ПРИСТУП И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ О ПОЛОЖАЈУ ДЕТЕТА У СУКОБУ СА ЗАКОНОМ

У међународним документима начелно преовлађује залагање за мешовити приступ, с обзиром да се *инсистирање на процесним гаранцијама и поштовању људских права* комбинује са могућношћу примене *индивидуализованих санкција*. Оне се, пак, могу модификовати током примене, али само на основу ограничених дискреционих овлашћења надлежних.

Тако *Пекиника правила* предвиђају да ће систем малолетничког правосуђа истицати *добробит малолетника* и обезбеђивати да свака реакција према малолетним преступницима буде *у сразмери са околностима које се тичу малолетника и кривичног дела* (правило број 5). Док правило број 6. предвиђа да ће се, с обзиром на посебне потребе малолетника, као и низ различитих расположивих мера, дозволити одговарајућа слобода у одлучивању у свим фазама поступка и на различитим нивоима система малолетничког правосуђа, укључујући истрагу, кривично гоњење, пресуђивање и праћење спровођења одлука. При томе ће се настојати да се обезбеди довољан степен одговорности у свим фазама и на свим нивоима приликом вршења таквог дискреционог права.

3.4. РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА И ПРИСТУП ЗАСНОВАН НА ЊЕНИМ ПОСТУЛАТИМА

3.4.1. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ ПРИСТУПА

Ресторативна правда се може дефинисати као приступ реаговања на криминално понашање¹⁵¹ у оквиру кога се поправљају нарушени односи и "зацељују отворене ране", тако што се *подједнако води рачуна о интересима жртве кривичног дела и о реинтеграцији преступника*.¹⁵² Она представља процес у коме учествују сва лица инволвирана у дату кривичну ствар, како би заједнички одлучила како да санирају последице кривичног дела и како да контролишу његове импликације на будућност.¹⁵³ Централно место у моделу ресторативне правде стога има *однос делинквента и жртве* која је најдиректније погођена извршеним делом, а не *однос делинквента и државе* као заштитника јавних интереса који су нарушени извршеним кривичним делом.¹⁵⁴

Корене настанка ресторативне правде налазимо у седамдесетим и осамдесетим годинама 20. века, када се све више критикују начела ретрибутивне правде која доживљава кривично дело само као апстрактну повреду норме на коју треба одговорити адекватном санкцијом, чиме се из перспективе губе лично укључена лица, а посебно *оштећени*. Стога ресторативна правда настоји да измени кривичноправни систем креирајући конструктиван одговор на криминалитет, у склопу кога тежиште није на кажњавању и одмазди, већ на накнади штете и поправљању односа нарушених кривичним делом.¹⁵⁵ Ово је условљено тиме што се деликтом не повређују и не угрожавају само одређена добра заштићена правним системом, већ он представља и својеврсну симболичку поруку којом преступник даје до знања

¹⁵¹ Треба напоменути да ресторативна правда може бити примењена и у случају одређених облика антисоцијалног понашања, те за решавање различитих конфликта.

¹⁵² K. Haines, D. Mahony, "Restorative approaches, young people and youth justice", *Youth crime and justice, critical issues*, (eds. V. Goldson, J. Muncie), London, Sage publications 2006, 110.

¹⁵³ Y. Jewkes, J. Bennet, 12.

¹⁵⁴ Љ. Радуловић (2010а), 61.

¹⁵⁵ С. Попић, "Ресторативна правда и међународноправна регулатива: постављање стандарда за примену ресторативних програма", *Превенција криминала и социјалних девијација, од разумевања ка деловању*, (ур. М. Благојевић, З. Стевановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009, 110.

оштећенима да је супериоран у односу на њих, те да не мора да поштује друштво и правила на којима оно почива.¹⁵⁶

Идејним творцем концепта ресторативне правде¹⁵⁷ сматра се чувени норвешки професор криминологије *Nils Christie*, аутора дела *Конфликт као својина* из 1977. године. *Christie* налази да класична, ретрибутивна правда удаљава сукоб настао у вези са извршеним кривичним делом од оних којих се он највише тиче, односно од жртве, учиниоца и заједнице. Професионалци преузимају ствар у своје руке, онемогућавајући решавање конфликта на начин који би одговарао свим заинтересованим странама и који би уклонио већину последица не жигосући при том преступника.¹⁵⁸

Занимљиво је да овај концепт стиче све више поборника у доба када долази до експанзије у примени затворске казне и до приватизовања неких аспеката контроле криминалитета.¹⁵⁹ Штавише, у литератури се истиче да је јачање ресторативног концепта у малолетничком кривичном праву најизраженији тренд током последњих тридесет година.¹⁶⁰

Међутим, и поред све већег интересовања стручне и научне јавности за ресторативну правду, и даље постоји потреба за истицањем и појашњавањем кључних елемената овог приступа. У том смислу чак можемо приметити и један парадокс, јер појачано интересовање уноси додатне забуне због тога што се све више поступака и техника можда и неоправдано уводи под окриље ресторативне правде отежавајући самим тим њено прецизно дефинисање.¹⁶¹

Нужни елементи ресторативног процеса су:

- 1. потпуна сагласност и укљученост свих субјеката повезаних са извршеним кривичним делом**
- 2. поправљање онога што је уништено**
- 3. утврђивање одговорности**

¹⁵⁶ M. Wenzel, T. Okimoto, N. Feather, M. Platow, "Retributive and Restorative Justice", *Law and human behavior*, 32/2008, 380.

¹⁵⁷ Сматра се да је термин ресторативна правда први употребио теоретичар *Albert English* 1977. године, пишући о три врсте кривичноправног система: ретрибутивном, дистрибутивном и ресторативном-који се заснива на реституцији и накнади штете настале кривичним делом, Према: С. Попић, "Појам и основни принципи ресторативне правде", *Темуда*, 1/2007, 27.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ В. Николић-Ристановић, "Ресторативна правда, кажњавање и жртве", *Алтернативе затворским казнама*, Фонд за отворено друштво, Београд 2005, 11.

¹⁶⁰ N. Hazel, 9.

¹⁶¹ Тако: Т. Цамоња-Игњатовић, Н. Жегарац, Ресторативна правда између филозофије и емпирије", *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд 2008, 464.

4. **превазилажење поделе на "њих и нас",** јер се и учинилац и жртва тиме издвајају из заједнице као целине
5. **јачање осећања припадности заједници.**¹⁶²

Да је акценат на једнаком уважавању различитих интереса (оштећеног, преступника и заједнице) говори и термин "*балансирана правда*" који се такође користи у литератури.¹⁶³ Дакле, ресторативна правда подразумева поступање¹⁶⁴ заједнице која не приступа преступнику осуђујући га, већ му пружа пуну подршку у настојању да прихвати своју одговорност за извршено кривично дело.¹⁶⁵ Није реч само о томе да заједница пружа подршку преступнику из осећаја чисте добронамерности, реч је и о својеврсној *дужности заједнице*. Наиме, иако смо као индивидуе позвани да лично чинимо најбоље могуће изборе, не треба заборавити да нико од нас не постоји као изолована јединка чије поступање није условљено поступањем других.¹⁶⁶

Ресторативна правда проналази широко поље примене у малолетничком кривичном праву због тога што она очито погодује лакшим кривичним делима, каква малолетници већином и чине. Као приступ који води рачуна о реинтеграцији преступника после својеврног моралног искупљења, она је идеална за малолетнике којима након примене санкције и прихватања одговорности треба широм отворити врата за нови почетак. Са друге стране, брига о малолетнику не истискује бригу и старање о интересима оштећеног из укупне слике. Тако се као предности ресторативне правде истичу фокусирање како на преступника, тако и на жртву, скраћивање судске процедуре, остваривање јаснијег увида у тежину кривичног дела и његове последице по

¹⁶² Према: М. Костић, "Успостављање стандарда за ресторативну правду", *Темид*, 1/2007, 5 и даље.

¹⁶³ Према: Ј. Хрнчић, Т. Цамоња-Игњатовић, В. Деспотовић-Станаревић, *Деца и млади са проблемима понашања*, Београд 2010, 24.

¹⁶⁴ *Zehr*, амерички професор уско специјализован управо за ову област опредељује поступке које обухвата и особине које треба да садржи приступ који носи епитет ресторативни, па су то:

1) оштећење и отклањање оштећења - јер се за разлику од класичне, ретрибутивне правде која разматра превасходно то како да преступник буде кажњен, ресторативна правда окреће и ка жртви и њеној потреби за задовољењем;

2) обавезе - стога што из чињења зла настаје обавеза да се ствари врате у пређашње стање, те није довољно да се констатује да је преступник крив, већ је потребно да он прихвати своју одговорност и да, у границама могућег, исправи неправду.

3) активно учешће - своју улогу у фази реакције на деликт имају и преступник, и оштећени и заједница, односно шири круг учесника но у класичној кривичноправној реакцији. Н. *Zehr, The little book of restorative justice*, Good books 2002, 21-24.

¹⁶⁵ Y. Jewkes, 253.

¹⁶⁶ Према: V. Coppins, S. Casey, A. Campbell, "The Child's Best Interest: A Review of Australian Juvenile Justice Legislation", *The Open Criminology Journal*, 4/ 2011, 25.

оштећеног, окружење и заједницу, обезбеђивање материјалне и психичке сатисфакције за оштећеног и слично.¹⁶⁷

¹⁶⁷ В. Жунић-Павловић, М. Ковачевић-Лепојевић, "Категоризација програма за малолетне преступнике", *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, (ур. Д. Радовановић), Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2007, 213, 214.

3.4.2 РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА У ПРАКТИЧНОЈ ПРИМЕНИ

Први пут је у правосудни систем једне државе приступ ресторативне правде уведен на **Новом Зеланду**, где се он реализује тако што се припадници локалне заједнице окупљају на договореном месту и дискутују, при чему ова идеја потиче из древне традиције Маора, староседелаца Новог Зеланда који су ангажовањем свих чланова колектива проналазили компромис у конфликтним ситуацијама.¹⁶⁸ Основни циљ који расправом треба досегнути јесте такво решење које ће у датим условима задовољити све стране.¹⁶⁹

Када је реч о другим облицима у којима се ресторативна правда испољава у пракси, познато је формирање кругова за кажњавање - "*sentencing circles*". Даље, ресторативна правда обухвата предузимање разноврсних активности од стране удружења грађана, социјалне службе, школе, па и државних органа. Међу њима се истичу: посредовање између жртве и учиниоца, породичне расправе, миротворни кругови, рад у корист жртве и локалне заједнице, групе за подршку жртвама и групе за инклузију преступника.¹⁷⁰ На пример, малолетни преступници у америчкој држави Илиноис обављају послове од значаја за локалну заједницу, док се скромна новчана накнада преусмерава директно онима које су оштетили деликтима.¹⁷¹

Но, ресторативна правда у пракси не наилази само на позитивне критике. Наиме, у литератури има мишљења да је то само компликованији и лепши назив за поступке одавно познате и примењиване, попут репарације, накнаде штете, друштвено корисног рада и слично.¹⁷² Такође, сам термин се понекад злоупотребљава као "модна тенденција" или као "чаробна реч" за обезбеђивање средстава за пројекте.¹⁷³ Истиче се и да друштво овде води рачуна само о прекршиоцу закона и о томе да он лично што лакше превазиђе стигматизацију у заједници, док се жртва и општи друштвени интереси измештају у други

¹⁶⁸ Вид. R. A. Mendel, *Less hype, more help, Reducing juvenile crime-what works-and what doesn't*, Darby, Diane Publishing 2002, 20.

¹⁶⁹ Више о томе у: С. Константиновић-Вилић, М. Костић, *Пенологија*, СВЕН, Ниш 2006, 104.

¹⁷⁰ С. Соковић, "Ресторативна правда - Домаће кривично законодавство и међународни стандарди" *Правни систем Србије и стандарди ЕУ и Савета Европе, књига V*, (ур. С. Бејатовић), Правни факултет, Крагујевац 2010, 127.

¹⁷¹ *Summary of juvenile probation and court services program and initiatives 2006, State of Illinois-Circuit Court of Cook County*, 9. - доступно на: http://65.182.190.171/publications/pdf/juvenile_book.pdf, 24. новембар 2011.

¹⁷² Погледати: Л. Бренеселовић, "Рецепција ресторативне правде као пример некритичког дискурса у правној социологији: случај Србије", *Социолошки преглед*, 1/2011, 45-66.

¹⁷³ Walgrave, према: Т. Цамоња Игњатовић, Н. Жегарац, 466.

план.¹⁷⁴ Осим тога, са техничке стране посматрано, могу бити проблематичне и саме технике којима се ресторативна правда користи. Тако малолетници могу бити изложени трауматичним конфронтацијама са оштећенима или са одраслима који учествују у поступку, при чему малолетнику неће бити обезбеђено адекватно заступање.¹⁷⁵ Такође, ресторативна правда подразумева преузимање одговорности за оно што се догодило, што код малолетних лица с обзиром на њихове недовољно развијене капацитете може бити посебно проблематично.¹⁷⁶

Већ у овом делу излагања начелно можемо изразити неслагање са ставовима оних који у ресторативној правди виде само начин да се преступнику омогући да избегне заслужену казну.¹⁷⁷ Наиме, треба имати у виду да ресторативна правда и даље нема моћ да у потпуности замени формални кривични поступак, те да њу ипак треба посматрати пре као једну од алтернатива, у систему у коме се елементи ресторативне и ретрибутивне правде међусобно надопуњују и подупиру.¹⁷⁸ Чини се да је и наш законодавац вредновао позитивне аспекте ресторативног концепта, па се стога сматра да се у васпитним налозима, уведеним у наше право ЗОМУКД-ом, осликавају идеје ресторативне правде.¹⁷⁹

Из свега што смо навели о ресторативној правди очигледно је да она не подразумева безусловно ослобођење од одговорности, већ да, напротив, захтева знатно ангажовање како преступника, тако и *заједнице*. Отуда не зачуђује то што је 2009. године у Лими одржан Први светски конгрес на тему ресторативне правда у малолетничком правосуђу (*I Congreso mundial justicia juvenil restaurativa*), на коме су учествовали представници невладиних организација и 63 државе. Једна од препорука конгреса била је и да примену ресторативне правде не треба ограничавати само на лакша кривична дела, јер и малолетници

¹⁷⁴ У неким случајевима за оштећене може бити трауматично сусретање са преступницима и вођење неформалних разговора у незваничној атмосфери, па су неке жртве изјавиле да су се осећале још горе након примене ресторативних техника. D. Roche, *Accountability in restorative justice*, Oxford University Press, Oxford 2003, 35.

¹⁷⁵ K. Haines, D. Mahony, 113.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 119.

¹⁷⁷ Штавише, спроведена су поједина истраживања која потврђују делотворност ресторативне правде у сузбијању поврата. Вид. J. Braithwaite, "Restorative justice and de-professionalization", *The Good Society*, 1/2004, 28-29.

¹⁷⁸ Вид. Д. Васиљевић-Продановић, "Ресторативна правда у кривичноправном систему", *Темид*, 3/2010, 59, 60.

¹⁷⁹ Д. Јовашевић, "Новине у кривичном законодавству о малолетницима у светлу ресторативне правде", *Темид*, 1/2007, 15-23.

укључени у теже облике криминалитета (на пример припадници банди) треба да добију шансу да се што боље реинтегришу, односно да успоставе што боље релације са заједницом којој припадају.

На крају овог дела излагања указујемо да ресторативна правда, без обзира на одређена оспоравања, фактички представља саставни део данас широко заступљеног *мешовитог приступа* у реаговању на малолетнички криминалитет. Стога препознајемо њене елементе у појединим институтима заступљеним у позитивном праву многих држава, и то је просто чињеница, без обзира на то да ли се сам термин ресторативна правда негде изричито помиње или не. Тако је и Економско-социјални савет Уједињених нација донео *Резолуцију о основним принципима за примену програма ресторативне правде у кривични стварима*.¹⁸⁰

У делу излагања који ће накнадно уследити биће речи и о одредбама међународних аката које се односе на ресторативну правду, то јест на различите модалитете путем којих малолетник може да покуша да изврши реституцију у погледу моралне и материјалне штете проузроковане кривичним делом. Уопштено можемо констатовати да су како *Уједињене нације*, тако и *Савет Европе* пружили отворену подршку концепцији ресторативне правде, и то управо у годинама када се чини да утицаји САД, па и Велике Британије, у правцу пунитивизације приступа према малолетним преступницима попримају глобалне размере.¹⁸¹ Ово је омогућило ширу и све интензивнију примену ресторативних метода, о чему сведочи пример **Аустрије** у којој се, након усвајања закона из 1988. године, чак 50% малолетничких кривичних предмета разрешава путем медијације, односно неформалних преговора између малолетника, оштећеног и посредника.¹⁸²

¹⁸⁰ *Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters*, ECOSOC Resolution 2002/12

¹⁸¹ Према: J. Muncie, "The globalization of crime control – the case of youth and juvenile justice: Neo-liberalism, policy convergence and international conventions", *Theoretical Criminology*, 1/2005, 43-46.

¹⁸² *Ibid.*

3.5 НЕОКОРЕКЦИОНАЛИЗАМ У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

3.5.1 ОКОЛНОСТИ ПОД КОЈИМА ЈАЧАЈУ НЕОКОРЕКЦИОНАЛИСТИЧКЕ ИДЕЈЕ

Пошто ни изблиза нису реализована велика очекивања у погледу рехабилитације малолетних преступника применом идеја заштитничког и сродних приступа, то се, почев од седамдесетих година протеклог века и надаље, као логична последица поново буди вера у приступ чврсте руке у обрачунавању са криминалитетом.

Но, у оквиру самог правосудног приступа издваја се једна група специфичних идеја под чијим се утицајем формира посебан начин гледања на проблем сузбијања малолетничког криминалитета. Реч је о *неокорекционализму*. Наиме, током осамдесетих и деведесетих година прошлог века пажња се окреће ка систему који ће *ефикасно контролисати криминал*, будно опсервирати целокупну ситуацију и изрицати санкције које одговарају тежини деликата, уместо да ставља пред себе неке, чини се, нереалне пенолошке циљеве¹⁸³ у вези са ресоцијализовањем преступника. Наиме, неокорекционалисти констатују да је, уколико већ "болећиво" поступање према преступницима не помаже, боље третирати преступнике на начин који ће макар обезбедити сигурност и интересе заједнице која је угрожена криминалним понашањем. Стога се малолетници који чине кривична дела више не третирају као рањиви појединци који умањују своје шансе за просперитет, већ као претња по безбедност и благостање читаве заједнице.¹⁸⁴ Све више се инсистира на раној и брзој интервенцији пре свега правосудних и полицијских органа, укључујући и могућност предделинквентне интервенције, те на прогресивном санкционисању.¹⁸⁵

Тако, особито у САД, почиње права поама за разним видовима интензивног надзирања преступника,¹⁸⁶ али и за интензивнијом применом казне

¹⁸³ D. L. MacKenzie, 5.

¹⁸⁴ F. McNeill, "Community supervision: context and relationships matter", *Comparative Youth Justice: Critical Issues*, (eds. J. Muncie, B. Goldson), London, 2006, 128.

¹⁸⁵ Љ. Радуловић (2010а), 63.

¹⁸⁶ Интензивни надзор (*intensive supervision program*), за разлику од пробације, подразумева да се преступник веома често сусреће са надзорним службеником, подлеже тестирању урина, иде на обавезне терапије, обавештава надлежне службе о запослењу и генерално има обавезу да

затвора. Осим тога, неокорекционализам пледира и за примену мера *ране превенције*, при чему те мере могу грубо задирати у сферу личних активности појединаца. Тако се реагује на прве назнаке будућег недозвољеног понашања, а успоставља се и квази-законита контрола понашања малолетних лица на јавним местима.¹⁸⁷

У САД се инсистира на драстичнијим облицима реакције на малолетнички криминалитет.¹⁸⁸ Нарастајући талас насиља међу малолетницима наводи на закључак да ни спрам ове групе не треба пласирати идеје рехабилитације, већ их што ефикасније казнити и манути се благости због младих година и незрелости делинквената. У том смислу су донети прописи који омогућавају да малолетницима буде суђено пред судовима за одрасле, као и да њихови досијеи убудуће не буду чувани као тајна.¹⁸⁹

Неокорекционализам, са теоријског аспекта, подразумева ипак и неке новитете у односу на идеје које је изнедрила још класична школа на челу са Бекаријом, те потом и неокласична школа. Тако се злочин не посматра тек као апстрактна правна категорија условљена слободном вољом преступника, већ и као појава која постоји у *датом друштвеном контексту који је њоме и те како нарушен*. Зато треба употребити и одређена преимућства савременог тренутка, искористити технолошки прогрес и *модерне управљачке технике* како би се ризична популација што боље контролисала, те предупредило њено недозвољено понашање. Акцент је на брзом и ефикасном реаговању локалних и централних власти које координираним активностима сасецају криминал већ у корену. Зато се неокорекционалистички приступ инспирише крилатицама попут *law and order , tough on cause of crime, zero tolerance* и сличним.¹⁹⁰

предузима све оне радње које ће омогућити потпуно контролисање понашања. D. L. MacKenzie, 14.

¹⁸⁷ N. Hazel, 42.

¹⁸⁸ Тако се у овој држави у литератури понекад малолетни преступници називају "супер-предаторима", што је термин који означава немилосрдне, импулсивне, све млађе дечаке који, без гриже савести, врше убиства и силовања, физички нападају и пљачкају, укључују се у банде и дилују дрогу, не правећи при томе никакву разлику између добра и зла и без страха од казне. Benett, DiIulio и Walters, према: S. Levitt. "Juvenile Crime and Punishment", *NBER Working Papers 6191*, National Bureau of Economic Research, Inc, Cambridge, (Massachusetts)1997, 4.

¹⁸⁹ D. L. MacKenzie, 168.

¹⁹⁰ О начелима неокорекционализма вид. Љ. Радуловић (2010а), 62-65.

3.5.2 ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ НЕОКОРЕКЦИОНАЛИЗМА

Неокорекционализам наглашава личну одговорност малолетних учинилаца кривичних дела, али и њихових родитеља, те инсистира на мерама *ране превенције и интервенције, на надокнади проузроковане штете, менаџерском приступу у сузбијању криминалитета и што већој ефикасности.*¹⁹¹ Актуелизује се ширење мреже приватних пеналних установа, те креирање других механизма за контролисање понашања припадника девијантних група.¹⁹² Такође, истиче се већа лична одговорност малолетника и њихових породица, али и проналазе начини да се што интензивније држе под контролом сиромашна суседства и они грађани који се суочавају са различитим социјалним проблемима,¹⁹³ јер су такви "проблематични грађани" претња по општу безбедност и прогрес.

Дакле, кључне одлике неокорекционализма су:

- 1. Инсистирање на личној одговорности малолетника, али и на одговорности малолетнику најближих лица**
- 2. Санкционисање у сразмери са природом и тежином деликта**
- 3. Увођење менаџерског приступа у реаговању на малолетнички криминалитет (оптимална искоришћеност расположивих ресурса у превенцији и контролисању криминалитета)**

Занимљиво је да на јачање неокорекционалистичких идеја значајан утицај остварују и различите *економске анализе* које говоре о материјалним трошковима повезаним са малолетничком делинквенцијом које, разуме се, треба умањити и тиме растеретити пореске обвезнике. Тако се у једној студији у чијем је извођењу учествовала *London School of Economics* истиче да је штета проузрокована малолетничким криминалитетом широм Велике Британије у 2004. години премашила износ од невероватних милијарду фунти.¹⁹⁴

Дакле, индивидуализовано поступање је потиснуто у други план, а битно је да преступничка популација буде под контролом, да не угрожава општи

¹⁹¹ N. Hazel, 26.

¹⁹² Тако: Љ. Радуловић (2010а), 23.

¹⁹³ J. Muncie, B. Goldson, "England and Wales: The New Correctionalism", *Comparative Youth Justice: Critical Issues*, (eds. J Muncie, B. Goldson), London, 2006, 34

¹⁹⁴ *The cost of exclusion, Counting the cost of youth disadvantage in UK*, Published by The Prince's Trust, London 2007, 8.

просперитет, те да старање о њеним потребама не ствара претеране трошкове. Такве идеје постају шире прихваћене и услед дејствовања све интензивнијих процеса глобализације, који веома често подразумевају ширење утицаја из САД.¹⁹⁵ Нажалост, понекад долази и до неселективног преузимања новитета који ни у САД нису још довољно утемељени, нити адекватно имплементирани и објективно вредновани, попут познате *three strikes and you are out*¹⁹⁶ доктрине и *boot camps* институција које се заснивају на војничкој строгости.

Тако су, примера ради, Аустралија, Велика Британија, али и Канада, Норвешка и Немачка, подстакнути примерима из САД, примењивале *Scared straight program*, који је, како се касније показало, не само неефикасан у сузбијању криминалитета, већ и штетан по малолетнике. Овај програм подразумева да малолетници у затворима посећују осуђенике на доживотну казну који им том приликом причају о тескобама живота иза решетака, па чак и о убиствима и силовањима због којих су затворени.¹⁹⁷ Не само да су се овакви подухвати показали као неефикасни у сузбијању малолетничког криминалитета, већ нека истраживања показују и да се криминално понашање интензивира међу онима који су били подвргнути застрашивању.¹⁹⁸

У излагањима која следе имаћемо прилике да видимо да кључне идеје неокорекционализма ипак не фигурирају у релевантним међународним актима, што не значи да овај приступ није утицао на формирање актуелног, назовимо га тако, универзалног модела за сузбијање малолетничког криминалитета. Напротив, неокорекционализам веома упечатљиво доказује да пуко контролисање малолетника и наметање строге дисциплине, без залажења у узроке криминалног понашања,¹⁹⁹ не доводи до резултата. Штавише, јачање

¹⁹⁵ Тако: Љ. Радуловић (2010а), 23.

¹⁹⁶ У Вашингтону је током 1993. године усвојен закон којим је уведено кажњавање лишењем слободе у неодређеном трајању за све преступнике који и по трећи пут буду осуђени, и то без обзира на врсту и тежину извршеног кривичног дела. У Калифорнији је овакав закон усвојен 1994. године, након чега је пренасељеност затвора постала горући проблем. Више о ефектима *three strikes* закона вид. L. Stolzenberg, S. D' Alesio, "Three strikes and you're out, The impact of California's new mandatory sentencing law on serious crime rates", *Crime & Delinquency*, 4/1997, 457-469.

¹⁹⁷ D. L. MacKenzie, 170.

¹⁹⁸ N. Hazel, 41.

¹⁹⁹ Тако: F. McNeill, 128.

репресије указује на то да се ради о лоше организованој држави, која занемарује алтернативне механизме социјалне контроле и друге облике правне реакције.²⁰⁰

²⁰⁰ З. Стојановић, "Правно-филозофске концепције у Предлогу Кривичног законика Републике Србије и Кривичном законика Републике Црне Горе", *Казнено законодавство: прогресивна или репресивна решења*, Београд 2005, 1.

ДРУГА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И КЉУЧНИ ДОКУМЕНТИ О ПОЛОЖАЈУ МАЛОЛЕТНИХ ПРЕСТУПНИКА

1. ПРЕГЛЕД НАЈЗНАЧАЈНИЈИХ МЕЂУНАРОДНИХ АКТА ИЗ ОБЛАСТИ РЕАГОВАЊА НА КРИМИНАЛИТЕТ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА

Од средине двадесетог века све су изразитије тежње да се осмисле одговарајући механизми путем којих би се деци и малолетницима гарантовао макар минимум права у различитим областима, па тако и у вези са извршењем кривичних санкција и мера.²⁰¹ У наведеном периоду долази до значајног убрзавања и интензивирања свих оних процеса који су допринели ширењу каталога дечијих права, иако су и деценијама раније доношени значајни документи који су утицали на сигурнији и бољи положај детета. Тако је Друштво народа још 1924. године усвојило *Декларацију о правима детета* (Женевска декларација). У овом документу се констатује да човечанство дугује детету оно најбоље што има, те да стога мушкарци и жене свих нација прихватају као своју дужност да свој деци, без икакве дискриминације, обезбеде материјалне и друге услове за правилан развој, помоћ у кризним ситуацијама и заштиту од свих облика експлоатације. Гладно дете мора бити нахрањено, болесно дете лечено, а детету које заостаје у развоју мора се пружити помоћ. Деца делинквенти морају се вратити на прави пут, а сирочад и бескућници заштитити. У декларацији се даље наглашава да се у ванредним приликама прво деци пружа помоћ, као и да треба створити услове у којима ће се деца

²⁰¹ Подразумева се да су многи изузетно значајни документи у области заштите људских, па самим тим и дечијих, права настали и вековима пре него што су Уједињене нације донеле посебне документе из области права детета. Међу историјски значајним актима који су исцртали пут будућој заштити укупних људских права се посебно истичу: *Magna carta libertatum* (Велика повеља слобода) из 1215. године којом је енглески краљ Џон након велике побуне загарантовао слободу цркви, те ограничио порезе и казне; *Habeas corpus act* којим је 1679. године енглески парламент установио право ухапшеног да се појави пред судом како би се испитала законитост лишавања слободе; *Bill of rights* из 1787. године и Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године - као акти који гарантују права и слободе човека, а произашли су из Америчке револуције, односно из Буржоаске револуције у Француској. Постепеним напредовањем у изградњи средстава и механизма за заштиту људских права дошло се до актуелног тренутка у коме је и даље најзначајнији документ којим се гарантују, како грађанска и политичка, тако и економска, социјална и културна права *Универзална декларација о људским правима*, након које су уследили *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* и *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* од 16. децембра 1966. године. Вид. Р. Етински, *Међународно јавно право*, Службени гласник, Нови Сад 2007.

оспособити да у будућности привређују за своје потребе, те спречити сваки вид експлоатације малолетника. Коначно, дете треба да буде одгајано на начин који ће га подстаћи да своја знања и таленте користи за добробит људског рода.

Иначе, развој права детета, као уосталом и развој људских права уопште, протиче кроз усвајање неколико *генерација права*. *Прва генерација права* подразумева одређене облике интегралне заштите породице и детета, те су то социјална права која се развијају током шездесетих година двадесетог века, док *другу генерацију права* представљају она права која су раније припадала пре свега одраслима, да би се потом приближила и својом садржином прилагодила деци и њиховим потребама (право на изражавање мишљења, право на заступника и слично) развијајући се од осамдесетих година прошлог века.²⁰²

При гарантовању права детета мислило се како на нормалне свакодневне околности, тако и на неке ванредне ситуације. Тако говоримо о праву детета на изражавање мишљења, на испољавање креативности, на учешће у различитим облицима рекреације и слично. Но, деца се могу наћи и у специфичним околностима које особито отежавају остваривање њихових права, услед чега механизми гарантовања и заштите права у посебним ситуацијама постају посебно важни. У питању су различите ванредне прилике као што су оружани сукоби, грађански рат, револуције, губитак родитеља или одвајање од породице, избеглиштво, али и ситуација када се над малолетником спроводи неки званични поступак, попут кривичног поступка који често подразумева и изрицање и извршење какве кривичне санкције или друге мере.

Документи који гарантују заштиту права малолетника у сукобу са законом развијају се паралелно са актима који на уопштени начин гарантују права детета. Дакле, најпре се малолетнику гарантују одређена права општег карактера, попут права на живот, здравствену заштиту и слично. Таква права припадају сваком детету без икакве дискриминације. Временом се таква општа права детаљније разрађују, напореда са посматрањем детета као актера у различитим посебним ситуацијама, па тако и у кривичном поступку. Са друге стране, могућа је и обратна ситуација. Тако су *Пекиника правила*, као део меког, необавезујућег права који се тиче положаја малолетника у кривичном поступку и у поступку извршења кривичних санкција, усвојена 1985. године, па су потом

²⁰² М. Шкулић (2011), 175.

неке њихове одредбе у редукованој форми укључене у текст *Конвенције УН о правима детета* из 1989. године. Иначе, не треба да зачуђује то што се одређена сазнања, до којих се долази током истраживања особености малолетничке делинквенције и у циљу унапређивања правила која се односе превасходно на ту материју, касније примењују и на друге сфере заштите деце, при чему те сфере немају везе са недозвољеним понашањем. Једноставно, све ове области су повезане психофизичким посебностима детета и специфичним положајем које оно ужива у друштву, па су и сазнања из једне посебне области често универзално применљива.

Све акте међународног карактера који се тичу малолетника у сукобу са законом за потребе овог рада поделићемо на акте *Организације Уједињених нација*, *Савета Европе* и на крају *Европске уније*. Од опредељеног ограничавања на акте поменутих организација полазимо из више разлога.

Прво, треба имати у виду природу и обим овог рада који онемогућавају сагледавање целокупног материјала који у светским размерама постоји у области малолетничких кривичних санкција и мера. Ова проблематика је изузетно значајна и сложена, те не зачуђује то што се њоме баве и многе друге организације чије акте нећемо разматрати, због тога што се садржина тих аката у великој мери подудара са садржином докумената *Уједињених нација* и *Савета Европе*.

Друго, када је реч о актима Уједињених нација, они се одликују веома специфичним карактером. Наиме, њихова структура, терминологија коју користе и релативна сажетост треба да погодују примени у различитим деловима света, што подразумева веома разнородне историјске, културне, економске и друге прилике. Имајући ово у виду јасно је да акти Уједињених нација имају универзални карактер, да су производ својеврсног општег консензуса²⁰³ и обимних и дуготрајних истраживања каква само једна велика светска организација може да координира и подржи, те да су као такви незаобилазни у проучавању материје која је предмет нашег интересовања.

Треће, делимично исти разлози који утичу на обраду докумената *Уједињених нација* наводе нас да се суштински не позабавимо актима неких

²⁰³ Подразумева се да велики број потписника не може бити сагласан са свим аспектима једног документа и управо се зато формулације у актима УН одликују веома уопштеним и апстрактним карактером.

других организација регионалног карактера, попут латиноамеричких, афричких, азијских и сличних организација. Логично, акти тих других регионалних организација прилагођени су специфичностима њиховог поднебља, и као такви за нас не могу имати значај какав имају акти универзалног карактера, односно акти европских организација.

Даље, особито обраћамо пажњу на акте *Савета Европе*, имајући у виду да је наша држава након политичких промена 2000. године постала 45. чланица ове организације, и то 3. априла 2003. године. Наведено налаже поштовање аката које је *Савет Европе* усвојио током своје изузетно плодотворне делатности. У том смислу је неопходно што потпуније упознавање са природом и садржином оних аката који се тичу пре свега материје малолетничког кривичног права, а донекле и аката из области људских и мањинских права, демократских слобода и владавине права.

Коначно, када је реч о *Европској унији* у светлу актуелних напора које наша земља чини у циљу интеграције у исту, јасно је зашто треба упознати различите акте које доносе одговарајући институционални облици ове организације.

Свакако, немогуће је упознати се са свим актима организација на чију се регулативу позивамо, с обзиром на њихову бројност и обим, те смо у том смислу издвојили оне који су апсолутно незаобилазни при суштинском упознавању стандарда који се односе на материју кривичних санкција и мера за малолетнике. Имајући у виду наведено, укратко би то могли бити следећи документи:

- Конвенција УН о правима детета (1989.)
- Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе, Пекиншка правила (1985.)
- Смернице УН за превенцију малолетничке деликвенције, Ријадске смернице (1990.)
- Правила УН о заштити малолетника лишених слободe, Хаванска правила (1990.)
- Смернице за третман малолетника у оквиру малолетничког правосуђа, Бечке смернице (1997.)

- Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману, Токијска правила (1990.)
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966).
- Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (1950.)
- Препорука Савета Европе о друштвеној реакцији на малолетничку деликвенцију (1987.)
- Препорука Савета Европе о правилима о санкцијама и мерама за малолетнике (2008.)

2. ФОРМАЛНОПРАВНО ОБАВЕЗУЈУЋИ И НЕОБАВЕЗУЈУЋИ МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ

Већ из самог набрајања међународних докумената запажамо њихове веома различите природе и карактере. Прво, неки од аката су обавезујућег типа. Ту најпре мислимо на *Конвенцију УН о правима детета* и на *Европску конвенцију за заштиту људских права и основних слобода*. Ове конвенције и други слични акти творе тзв "**чврсто право**", с обзиром на то да потписивањем и ратификацијом оваквих аката државе прихватају обавезу да поштују њихове одредбе, изузев у оним сегментима на које су евентуално ставиле резерве. Штавише, након усвајања једне конвенције често следи и усвајање одговарајућих *протокола*, који установљавају прецизне механизме реаговања за случај непоштовања одређених норми. Потписивањем протокола држава се обавезује да поштује одлуке одговарајућих наднационалних тела која ће разматрати питања у вези са наводним повредама одредаба од стране националних власти.

Са друге стране, међу горе наведеним актима има и оних који спадају у тзв. "**меко право**". Такви акти практично имају карактер *препорука*, те њихова садржина тек сугерише начине на које би требало реаговати на малолетничку делинквенцију. Како и сам термин каже у питању је искључиво препоручивање одређене праксе, те самим тим ни не постоје принудни механизми који би у ситуацији када се препорука не поштује могли да се примене. Наиме, норме "меког права" предвиђају одређена правила понашања и обавезе за различите међународне субјекте, али све то није пропраћено правним санкцијама.²⁰⁴ Стога ће документи који творе "меко право" по својој природи пре бити политички споразуми између држава, на пример о пријатељству, неком облику сарадње и слично, но што су то прави међународни уговори, или пак може бити реч о одлукама различитих међународних организација којима се државе једноставно позивају да у једној материји поступају на један одређени начин.²⁰⁵ Акти меког права који су у средишту нашег интересовања припадају овој другој категорији.

Необавезујуће акте распознајемо по њиховим називима, па су у питању *препоруке, правила, смернице* и слично. Међутим, иако се првобитно

²⁰⁴ Б. Кривокапић, "Појам међународног права", *Страни правни живот*, 1/2009, 25.

²⁰⁵ *Ibid.*

толерисало непоштовање "меког права", временом међународне организације, а ту пре свега мислимо на Уједињене нације, имају све мање разумевања за игнорисање садржине и смисла препорука, што се може наслутити и по оштријем речнику који се користи при позивању на обавезу поштовања међународних стандарда.²⁰⁶

Дакле, меко право не остаје само "мртво слово на папиру", већ, напротив, све више успева да суштински утиче на правне системе широм света. Постоји више објашњења оваквог развоја догађаја. **Прво**, треба имати у виду да је необавезујући карактер ових докумената условљен чињеницом да они треба да буду прилагођени примењивању у крајње различитим околностима, а не тиме што не постоји воља да се меко право примењује. Подсетимо се да Уједињене нације броје 193 чланице, међу којима су економске супер силе, али и државе које се суочавају са глађу и недостатком основне здравствене заштите,²⁰⁷ односно државе чији системи друштвеног уређења почивају на западној култури и хришћанству, као и државе настале на тековинама других древних култура и религија које готово да и немају додирних тачака са хришћанством, те да све ове разноликости треба обухватити једним јединственим системом.

Друго, разумљиво је да је веома тешко израдити такав документ којим би се могле формално обавезати све земље. Зато смернице и препоруке имају огроман практични значај јер дозвољавају и омогућавају *флексибилнију примену*, што оставља могућност да свака држава уважи основне идеје и стандарде у оној мери колико је то могуће у конкретним околностима, актуелном тренутку и на датом степену развоја. Како се прилике поправљају, или можда модификује и систем вредности на различитим меридијанима, то се отвара и простор за потпунију имплементацију препорука. На овај начин се ипак стварају обриси једне колико-толико јединствене праксе у целом свету. Инсистирање на пуној обавезности аката би резултирало само њиховим

²⁰⁶ Тако: М. Рељановић, 124.

²⁰⁷ Данас се говори о томе да само једна трећина држава ужива благодети обиља, те да су то добитници глобализацијских процеса, док преостале две трећине света, у које сада све више спадају и бивше социјалистичке државе, назадују и пролазе кроз све дубље раслојавање на екстремно богате и сиромашне. Љ. Човић, "Живот деце у сиромаштву-Да ли су социјални радници беспомоћни посматрачи?", *Социјална мисао*, 4/2007, 9.

потпуним неуважавањем,²⁰⁸ чиме би била искључена могућност оживотворења макар оних одредаба за чију примену су већ створени нужни услови.

Специфичан карактер смерница, правила и препорука тако омогућава нешто *већу језичку слободу у њиховом тумачењу* и оставља простор за детаљније регулисање појединих питања у националним актима, што је од великог значаја за једну тако сложену област као што је малолетничко кривично право. Осим тога, акти меког права могу веома ефикасно послужити за попуњавање празнина које се појављују у примени "чврстог права",²⁰⁹ што је веома важно јер би иначе требало прибегавати закључивању нових споразума који би повлачили и поновне ратификације, или пак компликованим процедурама за измену постојећих уговора.²¹⁰

Треће, у питању су акти које доносе угледне међународне организације, чије оцене и схватања имају велики политички утицај и тежину. Наиме, када је реч о одређеним међународним документима, изостајање формалних процедура за њихово принудно "увођење у праксу" не утиче негативно на самообавезивање држава одређеним правним стандардима. Ово је условљено тиме што државе желе да досегну извесни међународни престиж, да буду признате као поштоваоци одређених тековина, те да буду на одговарајућим позицијама за политичку и економску комуникацију са другима.²¹¹ Уосталом у необавезујућим документима се и користе флексибилније језичке конструкције, до чијег формулисања се долази кроз мукотрпно усаглашавање мишљења представника различитих држава и региона, управо стога што државе не сматрају да садржај ових аката представља тек списак лепих жеља, односно зато што представници држава већ при првом конципирању аката заиста размишљају о њиховој будућој примени.²¹²

Четврто, међународни акти су плод дуготрајних, скуких и опсежних *истраживања*, те често и вишегодишњих дискусија и тешко постигнутих

²⁰⁸ Тако: Ђ. Игњатовић, *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Београд 2006, 26.

²⁰⁹ У међународним документима често се користе формулације које омогућавају флексибилно тумачење. Примера ради: "*Настојаће се да се обезбеди полуинституционални смештај, као што су отворени домови, образовни домови, дневни боравак у центрима за обуку и други одговарајући облици смештаја који могу да помогну малолетницима у њиховој истинској реинтеграцији у друштво*" (Пекиншка правила, правило број 29.1).

²¹⁰ Б. Кривокапић, 26.

²¹¹ С. Бељански, 12, 13.

²¹² Тако: I. Pruin, *The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems*, European Council for Juvenile Justice, Brussels 2010, 13, 14.

компромиса. Све то доприноси значајном *ауторитету* какав поменути акти неминовно уживају.

Може се рећи да формално необавезујући карактер докумената који творе "меко право" не утиче на њихову фактичку обавезност, с обзиром да ови акти дефинишу основне цивилизацијске стандарде у области малолетничког кривичног права.²¹³ Истакнуто се пре свега односи на документе *Уједињених нација*, с обзиром да је ова организација током свог дугогодишњег рада успела да изнедри широко прихваћене и глобално познате стандарде на основу којих је формирана једна колективна визија о томе како би се требало супротстављати криминалитету и на који начин структурисати систем правосуђа, при чему су Уједињене нације пре свега утицале на реформисање националних законодавстава, на усвајање регионалних и субрегионалних стратегија од стране заинтересованих држава и на ширење информација о најбољим праксама које свака држава може применити сходно сопственим потребама.²¹⁴

На крају, треба напоменути да се путем међународних докумената, било обавезујућег, било необавезујућег карактера, установљавају само *минимални стандарди*. Поштовање таквих стандарда никако не би требало да исцрпи амбиције развијених земаља и земаља са богатом правном традицијом. Напротив, оне треба да настоје да унапреде регулативу и праксу у својим националним оквирима, угледајући се при томе на друге државе које су већ постигле завидне резултате на том пољу.²¹⁵

²¹³ С. Соковић "Основне карактеристике извршења кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела", *Међународни научни скуп-Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, (ур. С. Бејатовић), Српско удружење за кривично право, Београд 2008, 251.

²¹⁴ United nations office on drugs and crime, *Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice*, New York 2006, vii

²¹⁵ М. Рељановић, 153.

3. АКТИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

За сузбијање малолетничке делинквенције значајни су следећи документи усвојени од стране Уједињених нација:²¹⁶

- Конвенција о правима детета (1989.)²¹⁷
- Стандардна минимална правила за малолетничко правосуђе, Пекиншка правила (1985.)
- Смернице за превенцију малолетничке делинквенције, Ријадске смернице (1990.)²¹⁸
- Правила о заштити малолетника лишених слободе, Хаванска правила (1990.)²¹⁹
- Стандардна минимална правила за мере алтернативне институционалном третману, Токијска правила (1990.)
- Правила УН о поступању према затвореницама и женама према којима се извршавају неинституционалне мере, Бангкочка правила (2010.)²²⁰
- Смернице за третман малолетника у оквиру малолетничког правосуђа, Бечке смернице (1997.)²²¹

²¹⁶ Напомињемо да ћемо се при цитирању аката донетих од стране Уједињених нација служити оригиналним преводом *Центра за права детета*, Београд, са енглеског језика.

²¹⁷ Резолуција 44/25 Генералне скупштине УН од 20. новембра 1989. године, код нас је ратификована Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, *Службени лист СФРЈ - Међународни уговори*, бр. 15/90 и *Службени лист СРЈ - Међународни уговори*, бр. 4/96

²¹⁸ Резолуција 45/112 Генералне скупштине УН од 14. децембра 1990. године

²¹⁹ Резолуција 45/113 Генералне скупштине УН од 14. децембра 1990. године

²²⁰ Резолуција 65/229 Генералне скупштине УН од 21. децембра 2010. године

²²¹ Резолуција 97/39 Економско социјалног савета УН од 21. јула 1997. године

Назив документа	Година доношења	Материја на коју се односи
Конвенција о правима детета	1989.	На уопштен начин дефинише права детета у готово свим областима (чл. 37. до 40. се односе на малолетничко правосуђе).
Пекиншка правила	1985.	Опредељују руководна начела за процесуирање и санкционисање малолетних учинилаца кривичних дела.
Ријадске смернице	1990.	Начелно говоре о значају свеукупне превенције малолетничке делинквенције, те о облицима у којима се она остварује (примарна, секундарна и терцијарна превенција).
Хаванска правила	1990.	Опредељују минималне (кадровске, техничке, здравствене и друге) стандарде који морају бити задовољени како би се поштовала људска права и остварио најбољи интерес детета током извршења институционалних санкција.
Токијска правила	1990.	Дају смернице за креирање система алтернативних санкција и диверзионог поступања према малолетним учиниоцима кривичних дела.
Бечке смернице	1997.	На уопштен начин сугеришу шта државе треба да предузму у циљу потпуније имплементације стандарда из области малолетничког правосуђа.
Бангкочка правила	2010.	Опредељују посебна правила за извршење институционалних и алтернативних санкција према женама (обухваћене су и малолетнице), с обзиром на њихове полне карактеристике и мајчинство.

3.1. КОНВЕНЦИЈА УН О ПРАВИМА ДЕТЕТА

Свакако најзначајнији међународни документ у области права детета јесте *Конвенција УН о правима детета*.²²² Овај акт се бави правима детета на целовит начин, и као такав представља полазну основу за упознавање права деце у свим животним сферама, па тако и у области сукоба са законом. Овај документ има специфичну природу која га издваја од других докумената којима се дефинишу људска права. Наиме, то је први интернационални документ који у тоталитету обухвата основне групе различитих људских права: економска, социјална, политичка, културна и грађанска, за разлику од других докумената који углавном издвојено регулишу одређене групе права.²²³

Усвајање конвенције је било пропраћено изузетно тешким и дуготрајним процесом тражења компромиса који би могао задовољити бројне потписнице овог акта. Предлог је поднет још 1979. године,²²⁴ да би тек десет година касније конвенција коначно била усвојена.²²⁵ Првобитни текст конвенције предложила је делегација **Пољске**, али су представници других држава били мишљења да на приложеном документу треба извршити значајније исправке и допуне, како би његова садржина заиста одговарала целокупном контексту у коме малолетници треба да реализују своја права, имајући у виду да се првобитни предлог готово у целости заснивао на тексту *Декларације УН о правима детета* која је усвојена још 1959. године, разуме се, под битно другачијим околностима.²²⁶

Осим што је *Конвенција УН о правима детета* један од међународних докумената који се одликују највећим бројем ратификација, она такође спада и у документе који обухватају најширу материју, с обзиром да су једним текстом

²²² О утицају који ова конвенција има на права детета свуда у свету најбоље говори то што је нису ратификовале једино САД и Сомалија. Према: Т. Hammarberg (Council of Europe Commissioner for Human Rights), *Human rights in Europe: no grounds for complacency*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2011, 159.

²²³ Ј. Врањешевић, "Развојно-психолошки аспекти Конвенције о правима детета", *Педагогија*, 4/2006, 470.

²²⁴ Постојала је идеја да конвенција, као први свеобухватни и формално обавезујући документ о правима детета, буде промовисана управо те 1979. године, која је иначе била проглашена интернационалном годином детета, али се у томе једноставно није успело, посебно због тога што је постојала идеја да се искористе и инпути неких истраживачких пројеката који су тада још били у фази имплементације. Према: S. Detrick, *A Commentray on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague 1999, 15.

²²⁵ Према: Н. Вучковић-Шаховић, 66.

²²⁶ S. Detrick, 14-16.

дефинисана готово сва права детета.²²⁷ При томе, реч је о документу који није већег обима. Таквом карактеру битно је допринео специфичан *modus operandi* радне групе која је радила нацрт текста. Наиме, настојало се да све одредбе буду усвојене консензусом, што је на крају резултирало компромисним решењима, те "чишћењем" и редуковањем текста до верзије којом су углавном сви били задовољни.²²⁸

Ова конвенција симболише рађање нове парадигме у целокупном поимању детета и његовог положаја у друштву. Наиме, конвенција се јасно супротставља традиционалном схватању детета као бића "у настајању", односно незрелог, некомпетентног и некомплетног *будућег одраслог*. У основи документа јесте *идеја о детету као субјекту*, активном учеснику у процесу сопственог развоја, за разлику од *детета-објекта*, то јест пасивног уживаоца бриге и заштите. Поред питања развојних потреба деце, истиче се и питање компетентности детета, односно његове способности да сопственим доприносом утиче на сопствени развој.²²⁹

У литератури се често истиче да Конвенцију о правима детета симболично представљају три латинична слова *P*, којима почињу називи три кључна појма на којима овај текст почива: *provision*, *protection* и *participation*, односно **обезбеђивање адекватних услова** (старање), **заштита** и **партиципација** (учешће).²³⁰ Овиме је подвучена заштитничка улога државе када су у питању малолетници, што се подједнако односи и на малолетнике у сукобу са законом.

Конвенција у чл. 1. предвиђа да ће се за потребе њеног текста дететом сматрати свако људско биће које није навршило 18 година, осим уколико се по закону који се примењује на дете пунолетство не стиче раније. За област кривичног права ова је одредба изузетно битна јер сугерише до ког узраста је целисходна примена специфичних одредаба прилагођених потребама малолетника. Тиме се избегава снижавање старосног цензуса на веома ниске границе које би, спрам достигнутог цивилизацијског нивоа и савремених

²²⁷ Тако: J. Doek, "The UN Convention on the Rights of the Child: An Instrument for Creating a Healthy Environment", *A Child's Right to a Healthy Environment*, (eds. J. Garbarino, G. Sigman), Chicago, Springer 2010, 140.

²²⁸ S. Detrick, 16.

²²⁹ J. Врањешевих, 472.

²³⁰ Н. Вучковић-Шаховић (ур), *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана и Повереник за заштиту равноправности, Београд 2011, 250.

научних објашњења етиологије малолетничког криминалитета, биле неприхватљиве. Ова одредба се одликује и извесном флексибилношћу, с обзиром на то да не искључује могућност да се у неким земљама пунолетство стиче и у ранијем узрасту.²³¹

Даље, чл. 3. конвенције је веома битан за материју извршења санкција јер уводи начело *најбољег интереса детета*. Наиме, констатовано је да ће како јавне, тако и приватне институције социјалног старања, те судски и административни органи, и уопште сви они који долазе службено у контакт са децом водити рачуна о њиховом благостању.

Одредбе чл. 37. односе се непосредно на материју извршења санкција према малолетнику. У том смислу ни једно дете *не сме бити подвргнуто мучењу, односно другом окрутном, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању*. Штавише, забрањено је изрицање доживотне казне без права на ослобођење,²³² односно смртне казне у случају деликата извршених од стране лица која нису навршила 18 година.²³³

Даље, чл. 37. предвиђа да је *забрањено незаконито или произвољно лишавање слободе*. Хапшење, задржавање у притвору и затварање детета може бити примењено једино у складу са законом, као последња могућа мера и у најкраћем могућем трајању. Дете које је лишено слободе мора бити третирано са уважавањем, уз поштовање достојанства. При лишењу слободе малолетник треба да буде одвојен од одраслих лица, осим уколико супротно није у његовом интересу, а контакт са породицом мора бити омогућен. Такође, дете лишено слободе има право на указивање правне помоћи, право да оспорава законитост лишавања слободе и то пред независним и непристрасним органима, као и право да се о оваквом његовом захтеву решава по хитном поступку.

²³¹ У литератури се истиче да се период детињства завршава са навршених 11 година живота, предпубертетска фаза траје од 11. до 13. године код девојчица, односно од 12. до 14. године код дечака, док пубертет код дечака траје од 14. до 18. године, а код девојчица од 13. до 16. године. С. Љубичић, 332.

²³² Изрицање оваквих казни није тако далека прошлост, као што бисмо то можда могли очекивати. Тако је Европски суд за људска права у случају *Singh и Hussain против Уједињеног Краљевства* констатовао да је изрицање доживотне казне затвора, без могућности ранијег отпуштања, малолетној особи у супротности са чл. 3. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

²³³ Имајући у виду да су УН током 1984. године усвојиле *Конвенцију против мучења и других свирепих, нехуманих или понижавајућих поступања или кажњавања*, то су се ове одредбе морале наћи у једном свеобухватном документу о правима детета.

Члан 40. тиче се нужних карактеристика поступка у коме се утврђује евентуална одговорност детета за какво кажњиво дело. Такав поступак мора водити рачуна о *достојанству детета*, као и о потреби да се дете подстакне на поштовање права и слобода других лица. Такође, у поступку треба уважавати посебно узраст малолетника, те водити рачуна о његовој реинтеграцији и потреби да оно преузме конструктивну улогу у друштву.

У чл. 40. налазе се и одредбе релевантне за *гарантовање процесних права* малолетника у сукобу са законом, попут претпоставке невиности, права на жалбу у свим фазама поступка, права на указивање правне помоћи и томе слично. Оно што је од особитог значаја јесте конституисање обавезе држава да предвиде што више могућности за *избегавање покретања и за обуставу кривичног поступка*, те да донесу прописе који ће омогућити специфичан поступак и специфичан систем санкција за малолетна лица. Овим су отворене перспективе за широку примену *диверзионог модела поступања*.

Када је реч о мерама реаговања, конвенција предвиђа да су државе дужне да припреме читав систем *алтернативних мера* путем којих ће се избећи институционализација малолетника, те се у том смислу илустративно набрајају следеће мере: усмеравање, надзор, условно кажњавање, образовање и стручни програми, уз изричито наглашавање да се овиме не искључује примена других подобних мера.

Конвенција УН о правима детета као формално обавезујући акт је од несагледивог значаја за конституисање, а потом и гарантовање и поштовање права детета уопште, а као што видимо, и у области права детета у сукобу са законом. С обзиром да конвенција представља својеврсну систематизацију свих права детета, логично је да ни једној конкретној области, па тако ни реаговању на малолетничко преступништво, није могло бити посвећено више простора. Но, без обзира на то, конвенцијом су установљена руководна начела која су једнако применљива у свим областима битним за децу и малолетнике. Најпре је истакнуто начело најбољег интереса детета, а потом и начело уважавања мишљења овог лица у стварима које га се тичу.²³⁴ Конвенција такође инсистира на одгајању детета у породичној средини, односно на избегавању

²³⁴ Члан 12. ст. 1. Конвенције УН о правима детета: "*стране уговорнице ће детету које је способно да формира своје сопствено мишљење обезбедити право слободног изражавања о питањима која се тичу детета, с тим што се мишљењу посвећује дужна пажња с обзиром на године живота и зрелост детета*"

институционализације у свакој ситуацији која то нужно не изискује. Начело фаворизовања породичног живота у свим случајевима када је то изводљиво је изузетно битно управо за област извршења кривичних санкција према малолетницима, те уколико неки други акти о којима ће бити речи разрађују широки спектар мера које представљају алтернативу институционализацији.

Целокупан текст *Конвенције о правима детета* на једном месту сублимира кључне постулате на којима се данас заснива положај детета, па бисмо ове постулате могли сумирати на следећи начин:

- 1. Дете је, баш као и сваки други грађанин, титулар одређеног корпуса права, а не пасивни уживалац заштите коју држава и одрасли обезбеђују. Наведено се и те како одражава и на положај малолетника у кривичном поступку и у поступку извршења кривичних санкција.**
- 2. Права детета нису само "мини верзија" права одраслих, јер је малолетнику загарантован специфичан положај који произлази из особености његових потреба и развојне фазе кроз коју пролази.**
- 3. Права малолетника пропраћена су низом обавеза државе које се тичу образовања, старања и заштите.**
- 4. Достојанство и благостање малолетника су на врху пирамиде вредности које се штите конвенцијом.**

3.1.1 КОМИТЕТ ЗА ПРАВА ДЕТЕТА КАО ГАРАНТ ПОШТОВАЊА КОНВЕНЦИЈЕ О ПРАВИМА ДЕТЕТА

Већ смо нагласили да за разлику од многих других аката који не представљају правно обавезујућу материју, *Конвенција УН о правима детета* јесте акт чија ратификација конституише обавезе државе потписнице у смислу поштовања њене садржине.²³⁵ Стога Конвенција у чл. 43. предвиђа оснивање *Комитета за права детета*,²³⁶ као тела које ће надzirати примену овог документа. Установљавање оваквог тела је од великог практичног значаја, јер оно постаје чувар вредности којима је Конвенција надahнута, истовремено онемогућавајући претерану слободу и креативност коју би државе потписнице могле манифестовати при имплементацији.²³⁷

Комитет је задужен да разматра периодичне извештаје путем којих државе обавештавају ово надзорно тело о мерама које предузимају у циљу унапређења положаја детета. Тако државе имају обавезу да, у року од две године од ратификације, поднесу *први извештај* о поштовању права детета, а потом и да *редовно извештавају* комитет о овој материји, и то подношењем извештаја на сваких пет година. Комитет може тражити додатне информације и посебне извештаје, уколико се укаже потреба за тим. Израђене су и смернице за израду иницијалних и периодичних извештаја, путем којих Комитет упућује заинтересоване државе у то шта би извештаји требало да садрже.

Сходно Конвенцији, Комитет се састаје једном годишње у заседањима чије трајање није унапред одређено. Међутим, због обима посла и обиља материјала који треба прегледати, Комитет је по одобрењу *Генералне скупштине* уобичајио да се састаје два пута годишње у заседањима која трају по две или три недеље, па чак и чешће.²³⁸

²³⁵ Ипак, треба имати у виду да су се овом Конвенцијом многе државе обавезале само условно, односно да су ставиле одређене резерве на њен текст. Примера ради, Сингапур оставља могућност примене телесних казни и казне затвора на начин на који се ове санкције примењују према пунолетним лицима, док незанемарљив број исламских земаља ставља генералну резерву на целокупан текст конвенције, утолико што ће је примењивати само у оним деловима који нису у супротности са исламским законима. Према: М. Рељановић, 124.

²³⁶ "У циљу провере напретка који су стране уговорнице постигле у спровођењу обавеза...биће установљен Комитет за права детета...који ће чинити десет експерата високих моралних вредности и признате стручности на пољу које покрива конвенција..."-чл. 43. ст. 1. и 2. Конвенције УН о правима детета.

²³⁷ Вид: R. Stern, *The child's right to participation-reality or rhetoric?*, Doctorate thesis, Uppsala University, Uppsala, 2006, 52.

²³⁸ Према: Н. Вучковић Шаховић (2000), 278.

И поред веома амбициозних планова и циљева које је Комитет ставио пред себе, стварни ефекти његовог рада се, ипак, пре свега тичу *популарисања целокупног сложеног концепта о правима детета*, те *проширивања и јачања међународне сарадње и размене искустава на том пољу*. Утицај на национална малолетничка правосуђа у смислу отклањања конкретних неправилности је, и поред уложених напора, само посредан. Комитет је такође настојао да организовањем састанака у различитим деловима света потпомогне поштовање права детета у оним регионима у којима су ова питања била особито неадекватно третирана, примера ради у Јужној Америци или Африци.²³⁹

При оваквом стању ствари, не треба сметнути с ума да ово тело ипак нема никакве механизме којима би директно могло да примора било коју државу да поступа на одређени начин. Међутим, Комитет и поред тога врши јак **политички притисак** на државе у случајевима који указују на очигледна одступања праксе од онога што прописује *Конвенција о правима детета*. Такође, треба имати у виду да Комитет даје своје тумачење одредаба *Конвенције о правима детета* (такозвани Генерални коментари (*General Comments*)), што у великој мери разрешава недоумице на које се може наићи у практичној имплементацији. Осим тога, када разматра извештаје држава Комитет истовремено углавном сугерише у чему се огледају недостаци у поступању, које мере треба предузети, те на који начин побољшати примену *Конвенције о правима детета*, што може бити од великог утицаја на будуће поступање у националним оквирима.

До недавно је крупан недостатак у овлашћењима Комитета било то што он није био овлашћен да поступа по појединачним представкама заинтересованих физичких лица, дакле деце,²⁴⁰ што је доводило у питање његов ауторитет, те онемогућавало да се деловање Комитета прошири и мимо чисто едукативних и информативних функција. У том смислу је изузетно битан најновији протокол од 19. децембра 2011. године којим је омогућено и деци да као индивидуе подносе притужбе у случајевима када су им ускраћена одређена права. Овај протокол је отворен за потписивање током 2012. године, а по ратификацији од стране десет било којих чланица УН ступа на снагу.

²³⁹ Н. Вучковић Шаховић (2000), 294.

²⁴⁰ *Ibid.*, 295.

Улога *Комитета за права детета* је, и поред свих техничких и организационих проблема, веома значајна, о чему сликовито говори и то што ово тело врло сериозно приступа упознавању са иницијалним и периодичним извештајима земаља потписница *Конвенције о правима детета*. Не само да Комитет инсистира да ти извештаји буду садржајни и сачињени на једнообразан начин, већ он жели да се прикупљени подаци адекватно *компарирају* и да тако понуде одговоре на питање колико се *Конвенција о правима детета* заиста примењује, односно који су то кључни проблеми који условљавају њену непотпуну или неадекватну имплементацију. Стога се извештаји односе на социјални, економски и политички аспект поштовања права детета, а истичу у први план најосетљивија питања, попут проблема у вези са лишавањем слободе.²⁴¹

Такође, за Комитет је изузетно значајно да слика о стању права детета у једној држави буде што аутентичнија и објективнија, услед чега ово тело снажно подржава рад *невладиних организација*, чије извештаје и примедбе и те како уважава. Разуме се да потпуно друго питање представља одговорност, искреност и студиозност оних, како државних, тако и недржавних актера који извештаје израђују. Нажалост, та важна проблематика овом приликом није у средишту нашег интересовања.

Треба напоменути да *Комитет за права детета* на сваке две године подноси Генералној скупштини УН извештај о сопственом раду, и то посредством Економско-социјалног савета.

²⁴¹ M. Green, "What we talk about when we talk about indicators: Current approaches to human rights measurement", *Human Rights Quarterly*, 4/2001, 1093.

3.2. СТАНДАРДНА МИНИМАЛНА ПРАВИЛА УН ЗА МАЛОЛЕТНИЧКО ПРАВОСУЂЕ (ПЕКИНШКА ПРАВИЛА)

Стандардна минимална правила УН за малолетничко правосуђе, позната као Пекиншка правила, представљају *први међународни документ који се искључиво бави положајем детета у сукобу са законом*. Ова правила, усвојена још 1985. године, остварила су значајан утицај на текст *Конвенције УН о правима детета*, тако да Конвенција заправо уважава концепт права детета профилисан Пекиншким правилима.²⁴² Свакако, и *Пекиншка правила* почивају на добро познатим начелима која се односе на свеукупан положај детета у друштву.²⁴³

У складу са сазнањима савремених наука о човеку и друштву, *Пекиншка правила* потенцирају значај улагања средстава и напора у превентивне активности, иако се проблемом превенције посебно баве *Ријадске смернице* (Смернице УН за превенцију малолетничке делинквенције). Заправо, истицање улоге превенције у овом акту јесте у функцији наглашавања нераскидиве повезаности неколико процеса који се непрекидно преплићу и надовезују један на други. Тако Пекиншко правило број 1.2, које се налази међу општим принципима, наводи да *ће се државе чланице трудити да развију услове да се малолетницима обезбеди осмишљен живот у заједници, који ће, у периоду живота када су они најподложнији антисоцијалном понашању, подстицати процес личног развоја и образовања без криминалитета и делинквенције, колико је то могуће*. На ово правило надовезује се правило број 1.3. које предвиђа да *ће се посветити довољно пажње позитивним мерама за мобилизацију свих расположивих ресурса, укључујући породицу, добровољце и друге групе на локалном нивоу...како би се смањила потреба за законским интервенцијама и ефикасно, правично и хумано поступало са малолетницима који су у сукобу са законом*.

Из наведеног јасно произлази да механизми реаговања на малолетнички криминалитет превазилазе уско схваћена средства која се користе у оквиру

²⁴² Вид. Н. Вучковић-Шаховић, *Права детета и малолетничко правосуђе: одабрани међународни инструменти*, Предговор, 6, доступно на <http://www.unicef.org/serbia/resources.html>, 1. децембар 2011. године

²⁴³ Основна начела су: забрана дискриминације, право на партиципацију у питањима од значаја за дете, гарантовање најбољег интереса детета и прокламовање првенства породичног живота у односу на било који облик институционализације.

"класичне" кривичноправне реакције. Управо обратно, очигледно је да ефикасно сузбијање малолетничког преступништва захтева одговоран однос друштва према малолетницима, како у фази пре испољавања знакова антидруштвеног понашања, тако и касније. Очекује се да породица, школа, локална заједница и социјалне службе учине све што је у њиховој могућности да до недозвољеног понашања не дође, а уколико се оно ипак догоди, то ни тада не треба да значи да се терет реакције преноси искључиво на формалне облике реаговања, односно на полицију, тужиоца, суд и заводске установе.

Правила се састоје из шест делова. После првог дела посвећеног општим принципима, други део се односи на истрагу и кривично гоњење. Као приоритет се истиче осмишљавање што већег броја модуса за *избегавања кривичног поступка према малолетницима*, а уколико формални поступак и отпочне то не треба да значи да исти не може бити обустављен уколико се накнадно створе услови за примену какве алтернативе. Сва лица која учествују у поступку по службеној дужности морају располагати одговарајућим специјалним знањима неопходним за рад са малолетницима. Сваки облик притварања мора се свести на најнижи минимум.

И фазе вођења судског или каквог другог поступка и одлучивања о санкцији морају бити прилагођене *посебним потребама малолетних лица*. Особито ће се при изрицању санкција водити рачуна о потреби да се малолетник успешно реинтегрише у друштво, што свакако јесте приоритет у односу на остваривање одмазде саме по себи. У том смислу су и циљеви специјалне превенције у првом плану, док се генералнопревентивна функција не остварује толико самом санкцијом и њеним застрашујућим ефектима, колико другим криминалнополитичким средствима.

Пекиншка правила истичу значај улоге локалне заједнице, те у том смислу правило број 25.1. предвиђа *да ће добровољци, добровољне организације, локалне институције и други друштвени ресурси бити позвани да ефикасно допринесу рехабилитацији малолетника у окружењу заједнице...*

На крају се подсећамо да Пекиншка правила спадају у такозвано "меко право".²⁴⁴ Стога напомнимо да правило број 1.5. истиче како ће се одредбе овог

²⁴⁴ У том смислу треба знати да, и поред начелног прихватања идеја које стоје иза ових правила, многе земље нису усагласиле своје правне системе са њиховом садржином. Тако истраживања показују да ће на сваких петоро седамнаестогодишњака у сукобу са законом у САД чак двоје

документа примењивати у контексту економских, културних и друштвених услова који преовлађују у дотичној држави чланици. Овиме је остављен простор за нужна прилагођавања и модификације, а с тим у вези битне су и одредбе из шестог дела *Пекиних правила*. Наиме, овим делом текста је предвиђено да ће државе обезбедити ресурсе неопходне за свестрано проучавање свих аспеката малолетничке делинквенције, те да ће се систем обавезујућих правила реформисати у складу са сазнањима до којих се тим путем дође. То значи да је у сузбијању малолетничког криминалитета неопходно уважавање резултата научног истраживања овог феномена и новелирање постојећих механизма и средстава.

Дакле, из *Пекиних правила* произлази неколико кључних стандарда:

- 1. Дужност државе је да, у складу са расположивим ресурсима и без дискриминације, обезбеди адекватне услове за живот и развој малолетника, јер је то истовремено и најефикасније средство за предупређивање делинквенције.**
- 2. Службе које творе малолетничко правосуђе морају се систематски развијати и попуњавати најстручнијим кадровима, јер су послови тих служби од кључног националног интереса.**
- 3. Надлежни треба да имају на располагању богат регистар мера и санкција из кога ће одабрати средство реаговања најпримереније за конкретни случај, при чему ће се институционализацији прибегавати тек као последњем средству.**
- 4. Опсежна научна истраживања и плански спроведена евалуација вредности примењиваних мера и програма треба да буду основ реформисања система малолетничких кривичних санкција и мера.**

бити процесуирано пред кривичним судом за одрасле, као и да све федералне државе имају законе који омогућавају да се малолетницима суди на исти начин као и одраслим лицима. Према: Н. Н. Snyder, "Juvenile delinquents and juvenile justice clientele, Trends and patterns in crime and justice system response", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. В.С. Feld, D. М. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 3.

3.3 ПРАВИЛА УН О ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИКА ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ (ХАВАНСКА ПРАВИЛА)

Правила УН о заштити малолетника лишених слободе (Хаванска правила) представљају својеврсну допуну *Пекиних правила*. Наиме, овај формалноправно необавезујући документ разрађује *Правила УН о малолетничком правосуђу* у делу који се непосредно тиче лишавања слободе. Тако *Пекиних правила* предвиђају да свако притварање малолетника мора бити ограничено само на најкраћи могући период, те да се мора водити рачуна о будућем безболном повратку малолетника у заједницу. Из *Пекиних правила* произлази јасна порука да лишавање слободе малолетних лица мора бити добро аргументовано, односно да затварању не треба прибегавати само зато да би се задовољило јавно мњење које често верује да се на овај начин друштво најефикасније штити од криминалитета.²⁴⁵

Ипак, и поред тога што се *Пекиних правила* осврћу на лишавање слободе малолетника, несумњиво је потребан и засебан документ који ће се односити искључиво на ту сложену и осетљиву материју. Усвајање *Хаванских правила* је тако иницирано изузетно тешким и нехуманим условима у којима су притварани и затварани многи малолетници широм света, али и чињеницом да су малолетници због специфичног положаја у коме се налазе посебно подложни злостављању, виктимизацији и ускраћивању права. И иначе су права лица лишених слободе често угрожена, што је, између осталог, и разлог постојања низа међународних организација које периодично обилазе и сериозно контролишу услове боравка и начин поступања према лицима у пеналним установама. У случају малолетних лица, ризици су још израженији, па није сувишан ни један посебан међународни документ који исцрпно дефинише положај малолетника лишених слободе, иако већ постоје и универзални и регионални документи који штите права притворених и затворених.

Иако се генерално тежи ка различитим видовима супституисања заводског третирања малолетника ваниснтитуционалним мерама, ипак у неким случајевима малолетникове потребе, али и разлози друштвене сигурности,

²⁴⁵ О томе: N. Tutt, "Youth justice-Crisis or Opportunity", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2/1994, 9, 10.

нужно изискују да се малолетник смести у установу, те се тада активирају механизми и гаранције из *Хаванских правила*.

Хаванска правила допуњавају *Стандардна правила УН о поступању са затвореницима*,²⁴⁶ с тим што су, подразумева се, прилагођена особитим потребама малолетних лица. Она почивају превасходно на стриктном ограничавању трајања лишења слободе на најкраћи могући минимум, а залажу се за: хуманост у поступању, поступање примерено узрасту и развоју малолетника, што веће могућности за условни отпуст и пружање подршке при транзицији малолетника у свакодневне друштвене токове.

Хаванска правила садрже пет сегмената, а после одељака који предвиђају начелне одредбе следе одељци који се односе на притварање малолетника, на заводско третирање истих, те на крају на само особље који ради са овом популацијом.

О одредбама овог документа биће више речи у излагањима која ће се непосредно тичати извршења институционалних санкција, а сада издвајамо основне стандарде који из њега произлазе:

- 1. Лишавање слободе треба користити као последње расположиво средство, у изузетним случајевима и у што краћем трајању, при чему треба одредити што више могућности за скраћење трајања институционализације.**
- 2. При спровођењу институционализације непрестано треба мислити о реинтеграцији малолетника и о њиховој будућности ван установе.**
- 3. Држава треба да обезбеди адекватне услове за живот, развој и образовање малолетника у институцијама, тако да малолетници у установама не буду дискриминисани у односу на своје вршњаке у свакодневним животним околностима.**

²⁴⁶ Усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН број 45/113 од 14. децембра 1990. године

3.4. СТАНДАРДНА МИНИМАЛНА ПРАВИЛА УН ЗА МЕРЕ АЛТЕРНАТИВНЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ ТРЕТМАНУ (ТОКИЈСКА ПРАВИЛА)

Као што је познато, савремена научна схватања недвосмислено подржавају становиште да пуко репресивно деловање и затварање суштински не доприносе сузбијању малолетничког криминалитета. Штавише, сукоб са законом може да буде само пролазна фаза у животу малолетника, те исхитрено, ригидно и пренаглашено деловање у том случају може произвести више штете него користи. Зато су посебно на цени различите алтернативе институционалном третману.

Са друге стране, увођење различитих алтернатива може донети одређене ризике по гарантовање правног положаја и сигурности малолетних лица, али и угрозити оне који су оштећени кривичним делом, а у крајњој линији може бити дискутабилно и са становишта општег друштвеног интереса и генералнопревентивне функције. Зато се у *Опитим принципима Стандардних минималних правила УН о алтернативама институционалном третману* (Токијска правила) државе позивају да осигурају одговарајућу равнотежу између права сваког појединачног преступника, права жртава и општег интереса у погледу јавне безбедности и превенције криминалитета (основни циљеви, правило број 1.4), како би алтернативе институционалном третману заиста служиле својој сврси.

Токијска правила садрже осам поглавља. Први делови тичу се општих принципа, те фаза пре и у току кривичног поступка, односно после изрицања пресуде. Пети део се бави регистром алтернативних мера, док је шести посвећен особљу које је ангажовано на реализацији тих мера. С обзиром на то да *Токијска правила* наглашавају велики значај улоге заједнице у сузбијању и спречавању криминалитета малолетника, то је седми део правила посвећен ангажману волонтера. Осми део се односи на научна истраживања у домену алтернативних санкција, а имајући у виду да је овај документ у целости прожет идејом да се криминалитету треба супротстављати уз помоћ сазнања која потичу из што актуелнијих научних истраживања.

Одредбе *Токијских правила* ће у каснијим излагањима бити детаљније разрађене.

Када је реч о стандардима који произлазе из овог документа, они се могу сумирати на следећи начин:

- 1. Државе треба да предузму кораке за осмишљавање и примену што већег броја алтернатива институционалном санкционисању малолетника.**
- 2. Треба популарисати оне облике реакције у које је активно укључена локална заједница, те оне облике који не подразумевају званичне судске процедуре.**
- 3. При примени алтернативних мера не смеју се занемарити механизми за заштиту права преступника, те за поштовања начела законитости при поступању.**

3.5 БЕЧКЕ СМЕРНИЦЕ ЗА ТРЕТМАН МАЛОЛЕТНИКА У ОКВИРУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА

Ове смернице настале су као резултат саветовања експерата за проблеме малолетничке делинквенције које је одржано у Бечу, од 23. до 25. фебруара 1997. године, под покровитељством Владе Аустрије. Списак експерата је обухватио 29 стручњака из 11 земаља из различитих региона, представнике *Комитета УН за права детета*, представнике невладиних организација и друге стручњаке. Тема саветовања била је популарисање поштовања међународних стандарда на пољу малолетничког кривичног права, као и јачање међународне сарадње и размене искустава у тој материји.

Смернице се залажу за што потпунију имплементацију *Конвенције УН о правима детета* у духу руководних начела која конвенција истиче. Државе пре свега сnose одговорност како за примену конвенције, тако и за оживотворење других међународних стандарда. Уз кључну улогу државних органа, нужно је активирање осталих расположивих ресурса у сузбијању малолетничког криминалитета: грађана, невладиних организација, медија и других. Такође, независно од разлика које постоје на националном нивоу када је у питању узраст у коме наступа кривична одговорност и пуна пословна способност, државе треба да предузму мере за гарантовање права малолетника, а посебно основних права у складу са *Конвенцијом УН о правима детета* (чл. 13).

Правосудни систем држава треба да буде по мери детета (*a child-oriented juvenile justice system*), да се базира на међународно прихваћеним стандардима, те да буде део једне целовите, национално применљиве политике која се пре свега заснива на начелу поштовања неутуђивих права детета. У том смислу основна начела малолетничког правосуђа треба приближити детету, на њему пријемчив и што једноставнији начин, као уосталом и широком јавном мњењу, јер је пожељно да јавно мњење буде суштински упућено у политику која се спроводи према малолетницима у сукобу са законом.

Из управо представљених смерница јасно произлазе и одређене криминалополитичке идеје о сузбијању малолетничког криминалитета. Тако је поступање према малолетницима очигледно *област од општег друштвеног значаја* у коју не треба да буду упућени само службени актери и они којих се то непосредно тиче. Друштво у целости има обавезе у погледу гарантовања права

детета и стварања услова за његов развој, а испуњавање тих обавеза потом има позитиван утицај на опште друштвене интересе.

Државама се препоручује да усвоје *посебне законе* којима ће се дефинисати одговорност и кривични поступак када су у питању малолетници, као што би требало формирати и засебне судове, који ће на основу специфично прилагођених процедура водити кривични поступак према малолетницима. Но, уколико ипак не дође до формирања засебних институција, онда свакако треба водити рачуна да судови опште надлежности при раду са малолетницима поступају на битно другачији начин но иначе.²⁴⁷

Смерница број 15, на истоветан начин као и бројни други интернационални документи, сугерише да треба увести што богатији регистар алтернативних санкција и мера, односно да треба развијати *диверзиони модел* у поступању према малолетницима. Оно што је посебно битно, а што смернице изричито наглашавају, јесте да посезање за алтернативним мерама и поступцима не сме да угрози *начела законитости и правичног процесуирања без одуговлачења*. Дакле, малолетници се не смеју наћи у правном вакууму, нити се смеју подвргавати својеврсном експериментисању са новим алтернативним методама, због чега одговарајуће судске контроле и правни лекови имају посебан значај.

Даље, наглашено је да сва лица која долазе у контакт са малолетним учиниоцима кривичних дела током различитих фаза поступка треба да буду *посебно обучена*, едукована о најзначајнијим међународним документима која дефинишу права детета и подвргнута одговарајућим тренинзима. Међу ова лица се убрајају полицајци и други припадници органа гоњења, судије и службеници, јавни тужиоци, адвокати, чувари у институцијама, здравствено особље, социјални радници и други који раде са малолетницима у оквиру система малолетничког правосуђа (смерница број 24).

Дакле, у *Бечким смерницама* се на језгровит начин представљају сви елементи који би требало да омогуће ефикасну борбу за сузбијање малолетничког криминалитета и ресоцијализацију малолетних преступника, а са

²⁴⁷ При тумачењу смерница треба имати у виду да је опште прихваћено становиште да формирање засебних институција које би судиле само у малолетничким случајевима ипак није нужан предуслов за ефикасно реаговање на малолетнички криминалитет у једној држави. Напротив, подједнако делотворни могу бити и судови опште надлежности под условом да поштују међународне стандарде и посебне методе рада прилагођене деци. UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia* 2008, 42.

којима смо се већ упознали кроз представљање одредаба *Конвенције УН о правима детета*, *Пекињских правила* и *Токијских правила*. У том смислу оне представљају својеврсно упутство државама како да креирају политику која ће садржати све неопходне елементе, али и позив државама да се обрате за помоћ, пре свега техничку, Уједињеним нацијама и другим организацијама које функционишу под њиховим окриљем. Такође смернице позивају на садржајнију и бољу сарадњу и саме структуре у оквиру Уједињених нација, попут *the United Nations Children's Fund*, *the United Nations Development Programme* и других.

Посебно је битно то што смернице наглашавају да се проблем малолетничког криминалитета не може адекватно решавати само тиме што се реагује *post festum*, односно поводом већ манифестованог криминалног понашања малолетних лица. Како се то изричито наводи *није довољно искључиво лечење симптома*, већ је нужно да се сагледају и узрочници проблема (смернице број 41, 42). Проблем претераног ослањања на заводске мере, на пример, може се решити једино систематским сагледавањем сложених питања која се тичу правосуђа, полиције и пенитенсијарних установа. Такође, да би се малолетници преусмерили са формалних процедура на неформализоване поступке и диверзионе мере, потребно је да се оснаже капацитети за прихват таквих малолетника на локалном нивоу. Да би се такав трансфер обавио безболно и успешно неопходна је сарадња између инстанци заслужених за старање о заштити деце, правосуђа, сектора социјалне заштите и школства.

Смернице садрже и упутства у вези са третирањем малолетника који су оштећени кривичним делима, или се пак појављују као сведоци у кривичном поступку.

3.6 БАНГКОЧКА ПРАВИЛА

Правила УН о поступању према затвореницама и женама према којима се извршавају неинституционалне мере усвојена су 2010. године, како би се понудила решења за бројне проблеме са којима се сусрећу **жене** и **малолетнице** у систему извршења кривичних санкција. Потреба за оваквим документом произашла је из тога што се када је реч о примени пеналних мера првенствено мисли на мушку популацију, чему разумљиво доприноси то што мушкарци традиционално представљају кључни део преступничке популације.²⁴⁸

Уопште када је реч о криминалитету жена, те о узроцима и контексту у коме се он појављује, ова проблематика је знатно мање истраживана но криминалитет неких других група. Исто се односи и на криминалитет малолетница и младих жена. Нешто чешће се говори о разлозима који условљавају слабију заступљеност криминалног понашања међу припадницама женског пола, па се међу њима истичу израженија развијеност моралних и алтруистичких осећаја, те инфериорност у погледу физичке снаге.²⁴⁹

С обзиром да су *Бангкочка правила* ипак још увек недовољна позната и распрострањена, тек следи период у коме ће се она популарисати и примењивати. Иако су тек пре пар година сазрели услови за усвајање оваквог текста, већ деценијама је неспорно то да извесне полне карактеристике изискују посебне мере и особен начин поступања према припадницама женског пола. До усвајања *Бангкочких правила* и за жене су, уосталом као и данас, важили сви документи који дефинишу положај преступничке и затвореничке популације, с тим што се у њима на веома сажет начин обрађала пажња на специфичне женске потребе. ***Трудноћа, порођај, материнство, те особене здравствене и емотивне потребе жена*** изискивале су да се на целовит начин дефинише поступање према женама у пеналним институцијама и ван њих.

Са друге стране, морамо бити свесни објективних разлога који условљавају слабије интересовање за преступнице. Једноставно, жене су на маргини свих токова јер чине минималан део оних који бораве у пеналним

²⁴⁸ На пример, у Србији жене преступнице чине око 10% укупне одрасле преступничке популације (10,4% у 2004. години, 7% у 2008. години, 11,6% у 2010. години). Према: Републички завод за статистику, *Пријављени пунолетни учиниоци кривичних дела 2004-2010. године*

²⁴⁹ Вид. Т. Вујовић, "Женска малолетничка делинквенција у Црној Гори и САД (компаративна анализа)", *Социјална мисао*, 2/2007, 87.

установама.²⁵⁰ Зато усвајање *Бангкокских правила* и на симболичан начин манифестује коначно препознавање специфичног положаја слабијег пола и у овом домену, иако је још 1980. године на *Шестом конгресу УН за превенцију криминалитета* констатовано да су жене често у горој позицији но мушкарци када је реч о извршењу кривичних санкција.²⁵¹

Малолетне преступнице су такође до сада биле прилично запостављене. Ове се одражава и на поштовање права ове релативно малобројне популације, па се тако често дешава да се малолетнице третирају истоветно као и одрасле жене, односно да бораве у истим установама и просторијама као и одрасла лица,²⁵² што се не може сматрати примереним. Овакво поступање се често правда нерационалношћу и неекономичношћу оснивања и одржавања посебних институција за мали број корисница,²⁵³ иако постоје начини да се ти проблеми превазиђу.²⁵⁴

Конкретно на малолетне затворенице односе се *Бангкокка правила* број 36. до 39. Правила број 36. и 37. предвиђају да ће се пенитенсијарна администрација постарати да се задовоље посебне потребе малолетница, као и да оне уживају једнака права на образовање и стручно оспособљавање као и малолетници. Малолетницама ће, сходно правилу 38, бити доступни посебно прилагођени програми, као што су саветовање о сексуалном злостављању и насиљу, те едукација о очувању здравља жене. Даље, биће омогућени редовни гинеколошки прегледи.

Правило број 39. се односи на малолетнице у другом стању, којима је загарантована посебна заштита и лекарски надзор, при чему ће се посебно водити рачуна о здравственом ризику који подразумева трудноћа у узрасту када се и саме малолетнице развијају.

Када је реч о неинституционалним мерама, правило број 65. наглашава да ће се управо оне фаворизовати на уштрб институционалних, али да ће се и

²⁵⁰ Жене чине између 2% и 9% затворске популације у државама широм света, мада је последњих година уочено да број затворених жена расте брже но број затворених мушкараца. према: *What are the Bangkok Rules? - Questions & Answers*, <http://www.penalreform.org/>, 7. јун 2012.

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² Тако: UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia* 2008, 32.

²⁵³ *Ibid.*

²⁵⁴ Уместо изградње великих и скуних казнионица за жене могу се оснивати мање институције, које и иначе имају боље ефекте у погледу ресоцијализације.

при примењивању мера ван установа водити рачуна о посебној рањивости малолетница.

Дакле, из текста Бангкочких правила произлазе следећи стандарди када је реч о извршавању кривичних санкција и мера према малолетницама:

- 1. Малолетнице не смеју бити дискриминисане у остваривању својих права у односу на малолетнике.**
- 2. При поступању према малолетницима треба посебно водити рачуна о потребама који произлазе из њихових полних карактеристика.**
- 3. Малолетницама се морају обезбедити посебни услови ради остваривања права у вези са трудноћом, порођајем и старањем о деци.**

4. АКТИ САВЕТА ЕВРОПЕ

Савет Европе је основан 1949. године, и то превасходно ради реализовања идеје о популарисању и што интензивнијем практичном примењивању начела из *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода* (Рим, 1950. године), те начела из других најзначајнијих европских докумената о људским правима. Ова организација броји 47 чланица²⁵⁵ и залаже се за *поштовање људских права*, односно за политичко уређење које подразумева *демократски плурализам и владавину права*. *Савет Европе* настоји да потпомогне очување различитих културних и националних идентитета Европе, те да конструктивно указује на проблеме који данас муче стари континент, попут ксенофобије, дискриминације, криминалитета, тероризма, као и на угрожавање и загађивање природе.²⁵⁶

С обзиром на то да ова организација препознаје малолетнички криминалитет као један од најзначајнијих друштвених проблема у Европи, без обзира на његове релативно стабилне размере, она је у свом раду изнедрила велики број докумената из области малолетничког правосуђа и сродне проблематике. Уз поменуту конвенцију која се тиче материје људских права у уопштеном смислу, за област *права детета у сукобу са законом* релевантни су и други документи *Савета Европе*, а међу њима посебно:

- Препорука о друштвеној реакцији на малолетничку деликвенцију, број R (87) 20, усвојена од стране Комитета министара 17. септембра 1987. године на 410. заседању
- Препорука о друштвеној реакцији на малолетничку деликвенцију код младих особа из мигрантских породица, број R (88) 6, усвојена од стране Комитета министара 18. априла 1988. године на 416. заседању
- Европска конвенција о остваривању дечјих права, усвојена и отворена за потписивање у Стразбуру 26. јануара 1996. године, примењује се од 2000. године

²⁵⁵ Статус посматрача имају Ватикан, Сједињене америчке државе, Канада, Мексико и Јапан.

²⁵⁶ Више о Савету Европе на: <http://www.coe.int>, 11. децембар 2011.

- Препорука о значају ране психосоцијалне интервенције²⁵⁷ за превенцију криминалитета, Препорука R (2000) 20, усвојена од стране Комитета министара 6. октобра 2000. године на 724. заседању
- Препорука о новим тенденцијама у сузбијању малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа, број R (03) 20, усвојена од стране Комитета министара 24. септембра 2003. године на 853. заседању
- Препорука о европским правилима о санкцијама и мерама за малолетнике, број R (08) 11, усвојена од стране Комитета министара 5. новембра 2008. године на 1040. заседању
- Смернице о правосуђу по мери детета, усвојене од стране Комитета министара 17. новембра 2010. године на 1098. заседању, да би потом 31. маја 2011. године била објављена и редигована верзија истог текста

Назив документа	Година доношења	Материја на коју се односи
Препорука о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију	1987.	Сугерише што интензивније уважавање ставова о специфичностима малолетничке делинквенције, те о значају превенције и пуног реинтегрисања малолетних преступника.
Препорука о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију код младих особа из мигрантских породица	1988.	Указује на специфичне околности и друштвену маргинализованост ове деце, што може доприносити вршењу кривичних дела.
Европска конвенција о остваривању дечјих права	1996.	Пре свега дефинише правила путем којих се малолетницима омогућава да остваре своја права у различитим формалним поступцима пред судовима, али и пред другим

²⁵⁷ Најновија истраживања указују на делотворност раног дејствовања на патолошке процесе у породици, те на благотворни утицај већег ангажовања патронажних служби када је реч о старању о сасвим малој деци и томе слично. Стога се вишеструко исплати улагање у овакве скупе програме којима се могућно спречава формирање неких будућих криминалаца од каријере. Према: A.R. Piquero, D.B. Weiss, "Heterogeneity in delinquency" *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. B.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 43.

		институцијама.
Препорука о значају ране психосоцијалне интервенције за превенцију криминалитета	2000.	Разматра мере путем којих се може утицати на прве знаке друштвено неприхватљивог понашања деце.
Препорука о новим тенденцијама у сузбијању малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа	2003.	Пропагира холистички приступ у сузбијању малолетничког преступништва, те се залаже за активнију улогу локалне заједнице, али и за сарадњу свих позваних државних и недржавних структура.
Препорука о правилима о санкцијама и мерама за малолетнике	2008.	Препоручује имплементацију стандарда већ опредељених у другим међународним документима, залажући се за начело законитости и најбољег интереса малолетника при изрицању и извршењу санкција и мера.
Смернице Савета Европе о правосуђу по мери детета	2011.	Предлажу мере и средства за реформисање правосуђа у складу са специфичним потребама малолетника

Свакако, наведеним се не исцрпљује листа аката релевантних за малолетничко правосуђе, имајући у виду изузетно богату нормативну активност *Савета Европе*. Ипак, наведени акти садрже најзначајније одредбе, односно општа начела на којима се базира актуелни приступ супротстављања малолетничкој делинквенцији у Европи.

На нивоу Европе се континуирано одржавају скупови под окриљем Савета Европе чији је циљ да се подстакне кохезија међу народима и државама старог континента, те да се јача поштовање људских права и демократских вредности. Скупови се обично окончавају усвајањем значајних докумената. Један од већих скупова био је *Трећи самит шефова држава и званичника Савета Европе*, одржан у *Варшави* 16. и 17. маја 2005. године, током чијег трајања је усвојена *Варшавска декларација* са припадајућим акционим планом. Трећи део овог акционог плана насловљен је као *"Изградња хуманије и инклузивне Европе"*, а у њему се констатује да су јачање социјалне кохезије,

образовање и култура основе на којима треба да се развија Европа у будућности, односно да је промовисање демократских вредности, владавине права и што веће укључивање цивилног друштва у питања од општег значаја једини пут за стварање сигурније и безбедније Европе. У том смислу се тач. 2. овог дела акционог плана односи на промовисање права детета и на стварање окружења погодног за најмлађе (*Building a Europe for children*).

Треба споменути и Конференцију европских министара правде одржану у *Ланцероту*, у Шпанији, 25. и 26. октобра 2007. године са темом разматрања положаја рањивих категорија попут миграната, азиланата, деце и малолетних учинилаца кривичних дела. Продукт овог скупа била је *Резолуција број 2. о правосуђу прилагођеном детету (child-friendly justice)*. У резолуцији је констатовано да постоји потреба да се на адекватнији начин дефинише положај детета у правном систему, како би и њему били доступни одговарајући правни лекови и како би оно могло да изрази своје мишљење о питањима која га се тичу. Такође је наглашено да и даље треба развијати систем алтернативних кривичних санкција, како би се избегло изрицање казне лишења слободе, односно да у случајевима када је затварање нужно треба предузети мере да услови буду примерени посебним потребама детета.

На крају уводних излагања о актима *Савета Европе* значајним за област кривичних санкција и мера за малолетнике, треба изнети једну веома значајну опсервацију. Наиме, без обзира на глобалне тенденције на пољу реаговања на криминалитет које се, особито под утицајем **САД, Енглеске и Велса** и још неких светских супер сила, односе на заоштравање средстава кривичноправне реакције, пунитивизам и менаџерски приступ у извршењу кривичних санкција, *Савет Европе* настоји да остане одан вредностима које традиционало одликују малолетничко кривично право у Европи. Тако се, и поред инсистирања на јасно дефинисаном процесном положају и одговорности малолетних учинилаца кривичних дела, *Савет Европе* одупире тренду репресивног поступања према малолетницима, те настоји да популарише образовање и подржи пуну реинтеграцију ови лица.²⁵⁸

²⁵⁸ Вид. J. Junger-Tas (1994), 80.

4.1 ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА

Као што је то већ истакнуто, *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода* не односи се непосредно на област права малолетника, нити на питања у вези са малолетничком делинквенцијом, али је од великог значаја и за ову проблематику. Наиме, члан 14. конвенције предвиђа да се уживање права и слобода у складу са текстом Конвенције гарантује свим лицима и уз искључење дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, припадност националној мањини, имовина, рођење или други статус, што имплицира да ни малолетници не могу бити ускраћени при уживању права која би требало да припадају свима.

За малолетнике су посебно значајне и одредбе чл. 5. и 6. Тако чл. 5. прописује *право на слободу и сигурност*, те предвиђа да нико не може бити лишен слободе мимо случајева који су изричито прописани законом, односно да, сходно чл. 5. ст. 1. тач. д, *у случају малолетних лица, лишење слободе може да уследи само на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора, односно ради привођења надлежном органу*. Даље, чл. 6. предвиђа право сваког лица на *правично суђење* које подразумева поштовање начела јавности, с тим што се штампа и јавност могу искључити било у целости, било делимично, када то, између осталог, захтевају интереси заштите малолетника. Свако, па тако и малолетник, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода се својом садржином не разликује битно од других докумената који дефинишу права и слободе, па тако ни у погледу права малолетника у њеном тексту нема неких посебних момената у односу на друге међународне акте који уређују сличну материју. Међутим, оно што је од великог значаја јесте управо *заштитни механизам* који се може активирати у случају када потписнице Конвенције не поштују права појединаца. Тако чл. 19. предвиђа да се у циљу поштовања права из Конвенције и пропратних протокола формира *Европски суд за људска права*, и то као стални орган. Седиште овог суда је у Стразбуру.

Тезу о деци као пуноправним уживаоцима права потврђују управо одлуке *Европског суда за људска права* који је у својој богатој пракси разматрао и случајеве који се тичу повреде права малолетних лица.²⁵⁹ Овај суд већ дуго стоји при становишту да су и малолетници титулари права на правично суђење, на заштиту личне слободe и безбедности и слично, што је, примера ради, потврђено пресудом *Nortier против Холандије*.²⁶⁰ Стога исправно тумачење и примењивање одредаба *Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода* налаже и пуно уважавање праксе суда, која у великој мери утиче на издвајање правних стандарда који потичу из текста овог међународног документа.²⁶¹

Сходно чл. 34. *Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода* суд може примити представку сваке особе, невладине организације или групе лица које тврде да су жртве повреде права из Конвенције или из пропратних протокола.²⁶² Разуме се да се странке позивају на повреде наводно учињене од стране држава уговорница Конвенције. Но, право на представку ипак подлеже одговарајућим ограничењима, те се тако представка може узети у разматрање тек уколико су по дотичном предмету исцрпљена сва расположива правна средства доступна у националном поретку конкретне државе, и то у року од шест месеци од доношења правноснажне одлуке у датој држави потписници Конвенције. Идеја је да се овај механизам заштите активира тек онда када је заиста извесно да права и слободe не могу бити адекватно заштићени у оквирима правног система дате земље.

Рад суда у Стразбуру има посебан значај и представала додатну гаранцију за поштовање људских права, што се такође односи и на права малолетника у кривичном поступку, односно поступку извршења кривичних

²⁵⁹ О пракси Европског суда за људска права у погледу заштите права деце више у : В. Петровић, *Збирка одлука о људским правима, IV део, пресуде Европског суда за људска права о питањима која се односе на малолетнике*, Београдски центар за људска права, Београд 2006.

²⁶⁰ Н. Мол, К. Харби, *Право на правично суђење, водич за примену члана 6. Европске конвенције о људским правима*, Савет Европе, Београд 2007, 95.

²⁶¹ Тако: М. Шкулић (2011), 187.

²⁶² Осим наведеног, чл. 33. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода предвиђа и могућност вођења међудржавних спорова (*Свака Висока страна уговорница може указати Суду на сваку повреду одредби Конвенције или протокола уз њу за коју сматра да се може приписати некој другој Високој страни уговорници*).

санкција и мера.²⁶³ О пракси овог суда ће такође бити речи у каснијим излагањима.

²⁶³ О појединим случајевима из праксе Европског суда за људска права који се тичу кривичног поступка према малолетницима вид. Д. Николић, С. Миленковић, "Улога суда у спровођењу васпитних мера", *Међународни научни скуп-Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, (ур. С. Бејатовић), Београд 2008, 118, 119.

4.2 ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ДРУШТВЕНОЈ РЕАКЦИЈИ НА МАЛОЛЕТНИЧКУ ДЕЛИКВЕНЦИЈУ

Препорука Савета Европе о друштвеној реакцији на малолетничку деликвенцију, из 1987. године, базира се на већ постојећим актима Уједињених нација који се тичу малолетничког преступништва, те исто као и ти акти настоји да уважи схватања савремене науке о овој сложеној проблематици. Препорука полази од становишта да су малолетници осетљива бића у фази раста и развоја, те да све мере које се примењују спрам њих морају уважавати ову чињеницу. Тако се препоручује избегавање институционализације у сваком случају који то својим околностима дозвољава, односно примена оних санкција и мера које у највећој мери погодују реинтеграцији малолетника у нормалне друштвене токове.

Текст препоруке је подељен у пет кључних сегмената. Први сегмент је посвећен *превенцији*, те се у том смислу државе позивају да предузму све неопходне мере да се спречи недозвољено понашање малолетника, што подразумева организовање различитих програма, укључујући и спортске и експерименталне, те указивање посебне пажње оним малолетницима који су се сусрели са потешкоћама у процесу социјалне инклузије. Превентивне мере треба да обухвате и примену техничких мера којима се утиче на смањење могућности за вршење кривичних дела пре свега код ситуационог криминалитета.²⁶⁴

Други део је посвећен *диверзији* односно медијацији, те се препоручује примена поступака који укључују медијацију, а којима ће се избећи вођење кривичног поступка, односно којима ће се тај поступак обуставити уколико је већ у току. Диверзију треба применити већ на нивоу јавног тужиоца, односно полиције уколико у датој држави и она има одређена овлашћења у смислу гоњења малолетника. Поента ових одредаба огледа се у тежњи да се избегне формални поступак, а самим тим и последице које неретко могу бити од далекосежног негативног утицаја по малолетника. У том смислу у поступку

²⁶⁴ О ситуационој превенцији више се говори почев од седамдесетих година прошлог века, када се увиђа да се кривична дела најчешће врше у контексту који одликују неке специфичне карактеристике, као на пример на улици, или у затвору, тако да су учиниоци део једне укупне криминалне ситуације. У том смислу ситуациона превенција треба да уочи и да контролише одређене факторе који кључно утичу на криминалну ситуацију. Вид. М. Ковачевић-Лепојевић, "Ситуациона контрола затвора-приказ модела", *Социјална мисао*, 2/2011, 24.

треба да учествују посебна тела и органи који се стандардно баве заштитом малолетника. Сваки облик диверзије нужно подразумева пристанак малолетника, а уколико је то потребно и његова породица и старатељи се укључују у процедуру. Осим што ће се водити рачуна о најбољем интересу малолетника, узеће се у обзир и интереси жртве.

Трећи део препоруке тиче се *посебног поступка према малолетним учиниоцима кривичних дела*, те се овде препоручује да особље ангажовано у овом поступку буде посебно едуковано, као и да институције и методе које се примењују у овим случајевима буду особене у односу на оне које се односе на одрасла лица, кад год је то могуће. Свако лишење слободе, као и полицијско задржавање треба избегавати, односно свести на нужни минимум, уз примену мера прилагођених потребама малолетника. У току поступка треба консултовати стручна лица и представнике социјалних служби, а неопходно је и гарантовање свих процесних права која стандардно уживају пунолетна лица (претпоставка невиности, право на стручну одбрану, право жалбе и слично). На крају, подаци о осудама малолетника морају бити поверљивог карактера, а после навршавања одређених година старости постојеће осуде не би смеле да производе негативне правне последице.

У делу препоруке који се односи на *извршење мера* (користи се израз *interventions*) сугерише се да оне треба да буду имплементирани у окружењу које се битно не разликује од средине у којој малолетници иначе свакодневно живе. Свакако, препоручује се што мања заступљеност институционализације, а што шира примена алтернативних мера које подразумевају и програме образовања и обучавање за запослење. У том смислу посебно се пропагирају: *супервизија, програми који ће побољшати малолетникове способности да се уклопи и друштвену заједницу, накнада штете оштећенима и друштвено корисни рад у локалној заједници*. Уколико се упућивање у установу не може избећи, потребно је да оно траје најкраће могуће време, да се период издржавања казне може скратити, те да постоје што бројније могућности за условно отпуштање. За оне државе које не предвиђају алтернативне мере снажно се сугерише ревидирање регулативе у том смеру.

Коначно, пети део препоруке посвећен је *истраживањима*. И иначе је комплетан текст препоруке инспирисан најсавременијим научним сазнањима на пољу малолетничке делинквенције, те конкретно закључцима са четрнаестог

криминолошког конгреса који се бавио проблемима малолетничке делинквенције у светлу промена у постојећем друштвеном контексту. У том смислу препорука сугерише да треба промовисати и подржавати упоредна истраживања на пољу малолетничке делинквенције. Посебно су битни следећи проблеми и питања: превентивне мере, однос полиције и омладине, утицај нових криминалнополитичких тенденција, упоредни однос између криминалитета малолетника и млађих пунолетника, алтернативне мере, улога локалне заједнице у сузбијању малолетничког криминалитета, утицај демографских фактора и кретања на тржишту рада на малолетничку делинквенцију, утицај мас медија, улога омбудсмана и других надзорних тела у заштити права малолетника и поступци поравнања и помирења између малолетних учинилаца кривичних дела и оштећених.

Из текста представљене препоруке произлази да *Савет Европе* пледира за својеврсни мешовити, заштитничко-правосудни приступ у реаговању на малолетничку делинквенцију. Стога као основне стандарде можемо издвојити:

- 1. Усмереност кривичних санкција и мера за малолетнике на образовање и социјалну инклузију малолетних преступника**
- 2. Гарантовање процесних права малолетника**
- 3. Научна утемељеност и стратешко планирање активности које се односе на сузбијање малолетничке делинквенције, с обзиром да је реч о теми од општег друштвеног значаја.**

4.3 ЕВРОПСКА КОНВЕНЦИЈА О ОСТВАРИВАЊУ ДЕЧЈИХ ПРАВА

Европска конвенција о остваривању дечјих права је усвојена 1996. године и у великој мери се ослања на *Конвенцију УН о правима детета* и на друге међународне документе из области права детета. Занимљиво је да је *Европска конвенција о остваривању дечјих права* отворена за потписивање и за државе које нису чланице *Савета Европе*. Наиме, разлог усвајања овог документа огледа се у политичкој вољи да се што снажније загарантују права детета, посебно у поступцима пред државним органима. У суштини, ова конвенција настоји да у процедуралном смислу олакша остваривање права детета у свим званичним поступцима у којима оно учествује, при чему је посебно акцензован значај адекватног представљања детета од стране стручњака и других малолетнику блиских лица. Конвенција се примењује на сва лица која нису навршила 18 година.

Конвенција садржи одредбе које се тичу што потпунијег информисања малолетних лица о њиховим правима, те уопште о последицама, природи и значају не само кривичног, већ и других поступака у које малолетници могу бити инволвирани. Наиме, она се не односи искључиво на кривични поступак, већ и на све друге поступке у којима се може одлучивати о питањима од значаја за дете, као што су то на пример ванпарнични поступак ради усвојења, поступак у коме се одлучује о томе коме ће се поверити дете на старање и друго. Изричито је предвиђено да ће дете, под условом да је у узрасту који то дозвољава, бити овлашћено да захтева и да добије све релевантне информације, да ће имати право да буде консултовано и да изнесе своје мишљење, као и да ће бити информисано о томе у којој мери ће тако изражено мишљење бити од утицаја (чл. 3).

Конвенција такође сугерише државама да оснују *посебна тела за промовисање дечјих права*. Таква тела би требало да дају конструктивне предлоге за јачање поштовања права детета, да у мери у којој је то могуће утичу на израду нормативних аката од којих зависи остваривање права детета, да на уопштени начин информишу медије и јавно мњење о проблематици права детета, те да информишу децу о њиховим правима и да предузму мере да се што боље уваже и вреднују ставови деце о овој проблематици (чл. 12).

Члан 13. предвиђа да би у што већем броју случајева спорна питања у вези са децом и њиховим положајем требало решавати путем медијације и других сличних поступака, а како би се избегло покретање формалних процедура. У том контексту се не спомиње кривични поступак према малолетницима, али налазимо да се ова одредба начелно може довести у везу и са пледирањем за што ширу примену диверзионог модела поступања према малолетним учиниоцима кривичних дела.

Да се текст Конвенције не би свео само на изношење лепих и хуманих жеља о томе како би могао да се побољша положај малолетних лица пред званичним институцијама, у чл. 16. је предвиђено формирање сталног комитета који анализира извештаје о поступању у земљама потписницама конвенције. Комитет разматра спорна питања у вези са реализацијом права детета, а посебно може издвојити неки проблем, те протумачити одредбе које се непосредно односе на њега и дати препоруку за даље поступање, односно предложити амандмане на текст конвенције. Иначе, државе потписнице при комитету могу имати једног или више представника, с тим што свака потписница располаже само једним гласом при доношењу одлука (чл. 17).

4.4 ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О НОВИМ ТЕНДЕНЦИЈАМА У СУЗБИЈАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКЕ ДЕЛИНКВЕНЦИЈЕ И О УЛОЗИ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА

У преамбули ове препоруке из 2003. године истиче се да је њено доношење условљено хитном потребом за суштинским сагледавањем проблема делинквенције. Наиме, иако су тенденције и кретање стопа малолетничког криминалитета на територији старог континента прилично стабилни, природа и озбиљност проблема малолетничке делинквенције захтевају имплементацију нових и осавремењених метода реаговања.

Даље, у преамбули се у духу савремених научних схватања констатује да малолетничко преступништво захтева битно другачије одговоре но преступништво одраслих, а пре свега имајући у виду изражене потребе малолетних лица за едукацијом и социјализацијом. Савремени тренутак изискује *мултидисциплинарни приступ*, те сагледавање свих фактора који су од утицаја (индивидуални, социјални, школа, породица). Такође, препознате су специфичне потребе за интервенцијама када су у питању малолетни припадници *мањинских група, малолетнице*,²⁶⁵ те *малолетници који крше закон делујући у групама*.

У тексту препоруке је видљива интенција да се сузбијању малолетничке делинквенције приступи кроз осмишљавање *шире стратегије*. Таква стратегија треба да се заснива на потенцијалима локалне заједнице, при чему се узимају у обзир и породица, школа, суседство, те вршњачке групе. Ресурсе треба особито усмерити ка најопаснијим облицима криминалитета попут насилничког и повратничког, те криминалитета условљеног злоупотребом дроге и алкохола. Даље, приступ мора бити заснован на научном истраживању, како би се дошло до што потпунијих сазнања о томе какве мере и у којим околностима могу повољно да утичу на одређене малолетнике.

Трећи део препоруке је посвећен новим парадигмама у раду са малолетницима, те је насловљен са *"new responses"*. Истакнуто је да актуелни тренд сталног повећавања броја алтернатива за избегавање формалног

²⁶⁵ Истраживања указују на одређене специфичности када је у питању вршење кривичних дела од стране малолетница. Осим што малолетнице, генерално чини далеко мањи број кривичних дела од својих вршњака супротног пола, забележено је да је њихов удео у вршењу кривичних дела утолико мањи уколико је реч о опаснијим деликтима. Према: A.R. Piquero, D.B. Weiss, 33.

процесуирања малолетних преступника треба и надаље да јача, те да такве алтернативе треба да постану део стандардизованих процедура у националним правима. Ипак, не сме се заборавити да и алтернативи видови реаговања морају бити усклађени са начелом сразмерности, те најбољим интересом малолетника, као и да њихова примена долази у обзир само у ситуацијама када малолетник без притиска признаје своју одговорност за извршено кривично дело.

У духу препознавања значаја укупних *социјалних околности* из којих малолетник потиче, па тако и породичног окружења, препоручује се активно учешће родитеља или старатеља у кривичном поступку, осим уколико би у конкретном случају то било контрапродуктивно. Такође, родитељима и старатељима треба пружити помоћ и савет како би се боље носили са својим улогама.

Четврти део препоруке је посебно битан јер се односи на сарадњу између носилаца различитих функција у целовитом систему реаговања на малолетнички криминалитет. Тако је неопходна блиска сарадња свих субјеката - полиције, пробацијске службе, социјалне службе, правосуђа, образовних институција, служби који се старају о запошљавању, здрављу и стамбеним проблемима. Ове службе су дужне да ангажују стручне кадрове за које ће обезбедити како почетну обуку, тако и обуке намењене одржавању постојећих и стицању нових знања. Службе би такође требало да постављају одређене стандарде којих ће се држати у свом раду, те да извештавају о оствареним резултатима и настоје да међусобно поделе сазнања о најефикаснијим методама рада.

На крају, шести део препоруке се односи на евалуацију постигнутих резултата, истраживање и широку дисеминацију знања. Потребна је евалуација примењиваних метода и то путем научно заснованог приступа који ће аргументовано рећи какве предности и мане има дати метод. За ове намене, подразумева се, треба алоцирати довољна средства. Такође, с обзиром да нови трендови реаговања нужно подразумевају широку подршку и консензус, то и информације о стратегијама за сузбијање малолетничке делинквенције и о "новом" малолетничком правосуђу треба да буду популарисане путем средстава масовних медија, укључујући телевизију и интернет.

Ова препорука на нешто садржајнији начин истиче већ познате постулате на којима се и иначе заснива савремено малолетничко правосуђе, а из њеног текста произлазе два кључна закључка:

- 1. Сузбијање малолетничке делинквенције изискује мултидисциплинарни приступ и ангажовање свих расположивих ресурса, што посебно укључује потенцијале локалне заједнице.**
- 2. Нови начини сузбијања малолетничке делинквенције захтевају стално осавремењивање метода, али и препознавање фактора ризика као што су друштвена маргинализованост, неуспех у школи, негативан утицај медија и друго.**

4.5 ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ЕВРОПСКИМ ПРАВИЛИМА О САНКЦИЈАМА И МЕРАМА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике, усвојена 2008. године, у уводним излагањима упућују на друге најзначајније акте из области права малолетника у сукобу са законом и малолетничког правосуђа, као и на *Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода* и прецеденте из праксе *Европског суда за људска права*. У препоруци је посебно истакнуто да је она усвојена у циљу бољег остваривања и гарантовања права малолетника, те да у том смислу нема препрека за примењивање других међународних докумената који малолетнику евентуално обезбеђују и виши стандард заштите у односу на заштиту предвиђену препоруком. Утолико долази у обзир и непосредна примена *Европских затворских правила*,²⁶⁶ односно *Европских правила о друштвеним санкцијама и мерама*,²⁶⁷ уколико се одредбе ових аката не косе са садржином *Европских правила о санкцијама и мерама за малолетнике*.

Правила истичу потребу за бољом и свестранијом заштитом малолетника према којима се води кривични поступак, те наглашавају да треба градити *јединствени европски приступ* и реформисати правосуђе у државама чланицама у правцу стварања система по мери детета (*child-friendly justice system*). У том циљу нужна је што шира популаризација ових правила, као и суштинско упознавање са њиховом садржином свих актера који раде са малолетним преступницима и који су на друге начине повезани са овом облашћу.

Текст правила је подељен у седам делова, а нас у овом делу излагања занимају пре свега општи принципи и дефиниције појмова који су опредељени у првом поглављу. Што се тиче начелних одредаба на првом месту се истиче да ће се поштовати малолетникова људска права, односно да ће се санкције извршавати на хуман начин који погодује будућој реинтеграцији, образовању и спречавању будућег вршења кривичних дела.

Када је реч о самом санкционисању, наглашава се поштовање начела законитости јер ће се малолетнику изрицати само санкције предвиђене законом и то од стране судске инстанце, с тим што ће у случају када о санкцији одлучује

²⁶⁶ Препорука број R (06) 2, којом је замењена Препорука број R (87) 3

²⁶⁷ Препорука број R (92) 160

какво друго законом одређено тело бити обезбеђена одговарајућа правна заштита. Даље су истакнути *принцип сразмерности*, јер санкција мора одговарати природи и тежини кривичног дела, те *принцип индивидуализације*, с обзиром да санкција мора да кореспондира са личним одликама малолетника, његовом зрелости и потребама. Ради постизања индивидуализације, инстанци која одлучује о санкцији даје се одређени степен дискреције, што опет не сме да доведе до изрицања битно другачијих санкција у сличним случајевима. У циљу одабира одговарајуће санкције могућа су извештавања стручњака о психијатријским, психолошким и социјалном околностима које се тичу малолетника.

Следеће начело јесте *принцип минималне интервенције*, који подразумева да са санкција одређује у најкраћем могућем и нужном трајању, те да се избегава лишавање слободе у периоду пре изрицања санкције.

Даље, посредовање и медијација треба да буду омогућени као алтернативе још од најранијих фаза поступка. У том смислу, у поступак могу бити укључени малолетникови родитељи, сродници и заједница. Уопште, поступак према малолетницима треба да буде заснован на целовитом и систематском приступу и на коришћењу свих расположивих друштвених ресурса, односно заснован на *принципима учешћа заједнице и континуиране бриге*.

Када је реч о дефинисању појмова, треба нагласити да ова правила предвиђају да се малолетним учиниоцем кривичног дела ("*juvenile offender*") сматрају лица старости до 18 година за која се тврди или су учинила кривично дело, док је млађи пунолетник ("*young adult offender*") лице између 18. и 21. године. Такође, под друштвеном санкцијом или мером "*community sanctions or measures*" сматра се свака мера и санкција којом се малолетник задржава у заједници уз одређена ограничења својих слобода и уз евентуално одређивање каквих обавеза.

Да сумирамо, кључни стандарди који произлазе из овог текста су:

- 1. Санкционисање у сразмери са тежином деликта, али и у складу са личним и социјалним околностима које се односе на малолетника**
- 2. Поштовање малолетникових права и гарантовање одговарајућег процесног положаја**

- 3. Фаворизовање начела минималне интервенције при реаговању на малолетнички криминалитет.**

4.6. ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ О ЗНАЧАЈУ РАНЕ ПСИХОСОЦИЈАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ЗА ПРЕВЕНЦИЈУ КРИМИНАЛИТЕТА

У уводном делу ове препоруке из 2000. године истакнуто је да се широм Европе уочавају све израженији проблеми у вези са малолетничком делинквенцијом, при чему посебно забрињава то што је криминално понашање малолетних лица често повезано са насилничким актима. У том смислу друштво има обавезу да преузме *свеобухватне мере превенције*.²⁶⁸ Пожељно је да у примени ових мера учествују како државни органи и органи локалне самоуправе, тако и припадници локалне заједнице непосредно.

У прилогу уз препоруку посебно се наглашава да се препорука односи на "превенцију криминалног понашања" (*prevention of criminality*) што подразумева конкретизоване мере и активности усмерене ка умањењу ризика да се **одређено лице определи за криминално понашање као уобичајени и устаљени образац понашања**, а не на "превенцију криминала" (*prevention of crime*) која подразумева умањење постојеће стопе и опасности криминалитета у датој средини. Дакле, овде је реч о мерама и активностима које су окренуте *конкретном преступнику* и прилагођене поремећајима које он индивидуално манифестује, а не проблемима и питањима за које се иначе у датој средини сматра да су у узрочно-последичној вези са укупно испољеним криминалитетом. У том смислу се треба подсетити да се термином *злочин* означава појединачно криминално понашање, док *криминалитет* подразумева укупност свих злочина у одређеном времену и простору, односно масовну појаву.²⁶⁹

Програми ране психосоцијалне интервенције треба да комбинују мере које се односе на најзначајније аспекте живота једног детета, међу којима се истичу: *породица, школа и обданиште, група вршњака и суседство*, при чему све ове аспекте треба штитити и неговати. Од мера се очекује да јачају породичне везе, да утичу на позитиван однос према школским обавезама, да

²⁶⁸ Разумљиво је то што друштво тежи да спречи патолошко понашање у фази док се оно још није манифестовало у пуној снази. Тако је одувек постојала жеља да се спозна личност преступника, не би ли се откриле неке посебне одлике које је разликују од "нормалне" личности и потом утицало на њих. Платон је говорио о злочину као изразу "болесне душе", против кога треба употребити превентивна средства попут васпитања тела и душе, те егземпларних казни. Према: З. Николић, И. Јоксић, 27,28.

²⁶⁹ Према: Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Досије, Београд 2008, 15.

охрабрују одговорно и просоцијално понашање деце, те јачу кохезију у локалној заједници.

Изричито се наглашава да мере треба да буду усмерене на најзначајније факторе ризика међу којима се истичу:

- ❖ потешкоће у учењу и хиперактивност (импулсивност)
- ❖ злостављање и занемаривање деце, одвојени живот родитеља и смештање деце у установе
- ❖ злостављање од стране вршњака, претерана доколица, искљученост, неуспех у школи и неадекватни школски програми
- ❖ расна дискриминација, незапосленост родитеља и дуготрајна депривација у задовољавању материјалних потреба
- ❖ дружење са вршњацима који су лоши узор, припадност сектама, конзумирање дроге од стране детета или родитеља, дечја проституција, прошња и скитња.

Што се тиче саме природе мера које се примењују, треба се ослањати на мере које су доказано ефикасне, с тим што то никако не треба да искључи могућност увођења *иновација* у складу са стицањем нових сазнања и искустава.

Јасно је да кључни проблем код било каквог раног интервенисања представља *одабир деце* код којих ће примена мера бити оправдана и делотворна, јер у супротном могу да се догоде тешке повреде права деце и њихових родитеља. Зато препорука сугерише надлежнима да осмисле одговарајуће процедуре и модусе поступања, при чему приоритет треба да буде *заштита дететовог менталног и физичког интегритета, приватности* и других права. Задирање у поменута права и личне домене могућно је искључиво уколико је то у интересу заштите самог детета, јер би се у противном радило о кршењу основних људских права.

Такође, интервенције морају бити *сразмерне ризику* који поремећај у понашању носи и треба да дају одређене позитивне резултате, односно не смеју бити инвазивније но што је то заиста нужно. Веома је значајно да предузете мере не стигматизују малолетнике, те да при њиховом примењивању не буде дискриминисања по било ком основу.

4.7 СМЕРНИЦЕ САВЕТА ЕВРОПЕ О ПРАВОСУЂУ ПО МЕРИ ДЕТЕТА

Смернице о правосуђу по мери детета усвојене су од стране *Комитета министара* 17. новембра 2010. године на 1098. састанку, да би потом 31. маја 2011. године била објављена и редигована верзија истог текста.

Усвајање смерница било је условљено потребом да се у складу са другим актима *Савета Европе*, те праксом *Европског суда за људска права*, деци *загарантује право на доступност правде и на правично суђење*, водећи при томе рачуна о капацитетима деце за формирање сопствених ставова и мишљења. Крајњи циљ смерница јесте да њихово практична имплементација резултира креирањем таквих националних правосудних система који ће бити по мери детета и који ће препознавати реално постојеће ризике и препреке за поштовање права детета у различитим формализованим поступцима, па тако и у кривичном поступку.

Логично се поставља питање да ли је заиста постојала потреба за још једним обимним текстом, уколико се има у виду да је *Савет Европе* већ усвојио позамашан број аката који се искључиво баве положајем малолетника у правосудном систему. Одговор на ово питање је очигледно потврдан, с обзиром да је пракса указала на низ проблема, непознаница и правних празнина при вођењу поступака у вези са малолетницима на које се морало адекватно и хитно реаговати - управо у интересу заштите права детета.²⁷⁰

Осим тога, анализа смерница која следи упутиће нас веома сликовито и на вредносна опредељења за која се *Савет Европе* залаже када су у питању малолетници. Најопштије речено, веома је изражена тежња да се, без обзира на врсту поступка, према малолетнику поступа поштујући његово достојанство, старајући се непрекидно о његовом општем благостању и уз што потпуније уважавање дететовог **права на самоопредељење**.

Посебно је занимљиво то што се при изради текста смерница кренуло од тешко оствариве и амбициозне замисли о стварном уважавању мишљења и ставова најмлађих, због чега је оформљен тим експерата који је спровео опсежно анкетаирање око 3.700 деце у 25 земаља чланица *Савета Европе*. Највећи број малолетника био је узраста између 11 и 17 година, при чему је чак

²⁷⁰ Општи коментари уз текст смерница, доступно на: www.coe.int/childjustice, 10. децембар 2012.

52% деце имало између 16 и 17 година, 42% између 11 и 15 година, а тек нешто више од 3% су била деца млађа од 10 година. Значајан број анкетираних малолетника је имао непосредна искуства са правосудним системом.²⁷¹

Иако је било неких замерки на примењену методологију, те препорука како исту унапредити за неке будуће подухвате сличне природе, ипак је цео пројекат оцењен као веома успешан, посебно имајући у виду његов пионирски карактер. Поменимо и да је *Заштитник грађана Србије* (омбудсман) посебно похваљен због тога што се постарао да деца у Србији буду анкетирана у чак 20 општина, и то по различитим установама, укључујући и установе за извршење малолетничких кривичних санкција.²⁷² Иако је целокупан пројекат био инспирисан идејом да се чује глас деце не само о поступцима пред судом у кривичним и породичним стварима, већ и по питању здравствене заштите, имиграционих процеса и образовања, ипак је акценат пре свега био на кривичном поступку и на поступцима за уређење породичних односа.²⁷³

Што се тиче дефиниција коришћених у смерницама, дететом се сматра свако физичко лице млађе од 18 година, док се "правосуђем по мери детета" сматра такав правосудни систем који гарантује поштовање и ефикасну имплементацију дечијих права на највишем могућем нивоу, ценећи при томе личне капацитете малолетника и околности сваког индивидуалног случаја.

Фундаментални принципи су они које пропагирају и остали документи о правима детета, те пресуде суда у Стразбуру, при чему се међу њима истичу: *партиципација, најбољи интерес детета, достојанство, заштита од дискриминације и владавина права. Најбољи интерес детета* подразумева поштовање права и достојанства детета, уважавање дечијег мишљења, те холистичко сагледавање дететових психолошких и физичких потреба, односно дечијих социјалних, економских и правних интереса. Уколико се у конкретном случају ради о међусобно сукобљеним интересима више малолетника, интереси сваког од њих биће сагледани засебно, а онда ће се пронаћи најбољи компромис који обезбеђује подједнаку заштиту интереса свих инволвираних малолетних лица. Без обзира на то што последњу реч при одлучивању о правима детета пре

²⁷¹ U. Kilkelly, *Listening to children about justice :Report of the Council of Europe consultation with children on child-friendly justice*, Council of Europe, Strasbourg 2010, 19.

²⁷² Више о самом анкетању деце и методологији која је примењена у: U. Kilkelly, нав. дело.

²⁷³ *Ibid.*, 8.

свега треба да има судска власт, настојаће се да се негује мултидисциплинарни приступ.

Смернице истичу значај начела **забране дискриминације**, али исто тако наглашавају да ће поједине посебно рањиве категорије малолетника уживати посебну заштиту, те се међу њима истичу: деца из мигрантских породица, избеглице и они који траже азил, Роми и деца која бораве у различитим установама.

У духу **владавине права** и деци са *гарантује право на правично суђење и суђење у разумном року*. Деца морају уживати право на претпоставку невиности, као и право на правну помоћ и изјављивање правних лекова. Обим ових права не сме бити умањиван уз образложење и оправдање да је то у интересу детета. Тако, на основу широког гарантовања процедуралних права, закључујемо да се на нивоу Европе пропагира заштитнички модел са веома јаким примесима правосудног модела.

Смернице потом садрже низ прецизних правила о томе на који начин се дете упознаје са смислом и сврхом различитих поступака у које је инволвирано, као и са методама путем којих ће моћи да реализује своја права и да користи правне лекове. Наглашава се да се при информисању малолетника обавезно води рачуна о његовим индивидуалним капацитетима и о самом начину на који му се дају сва појашњења.

Посебна пажња је посвећена питањима *обуке професионалаца* који раде са децом. Њихова обука мора бити интердисциплинарног карактера, а потребно је и да се обучавају за рад са децом различитих старосних категорија, с обзиром да савремена наука указује на битне разлике у зрелости и способностима зависно од узраста детета.

Смернице се посебно осврћу на примену *диверзионог модела* у малолетничком кривичном праву. С обзиром да је пракса указала на то да се малолетници често опредељују за алтернативне поступке и медијацију услед страха од онога што их очекује у противном, посебно је наглашено да малолетницима на пријемчив и искрен начин треба појаснити шта поједине алтернативе заиста подразумевају.

Што се тиче проблематике кривичних санкција за малолетнике, очекује је да све мере и санкције буду конструктивне природе, те индивидуализоване у складу са природом кривичног дела које је извршено, водећи рачуна о начелу

пропорционалности, али и о узрасту детета, те његовом менталном и физичком благостању и другим околностима датог случаја. Права на образовање, стручно оспособљавање, запослење, те рехабилитацију и реинтеграцију морају бити загарантована. Ради остваривања пуне реинтеграције подаци из казнене евиденције након наступања пунолетства не смеју бити доступни инстанцама изван правосудног система, осим у појединим ситуацијама.

Смернице значајан део свог садржаја посвећују мерама које државе чланице могу предузети на националном нивоу у циљу општег унапређења положаја детета у формалним поступцима. У том смислу је препоручено државама да оформе одговарајуће инстанце које ће се превасходно бавити правима детета,²⁷⁴ при чему се пре свега истиче значај посебних судија и адвоката за малолетнике. Потребно је предузети мере како би се деци омогућило да користе различита правна средства, укључујући и правне лекове, односно да се на што једноставнији и потпунији начин упознају са својим правима и надлежностима оних који им могу помоћи. У том смислу држава треба да подржава рад невладиних организација и других независних тела која се баве правима детета. Осим тога, треба олакшати коришћење инструмената који омогућавају међународну заштиту људских и дечијих права, у случајевима када су средства и механизми за заштиту тих права већ исцрпљени на националном нивоу.

Да дечија права не би остала само "мртво слово на папиру" смернице сугеришу упознавање деце са њиховом правима кроз формалне школске програме. Са истим циљем треба подржати и друге облике пружања информација и подршке, као што су то *online* сервиси, хитне телефонске линије и локални центри за помоћ чије би услуге биле бесплатне.

На крају, за имплементацију смерница је од великог значаја адекватно *надзирање стања* у области остваривања права детета и *периодично евалуирање постигнутих резултата*. Зато се државама препоручује да изврше детаљну анализу својих позитивних прописа како би се установило да ли су они усклађени са релевантним актима *Савета Европе*. Осим нормативног оквира,

²⁷⁴ У Србији тако постоји заменик Заштитника грађана за права детета, у складу са чл. 6. ст. 2. Закона о Заштитнику грађана, *Службени гласник РС* бр. 79/05 и 74/07 - "Приликом преношења овлашћења заменицима, Заштитник грађана посебно води рачуна о томе да се обезбеди одређена специјализација за обављање послова из надлежности Заштитника грађана, нарочито у погледу заштите права лица лишених слободе, равноправности полова, права детета, права припадника националних мањина и права особа са инвалидитетом."

треба вредновати и конкретне методе које се примењују у пракси, односно њихову компатибилност са "правосуђем по мери детета". У све процесе мониторинга требало би што више укључити *цивилно друштво*, а посебно установе, организације и тела који промовишу и штите права детета.

Дакле, из Смерница о правосуђу по мери детета произлазе следећи постулати:

- 1. Строго поштовање начела законитости при процесуирању малолетничког криминалитета**
- 2. Нужност прилагођавања правосудног система потребама детета и увођење механизма који омогућавају и олакшавају активно учешће малолетника у поступцима који их се непосредно тичу**
- 3. Континуирано праћење и новелирање решења у правосудном систему, како би систем ишао у корак са временом и отклањао уочене недостатке.**

5. ЕВРОПСКА УНИЈА И СУЗБИЈАЊЕ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРЕСТУПНИШТВА

Када је у питању *Европска унија* (скраћено: ЕУ), не може се говорити о неком посебном, а особито не о систематизованом, скупу аката и правила који би се непосредно односио на проблематику у вези са малолетничком делинквенцијом и малолетничким правосуђем. Ово нас не зачуђује, с обзиром да се на старом континенту *Савет Европе* пре свега бави питањима као што су демократске вредности, забрана тортуре, заштита људских права и слично. Са друге стране, добро је познато да се зачеци ЕУ везују пре свега за поједине облике економске сарадње,²⁷⁵ а да се та сарадња касније проширује и на друге интересне сфере. Тако се традиционално говори о три стуба ЕУ²⁷⁶:

1. економска сарадња
2. заједничка спољна и безбедносна политика
3. полицијска и правосудна сарадња у кривичним стварима

Циљеви ЕУ тичу се подстицања складног и уравнотеженог *привредног развоја* уз поштовање животне средине, висок ниво запослености и што садржајнију социјалну заштиту, те јачање солидарности међу државама чланицама. Овако дефинисани циљеви остварују се креирањем заједничког тржишта и економске и монетарне уније, као и спровођењем заједничких политика и активности.²⁷⁷

Из ових неколико крајње поједностављених констатација о ЕУ произлази да је у питању специфична заједница која пре свега служи остварењу циљева *економског карактера*. Ипак, природа ове *sui generis* заједнице не може да се схвати једнозначно, јер управо остваривање привредног напретка захтева да све земље чланице уније буду на уједначеном нивоу не само економског, већ и културног, научног, политичког и сваког другог прогреса. Државе које, попут наше, теже да се интегришу у регионалне и друге наднационале организације

²⁷⁵ У питању је била сарадња Немачке и Француске у области производње угља и челика, из чега је произашао *Уговор о Европској заједници за угаљ и челик* од 18. априла 1951. године. Овом уговору су потом приступиле још Белгија, Италија, Луксембург и Холандија.

²⁷⁶ Ипак, треба напоменути да је потписивањем *Уговора из Лисабона* подела на сарадњу по поменутих областима отишла у историју. Више о историјату и кључним обележјима Европске уније вид. *Како, зашто, да ли, када Европска унија*, публикација Канцеларије за европске интеграције РС, треће измењено и допуњено издање, Београд 2010.

²⁷⁷ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, потписан у Лисабону 13. децембра 2007. године, 2007/C 306/01, доступно на <http://eur-lex.europa.eu/>, 1. децембар 2011.

стога морају ускладити и своје кривичноправне системе са правилима ових организација, чиме се друге државе чланице штите од продора криминалних активности које често не познају националне границе.²⁷⁸

Без сваке сумње, унапређивање малолетничког правосуђа и превенирање и сузбијање малолетничке делинквенције представља једну од стратешки битних области за даље јачање ЕУ.

²⁷⁸ Вид. Љ. Радуловић (1999), 15-16.

5.1 ДОКУМЕНТИ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Поједини документи ЕУ односе се и на питања малолетничке делинквенције и малолетничког правосуђа, па ће они укратко бити представљени.

а. Резолуција о малолетничкој делинквенцији, улози жена, породице и друштва

Европски парламент је током 2007. године представио *Извештај о малолетничкој делинквенцији, улози жена, породице и друштва*,²⁷⁹ путем којег сугерише да је потребно осмислити стратегију за сузбијање малолетничког криминалитета, са посебним акцентом на одговорности родитеља и породице, али и друштва. Сазнања и закључци који су произашли из овог извештаја условили су усвајање одговарајуће резолуције којом се предлажу решења за сузбијање малолетничког криминалитета.²⁸⁰

То нас доводи до *Резолуције о малолетничкој делинквенцији, улози жена, породице и друштва* која је усвојена од стране *Европског парламента* 21. јуна 2007. године. У њој је дат целовит поглед на проблематику малолетничког криминалитета у актуелном тренутку и приликама. У уводним излагањима се констатује да је малолетничка делинквенција опаснија од криминалитета одраслих, јер се тиче лица која су у развојној фази и која су зато изложена повећаном ризику од *будуће друштвене искључености и стигматизације*. У овом делу документа је уочено и да се током претходне две деценије алармантно повећавала стопа малолетничког криминалитета,²⁸¹ те да све млађи малолетници врше све бруталнија кривична дела. У уводним излагањима је истакнуто и да је вршење кривичних дела условљено индивидуалним приликама које се тичу сваког појединачног малолетника, али да су међу кључним факторима такође и:

²⁷⁹ Report on juvenile delinquency, The role of women, the family and society (2007/2011 (INI))

²⁸⁰ Више о овом документу: Ф. Мирић, "Резолуција Европског парламента (2007/2011 (INI)) о малолетничкој делинквенцији", *Европско законодавство*, 37-38/2011, 90-95.

²⁸¹ Морамо још једном нагласити да се у многим студијама заснованим на обимним емпиријским истраживањима изричито напомиње да је стопа малолетничког криминалитета у фази стагнације, па чак и у фази опадања. То се посебно односи на европске земље, а праћено је и заиста уверљивим аргументима о демографским приликама које указују на мањи број деце и младих у многим државама на старом континенту. Више о томе: UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia 2008*, 17-19.

1. **породица**
2. **школа**
3. **вршњаци**
4. **укупне економске и социјалне прилике**

Веома темељно су побројани чиниоци који воде делинквентном понашању:

1. **распадање породице и недостатак комуникације у истој, услед чега малолетник нема на кога да се угледа**
2. **психопатолошка стања проузрокована физичким и сексуалним насиљем у породичном окружењу**
3. **неуспеси образовног система који на децу све мање успева да пренесе просоцијалне вредности**
4. **сиромаштво, незапосленост, друштвена искљученост и расизам**
5. **склоност малолетника да у развојним годинама подражавају негативне узоре**
6. **поремећаји личности изазвани употребом алкохола и дроге**
7. **медији, интернет и видео игрице који пласирају обрасце безумног, пренаглашеног и ничим изазваног насиља.**

Уводни део ове резолуције доноси још неке и те како важне и занимљиве констатације и истиче одређене проблеме и заблуде о којима се веома ретко говори. Тако је наведено да је широко распрострањена предрасуда о томе да се међу *младим мигрантима* крије велики број преступника, што је, између осталог, условљено чињеницом да је ова популација заиста често предмет различитих научних студија. Наглашава се да овакве предрасуде могу да буду веома штетне, па и опасне по друштво и очување основних вредности на којима би оно морало да почива. Такође је истакнуто да у чак 70% до 80% случајева малолетници процесуирани за неко кривично дело потом никада више не прекрше закон. О овим и сличним проблемима треба размишљати и стратешки им приступити.

Сматрамо да се посебан значај резолуције огледа у томе што су истакнути практични аспекти у вези са проблемима сузбијања малолетничког криминалитета. Дакле, овај документ није остао само на добро познатом изношењу врлих намера и лепих жеља, те на понављању свега онога што већ

готово сви знамо о узроцима малолетничке делинквенције. Напротив, сугерисано је државама чланицама ЕУ да се активно позабаве креирањем одговарајућих стратегија у склопу којих ће кључну улогу имати држава као средиште администрирања свих активности, али и регионалне и локалне власти, те невладине организације, породица, школа и грађани, при чему акценат мора да буде и на обезбеђивању одговарајућих *финансијских средстава*. Даље, истиче се да школски систем, породица и остали чиниоци имају дужност да на младе пренесу одговарајући систем вредности. Такође, нужно је *превазилажење великих социјалних неједнакости* и постизање *јаче друштвене кохезије*.

Да све не би остало на прокламацијама, препоручује се државама да новим родитељима који то желе обезбеде средства за одсуствовање са посла у трајању од годину дана, а како би се могли посветити деци у периоду који је од посебне важности за будућу емоционалну стабилност детета. Осим тога, треба обезбедити средства за смањење сиромаштва деце и одредити ресурсе за адекватно саветовање оних породица које се суочавају са проблемима малолетничке делинквенције. Даље, школски систем треба да нађе механизме ради бољег превазилажења проблема у вези са мултикултуралношћу и великим социјалним разликама међу ученицима, на шта државе посебно морају обратити пажњу. У складу са савременим научним достигнућима, наставнике треба обучити за рад са децом са проблемима у понашању, при чему приступ треба да се заснива на солидарности и превенцији, без непотребног моралисања, те стигматизовања и издвајања како делинквената, тако и других ученика који су можда били оштећени кривичним делом.

Друге конструктивне мере које ваља предузети тичу се својеврсног *"контролисања" медијског простора*. Наиме, на различите медије треба утицати у правцу редуковања програма који популаришу насиље и других садржаја који могу негативно утицати на младе. Медији не би смели да крше права малолетника у вези са претпоставком невиности и очувањем тајности идентитета.

Европска стратегија за сузбијање малолетничког криминалитета, констатује се потом, требало би да се заснива на три носећа стуба: *превенцији, примени кривичних санкција и других парапеналних мера и реинтеграцији и ресоцијализацији* у складу са кључним међународним стандардима у овој области. У том смислу је у самом тексту илустративно наведен читав низ

програма и акција који су већ спроведени или се и даље имплементирају, а који су се показали као делотворни.²⁸²

б. Мишљење о превенцији малолетничке делинквенције, начинима борбе против исте и улози система малолетничког правосуђа у Европској унији

Европски економско-социјални комитет, као саветодавни орган у структури ЕУ, усвојио је у марту 2006. године *Мишљење о превенцији малолетничке делинквенције, начинима борбе против исте и улози система малолетничког правосуђа у Европској унији*.²⁸³

Већ у уводним излагањима овог документа истиче се да ће се ефикасан одговор европског друштва на малолетничко преступништво, као изузетно битан проблем од далекосежног утицаја, заснивати на три кључна елемента: превенцији, пунитивно-образовним мерама и социјалној (ре)интеграцији малолетних и младих преступника. Занимљиво је да документ изражава забринутост због малолетничке делинквенције у ЕУ, али да исто тако наглашава да се овај проблем не сме преувеличавати и драматизовати (употребљена је формулација *"over-dramatised perception of the issue"*), те да је у том смислу веома битно правовремено прикупљање поузданих информација на којима ће се заснивати будући кораци.

Даље, у мишљењу *Економско-социјалног комитета* налазимо својеврсно подсећање на историјат реаговања на малолетнички криминалитет, путем кога се објашњава како се дошло до система малолетничког правосуђа данас заступљеног у већини земаља чланица ЕУ. Наиме, државе су одустале од **протекционистичког (патерналистичког) система** доминантног почетком **20. века** (и то пре свега у Скандинавским земљама), иначе обележеног доживљавањем младих преступника као друштвено неприлагођених (*"socially ill"*), те следствено томе и њиховим третирањем на начин на који се третирају други малолетници са развојним тешкоћама, и окренуле се **образовном или заштитном моделу**, који подразумева спровођење мера од стране социјалних

²⁸² То су, примера ради: *The DAPHNE III* - програм који се бавио сузбијањем насиља међу омладином и децом и *Urbact* - програм путем кога су европски градови размењивали најбоље праксе у погледу поправљања општих животних услова за младе и побољшања безбедности младих у урбаним срединама, те смањивања социјалне искључености младих који одрастају у лошим општим приликама.

²⁸³ Opinion of the European Economic and Social Committee on The prevention of juvenile delinquency.Ways of dealing with juvenile delinquency and the role of the juvenile justice system in the European Union, (2006/S 110/13)

служби и то превасходно у локалној заједници. Такав модел је, опет, у пракси функционисао мимо правосудног система, па је самим тим подразумевао и слабо гарантовање процесних и других права малолетника. Но, од осамдесетих година 20. века отпочиње процес усвајања низа међународно релевантних аката који симболизују заокрет ка новом систему. Нови систем реаговања се означава као **модел заснован на одговорности** ("*responsibility model*"), а одликује се такође протективним и едукативним мерама, али и приближавањем статуса малолетника статусу пунолетног учиниоца кривичног дела утолико што се прецизно дефинише којим то корпусом права малолетник располаже. Овај модел, за који се и *Економско-социјални комитет* залаже, настоји да малолетника научи како да убудуће буде одговоран, а његови принципи су: превентивно деловање; што мање репресивних елемената; поштовање процесних права и гаранција; избегавање институционализације кад год је то могуће; широка диверзификација мера како би оне одговарале индивидуалним потребама и слично.

Економско-социјални комитет у мишљењу такође констатује да на нивоу ЕУ не постоји задовољавајуће поступање када је малолетничко кривично право у питању. Ово се пре свега односи на недовољну примену нових научних сазнања, јер у моменту када научна јавност без сваке сумње гласа за *непунитивне мере, ресторативне технике, активну улогу локалне заједнице и слично*, европске државе (Француска, Холандија) уводе строжије санкционисање, центре за детенцију малолетника и слично, чиме државе одбијају да прихвате сопствени део одговорности за малолетничко преступништво. Осим што треба сузбијати овакве тенденције, треба имати у виду да управо малолетничко кривично право, с обзиром на релативну младост ове гране права у свим ЕУ државама, може да буде *средство за почетну хармонизацију општег кривичног права на целом континенту*. Наиме, некадашњи трећи стуб ЕУ, полицијска сарадња и сарадња у кривичним стварима, најпре може да се оствари и да заживи у пуном сјају у овој области која нема тако дугу традицију и комплексне политичке импликације какве има кривично право које се примењује на одрасла лица.

Из докумената ЕУ произлази следеће:

1. Малолетничко преступништво је проблем од општег друштвеног значаја и као такав представља препреку за прогрес, те стога изискује ангажовање свих друштвених структура и стратегијски приступ на нивоу ЕУ.
2. Малолетни преступници су дужни да поштују закон као и сви други грађани, али подједнако полажу права и на то да им се обезбеде одговарајући услови за превазилажење развојних проблема и за проналажење сопственог места у друштву.
3. Малолетници из сиромашних и маргинализованих средина треба да уживају посебна права, што се неће сматрати позитивним дискриминисањем.

5.2 ЕВРОПСКА УНИЈА И ПОСЕБНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ КОЈА СЕ БАВЕ МАЛОЛЕТНИЧКОМ ДЕЛИНКВЕНЦИЈОМ

Економско-социјални комитет сугерише да је неопходно што интензивније посматрање и истраживање феномена малолетничке делинквенције. У духу таквих идеја у Бриселу је основана организација под називом *International Juvenile Justice Observatory (IJJO)*²⁸⁴ чији се основни циљ огледа у критичком анализирању процеса у вези са креирањем малолетничког правосуђа широм света. Ова организација настоји да сагледа актуелна дешавања у области малолетничког правосуђа, али и да организује дебате и конференције, да популарише примере најбоље праксе и интердисциплинарни приступ, те да врши дисеминацију знања.

Циљ *IJJO* је да функционише као независна организација, те да допринесе умањењу социјалне искључености малолетних делинквената. Зато *IJJO* обезбеђује услове за сусретање и сарадњу стручњака из области права, медицине, психологије, социологије, педагогије, криминологије и образовања.²⁸⁵ Организација настоји да посматра феномен малолетничког криминалитета у контексту глобалних збивања, али и у околностима појединих светских региона, с обзиром на велике разлике и неуједначености које несумњиво постоје. По сагледавању конкретних културних, социјалних и економских прилика организација покушава да понуди најадекватнија решења за дате ситуације, али и да омогући одређено уједначавање политика поступања према малолетним делинквентима. На свом званичном сајту (www.ijjo.org), *IJJO* наглашава да се залаже за пуно поштовање кључних докумената донетих под окриљем *Уједињених нација*. Осим тога *IJJO* жели да информисе и упути најширу јавност у сложеност проблематике малолетничког криминалитета, како би се подстакла солидарност и интензивније интересовање за садашње и будуће проблеме малолетних преступника.²⁸⁶ Она се залаже и за специјалистичке студије о малолетничкој делинквенцији на универзитетима, као и за активније

²⁸⁴ <http://www.ijjo.org/>, 5. мај 2012.

²⁸⁵ Definition and mission of IJJO, <http://www.ijjo.org/>

²⁸⁶ <http://www.ocej.org/>

укључивање цивилног сектора у решавање проблема са малолетним делинквентима.²⁸⁷

Битно је напоменути да је *IJJO* 13. јула 2008. године добила и свој европски огранак под називом *European Juvenile Justice Observatory (EJJO)*.²⁸⁸ Разлози за формирање ове посебне организације тичу се значајних разлика које фактички постоје међу регулативама европских земаља у домену малолетничког кривичног права, те потребе да се ревносније размењују знања и најбоља искуства, јер на том пољу претходно нису били остварени жељени ефекти. *EJJO* је формирала и посебно тело под називом *Европски савет за малолетничко правосуђе* које подржава размену искустава и знања, пружа подршку различитим истраживањима на пољу малолетничке делинквенције и даје специјалне препоруке на тему програма и акција примењиваних у Европи. *EJJO* настоји да укаже на импликације нових регулатива ЕУ на област малолетничког правосуђа, те се залаже да проблеми малолетничког правосуђа не буду занемарени у стратегијама које ЕУ креира.

²⁸⁷ Г. Стојановић, "Принципи у међународним документима и поступак према малолетницима у нашем кривичном поступку с освртом на неке проблеме у пракси", *Малолетничко правосуђе у Републици Србији*, (ур. И. Стевановић), Центар за права детета, Београд 2012, 83.

²⁸⁸ <http://www.oejj.org/>

ТРЕЋА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА

1. КЉУЧНИ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ О ПОЛОЖАЈУ МАЛОЛЕТНИХ ДЕЛИНКВЕНАТА

Одређена руководна начела се већ дуги низ година сматрају неприкосновеним када је реч о *статусу, третирању и правном положају малолетних учинилаца кривичних дела*, о чему сведочи и садржина до сада анализираних међународних докумената.

Како смо то већ раније истакли, међународним стандардом се сматра део међународног права утврђен међународним документима и понављан у многим другим сличним актима универзалне, регионалне или националне природе, кога прихватамо као *доказ о универзалном важењу критеријума за процењивање правног система сваке државе*, али и као *овлашћење за друге државе и међународне организације да се мешају у туђе унутрашње односе без могућности супротстављања аргумента државног суверенитета*.²⁸⁹

Када је реч о предмету нашег интересовања, у *Конвенцији УН о правима детета*, у начелним одредбама *Бечких смерница* и у другим најзначајнијим међународним актима, као и у литератури,²⁹⁰ увек се истичу *четири незаобилазна начела малолетничког кривичног права и малолетничког правосуђа*:

- 1. забрана дискриминације**
- 2. поштовање најбољег интереса детета**
- 3. право на живот и одговарајуће услове за раст и развој**
- 4. право детета на изражавање сопственог мишљења, што кореспондира са обавезом да се то мишљење узме у обзир и да дете буде информисано о својим правима**

Тако можемо рећи да се ова начела могу сматрати кључним када су у питању међународни стандарди и реаговање на малолетнички криминалитет,

²⁸⁹ В. Димитријевић. Према: С. Бељански, 11.

²⁹⁰ J. Doek, 140-142.

мада се њима никако не исцрпљује листа међународних стандарда без којих се не може замислити савремено малолетничко кривично право.²⁹¹

То што постоји потпуни консензус у вези са кључним стандардима којима би државе требало да се руководе у креирању кривичног законодавства и система малолетничког правосуђа, свакако не значи да су националне регулативе и практична имплементација и *фактички усаглашени* са захтевима које постављају интернационални стандарди. Тако панел различитих организација које се баве заштитом права деце у сукобу са законом у једној од својих најновијих публикација констатује да је на пољу усклађивања националних прописа, а још више националних пракси, са међународним стандардима широм света остварен *веома скроман и неуједначен напредак*. Самим тим поступање према малолетницима неретко није у складу са начелом њиховог најбољег интереса, односно поступање није окренуто детету као средишту интересовања свих актера поступака (*child-centred*) и ка његовој реинтеграцији.²⁹²

У излагањима која следе бавићемо се садржином и смислом међународних стандарда који се сматрају незаобилазним и неприкосновеним када је у питању положај детета у сукобу са законом.

²⁹¹ *Комитет УН за права детета*, као једна од институција са посебним ауторитетом и угледом у овој области, у свом раду и при разматрању периодичних извештаја о остваривању права детета интересује се такође пре свега за имплементацију ових начела. Становиште Комитета је да државе не треба да се воде истакнутим начелима само када је реч непосредно о актима и одлукама који се тичу права детета, већ и при доношењу свих других одлука, при имплементацији различитих програма и пројеката, те при пружању свих услуга које могу имати одређеног утицаја на благостање детета. Према: Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association. *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*, Professional Training Series, No. 9. New York, Geneva: OHCHR 2003, 404.

²⁹² UNODOC (United nation office on drugs and crime) & Interagency panel on juvenile justice, *Criteria for the Design and Evaluation of Juvenile Justice Reform Programmes*, New York, 2011, 4.

2. НАЧЕЛО ЗАБРАНЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

У члану 2. ст. 1. *Конвенције УН о правима детета* предвиђено је да ће стране уговорнице поштовати и обезбеђивати права која су овом конвенцијом загарантована сваком детету, без икакве дискриминације и без обзира на расу, боју коже, пол, језик, вероисповест, политичко или друго уверење, национално, етничко или социјално порекло, имовинско стање, онеспособљеност, рођење или други статус детета, његовог родитеља или законског старатеља. Члан 2. ст. 2. прописује обавезу страна уговорница да предузму одговарајуће мере како би се обезбедила заштита детета од свих облика дискриминације или кажњавања заснованог на статусу, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, законских старатеља или чланова породице.

Иако се можда на први поглед чини да су деца далеко мање дискриминисана у односу на неке друге категорије грађана попут жена, припадника мањина, људи специфичног сексуалног опредељења и других, то нажалост заправо није тачно. Штавише, *Комитет УН за права детета* је, разматрајући годишње извештаје држава о поштовању права детета, утврдио чак 53 могућа основа за дискриминацију деце. Међу овим основима су: припадање племенима и кастама (попут "недодирљивих" у Индији); рођење из ванбрачне заједнице; рођење у земљама које имају политику једног или највише троје деце; становање у селима, на удаљеним острвима и у нехигијенским насељима ("*slums*"); живљење са породицама номада и чергара; инфицираност ХИВ вирусом и други основи.²⁹³ Такође, деца могу бити дискриминисана и услед тога што држава не успева, и поред постојања воље надлежних, да води једну целовиту политику којом ће подједнако бити обухваћена деца из различитих ризичних група, као што су **деца са улице, деца припадници мањина, деца са сметњама у развоју и деца вишеструки повратници.**²⁹⁴

Млади могу бити дискриминисани и након извршења кривичних санкција, услед тога што ће њихова *стигматизованост* утицати на умањење могућности за наставак образовања и запослење, што обавезује државе да се

²⁹³ Према: Child rights information network, *Guide to non-discrimination and CRC*, 2009.

²⁹⁴ Тако: Комитет за права детета, *Општи коментар Конвенције УН о правима детета бр.10, Права деце у малолетничком правосуђу*, 44. седница, Женева 2007, 4, превод на српски.

посебно баве овом проблематиком и да настоје да утичу на мењање неприхватљивих ставова, нажалост, широко заступљених у јавном мњењу.²⁹⁵

Када је реч о начелу недискриминације и извршењу кривичних санкција и мера, начело забране дискриминације треба схватити и као постулат који малолетницима у сукобу са законом гарантује истоветан ниво права у погледу здравствене заштите, образовања, рекреације и сличног, у односу на онај ниво коју уживају њихови вршњаци у свакодневним животним околностима.²⁹⁶

У нашој земљи је такође по више основа забрањено дискриминисање грађана. Тако *Устав РС* као највиши правни акт у чл. 21. забрањује сваки вид, што посредне, што непосредне дискриминације. Осим тога *Закон о забрани дискриминације*²⁹⁷ у чл. 22. посебно нормира забрану дискриминације деце. Наиме, свако дете, односно малолетник, ужива једнака права и заштиту у породици, друштву и држави, без обзира на његова лична својства или лична својства родитеља, старатеља и чланова породице. Забрањено је дискриминисати дете, односно малолетника према здравственом стању, брачном, односно ванбрачном рођењу, те јавно позивање на давање предности деци једног пола у односу на децу другог пола, као и прављење разлике према здравственом стању, имовном стању, професији и другим обележјима друштвеног положаја, активностима, израженом мишљењу или уверењу дететових родитеља, односно старатеља и чланова породице. Свакако, из овог начелног забрањивања дискриминисања малолетника произлази да и малолетници у сукобу са законом уживају једнака права као и сва остала деца.

Међутим, оживотворење начела једнаког поступања изискује, уз нормативно уређење, и испуњавање низа других предуслова. У том смислу, када је реч о материји извршавања кривичних санкција и мера за малолетнике, у нашој земљи прилике нису задовољавајуће.²⁹⁸ Уколико малолетници бораве у

²⁹⁵ Тако: Н. Вучковић Шаховић (ур), *Права детета у међународним документима*, 229.

²⁹⁶ Поштовање овог начела пре свега може бити доведено у питање у случају малолетника којима је изречена каква институционална санкција. Тако, примера ради, *Комитет УН за људска права* наводи да у Чилеу свега 61% деце која бораве у казним и васпитним установама похађа основну школу, а свега 35% од оних који би то могли похађа средњошколско образовање. United Nations Human rights council, *Report of the Special Rapporteur on the Right to Education*, 2009, 37-42.

²⁹⁷ *Службени гласник РС*, бр. 22/09

²⁹⁸ Независни експертски тим је констатовао да су у *Заводу за васпитање у Књажевцу*, где се извршава заводска васпитна мера упућивање у васпитну установу, услови за живот и школовање малолетника на неодговарајућем нивоу, те да деца из Књажевца уопште не одлазе на систематске прегледе, за разлику од, примера ради, својих вршњака штићеника Завода за

готово нехигијенским условима и оскудно опремљеним просторијама, што у Србији нажалост није реткост, онда не можемо рећи да им је обезбеђен онај степен заштите који треба да уживају деца у установама и ван њих. Наведено сведочи о томе да ратификовање конвенција и формално препознавање правила, препорука и смерница, представља тек први корак ка фактичком поштовању права детета.

васпитање у Београду. М. Јелић *et al*, *Људи на маргини (3)-Извештај о стању у социјалним установама за смештај деце и омладине без родитељског старања и деце и омладине са поремећајима у понашању*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2009, 7, 8.

2.1 ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ И СТАТУСНИ ДЕЛИКТИ

На неравноправан положај деце у кривичноправном систему изузетно битно утиче могућност санкционисања *статусних деликата*. У питању су деликти који заправо не би ни представљали кривична дела у ситуацијама када их предузимају пунолетна лица. Из наведеног произлази да су то *ексклузивни деликти малолетника*,²⁹⁹ с обзиром да се овде ради о понашањима која се не могу оквалификовати као кривична дела, већ најчешће о прекршајима против јавног реда и мира или, још боље речено, о манифестовању *васпитно-социјалне запуштености малолетних лица*.³⁰⁰

Британска организација *Child rights information network (CRIN)* се бавила проблемом статусних деликата. Примера ради међу статусним деликтима су непоштовање тзв. "полицијског часа" за малолетнике (*curfew*), непослушност према родитељима и наставницима, бежање са школских часова и бежање од куће, те доколичарење и опијање на јавним местима.³⁰¹ Јасно је да се третирањем ових друштвено неподобних понашања на начин и у форми као што се третирају кривична дела поступа супротно начелу забране дискриминације. Не би требало дозволити строже поступање према деци у односу на оно поступање које се примењује према пунолетнима. Осим тога, на овај начин се деца неоправдано стигматизују као преступници и неосновано увлаче у кривичноправне процедуре које реално нису иницирали својим поступањем.³⁰²

Статусни деликти заправо представљају један од начина манифестовања развојних проблема са којима се малолетници сусрећу, а такође су и одраз друштвено-економских и психолошких тешкоћа са којима се деца суочавају.³⁰³ Отуда из докумената УН произлази препорука да државе које познају статусне деликте укину ову категорију. Но, земље попут **Бугарске, Пољске, Естоније, Финске и Енглеске и Велса** ипак и даље препознају ове посебне деликте малолетних лица.³⁰⁴

²⁹⁹ М. Шкулић (2011), 84.

³⁰⁰ *Ibid.*

³⁰¹ N. Hazel, 43.

³⁰² Више о статусним деликтима, земљама у којима се овај институт примењује и последицама овакве политике у: Child rights information network, *Global report on status offences*, 2009, доступно на http://www.crin.org/docs/Status_Offences_final.pdf, 5. фебруар 2013.

³⁰³ Комитет за права детета, *Општи коментар Конвенције УН о правима детета бр.10*, *Права деце у малолетничком правосуђу*, 44. седница, Женева 2007, 5, превод на српски

³⁰⁴ I. Pruin, 18.

Осим што је кажњавање малолетника за понашања која нису санкционисана када их врше одрасла лица по својој природи дискриминаторско и неправедно, оно може имати и трајне негативне последице. Могуће је да се код малолетника оваквим ригидним третирањем изазове јак отпор према ауторитетима, односно непоштовање и одбацивање општеприхваћених вредности и институција на којима друштво почива, те самим тим и жеља да се пркоси систему.

Услед свега наведеног, *Ријадске смернице* препоручују да се у циљу спречавања даље стигматизације, виктимизације и криминализације младих усвоје закони који ће обезбедити да се не сматра преступом нити да буде кажњив и један поступак младе особе који не би био сматран преступом, нити кажњив уколико га учини одрасла особа (смерница број 56).

3. НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА НАЈБОЉЕГ ИНТЕРЕСА ДЕТЕТА

Сви међународни документи из области малолетничког кривичног права слажу се у томе да реаговање на недозвољена понашања ове категорије лица превасходно мора да буде усаглашено са остваривањем *најбољег интереса детета*. Тако *Пекињска правила* предвиђају да ће систем малолетничког правосуђа истицати добробит малолетника, односно да ће се поступак водити у складу са најбољим интересом малолетника, у атмосфери разумевања у којој је малолетнику омогућено да се слободно изрази (правила број 5. и 14). Ово начело је непосредно истакнуто и у законским текстовима многих држава, као на пример у **Шведској**, у којој мере интервенисања морају бити прилагођене потребама малолетника, а не врсти и природи деликта, као и у **Белгији**, **Шпанији** и **Грчкој**.³⁰⁵

Међутим, значајан проблем у имплементацији начела најбољег интереса детета тиче се тога што *Конвенција УН о правима детета* не дефинише ни у најширем смислу садржину појма "најбољи интерес детета",³⁰⁶ као што то уосталом не чине ни други акти који се суштински ослањају на овај документ. Дакле, нигде није децидно речено шта се то може сматрати **најбољим за дете**. Свакако, одређене посредне и непосредне закључке о оптималном интересу можемо извлачити из преосталих начела у међународним документима, те уопште из текста ових аката. Тако се сматра да *интереси детета налажу поштовање његовог мишљења, недискриминаторско поступање, стварање погодних услова за раст и развој, што мању заступљеност санкција и мера које подразумевају лишавање и ограничавање слободе* и томе слично. У том смислу је *Thomas Hammarberg*, до недавно комесар *Савета Европе* за људска права,

³⁰⁵ Према: N. Hazel, 27.

³⁰⁶ Да ствари буду још сложеније - у кривичном поступку према малолетницима, више но у кривичном поступку према другим категоријама преступника, сукобљавају се на први поглед непомирљиви интереси, с обзиром да треба заштити не само малолетника, већ и општи интерес, те поправити атмосферу нарушене сигурности у датој заједници. Грађани, и поред одређеног разумевања потреба деце, ипак очекују да се на недозвољено понашање одговори одмаздом, те да се тако поново успостави равнотежа нарушена извршењем кривичног дела, иако криминолошка и пенолошка истраживања говоре о томе да репресија није адекватно средство реаговања. Занемаривање очекивања широког јавног мњења води његовом непријатељском односу према реформисању система малолетничког правосуђа у складу са међународним стандардима, и то пре свега са стандардом који се тиче најбољег интереса детета. Вид. UNODOC (United nation office on drugs and crime)& Interagency panel on juvenile justice, *Criteria for the Design and Evaluation of Juvenile Justice Reform Programmes*, New York 2011, 5, 6.

изјавио да се начело најбољег интереса детета може најпотпуније протумачити уколико се добро прочита управо текст *Конвенције УН о правима детета*.³⁰⁷

Ипак, и поред тога што садржина међународних докумената даје одређене смернице, остаје *ризик од арбитрарног и неадекватног дефинисања* принципа најбољег интереса детета у различитим поднебљима. Наиме, начело најбољег интереса детета постоји у контексту који одређују правила међународног права, али и одредбе унутрашњег правног поретка, што значи да несумњиво постоје одређена ограничења при тумачењу садржине овог стандарда.³⁰⁸ Даље, најбољи интерес детета и те како зависи од спољашњих чинилаца у датом друштву, као што су културне прилике и расположиви ресурси, али и од унутрашњих чинилаца, као што су жеље, потребе и зрелост детета.³⁰⁹ Осим тога, сетимо се на овом месту тога да су се кључне замерке на заштитнички приступ управо тичале широких дискреционих овлашћења у тумачењу појма најбољег интереса детета од стране надлежних, што је могло резултирати дуготрајним боравком у установи, одвајањем од породице и подвргавањем одређеним терапијама. Све ово сведочи о томе да најбољи интерес у пракси може да се претвори буквално у своју негацију. При томе је заштитнички модел своје понекад претерано инвазивне методе правдао управо тежњом да се детету пружи најбоље од најбољег.

Поједини аутори стога истичу да се суштински смисао начела најбољег интереса детета огледа у томе што званичне државне структуре, дакле оне које креирају и имплементирају прописе, у сваком тренутку и у свакој фази поступања према малолетницима треба да имају на уму *унапређење њиховог благостања*.³¹⁰ Зато *Конвенција УН о правима детета* у чл. 3. налаже да у свим активностима које се тичу деце, без обзира да ли их предузимају јавне или приватне институције социјалног старања, судови, административни органи или законодавна тела, најбољи интереси детета буду увек од првенственог значаја. Често се наводи и да се најбољи интерес детета реализује кроз поштовање неколико других начела: избегавање издвајања малолетника из породичног

³⁰⁷ Према: V. Coppins, S. Casey, A. Campbell, 2.

³⁰⁸ Тако: В. Влашковић, "Проблем одређивања садржине "најбољег интереса детета", *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2012, 349-365.

³⁰⁹ *Ibid.*, 357-360.

³¹⁰ Е. Logan, "How to protect the child's best interests?", *Janusz Korczak, The Child's Right to Respect-Janusz Korczak's legacy, Lectures on today's challenges for children*, Council of Europe Publishing, Printed in France 2009, 50.

окружења кад год је то могуће; одвајање малолетних и пунолетних лица уколико ипак мора да дође до неког облика институционализације; активна улога малолетникових родитеља у кривичном поступку, осим уколико то у конкретном случају није пожељно и слично.³¹¹

Уз све наведено, треба имати у виду да најбољи интерес малолетника није појам који можемо посматрати изоловано од контекста и околности у којима се у случају извршења кривичног дела и вођења кривичног поступка дете неминовно налази. Дакле, *најбољи интерес детета* и *најбољи интерес детета у сукобу са законом* заправо нису иста ствар. Околности у којима се нашао малолетни преступник, и поред тежње да малолетничко правосуђе буде прилагођено детету, ипак не спадају у "нормалне". Нереално је очекивати да ће малолетник у кривичном поступку, и после у пеналној, па и у социјалној установи, заиста на најпотпунији начин доживети реализацију свих оних права која иначе у "нормалним", редовним околностима припадају овој узрастној категорији. Свакоме је јасно да би за дете ипак било најбоље да остане у сопственој породици и да до кривичног поступка никада ни не дође. Са друге стране, некада је нужно управо издвајање из породичне средине и кривично процесуирање малолетника. То значи да дете тада једноставно неће моћи да ужива у породичној топлини, спонтаном дружењу са вршњацима у отвореној средини и много чему другом. Уз таква ограничења која се никако не могу анулирати, начело гарантовања најбољег интереса детета пре свега треба да онемогући актере поступка да механички и без суштинског промишљања одлучују о правима малолетника који овде није у ситуацији да брине о себи онако како би то чинила одрасла особа.³¹²

Ситуацију малолетника у сукобу са законом стога треба посматрати са више аспеката. Кривични поступак спрам малолетника није ни инициран само ради заштите малолетникових права. Напротив, у кривичном поступку, и потом у поступку извршења кривичних санкција и других мера, постоје и друга битна

³¹¹ Интер-амерички суд за људска права је у једном од својих случајева разјаснио да најбољи интерес детета подразумева да се при одлучивању о било ком аспекту малолетниковог живота води рачуна о обезбеђивању услова за развој и пуно уживање свих дечјих права. Office of the High commissioner for human rights in cooperation with the International bar association, *Human Rights In The Administration Of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers - Addendum, Major recent developments (2003-07)*, United Nations, New York and Geneva 2008, 20.

³¹² Вид. Е. Logan, 50, 52.

питања поред малолетниковог благостања. Тако начело најбољег интереса малолетника заправо значи да ће се настојати да и у *околностима које кривичноправна реакција неминовно подразумева*, а које нису идеалне, малолетник добије **најбољу могућу заштиту** уз пуно уважавање прилика у којима се затекао.

Још један значајан проблем утиче на практичну примену начела најбољег интереса детета. Уз то што најбољи интерес једног малолетника може да буде битно другачији од најбољег интереса другог малолетника, поставља се и питање како, у ситуацији у којој смо већ сагледали тај интерес, на оптималан начин приступити *непосредном извршењу* одабране кривичне санкције или мере за малолетнике, односно како теорију преточити у праксу. Очигледно је да одговор на ово питање изискује упознавање са успешним праксама и сазнањима до којих су други већ дошли у овој области. Зато се у међународним актима наглашава значај научног истраживања, сталног вредновања програма који су у примени и *размењивања најбољих пракси на што широј основи*. Отуда *Пекиншка правила* констатују да ће се улагати напори да се организују и унапређују неопходна истраживања као основа за ефикасно планирање и утврђивање политике (правило број 30.1).

Значај истраживања и осавремењавања је наглашен и тиме што се животни стил и навике младих брзо мењају и то на прилично драматичан начин, те треба консултовати оне који познају ову област, како одговори и механизми које државе користе не би постали застарели, превазиђени и неадекватни.³¹³

³¹³ United nations office on drugs and crime, Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice, New York 2006, 76.

4. НАЧЕЛО ЗАШТИТЕ ПРАВА НА ЖИВОТ

Ово начело истакнуто је у чл. 6. *Конвенције УН о правима детета*, сходно коме стране уговорнице конвенције признају да свако дете самим рођењем стиче право на живот, те да ће се у том смислу обезбедити у највећој могућој мери опстанак и развој детета. У складу са наведеним пре свега треба рећи да у савременом тренутку постоји општи консензус не само о *забрани смртне казне* када су у питању малолетна лица,³¹⁴ већ и о *забрани телесног кажњавања и другог суровог и понижавајућег поступања*.

Забрана смртне казне за лица која су извршила кривично дело у узрасту пре навршених осамнаест година прокламована је још *Међународним пактом о грађанским и политичким правима* из 1966. године. Такође *Пекиншка правила* предвиђају да смртна казна неће бити изрицана ни за једно кривично дело које изврше малолетници (правило 17.2), те да малолетници неће бити физички кажњавани (правило 17.3).

Са друге стране, осим заштите телесног интегритета схваћеног у ужем смислу, начело заштите права на живот имплицира и обавезу држава да обезбеде *оптималне услове*, не само за опстанак, већ и за развој детета. Када је реч о материји извршења кривичних санкција и мера за малолетнике, ово начело се ослања на сва друга начела која малолетнику у сукобу са законом гарантују здравствену заштиту, образовање, помоћ у реинтеграцији и слично. У том смислу су илустративна *Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике*, конкретно правило бр. 28 које предвиђа да права малолетника у погледу образовања, професионалног обучавања, здравствене и социјалне заштите не смеју бити ограничена услед тога што се спрам малолетника примењује каква санкција или мера.³¹⁵

³¹⁴ САД и Кина су недавно прилагодиле своју регулативу тако да више није могуће извршење смртне казне према малолетницима, док у Ирану, Саудијској Арабији и још неким, углавном исламским, земљама, нажалост, још постоји могућност егзекуције ових лица. Тако је Сејад Реза Хајези, стар 20 година, погубљен у августу 2008. године у Ирану, због кривичног дела убиства које је извршио као петнаестогодишњак-*"Deutsche Welle"*, објављено 17. априла 2009. године

³¹⁵ Питања у вези са извршењем кривичних санкција нису више искључиво унутрашња питања којима се бави држава у својим националним границама. Наиме, опште је прихваћено становиште да држава мора обезбедити макар поштовање кључних стандарда који су у овој области постављени релевантним међународним документима, као и да треба да уважава сугестије и замерке из извештаја међународних комисија које периодично обилазе казнене установе. Тако: Љ. Радуловић (2010а), 22.

Дакле, да би се начело поштовања права на живот суштински реализовало у пракси, није довољно да се надлежни само "суздржавају" од примене смртне казне и од телесног кажњавања деце. Напротив, неопходно је обезбеђивање услова за остваривање права на *здравствену заштиту, адекватну исхрану, стамбени простор* и још много тога, јер од свега овога непосредно зависи опстанак једног детета.³¹⁶ Једноставније речено, право на живот и интегритет никако се не може свести само на право на голи, физички опстанак, већ оно подразумева и друга права, односно обавезе државе, ради гарантовања интелектуалног и телесног развоја, па на крају и благостања, малолетног лица.

Имплементација начела у делу који се тиче обезбеђивања адекватних услова за развој, нажалост, превасходно зависи од *степенa економског и културног развоја* државе. Ипак, када говоримо о укупним приликама у једној земљи и о њиховом ограничавајућем дејству када је у питању добробит малолетника, треба нагласити да је све шире прихваћено становиште да економска криза и недостатак адекватно обучених кадрова не могу бити разлози који оправдавају изостанак адекватне заштите.³¹⁷

³¹⁶ Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association, *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*. Professional Training Series No. 9. New York and Geneva: OHCHR 2003, 406.

³¹⁷ У том смислу су веома илустративне поједине одлуке *Европског суда за људска права* у Стразбуру, на пример: *Воуатар против Белгије*.

5. НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА МИШЉЕЊА ДЕТЕТА-ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Начело поштовања мишљења детета установљава право малолетника да изрази свој став по свим питањима која га се тичу, али и обавезу надлежних субјеката да тај став узму у обзир и уваже у одговарајућој мери. Имплементација овог начела скопчана је са улагањем нужних напора да се малолетничково мишљење правилно протумачи, с обзиром на то да малолетна лица често нису способна да своје ставове изразе довољно артикулисано, иако се развојни капацитети за партиципацију нагло развијају већ на узрасту од 10 година.³¹⁸

О све већем значају овог начела сведочи управо то што је *Комитет министара* Савета Европе усвојио раније спомињане *Смернице о правосуђу по мери детета*, при чијем је креирању најзначајнији инпут било управо мишљење деце о томе на које се начине правосудни систем може прилагодити њиховим потребама и капацитетима.

Иако малолетник неспорно ужива право на то да се и његов глас чује током вођења кривичног поступка и извршавања кривичне санкције и мере, он, као биће које се развија, још нема ни интелектуалне ни друге капацитете да заштити сопствене интересе, што га чини зависним од родитеља и службених актера поступка.³¹⁹ Изражено мишљење треба да се вреднује и што потпуније разуме, насупрот олаком занемаривању малолетничкови мисли и осећања као "дечјих прича". Тако не треба полазити од претпоставке да малолетник не располаже капацитетима за сагледавање ситуације у којој се налази, већ су надлежни заправо дужни да пођу од претпоставке да малолетник *јесте* у стању да формира мишљење.³²⁰

Суштинско уважавање мишљења детета превазилази просто пружање прилике малолетнику да и он нешто каже. Наиме, у пракси се неретко дешава да малолетници заправо не разумеју целокупну концепцију и смисао кривичног поступка, што значи да самим тим не могу ни да формирају мишљење о ситуацији у којој су се нашли и о ономе што их очекује.³²¹ Но, треба бити

³¹⁸ Landsdown, Према: Ј. Врањешевић, "Партиципација и развој у адолесценцији", *Педагогија*, број 1/2004,62.

³¹⁹ J. L. Woolard, 109.

³²⁰ Н. Вучковић Шаховић (2011). 250.

³²¹ Тако се кроз опсежно анкетање малолетника у **Ирској** и кроз друге облике истраживања дошло до поражавајућег сазнања да службени актери поступка често погрешно претпостављају

свестан да је, и поред најбоље воље, често изузетно тешко, ако не и немогуће адекватно упутити децу у појединости и смисао кривичног поступка.³²² Што су малолетници млађи, то су ове тешкоће израженије.

Уважавање мишљења детета не треба посматрати само као једно од права малолетног лица која морају бити поштована ради процедуралне исправности поступања. Смисао овог права је много шири. Наиме, уколико се малолетник постави у позицију *пасивног субјекта* који има да подноси оно што одрасли одлуче да је најбоље за њега, онда се не могу очекивати неки особито повољни ефекти такве кривичноправне реакције. У том смислу промовисање права детета да се изрази заправо подстиче укупан развој детета, јер деца развијају компетенције у ситуацијама у којима им се омогућава да буду активна, те партиципација помаже у развијању аутономности и нових социјалних вештина.³²³ Активирање малолетника је неопходно како током вођења кривичног поступка, тако и у фази извршавања изречене мере, с обзиром да истраживања указују да само активно суделовање детета у целокупном програму даје добре резултате.³²⁴ Са друге стране, ово начело не подразумева одсуство сваке форме дисциплиновања детета током поступка и током извршења санкција и мера, нити његово право да се понаша у складу са својом самовољом.³²⁵

Тешко је пронаћи баланс између уважавања и, изразимо се тако, "одбацивања" као сувишног или непримереног онога што малолетник мисли и осећа, те не постоје универзална правила, већ све зависи од индивидуалног случаја. Јасно је да малолетнику не може бити дозвољено да потпуно самостално одлучује о својој судбини и о томе шта је најбоље за њега, јер он није способан да свеобухватно сагледа своју тренутну ситуацију и њене импликације на будућност. Но, то ипак не сме да буде ни оправдање за

да су малолетни преступници зрелији од свог календарског узраста и да због изражених проблема у понашању довољно добро познају целокупан систем кривичноправне реакције. Напротив, реално стање указује на то да се међу малолетним учиниоцима налазе многа деца са *интелектуалним, емотивним и развојним потешкоћама и поремећајима*, те да је заправо овој деци потребно и подробније објашњавање одређених процедура, но што би то било нужно у случају деце која не испољавају криминално понашање. U. Kilkelly, 17

³²² Вид. M. Schmidt, N. Reppucci, J. Woolard, "Effectiveness of Participation as a Defendant: The Attorney–Juvenile Client Relationship", *Behavioral Sciences and the Law*, 21/2003, 175-198.

³²³ J. Врањешевих (2006), 473.

³²⁴ Тако: Комитет за права детета, *Општи коментар Конвенције УН о правима детета бр.10, Права деце у малолетничком правосудју*, 44. седница, Женева 2007, 16, превод на српски

³²⁵ При дисциплиновању детета треба разумети његове поступке, схватити мотиве и побуде, те узроке нарушавања дисциплине. Тако: М. Јанковић, *Дисциплина у школи*, Београд 1939, 13.

службене актере да само саслушају, а заправо не чују оно што малолетник има да каже.³²⁶

³²⁶ Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association. *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*. Professional Training Series No. 9. New York and Geneva: OHCHR 2003, 407.

5.1 НАЧЕЛО ПОШТОВАЊА МИШЉЕЊА ДЕТЕТА (ПАРТИЦИПАЦИЈА МАЛОЛЕТНИКА) И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ

С обзиром да су *посебно уважавање личности малолетника и право малолетника на активно учешће у кривичном поступку и поступку извршења кривичних санкција и мера*, ипак производ и последица савремених научних схватања и да као такви још увек нису довољно препознати и уважавани, више међународних докумената је посветило значајан простор управо овим питањима.

Конвенција УН о правима детета, у чл. 12, предвиђа да ће стране уговорнице обезбедити детету које је способно да формира своје сопствено мишљење право слободног изражавања тог мишљења о свим питањима која га се тичу, с тим што се мишљењу детета посвећује дужна пажња у складу са годинама живота и зрелашћу детета. У том смислу треба имати у виду да се неретко способност за формирање мишљења битно разликује од детета до детета, с обзиром да на интелектуалне и вербалне капацитете могу утицати обавештеност, искуство, средина, друштвена и културна очекивања и ниво подршке, те да стога способност формирања мишљења не треба ригидно везивати за старосне категорије.³²⁷ Даље, детету ће посебно бити пружена могућност да буде саслушано у свим судским и административним поступцима који га се тичу, било непосредно или преко заступника или одговарајућег органа.

И други акти од међународног значаја установљавају право малолетног лица на изражавање мишљења. Тако *Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике* (правило број 13), предвиђају да ће правосудни систем предузети мере да се ефикасно обезбеди учешће и утицај малолетника како у поступку у коме се санкције и мере изричу, тако и у поступку у коме се оне извршавају. Такође, малолетници ће бити охрабрени да изнесу своје ставове у погледу извршења санкција и мера, те да по том питању било индивидуално, било колективно, комуницирају са надлежним властима (правило бр. 31.2).

Европска конвенција о остваривању дечијих права посебно пажњу посвећује начелу поштовања права детета на изражавање сопственог мишљења. Члан 3. дефинише право малолетника да буде информисан и да изражава

³²⁷ Тако: Н. Вучковић Шаховић (2011), 252.

сопствено мишљење у званичним поступцима. Предвиђено је да дете које располаже одговарајућим менталним капацитетима има право да добије све релевантне информације о процедурама, да буде консултовано, да изнесе своје виђење ствари, те да буде подробно упућено у могуће последице и значај израженог мишљења и одлука које доноси.

Но, примена овог начела непосредно зависи и од поштовања неких других права малолетника у сукобу са законом. Тако малолетник треба да буде исцрпно информисан о својим правима како у кривичном поступку, тако и у поступку извршења кривичних санкција и мера. У склопу самог кривичног поступка треба му обезбедити остваривање свих оних права која уживају и пунолетна окривљена лица, попут права на увид у списе предмета, права да буде саслушан или да се брани ћутањем, да поставља питања сведоцима и вештацима, да предлаже доказе и томе слично. Свакако, од конкретног случаја зависи да ли ће малолетно лице ова права реализовати преко свог заступника или непосредно.

Мишљење малолетника се фактички уважава и кроз остваривање права на *редовне и ванредне правне лекове*. Стога су државе дужне да обезбеде механизме за остваривање права на жалбу у свим фазама поступка. Пожељно је да постоје и други механизми који би гарантовали што потпунију заштиту права малолетника. Тако би суд по службеној дужности могао да се обрати малолетниковом браниоцу или правном заступнику и да их упозори на истицање рока за изјављивање жалбе, уколико се ови односе пасивно према својим задужењима од којих посредно зависи малолетникова партиципација. Могли би да се установе посебни механизми за преиспитивање првостепених одлука којима се изричу институционалне мере. Такође, право на правни лек постаје посебно битно у фази извршавања кривичне санкције и мере, када је пожељно да се обезбеди контролисање поступка извршења од стране независних инстанци. Ово је веома битно у случају извршења санкција које подразумевају лишење слободе, када малолетнику треба омогућити да подноси жалбе и притужбе управнику установе. Осим тога малолетник има право да се жалбом обрати органима централне власти, судовима или другим надлежним институцијама које ће без одлагања решавати по његовом захтеву (Хаванска правила број 75,76).

Осим што је уважавање мишљења детета значајно са становишта уважавања личности младе особе и поштовања њеног достојанства, сматра се да оно има и друге позитивне последице. Наиме, *Комитет УН за права детета* истиче да то што се глас деце чује све јаче омогућава и суштинско реформисање система малолетничког правосуђа, те боље и потпуније остваривање права детета.³²⁸ Неспорно је да надлежни треба да знају шта млади мисле о правилима која их се непосредно тичу, уколико већ постоји воља да таква правила буду "по мери" младих.

³²⁸ Комитет за права детета, *Општи коментар Конвенције УН о правима детета бр.10*), *Права деце у малолетничком правосуђу*, 44. седница, Женева 2007, 6.

5.2 ПАРТИЦИПАЦИЈА МАЛОЛЕТНИКА И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Европски суд за људска права са седиштем у Стразбуру није институција која се превасходно бави правима и положајем малолетних лица. Но, овај суд се генерално стара о поштовању *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*, при чему су титулари права из овог документа сви грађани, па тако и деца. Када је реч о поштовању *права на партиципацију, на правично суђење, о заштити права на личну слободу* и сличном, овај суд бележи значајан број пресуда у малолетничким предметима, па се његова пракса не сме занемарити када се проучава положај малолетних учинилаца кривичних дела у актуелном тренутку.³²⁹

У овом делу излагања представљамо случајеве који се односе на поштовање права малолетника на активно учествовање у кривичном поступку и другим процедурама у вези са реаговањем на криминално понашање.

Случај број 1.

У добро познатом и често разматраном случају *V. и T. против Уједињеног Краљевства*,³³⁰ *Европски суд за људска права* констатовао је да јесте дошло до повређивања права малолетника на правично суђење. Било је речи пре свега о немогућности малолетника да партиципирају у кривичном поступку, што је и те како могло утицати на исправност одлуке о санкцији.³³¹

Наиме, против два дечака је вођен кривични поступак због бруталног убиства. Утврђено је да су дечаци отели двогодишње дете из једног тржног центра, а потом су га претукли до смрти, оставивши на крају тело на железничким шинама како би га прегазио воз. Разуме се да је овај стравични догађај привукао огромну пажњу и изазвао изузетну огорченост широке јавности.

Но, представка поднета Европском суду се односила на то да је кривични поступак пред судом у Уједињеном Краљевству наводно вођен на

³²⁹ О посебном значају који се придаје пракси Суда у области малолетничког кривичног права, те уопште пракси у вези са остваривањем права и слобода малолетних лица, сведочи и то што је формирана посебна електронска база у којој су забележени сви случајеви који се тичу малолетних лица. База се зове *Theseus*, садржи преко 300 случајева из периода од 1968. године до 2011. године, а може јој се приступити путем службеног сајта Савета Европе: www.coe.int

³³⁰ *V. и T. против Уједињеног Краљевства*, представке број 24888/94 и 24724/94, пресуда од 16. децембра 1999. године. Ова пресуда је доступна у: В. Петровић, нав. дело.

³³¹ Изречена је казна затвора у трајању од 8 година.

заstraшујућ и неразумљив начин, уз учешће јавности у дупке пуној судници, не узимајући у обзир веома младе године окривљених и њихово право да активно суделују у поступку. Испред суда је током судећих дана било мноштво новинара и фотографа, а неки грађани су били и агресивни према окривљенима. Осим тога, дечама није било омогућено да активно учествују у поступку, јер нису добили неопходна објашњења и упућивања у веома комплексне процедуре које су се одвијале. Ипак, било је одређених модификација у односу на стандардно суђење, утолико што су уз окривљене били њихови родитељи и социјални радници, те што су суђења трајала нешто краће но што је то уобичајено и што се правило више пауза како се малолетници не би исцрпљивали.

Европски суд за људска права је утврдио да је у овом случају дошло до повреде права на правично суђење из чл. 6. *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*, те да је било неправилности у самом притварању малолетника (као и да потом није било омогућено периодично преиспитивање целисходности затворске казне). Дакле, без обзира на велико интересовање јавности и на озбиљност кривичног дела за које се судило, национално правосудје је било дужно да онемогући ускраћивање права двојице дечака и да се постара да они што боље разумеју процедуре у којима се одлучивало о њиховим правима.

Случај број 2.

У случају *Adamkiewicz против Пољске*³³² суд је такође утврдио да је дошло до повреде права на правично суђење, јер је партиципирање малолетника било доведено у питање.

Наиме, петнаестогодишњак је био ухапшен због сумње да је убио дечака старог дванаест година. Он је у полицији најпре негирао своју кривицу, да би после пет сати непрекидног саслушавања признао да је конопцем задавио дете. Након признања, постављен му је бранилац по службеној дужности, па је смештен у установу за децу где је надаље боравио. Бранилац је у три наврата безуспешно покушао да се сусретне са својим брањеником који је у међувремену поновио првобитно признање и пред судом. После шест недеља,

³³² Представка број 54729/00, пресуда од 2. марта 2010. године, доступно на: <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/233813e697620022c1256864005232b7/ffa0e39ad830d4cdc12576e0004ee8fe?OpenDocument>, 11. јануар 2013.

бранилац се коначно први пут видео са дечаком и поучио га да може да се брани ћутањем, што је окривљени надаље и чинио.

Дечаку је изречена санкција упућивања у посебну установу у трајању од шест година, а браниочева жалба због процесних неправилности је одбијена са образложењем да одлука није била заснована само на признању, већ и на другим доказима.

Суд у Стразбуру је оценио да је оваквим поступањем повређено малолетничково право на партиципацију, те да надлежни у Пољској нису водили рачуна о најбољем интересу малолетника, нити о *укупним капацитетима и узрасту малолетника* који су могли битно утицати на његове могућности да се стара о својим интересима.

Случај број 3.

Европски суд за људска права је утврдио да малолетнику није омогућено да учествује у поступку у коме се одлучивало о његовој одговорности и о санкцији и у случају *S.C. против Уједињеног Краљевства*.³³³ Овде је реч о једанаестогодишњем дечаку који је окривљен да је, у саизвршилаштву са другим дечаком, покушао разбојништво. Дечаци су покушали да од старије госпође отму ташну, али је она при гурању са малолетницима пала и поломила руку.

Малолетном *S.C.* је суђено у суду надлежном за одрасле и изречена је санкција упућивања у затворену установу у трајању од две и по године. Дечак се пожалио да није разумео процедуре, чему у прилог говори то што је непосредно по изрицању санкције мислио да је све завршено и да са својим хранитељем може да пође кући, те то што су два стручњака непосредно пре суђења проценила да дечак не располаже довољним интелектуалним капацитетима за разумевање судских процедура.

Суд у Стразбуру је утврдио да је у овом случају дошло до повреде права на правично суђење, те да је поступак требало да се води пред специјализованим судом који би пре свега водио рачуна о најбољем интересу детета и чије би поступање било усклађено са капацитетима овако младог малолетника и реално достигнутим степеном зрелости.

³³³ Представка број 60958/00, пресуда од 15. јуна 2004. године, доступно на: http://www.menschenrechte.ac.at/orig/04_3/S.C._GB.pdf, 12. јануар 2013.

6. ДРУГА РЕЛЕВАНТНА НАЧЕЛА

У потпуности се слажемо са опште прихваћеним становиштем да су четири управо представљена начела (*забрана дискриминације, најбољи интерес детета, право на живот и развој и уважавање мишљења малолетника*) од кључног значаја како за материју права детета уопштено, тако и за област малолетничког кривичног права. Но, сматрамо да је област санкционисања малолетничког криминалитета и извршења кривичних санкција и мера за малолетнике обележена и другим изузетно значајним начелима која су се кроз имплементацију међународних докумената наметнула као незаобилазна. Међу таква начела убрајамо: *принцип минималне интервенције са принципом прибегавања институционализацији као последњем средству, принцип активног укључивања заједнице у примену мера за сузбијање малолетничког криминалитета и принцип примењивања специфичних правила и казнене политике за малолетнике према млађим пунолетним лицима*. Ова начела такође битно утичу на укупни положај малолетника и младих у сукобу са законом.

Наиме, четири кључна начела, о којима је до сада било речи и која се увек истичу у први план, гарантују оно што бисмо могли назвати **скупом минималних стандарда** који нужно морају бити обезбеђени како би правни положај малолетника у сукобу са законом одговарао цивилизацијским стандардима који су у савремено доба неприкосновени. Разуме се да не можемо говорити о побољшању положаја малолетних учинилаца кривичних дела уколико још није довољно сазрела ни свест о томе да сви малолетници морају бити изједначени у правима без обзира на лична обележја, или уколико би и даље постојала могућност да малолетници буду телесно кажњавани, мучени, па чак и физички елиминисани, односно уколико би се малолетници могли третирати као пасивни субјекти над којима се једноставно спроводи неки план и програм, без обзира на њихово мишљење или чак и противљење. Тек са суштинским прихватањем ових постулата, те са њиховим глобалним популарисањем и упознавањем најшире јавности са смислом и значајем истих, стварају се и услови за дефинисање и оживотворење неких других начела којима ће се додатно поправити положај малолетних учинилаца кривичних дела, али и ефикасност кривичноправне реакције. Јасно је да систем кривичних санкција и мера стреми остваривању кључних криминалнополитичких циљева

као што су смањење стопе криминалитета или сузбијање рецидивизма, али и да би исто тако било бесмислено стремљење ка неким вишим циљевима у систему који није кадар ни да очува физички и ментални интегритет своје деце, те да им обезбеди друга елементарна права.

Отуда преостала начела којима се дефинише положај малолетника у сукобу са законом треба да омогуће *додатно унапређивање и хуманизовање система реакције на малолетнички криминалитет*. Искорак у правцу побољшања овог система у великој мери обезбеђује савремена наука, и то путем истраживања која евалуирају до сада примењиване методе, проналазећи им мане и предлажући модификације и новитете.³³⁴

Сложеност савремених друштвених односа и неки новооткривени чиниоци који се доводе у везу са криминалним понашањем изискују *нове методе и средства криминалне политике*, па тако долази и до реформисања система малолетничких кривичних санкција и мера. **Прво**, постаје очигледно да изоловање "проблематичних" малолетника није никакво решење, јер, поред тога што је нехумано, оно служи само привременом потискивању проблема. Штавише, није реткост да проблеми због којих су малолетници првобитно затворени постану и израженији и сложенији по њиховом повратку у свакодневни живот. **Друго**, из неделотворности институционализације произлази потреба да се пре прибегавања овом последњем решењу примени читав низ других мера путем којих ће се на малолетника утицати васпитно и корективно. **Треће**, уочава се драстичан утицај целокупног ужег и ширег друштвеног контекста на појаву малолетничког криминалитета, услед чега шира и локална заједница треба да постану далеко активнији актери при спровођењу мера и санкција, иако су то до скоро традиционално избегавали. **Четврто**, постаје очигледно да се не могу поставити неке чврсте и увек применљиве границе између доба детињства и одрастања и доба зрелости, јер су процеси

³³⁴ Тако су обимне и обилато аргументоване студије недвосмислено указале на низ негативних последица институционализације у строго затвореним установама, као што је то, на пример, установљавање неформалног затвореничког система у коме владају патолошки односи међу затвореницима. Више о томе у: Д. Радовановић, *Човек и затвор*, Београд, 1992. и Ј. Цинић Шпадијер, *Затвореничко друштво*, Београд, 1973. Са друге стране, савремена наука тврди да програми који дају резултате подразумевају когнитивно-бихејвиорални утицај, рад на развијању различитих личних вештина, односно позитивне промене у понашању, размишљању и ставовима младих, с тим што се такви програми могу ефикасно спроводити и у институцијама и ван њих. D. Mackenzie, R. Freeland, "Examining the effectiveness of juvenile residential programs", *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*, (eds. Feld B, Bishop M), Oxford University Press, Oxford 2011, 771.

који се одвијају у тим периодима суштински опредељени индивидуалним одликама и потребама конкретних малолетника.

Но, дефинисању неких додатних начела о систему малолетничких кривичних санкција, на основу којих ће се тај систем битно мењати, треба приступити са значајним резервама и ослањајући се само на адекватно утемељену аргументацију. Сетимо се тако да су се многе државе окретале чистом заштитничком моделу као спасоносном решењу, да би се касније показало да овај модел садржи и позамашан број слабих места. Стога се можда пре свега треба држати постулата да је систем кривичноправне реакције у начелу *подложен променама*, јер се непрестано мењају и околности у којима кривичноправна реакција треба да буде делотворна, али и да би свака промена морала бити темељно образложена и плански оживотворена у пракси.

Имајући у виду наведено, сматрамо да из најзначајнијих међународних докумената произлазе и следећа руководна начела која битно опредељују положај малолетника у сукобу са законом:

- 1. Начело минималне интервенције и прибегавања институционализацији као последњем средству**
- 2. Начело активног укључивања заједнице у примену мера за сузбијање малолетничког криминалитета**
- 3. Начело примењивања специфичних правила и казнене политике за малолетнике према млађим пунолетним лицима**

6.1 НАЧЕЛО МИНИМАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

Као што је добро познато, кривично право и његове репресивне механизме оправдано је користити тек као последње средство (*ultima ratio*) у заштити најзначајнијих вредности на којима један друштвени поредак почива. Тако се штити начело законитости (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), те спречава самовољно и непредвидљиво кажњавање мимо закона.³³⁵ Рестриктивно прибегавање кривичноправним механизмима и свођење принуде на најмању могућу и нужну меру имају чак и већи значај на пољу малолетничког кривичног права.³³⁶

С обзиром да се малолетник тек развија како у телесном, тако и у интелектуалном смислу, те да држава и друштво имају обавезу да га заштите и подрже у том турбулентном периоду, прибегавање *неумереној репересији* у ситуацији када је малолетник поступио супротно закону не би било примерено.³³⁷ Тако *T. Hammarberg*, бивши Високи комесар за људска права Савета Европе, указује да се малолетни преступници не смеју поистовећивати са криминалцима, да такав третман води трајном прихватању негативних модела понашања,³³⁸ те да деца треба да буду третирана као деца док она то реално јесу, док систем правосуђа треба да се бави одраслима којима је и намењен.³³⁹

Услед свега наведеног *начело минималне интервенције* представља један од основних постулата у санкционисању малолетничког криминалитета.³⁴⁰ У прилог вредности и утемељености овог начела говоре резултати истраживања о узроцима и околностима које погодују појави малолетничке делинквенције, а

³³⁵ З. Стојановић (2005а), .39.

³³⁶ Тако: Љ. Радловић (2010а). 14.

³³⁷ Наиме, у литератури се истиче да се интелектуална компонента малолетникове личности развија брже но што малолетник сазрева у емоционалном и социјалном смислу, услед чега је немогуће предвидети да ли ће млади једноставно спонтано "прерасти" факторе ризика који се доводе у везу са криминалним понашањем. О томе: J. L. Woolard, 108, 109.

³³⁸ Малолетници могу бити посебно подложни негативним утицајима по којима су тоталитарне установе, попут затвора и разних завода, озлоглашене. Тако у затвору може наступити призонизација, или "затворска социјализација". Вид. Ј. Џинић Шпадијер, 218.

³³⁹ T. Hammarberg, 181.

³⁴⁰ И поред тога што можемо констатовати да је становиште о сврсисходности што неинвазивнијег деловања на малолетничку делинквенцију адекватно утемељено и детаљно и аргументовано образложено у литератури, треба поменути и ставове оних, заиста далеко малобројнијих, који сматрају да нереаговање није најбоље решење. Тако се у америчкој литератури истиче да се разлог каснијег одустајања од вршења кривичних дела не крије у сазревању и превазилажењу младалачког бунта, већ у жељи да се избегну, по правилу строжије, казне за пунолетна лица. Из тога би произлазило да малолетници калкулишу при вршењу кривичних дела, а да блаже санкционисање, или некажњавање, тада могу бити просто злоупотребљени. Према: S. Levitt, 7.

сходно којима претерано и неадекватно реаговање на криминално понашање малолетника може допринети усвајању обрасца криминалног понашања, па чак и опредељивању за криминалну каријеру.³⁴¹ Стога основни циљ кривичноправне реакције треба да буде да се овај узрочно-последични ток успешно прекине, насупрот ситуацији у којој одвећ ригидно поштовање формалних правила и процедура омогућава да се тај ток са, мањим или већим сметњама, ипак настави.

Даље, непримерено и сувишно дејствовање може резултирати непотребном *стигматизацијом малолетника* и створити му потешкоће у остваривању животних циљева попут успешног окончања школовања, те проналажења посла и стицања пријатељстава и познанстава. Наиме, "повлачење репова" из прошлости, а пре свега постојање досијеа у казненој евиденцији,³⁴² може да резултира враћањем по закону инерције на старе путање, односно може да отежа успешан прелазак из адолесцентског доба у доба одраслог, одговорног човека.³⁴³ Једноставно, анализирање статистичких података указује да је, колико год парадоксално звучало, понекад најкорисније да се не ради ништа.³⁴⁴

Када је реч о кршењу закона као понашању од кога млади обично одустају у зрелијем добу, *Moffitt* сматра да се међу малолетним делинквентима издвајају две кључне категорије:

- а) малолетници који чине кривична дела од најранијег детињства и који ће вероватно наставити са таквим понашањем и када одрасту

³⁴¹ Тако *Loeber* и *Le Blanc* указују да се трајно усвајање криминалног обрасца понашања одвија кроз неколико фаза. Прва фаза подразумева *активацију* у којој се по први пут врши кривично дело, па се потом врше и друга дела све веће друштвене опасности, да би се коначно побудило интересовање за учешће у разноврсним облицима криминалитета. У фази *агравације* се повећава степен опасности деликата који се предузимају. Међутим, на крају, у великом броју случајева, наступа и трећа фаза која обично подразумева *одустанак* од криминалитета, најпре кроз смањење обима и учесталости активности и опредељивање тек за поједина кривична дела, а на крају и кроз потпуно одустајање од кршења закона. Према: A.R. Piquero, D.B. Weiss, 35

³⁴² У Србији ЗОМУКД гарантује тајност података из казнене евиденције, те се тако подаци о осуду на казну малолетничког затвора и изреченим васпитним мерама могу дати само надлежнима за вођење поступака у вези са откривањем и спречавањем кривичних дела, односно поступака у вези са извршењем кривичних санкција. Ипак, Правилник о начину вођења евиденције о изреченим васпитним мерама и казни малолетничког затвора, *Службени гласник РС, број 63/06*, предвиђа да се подаци о изреченим васпитним мерама могу дати и другим субјектима, изузетно и на образложени захтев, а по посебној одлуци судије за малолетнике.

³⁴³ A.R. Piquero, D.B. Weiss, 36.

³⁴⁴ Тако је једна студија на Новом Зеланду показала да најмањи ризик од поновног вршења кривичних дела прети малолетницима који су процесуирани на најмање инвазиван начин и који су најблаже санкционисани. Према: Maxwell et al, *Achieving Effective Outcomes in Youth Justice / An Overview of Findings*, New Zealand Ministry of Social Development, 2004. Према: A. Vecroft, "How To Turn A Child Offender Into An Adult Criminal – In 10 Easy Steps", прилог за конференцију *Children and the Law International Conference*, одржано у Тоскани, 2009, 10. Доступно на: <http://www.restorativejustice.org/RJOB/how-to-turn-a-child-offender-into-an-adult-criminal-2013-in-10-easy-steps>, 17. децембар 2012.

б) малолетници који се у криминална понашања упуштају у старијем малолетству и који ће од оваквих понашања одустати сасвим спонтано и без икаквог формалног интервенисања.

У поменутој другој категорији спада огромна већина малолетних делинквената, те *Moffitt* чак налази да њихово понашање ни не би требало сматрати патолошким,³⁴⁵ и овде начело минималне интервенције пре свега треба да нађе поље своје примене.³⁴⁶ Категорија *перзистентних преступника* се одликује значајном заступљеношћу менталних поремећаја, они почињу са антисоцијалним понашањем негде између девете и десете године живота, настављајући тако и током одраслог доба,³⁴⁷ па би њима систем пре свега требало да се бави, иако је рад са овим категоријама изузетно комплексан, а резултати неизвесни.

Ипак, колико год начело минималне интервенције било научно аргументовано, треба бити свестан тога да се и малолетници ипак могу наћи у улози учинилаца најтежих кривичних дела, као и у улози вишеструких повратника,³⁴⁸ те да у тим случајевима политика нереаговања и чекања да прође "младост-лудост" ипак не долази у обзир.³⁴⁹ Зато ни начело минималне

³⁴⁵ Т. Е. Moffitt, "Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy", *Psychological Review*, 4/1993, 674-701.

³⁴⁶ Но, без обзира на огроман број студија о целисходности нереаговања или макар неинвазивног реаговања на криминално понашање малолетних лица, ипак не треба губити из вида да ни једна од тих студија није у могућности да прецизно дефинише разлоге због којих малолетници спонтано одустају од даљег кршења закона. Статистички показатељи просто указују да ствари тако стоје, док научно објашњење још увек остаје недокучиво. Зато одустанак од криминалног понашања треба узети за читав низ различитих фактора, међу којима је минимално интервенисање тек један од фактора у низу. Међу позитивне утицаје се убрајају: сазревање, склапање брака, запослење, "подвлачење црте" од стране самог преступника и опредељивање за поштовање закона, те сагледавање сразмере између штете и користи које произлазе из кршења прописа. Вид. J. Laub, R. Sampson, "Understanding desistance from crime", *Crime and Justice*, 28/2001, 3. У том смислу истраживање фактора који утичу да малолетници вршење кривичних дела прихвате као образац понашања и обратно представља значајан задатак чији резултати треба да имају кључне импликације на укупну политику спречавања и сузбијања малолетничке делинквенције. Љ. Радуловић (1999), 171.

³⁴⁷ Према: Ј. Хрнчић (2009б), 76.

³⁴⁸ Вид. В. Huebner, S. Varano, T. Bynum, "Gangs, guns, and drugs: recidivism among serious, young offenders", *Criminology & Public Policy*, 2/2007, 187-221.

³⁴⁹ При посети *Заводу за васпитање деце и омладине* у Београду разговарали смо са васпитачима који се старају о малолетницима са изреченом васпитном мером упућивања у васпитну установу. Један од њих је изразио мишљење да је понекад и добро што малолетници манифестују криминално понашање, јер тако показују да постоји нешто што их мучи, те да их треба чак пустити да се испоље до краја. Дакле, из оваквог резонавања произлази следећи закључак: уколико је криминално понашање позив у помоћ, онда би претерано фаворизовање начела минималне интервенције могло бити фатална грешка. Овакве дилеме само подвлаче огроман практични значај научног проучавања целокупног феномена малолетничке делинквенције.

интервенције нема апсолутну вредност, па у неким случајевима мора уступити пред нужношћу заштите опште безбедности и очувања општих интереса.

6.1.1 НАЧЕЛО МИНИМАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ И МЕЂУНАРОДНИ ДОКУМЕНТИ

У међународним документима се на више места препоручује избегавање покретања кривичног поступка према малолетницима, или, уколико то заиста није могућно, примена најблажих облика санкционисања.

Тако *Токијска правила* сугеришу да, у свим случајевима где је то прихватљиво, полиција, тужилаштво или друге институције које се баве кривичним предметима, треба да имају овлашћење да ослободе преступника ако сматрају да судско процесуирање није нужно ради заштите општих интереса и безбедности или унапређење поштовања закона и права жртава...(правило број 5.1).

Ријадске смернице у основним принципима налажу да треба посебно уважити чињеницу да друштвено опасно младалачко понашање често представља део процеса сазревања и одрастања, те да код највећег броја младих спонтано нестаје током одрастања.³⁵⁰ У смерницама се посебно истиче да, према преовлађујућем мишљењу стручњака, обележавање младе особе као "девијантне", "делинквентне" или "предделинквентне" често доприноси стварању утврђеног обрасца непожељног понашања младих (Ријадске смернице, Основни принципи, смерница број 5, тач. д и ђ).

И документи *Савета Европе* снажно препоручују избегавање формалних облика реаговања на криминалитет малолетника у свим случајевима у којима је то иоле прихватљиво. Тако се у *Препоруци о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију* сугерише проширивање опција за примену диверзије и медијације на нивоу јавног тужилаштва, или на нивоу полиције у оним државама где полиција има посебна овлашћења у погледу процесуирања, а како би се спречило инволвирање малолетника у кривични поступак, те наступање последица које из тога неминовно произлазе (правило број 2).

³⁵⁰ Тако *Cavadino* и *Dignan* наводе да на сваких 100 малолетних Енглеза 3,3 изврши неко кривично дело, али да тек минималан постотак малолетника и касније крши закон, док огромна већина са зрелијим животним годинама у потпуности одустаје од криминалног понашања. Према: М. Кнежевић, *Пенологија у социјалном раду*, Загреб 2007, 142.

6.1.2 НАЧЕЛО МИНИМАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ И ПРИБЕГАВАЊА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈИ КАО ПОСЛЕДЊЕМ СРЕДСТВУ

Принцип минималне интервенције није оправдан само чињеницом да велики број малолетника спонтано одустаје од криминалног понашања, већ и често потврђиваном претпоставком о *штетним ефектима смештања малолетника у различите установе*, а имајући у виду да интензивнији облици реаговања најчешће подразумевају управо институционализацију. У том смислу је добро познато да боравак у затвореној установи може имати бројне негативне последице по личност, здравље и социјални живот институционализованог лица.³⁵¹ Отуда се све чешће инсистира на примени мера које се спроводе у малолетниковом свакодневном окружењу,³⁵² а оваква тенденција иде руку под руку са имплементацијом принципа минималне интервенције.

Такође, релевантни међународни документи не занемарују ни чињеницу да у значајном броју држава не постоје адекватни технички и кадровски ресурси за институционално старање о малолетним преступницима. Тако се у преамбули *Хаванских правила* изражава забринутост због тога што неке земље у пракси не поступају на суштински различите начине према пунолетним и малолетним преступницима, што понекад резултира смештањем малолетника у установе у којима бораве одрасла лица. *Хаванска правила* стога препоручују да се затварању малолетника прибегава као последњем расположивом средству, да се оно сведе на минималан нужни период и да се користи само у изузетним случајевима (правило број 2).

Даље, поред тога што начело минималне интервенције превасходно подразумева обавезу држава да афирмишу мере које омогућавају избегавање формалног поступка и затварања, у случајевима у којима ово не може бити

³⁵¹ О депривацијама које произлазе из затворског живота писао је G.M. Sykes, *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*, New York 1958.

³⁵² Но, и примена мера ванзаводског карактера такође може имати нежељене ефекте. Поједина истраживања указују да одређени ванинституционални третмани који подразумевају колективни рад са групама малолетника са израженом склоношћу ка криминалном понашању или ка конзумирању наркотика дају неповољне ефекте, иако не подразумевају смештање малолетника у установе. Свакако, циљ групног рада је био да се малолетницима укаже на штетност неподобног понашања које су претходно манифестовали, те да им се кроз колективне активности помогне да стекну одређене социјалне вештине како би се реинтегрисали у нормалне друштвене токове. Међутим, учестало разговарање о наркотицима, те утицај малолетника једних на друге кроз подржавање њихове честе интеракције путем групних активности које се могу наставити и мимо третмана, нису деловали сходно очекивањима. Више о томе: D. M. Rhule, " Take Care to Do No Harm: Harmful Interventions for Youth Problem Behavior", *Professional Psychology: Research and Practice*, 6/2005, 618–625

избегнуто оно обухвата и предвиђање што већег броја могућности и модалитета било за обуставу примене институционалне санкције, било за скраћење њеног трајања. Стога треба размишљати о што ширем спектру механизма који ће малолетника што пре приближити животу у свакодневним условима, те је у том смислу пожељно отварање *кућа на пола пута*. Тиме се постиже да карактер мера буде мање инвазиван, без обзира на то што се малолетник ипак лишава слободе.

Пекињска правила тако предвиђају да ће надлежни органи користити условно ослобађање из институција у највећој могућој мери, те да ће оно бити одобрано у најранијој могућој фази (правило број 28).

Такође, *Европска правила за малолетнике према којима се извршавају санкције и мере* предвиђају да ће се санкције и мере изрицати у минималном трајању које је у датом случају нужно и искључиво у сврхе које се могу сматрати легитимним (основна начела, правило број 3). Лишењу слободе се сме приступити тек као последњем расположивом средству и у најкраћем могућем периоду, док се морају уложити посебни напори да се избегне притварање (основна начела, правило број 10). У духу ових правила већина европских земаља предвиђа шеме по којима се условном отпуштању малолетника може приступити и у ранијим фазама примењивања санкције, односно од оног момента када се може очекивати даља успешна социјална реинтеграција малолетника.³⁵³ Наравно, подразумева се и да лишење слободе мора бити спроведено на начин којим се у што већој мери умањују патње које малолетник неминовно трпи услед ограничавања слободе кретања.³⁵⁴

Но, када је реч о залагању за што мању заступљеност институционалних санкција и за њихово минимално трајање, треба ипак имати у виду да је у појединим случајевима смештање малолетника у установу ипак најпримереније решење. Штавише, у једном делу литературе се истиче како се не може на уопштен начин тврдити да су санкције које се спроводе у друштвеној заједници по самој својој природи и својствима боље и делотворније од институционалних санкција. Заправо, потребе малолетника који се смештају у установе битно се разликују од потреба малолетника којима се изриче други тип санкција, те се

³⁵³ Council of Europe, *Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*, стр. 4, доступно на: <http://www.coe.int/cm>

³⁵⁴ Европска правила за кривичне санкције и мере које се извршавају према малолетницима, правило број 49.1

стога ни резултати постигнути применом различитих типова санкција не могу тек тако поредити, посебно уколико се има у виду да се малолетници из институционалне заштите обично одликују тежим, учесталијим и перзистентним преступништвом.³⁵⁵ У том смислу не можемо једноставно компарирати стопе рецидивизма институционализованих и неинституционализованих малолетних преступника, јер ће нас уобичајено већи рецидивизам после примене мера заводског карактера могућно навести на погрешне закључке.³⁵⁶

Осим тога, данас је опште прихваћено становиште да су најуспешнији програми за рад са малолетним преступницима они који утичу на *позитивне промене у карактеру* и који негују индивидуалне вредности сваког малолетника, обезбеђујући средства и технике за превазилажење проблема у свакодневном животу. Такви програми ће се у одређеним случајевима ипак боље и потпуније имплементирати у затвореним него у отвореним условима. Зато и не можемо *a priori* говорити о некаквој апсолутној надмоћи ванинституционалне, у односу на институционалну заштиту,³⁵⁷ па и начело минималне интервенције уз прибегавање затварању као последњем расположивом средству треба прихватати уз уважавање ових опаски.

³⁵⁵ Smith, према: Б. Симеуновић Патић, "Обележја криминалитета малолетника у Србији и перспективе адекватног друштвеног реаговања", *Превенција криминала и социјалних девијација, од разумевања ка деловању*, (ур. М. Благојевић, З. Стевановић), Београд 2009, 221.

³⁵⁶ Треба имати у виду да боравак у заводима у актуелном тренутку никако не би смео да подразумева однос потчињености између запослених и штићеника, већ напротив, здраве и нормалне односе који би могли имати и терапеутско дејство. М. Милутиновић, *Пенологија, Савремена администрација*, Београд 1977, 89.

³⁵⁷ D. Mackenzie, R. Freeland, "Examining the effectiveness of juvenile residential programs", *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*, (eds. Feld B, Bishop M), Oxford University Press, Oxford, 2011, 781.

6.1.2.1 ПРИБЕГАВАЊЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈИ КАО ПОСЛЕДЊЕМ СРЕДСТВУ И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Пракса *Европског суда за људска права* и те како говори у прилог становишту да се институционализацији малолетника може приступати у крајње *ограниченом обиму* и у *изузетним случајевима*, те искључиво у сврху вршења адекватног *васпитног утицаја*.

Случај број 1.

У случају *D.G. против Ирске*³⁵⁸ било је речи о повреди права на слободу и безбедност противно чл. 5. *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*, а у питању је случај малолетника који је, као незбринуто дете, био под надзором ирског *Одбора за здравствену заштиту*. У току свог одрастања *D.G.* је боравио по установама и хранитељским породицима у којима се није дуго задржавао, и то услед веома изражених проблема у понашању. У новембру 1996. године малолетник је осуђен у Уједињеном Краљевству због проузроковања штете и сличних кривичних дела на казну од девет месеци затвора, а кривична дела је извршио у време док је боравио у установи за старање о малолетницима. Након неког времена, у фебруару 1997. године суд у Ирској је издао налог којим се дозвољава да *D.G.* остатак своје казне од девет месеци одслужи у *Заводу Свети Патрик* у Ирској.

По напуштању *Завода Свети Патрик*, малолетник је једну ноћ провео напољу, без преноћишта, а потом се његов адвокат у пет наврата обраћао ирском суду са молбом да се обезбеди одговарајући смештај за ово лице. Суд у Ирској је констатовао да је малолетнику потребна установа специјализована за пружање високог степена подршке малолетним лицима старости између 16 и 18 година, али и да такве установе у датом тренутку нема у Ирској. Стога је одлучено да *Одбор за здравствену заштиту* пронађе трајно и адекватно решење за смештај малолетника ван Ирске, а да се у међувремену у Ирској нађе најбоље могуће привремено решење. Док се очекивао расплет ситуације, малолетник је боравио у хостелу где му је убрзо други малолетник металном шипком нанео телесне повреде.

³⁵⁸ Представка број 39474/98, пресуда од 16. августа 2002. године.

Ирски суд се нашао у ситуацији у којој малолетника није имао где да пошаље. При томе, треба имати у виду да је овај суд морао водити рачуна о међусобно сукобљеним и уставом загарантованим правима малолетника. Наиме, са једне стране малолетно лице има право на слободу, али са друге стране оно би требало да ужива и права на одговарајуће животне услове и исхрану, на васпитање и образовање, као и права да буде у могућности да ради, да се оствари као личност, те да се поштује његово достојанство. У предметном периоду, малолетников отац је био у затвору на издржавању казне за убиство, мајка је водила неуредан живот, а браћа и сестре су такође манифестовали тешке поремећаје у понашању. Суд у Ирској је стога могао да бира између смештања *D.G.* у хостел (који се већ показао као неадекватан), затварања у душевну болницу (која није имала капацитете и услове за посебно старање о малолетницима), потпуног ослобађања малолетника од надзора *Одбора за здравствену заштиту* (које би било непримерено јер је могло резултирати самоповређивањем, па чак и смрћу малолетника) и, коначно, враћања у *Завод Свети Патрик* (који је у суштина пенална институција, те као такав није могао служити пружању мера социјалне и здравствене заштите).

На крају се ирски суд определио за смештање у *Завод Свети Патрик*, па је малолетник тамо спроведен у пратњи полиције и са налогом да се ту задржи три недеље. Прву ноћ је провео у тапацираној соби, а касније није укључен ни у какав образовни програм, иако му то јесте било понуђено. Пошто је провео око месец дана, од 27. јуна 1997. године до 28. јула 1997. године, у овој установи малолетник је касније упућен на посматрање ради смештања у другу одговарајућу установу.

Имајући у виду све представљене околности, *D.G.* се у свој представци Суду пожалио на то што је без одговарајућег правног основа боравио у казненој институцији. Наиме, супротно чл. 5. ст. 1. тач. д Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, он у *Заводу Свети Патрик* није боравио у циљу вршења васпитног надзора, нити у циљу привођења надлежној власти, што су једини случајеви у којима конвенција дозвољава затварање малолетника. Такође, истакао је да је он у установи боравио као лице које није било ни оптужено, ни осуђено, што је изазивало подозрење код других штићеника, па и вређање и злостављање, имајући у виду да су неки претпостављали да је *D.G.* сексуални преступник. Суд је утврдио да јесте дошло до повреде чл. 5. ст. 1. тач.

4. конвенције, с обзиром да смештање малолетника у казни завод није наложено у циљу потоњег скорашњег смештања у другу, адекватнију институцију, као и с обзиром на то да током боравка у Заводу Свети Патрик није спровођен никакав образовни надзор.

Случај број 2.

У случају *Bouamar против Белгије*³⁵⁹ суд је утврдио да права малолетника јесу била повређена у случају када је, тада малолетни, *Naim Bouamar*, иначе марокански држављанин, током 1980. године од 291 дана чак 119 провео у истражном затвору.

Наиме, дечаку је, као адолесценту са поремећајем личности, стављено на терет више кривичних дела извршених у више одвојених догађаја. Како није било адекватне установе за старање о малолетницима са комплексним проблемима у понашању, нити физичког лица које би *Buamara* могло прихватити, то су *Апелациони суд за малолетнике* и *Суд за малолетнике у Лијежу* младића упућивали у истражни затвор, и то чак девет пута сукцесивно у трајању не дужем од 15 дана. У истражном затвору практично није примењиван никакав програм, тако да је боравак у истом доприносио искључиво физичком контролисању. Малолетник се у међувремену континуирано враћао делинквентном понашању, али се након последњег отпуштања и примеренијег збрињавања његово понашање коначно поправило.

Како је тада важећи белгијски закон дозвољавао да се малолетник лиши слободе само ради реализовања образовног надзора, а у истражном затвору такав надзор свакако није могао бити остварен, то је *Европски суд за људска права* констатовао да малолетни *Buamar* јесте био ускраћен у својим правима, те да у том смислу има право на обештећење.³⁶⁰

Из овог преседана произлази да су државе дужне да за малолетне учиниоце кривичних дела обезбеде институционалне и друге видове заштите у складу са принципима на којима је заснована позитивна регулатива конкретне земље, чак и у случајевима када је пружање такве заштите знатно отежано и захтева посебне напоре и ресурсе, а потврђује се и начело минималне

³⁵⁹ Представка број 9106/80, пресуда од 30. јануара 1988. године, доступно на: http://www.vk.sud.rs/assets/files/evropske_presude/buamar_protiv_belgije.pdf, 5. јануар 2013. године

³⁶⁰ Поједине одлуке Европског суда за људска права доступне су и на сајту Београдског центра за људска права: <http://www.bgcentar.org.rs/>, 5. фебруар 2013.

интервенције и прибегавања институционализацији као последњем средству и само у ограниченom трајању.

6.1.3 НАЧЕЛО МИНИМАЛНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ И НАЧЕЛО ПОСТУПНОСТИ У ИЗРИЦАЊУ САНКЦИЈА

На крају, принцип минималне интервенције треба довести у везу и са начелом поступности у изрицању санкција.³⁶¹ Уколико се желе избећи евентуални негативни ефекти примењивања инвазивнијих санкција при њиховом изрицању треба узети у обзир малолетничково раније понашање, односно да ли је он у претходном периоду чинио сродна или каква друга кривична дела, те начин на који су таква понашања већ санкционисана. Разуме се да за прво извршено лакше кривично дело не треба посезати за тежим санкцијама, те да на располагању треба да стоје и диверزيونи механизми.

Тако *Пекиника правила* предвиђају да реакција треба да буде сразмерна не само околностима и тежини датог преступа, већ и околностима које се односе на малолетника.³⁶² Даље, лишавање слободе неће бити наметнуто осим уколико је малолетник осуђен за *озбиљан преступ* који укључује насиље над другом особом или, пак, уколико малолетник *испољава упорност* у чињењу других озбиљних преступа, као и у случајевима када не постоји други адекватан одговор (Принципи којима се руководи при суђењу и одлучивању, правило број 17.1). Дакле, јасно је да из ових одредаба произлази принцип поступности у санкционисању, односно да ће се за комплекснијим и инвазивнијим облицима санкција и мера посезати тек када се исцрпе друге расположиве могућности.

У том смислу *Препорука Савета Европе о новим тенденцијама у сузбијању малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа* сугерише да при утврђивању одговорности малолетника треба водити рачуна о његовом узрасту и зрелости, те да мера и врста санкције треба да прогредирају онако како прогредира и способност малолетника да сноси личну одговорност за своје поступке (правило број 9). Неспорно је да упорно понављање

³⁶¹ У том смислу ЗОМУКД (чл. 12) такође усваја принцип поступности у изрицању санкција, те се при изрицању тежих санкција узима у обзир евентуално раније санкционисање кривичних дела и прекршаја малолетника. Вид. Љ. Радуловић (2010), 69.

³⁶² Одабир персонализоване санкције изискује суштинско и детаљно упознавање малолетничке личности, а мера којом ће се реаговати обично више зависи од резултата упознавања личности и личних и социјалних прилика, него од природе и тежине кривичног дела. Но, не сме се губити из вида да је основана сумња да је малолетник извршио кривично дело ипак једини основ за покретање кривичног поступка, а не потреба да се кривичним поступком и изрицањем санкције реагује на васпитну запуштеност што би било апсолутно неприхватљиво и незаконито. О субјективној одговорности као универзалној категорији кривичног права, па тако и малолетничког кривичног права вид. *Ibid.*, 44, 45.

кривичних дела или вршење све тежих кривичних дела и у случају малолетних лица указују и на нужност оштријег санкционисања.³⁶³

Како би се одабрала она кривична санкција и мера која највише одговара личним потребама конкретног малолетника и како реаговање не би попримило шире размере но што је то заиста нужно, *Пекињика правила* предвиђају да ће се надлежним инстанцама оставити, условно речено, одрешене руке при одлучивању, односно да ће постојање одређених *дискреционих овлашћења* бити правило. Тако правило број 6.1. констатује да ће се, имајући у виду различите посебне потребе малолетника, као и низ различитих расположивих мера, дозволити одговарајућа слобода у свим фазама поступка и на различитим нивоима система малолетничког правосуђа, укључујући истрагу, кривично гоњење, пресуђивање и праћење спровођења одлука. Наведеним се евидентно фаворизује скретање кривичног поступка према малолетницима на друге колосеке, односно на мање формалне начине реаговања, чиме се очито избегава трауматизовање и стигматизовање малолетника. Ипак, треба имати у виду да ово начело изискује висок степен професионалне компетентности и одговорности како би се спречила свака злоупотреба дискреционих права појединих органа у правосудном систему.³⁶⁴

Даљу разраду идеја о поступности у реаговању на малолетничко преступништво уочавамо такође у *Пекињиким правилима* која предвиђају да ће се, кад год је то могуће, избегавати прибегавање формалном суђењу, те да ће полиција, тужилаштво и други органи бити овлашћени да малолетничке случајеве решавају по свом нахођењу, свакако у складу са одређеним критеријумима (део 11-*Одступање од редовног поступка*).

Токијска правила су заправо у целости посвећена пропагирању и промовисању начела поступности при одлучивању о кривичној санкцији и мери која је примерена у случају конкретног преступника. Тако ова правила предвиђају да ће надлежне инстанце реализовати своје овлашћење да не покрену кривични поступак у свим ситуацијама када то није нужно ради "заштите друштва, превенције криминала или унапређења поштовања закона и права жртава" (правило број 5.1). Уколико се каква санкција или мера ипак мора

³⁶³ И онда када је оно нужно, санкционисање не сме постати неумерено и инвазивно. Вид. R. A. Mendel, *Less hype, more help, Reducing juvenile crime-what works-and what doesn't*, Diane Publishing, Darby 2002, 19, 20.

³⁶⁴ Љ. Радуловић (1999), 187.

применити, онда надлежној инстанци стоји на располагању богат регистар мера реакције од којих се може одабрати она која најбоље одговара датом случају: вербалне санкције (прекор, укор, опомена), условно пуштање на слободу, статусне казне, економске санкције и новчане казне...слање у дисциплински центар...и комбинације управо поменутих мера (правило број 8.2).

Дакле, међународни документи препоручују примену блаже санкције и мере у свим случајевима за које важи правило "мање је више". Ово је последица општег тренда сходно коме се избегава пунитивни, а подржава реинтегративни приступ, а у неким случајевима чак и модел својеврсног нереаговања уколико се основано може претпоставити да ће дете просто "прерасти" делинквентно понашање (на пример, случај изрицања судског укора у Србији).

У духу избегавања претеране реакције кад год она није неопходно потребна, у ЗОМУКД је предвиђена могућност непокретања, односно обуставе, кривичног поступка у случају када се стекну услови за примену васпитних налога. Како је наш законодавац предвидео да се васпитни налог може применити у случајевима свих кривичних дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до пет година, очигледно је да су препоруке о поступности у санкционисању малолетничког преступништва у потпуности имплементирани у наше малолетничко кривично право.³⁶⁵

³⁶⁵ Илустрације ради, поменимо тек нека кривична дела за која законски посебни минимум не прелази распон од пет година затвора када је у питању наше кривично законодавство: лаке телесне повреде, учествовање у тучи, крађа и основни облик кривичног дела насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу.

6.2 НАЧЕЛО АКТИВНОГ УКЉУЧИВАЊА ЗАЈЕДНИЦЕ У ПИТАЊА ПРЕВЕНЦИЈЕ И САНКЦИОНИСАЊА МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

У претходним излагањима било је речи о томе да малолетник као особа која се развија како духовно, тако и телесно, треба да ужива оптималне услове, те да може да се ослони на помоћ и подршку заједнице. Осим што друштво не може очекивати да малолетник једноставно сагледа и прихвати сопствену одговорност за недозвољено понашање на начин на који то чини одрасла особа, оно треба и да се активно и на више нивоа укључи у механизме реаговања на криминалитет малолетника. Савремена наука указује на значајан удео утицаја социјалног оквира на проузроковање малолетничког криминалитета, стога то исто друштвено окружење има и одговорност да малолетнику помогне да се врати на прави пут, односно да се успешно (ре)социјализује и интегрише у свакодневне токове.

Релевантни међународни документи указују на сврсисходност таквог приступа у сузбијању малолетничког криминалитета који се ослања на све расположиве ресурсе, па тако и на друштвену заједницу. Тако *Препорука Савета Европе о новим начинима за сузбијање малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа* сугерише да нови приступ треба да буде плански, те координиран и заједнички спроведен од стране локалних актера који, са једне стране, припадају државним институцијама (полиција, пробација, омладинска, здравствена и социјална заштита, правосуђе, служба за запошљавање, надлежни за проналажење нужног смештаја и други) а са друге стране, спадају у волонтерски и приватни сектор. Ова партнерства треба да буду не само овлашћена, већ и *одговорна* за спровођење ефикасне политике сузбијања малолетничког криминалитета (правило број 21).

Пекиншка правила такође подвлаче значајну улогу локалне заједнице у реинтеграцији малолетних преступника. Она указују да ће добровољци, организације добровољаца, локалне институције и други друштвени ресурси бити позвани да ефикасно допринесу рехабилитацији малолетника унутар заједнице, или, кад је то могуће у оквиру породице (правило број 25.1). *Токијска правила* цело седмо поглавље посвећују управо ангажовању локалне заједнице и волонтера у активностима у вези са превенцијом малолетничког криминалитета.

Тако правило број 17. предвиђа да јавност треба што више упутити у алтернативне мере, те да чланови заједнице укључивање у ове мере треба да виде као прилику да се учини нешто од општег интереса. Држава и приватни сектор треба да подржавају волонтерске организације које се залажу за алтернативне мере, а потребни су и што бројнији семинари и конференције на тему улоге јавности у спровођењу ових мера (правило број 18). Веома је битно да се адекватно одаберу волонтери и то на основу њихових личних афинитета и способности. Неопходно је обучити волонтере за сложене активности које ће обављати, обезбедити средства за њихове нужне трошкове и осигурати их од несрећних случајева (Токијска правила, правило број 19).

7. НАЧЕЛО ПРИМЕЊИВАЊА СПЕЦИФИЧНЕ КАЗНЕНЕ ПОЛИТИКЕ ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ ПРЕМА МЛАЂИМ ПУНОЛЕТНИМ ЛИЦИМА

На крају излагања о међународним стандардима о укупном положају малолетних учинилаца кривичних дела у сукобу са законом треба нагласити да се систем правила осмишљених за ову категорију све више примењује и на млађа пунолетна лица. Тако се положај младих преступника у великој мери изједначава са положајем малолетника у сукобу са законом. Међународни документи снажно сугеришу да ово уподобљавање треба да поприми што шире размере.

Овакав развој догађаја условљен је тиме што се не могу прецизно одредити границе старосног доба у оквиру кога се окончава процес менталног, емотивног и телесног сазревања једне индивидуе. При томе, промене које прате период сазревања и адолесценције су свеобухватне, односе се на интрапсихичку и интерпсихичку³⁶⁶ стварност адолесцената, а њихова бројност, нагlost, јачина и релативно кратко време одигравања, стварају потенцијал за дезорганизацију.³⁶⁷

Да ствари буду још компликованије, чини се да се период адолесценције у савремено доба све више продужава, што је свакако условљено сложеносту укупних околности у којима живимо. У савремено доба се од деце и младих очекује да у све млађим узрастима савладавају многе вештине и да се носе са изазовима модерног времена, почев од нових технологија, па до повећаних ризика по безбедност. Очигледно је да су битно другачији механизми којима је пре више деценија морао да овлада малолетник у неком мањем граду како би се адекватно сналазио у свом друштвеном окружењу, у односу на оне механизме који су данас неопходни малолетницима у светским мегалополисима где владају убрзани животни темпо, модерна технологија, конфузан и променљив систем вредности и општа отуђеност.

Због крупних промена које носи савремено доба битно се мењају и схватања о детињству и младости, па у литератури наилазимо на ставове сходно којима су млади она лица која су у фази животног циклуса између детињства и одраслог доба, што би значило да се ова категорија може протегнути у распону

³⁶⁶ Промене у односима са другима и промене у односу према самом себи. О овом и другим психолошким појмовима погледати: www.psihoedukacija.rs/recnik_1.php, 11. фебруар 2012.

³⁶⁷ Према: Ј. Минић, 351.

који прелази чак и тридесету годину животне доби.³⁶⁸ Но, уколико се оквирно и сложимо о одређеним старосним границама у којима човек сазрева као друштвено биће,³⁶⁹ и даље морамо бити свесни значајних индивидуалних разлика које могу постојати на том пољу, али и културних, социјалних и других различитости које такође условљавају раније или касније сазревање младих.

У литератури се истиче да одређени облици поступања према пунолетним лицима који су иначе легални и легитимни, могу бити потпуно неприхватљиви када је реч о малолетницима, и то због специфичног сензибилитета и изражене рањивости младих. То се посебно односи на саслушавање у полицији, притварање и томе слично.³⁷⁰ Стога је веома важно да се граница између малолетства и пунолетства не повлачи механички, без уважавања личних одлика и прилика конкретног малолетника. У противном последице могу да буду од далекосежног утицаја, па чак и иреверзибилне.

Релевантни међународни акти у више наврата сугеришу да би домен примене специфичних правила о кривичној одговорности, кривичном поступку и санкцијама за малолетна лица требало проширити и на млађе пунолетнике. Тако *Пекињска правила*, већ у својим *Основним принципима*, предвиђају да ће државе потписнице при примени правила под малолетним лицима подразумевати дете или младу особу који се у дотичном правном систему, у погледу престапа, могу третирати другачије у односу на одрасле особе. Осим тога, правило број 3.3 предвиђа да треба настојати да се примена принципа из овог текста прошири и на млађе пунолетнике. Овиме је уведен флексибилнији приступ у утврђивању старосних граница у оквиру којих се могу примењивати одредбе малолетничког кривичног права, односно омогућено је да се богат регистар васпитних мера и других средстава примени и на пунолетна лица у ситуацији када се утврди да је то целисходно.

³⁶⁸ Тако: С. Томановић, С. Игњатовић, "Млади у транзицији, између породице порекла и породице опредељења", *Млади загубљени у транзицији*, (ур. М. Николић, С. Михаиловић), Центар за проучавање алтернатива, Београд 2004, 40.

³⁶⁹ Подсетимо се и да у различитим државама пуна кривична одговорност наступа у узрастним категоријама које се значајно разликују, те је реч, оквирно говорећи, о распону од 12. до 21. године старости.

³⁷⁰ Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association. *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*, Professional Training Series, No. 9. New York, Geneva: OHCHR, 2003, 412.

Разуме се да је овакав приступ последица пуног уважавања научних истраживања која недвосмислено указују на немогућност било каквог шаблонског процењивања психолошке, емотивне и социјалне зрелости младих учинилаца кривичних дела. Такође, сасвим је логично то што се подиже горња граница до које се једно лице може третирати као малолетно, уколико се има у виду да *Пекиншка правила* и други међународни документи изричито препоручују да доња граница од које наступа кривична одговорност не треба да се везује за сувише рани узраст.³⁷¹

И из аката *Савета Европе* произлази да домен примене специфичних правила за малолетне преступнике не треба претерано сужавати услед стриктног везивања за одређени старосни цензус. Тако, примера ради, *Препорука о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију међу младима који потичу из мигрантских породица* барата термином "млади", што значи да се њене одредбе примењују нешто флексибилније, односно да се не везују за малолетнике чији је узраст дефинисан конкретном највишом старосном границом.

Дакле, акти Савета Европе посвећују пажњу проблематици посебног кривичноправног статуса млађих пунолетних преступника. Отуда *Препорука о новим начинима реаговања на малолетничку делинквенцију и о улози малолетничког правосуђа* предвиђа да ће се имати у виду то да стицање пуне пословне способности са становишта важеће регулативе не мора да кореспондира са фактичком зрелошћу, те да се у том смислу на младе одрасле преступнике могу применити решења која су иначе прилагођена потребама малолетних преступника. При самом дефинисању термина који се користе у препоруци констатовано је да се малолетником сматра особа која још није постала пунолетна, али да се употреба тог термина може проширити и на особе које су управо постале пунолетне или су незнатно изнад границе пунолетства. Такође и *Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике* прописују да се младим пунолетним преступницима имају сматрати лица између 18 и 21 године старости, као и да се ова лица, уколико је то примерено, могу третирати као малолетници.

³⁷¹ У правним системима који познају појам минималног узраста за кривичну одговорност малолетника та граница неће бити везана за сувише рани узраст, имајући у виду емотивну, менталну и интелектуалну зрелост-правило 4.1.

У Србији такође постоји могућност да се на млађа пунолетна лица примењују одредбе које уређују положај малолетних учинилаца кривичних дела. ЗОМУКД предвиђа да ће се његове одредбе применити и на пунолетна лица кад им се суди за кривична дела која су учинила као малолетници, као и на лица која су кривично дело учинила као млађи пунолетници (чл. 1.ст. 2), те да је млађе пунолетно лице је лице које је у време извршења кривичног дела навршило осамнаест, а у време суђења није навршило двадесет једну годину и испуњава остале услове предвиђене законом (чл. 3. ст. 4). Уопште, постоји могућност примене специфичних малолетничких кривичних санкција, пре свега васпитних мера, и на млађа пунолетна лица под условом да се процени да би у конкретном случају то било сврсисходно. Оваква пракса постоји у нашем систему још од реформе из 1959. године, с тим што се у литератури истиче да је проширење малолетничког режима на пунолетнике изазвало и одређене проблеме. Реч је о понекад присутном неадекватном и недовољном испитивању душевне зрелости млађих пунолетника, што доприноси примени васпитних мера према овим лицима на неселективан начин.³⁷²

Проширивање домена персоналног важења специфичних правила за малолетнике у потпуности је усклађено са укупном бригом и заштитом које се посвећују младим нараштајима. Уколико већ постоји сет правила која су примеренија за поступање са рањивим категоријама, онда правила о примени малолетничких стандарда на млађе пунолетнике онемогућавају ситуацију у којој би неко био неадекватно третиран само због ригидног тумачења појма малолетства.

³⁷² Вид. Љ. Радуловић (1999), 190.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И МЕРЕ

У овом делу излагања биће речи о категоријама малолетничких кривичних санкција и мера, о основним облицима путем којих се оне имплементирају у упоредном и у нашем праву, те о међународним стандардима који се односе на ову проблематику.

1. МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР

Иако међународни документи пледирају за рестриктивно и изузетно лишавање слободе малолетних лица, у многим земљама ипак постоји могућност упућивања малолетника на затворску казну. Наиме, у одређеним случајевима је нужно смештање малолетних преступника у одговарајуће установе, како би се заштитила општа безбедност, али и да би се у контролисаној средини на трајнији начин васпитно утицало на њих.

Историјски посматрано концепт институционализације малолетних делинквената почивао је на две основне идеје:

- 1) идеја заштите друштва путем **елиминације** малолетних делинквената из друштва,
- 2) идеја заштите друштва путем **инклузије у друштво**, то јест институционализације малолетних делинквената ради примене мера у циљу њихове ресоцијализације, те стварања услова за њихов одговоран и користан живот у друштву.

Иако су у европским државама крајем 18. и почетком 19. века посебне установе за малолетнике почивале превасходно на идеји елиминације, од 20. века наступа битно модернизовање и специјализовање таквих установа, те окретање идеји инклузије, која је данас несумњиво неприкосновена.³⁷³

Но, протекло је поприлично времена до формирања првих правих малолетничких пеналних установа, премда су установе за смештај малолетника који су се затицали у разним *неповољним животним околностима* настале

³⁷³ Вид. Љ. Радуловић (1999), 199, 200.

знатно раније.³⁷⁴ Ово не би требало да нас зачуђује, с обзиром да су и казнене установе за одрасла лица прошле кроз дуготрајан и сложен развојни пут.³⁷⁵

У литератури проналазимо податке о установи *Parkhurst Prison* - затвору за дечаке, отвореном још 1838. године у Енглеској, а који се по некима заправо може сматрати првим пеналним заводом за малолетнике.³⁷⁶ И пре тога су у појединим европским земљама, још у 16. и 17. веку постојали дечији домови и поправни заводи, с тим што у њима нису боравили само делинквенти, већ и деца без родитељског старања, а међу таквим установама се истичу *Bridwell* (основан у Лондону 1553. године) и *Rasphus* (1603. година, Амстердам).³⁷⁷

Као што се и данас казна малолетничког затвора издржава у веома различитим формама и у различито устројеним институцијама, тако је и прошлост ове казне познавале бројне и различите облике затварања, од којих су неки подразумевали и сурове методе. Веома значајна личност за унапређење система малолетничких санкција била је Енглескиња *Mary Carpenter* (1807-1877) која је иницирала отварање *реформаторских школа* за малолетне преступнике. Иако су ове установе интернатског типа у основи служиле санкционисању, оне су се заснивале на хуманом приступу и образовању, услед чега су остваривале одличне резултате.³⁷⁸ Иначе, у **Великој Британији** су све до пре пар деценија постојали и *борстали* као посебна врста малолетничких затвора у којима су се преваспитавали озбиљно васпитно запуштени малолетници, односно млади до 23 године старости. Касније је термин борстал коришћен и за друге облике институционалних санкција попут центара за

³⁷⁴ Првом установом за смештај малолетника сматра се дом отворен у Риму 1703. године, а који је био под патронатом папе Климента IX. Према: Д. Јовашевић (2010б), 24.

³⁷⁵ Тако су затвори првобитно служили за привремено задржавање дужника који су запали у доцњу (дужничко ропство), односно за задржавање скитница, просјака и других лица која представљају социјални проблем, да би се тек вековима касније некадашње тамнице коначно трансформисале у институције са васпитним и ресоцијализаторским функцијама. Детаљније о историјату казне лишавања слободе: Р. Купчевић Млађеновић, 111-119.

³⁷⁶ I. Jewkes, J. Bennett, 41. И *Elmira* је једна од најстаријих пеналних установа за малолетнике. Она је формирана у Њу Јорку 1876. године. О овој установи вид. Љ. Радуловић, *Криминална политика*, 216. Отварање Елмире је било весник једне сасвим другачије казнене политике у САД, а уследило је пошто је *Zebulon Brockway*, њен први управник, на састанку Америчке затворске асоцијације представио своју теорију рехабилитације. Са оснивањем *Elmire* образовни садржаји постају незаобилазни део пеналног режима у свим америчким казним институцијама. Идеја се заснивала на томе да се малолетницима обезбеди здрава средина за живот и рад, те за стицање стручних квалификација. Према: D. L. MacKenzie, 69. Но, установа је после око две деценије рада затворена, пре свега због престрогих метода дисциплиновања штићеника. S. T. Reid, *Crime and criminology*, New York 2006, 522-524.

³⁷⁷ Љ. Радуловић (1999), 172.

³⁷⁸ *Ibid.*, 175, 176.

дневни боравак и образовања у посебним школама. Идеја за отварање првих борстала потекла је из потребе да се одвоје малолетни од пунолетних преступника.³⁷⁹ Режим у борсталима је требало да буде прилагођен потребама деце и младих, али је ипак постојала је могућност телесног кажњавања у случају непоштовања правила, иако се овоме ретко приступало.³⁸⁰

Но, и поред тога што су у прошлости малолетнички затвори углавном подразумевали својеврсни искорак у правцу хуманијег третирања малолетника, данас је пре свега широко прихваћено становиште да ову санкцију треба примењивати само у случајевима када то изискује изузетна опасност извршеног кривичног дела и виши степен кривице. Уколико се малолетник ипак упућује у резиденцијалну установу, предност се даје установама васпитног и образовног карактера у којима се пре свега задовољавају развојне потребе деце, док су старање о безбедносним аспектима и ограничавању слободе кретања малолетника у другом плану.

³⁷⁹ Назив потиче од имена села Борстал, у близини Рочестера у Кенту, где је отворен први малолетнички затвор.

³⁸⁰ Према: <http://en.wikipedia.org/wiki/Borstal>, 1. децембар 2011. Временом су методе дисциплиновања постојале све ригидније, што је коначно резултирало укидањем борстала *The Criminal Justice Act*-ом из 1982 . године.

1.1 МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

И поред свих негативних ефеката затварања малолетних лица, неке државе и данас остају чврсто при институционалном деловању, и то управо кроз казну малолетничког затвора, чак пре него кроз васпитне мере заводског типа. Пример овакве казнене политике су **Енглеска и Велс**, где је континуирано од деведесетих година двадесетог века па на овамо присутно повећање броја малолетних преступника лишених слободе, што кроз васпитне мере, што кроз малолетнички затвор.³⁸¹ Занимљиво је да се у литератури истиче да интензивно примењивање затворске казне у овој земљи није рефлексија степена малолетничког криминалитета, нити је у директној корелацији са већом заступљеношћу тежих кривичних дела, што указује на политичке калкулације при форсирању оваквих мера, особито уколико се зна да оне не дају позитивне превентивне ефекте.³⁸²

У Енглеској и Велсу тело под називом *Youth justice board* (YJB) дефинише услове боравка у установама затвореног типа за малолетнике и истовремено даје упутства запосленом особљу. Постоје три врсте установа: *Secure children homes*-сигурне дечије куће које су намењене деци до 16 година и под контролом су министарстава здравља и образовања, *Secure training centres* - затворени центри за обучавање као установе које су посебно грађене за ове намене, те их има само четири и имају већи број запослених (3 : 8 је однос запослених и штићеника) и *Young offender institutions* - у којима борави највећи број малолетних преступника, које немају услова за старање о малолетницима са израженим потребама за индивидуализованим поступањем и које координира државна затворска служба (*Prison service*), с тим што их могу отворати и приватни субјекти који потписују уговоре са државом.³⁸³

Друге европске државе ипак настоје да се окрену алтернативним видовима санкционисања малолетничког криминалитета, док затвор примењују само онолико колико је то неизбежно.

Тако у **Немачкој** *Закон о судском поступку према малолетницима* (*Jugendgerichtsgesetz*) предвиђа да се казна малолетничког затвора може изрећи тек као последње средство и у случају најтежих кривичних дела. Казна може

³⁸¹ Према: Љ. Радуловић (2010б), 196, 197.

³⁸² *Ibid.*

³⁸³ *Youth justice board, Custody publication*, доступно на www.yjb.gov.uk, 1. децембар 2011.

трајати од шест месеци до пет година, а у изузетним случајевима до десет година. Краће казне малолетничког затвора се могу имплементирати у више облика: затвор у слободне дане или викедом, затвор у кратком трајању и затвор у дугом трајању од једне до четири недеље.³⁸⁴ Такође, постоји могућност одлагања извршења казне малолетничког затвора за период пробације који може трајати једну ли две године, чиме се практично уводи институт условне осуде на терен малолетничких кривичних санкција.³⁸⁵

У нашем суседству, у Републици **Црној Гори** казна малолетничког затвора је уређена на готово истоветан начин као и у нашој земљи. Закон о поступању према малолетницима у кривичном поступку (*Службени лист Црне Горе*, број 64/11) предвиђа да се ова казна може изрећи старијем малолетнику (више од 16 мање од 18 година) који је учинио кривично дело за које је прописана казна затвора преко пет година, када због високог степена кривице, васпитне запуштености, околности под којима је кривично дело учињено, као и природе и тежине кривичног дела, очигледно не би било оправдано изрицање васпитне мере (чл. 32). Исто као и код нас, казна малолетничког затвора не може трајати краће од шест месеци, нити дуже од пет година, осим уколико није реч о кривичном делу за које је прописана казна преко десет година, у ком случају и казна може трајати до максималних десет година (чл. 33. ст. 1). Извесне разлике у односу на наша решења постоје утолико што је условни отпуст у Црној Гори могућ након две трећине издржане казне, при чему се уз условни отпуст одређује обавезно јављање посебној организационој јединици при министарству надлежном за послове правосуђа која врши надзор над спровођењем условног отпуста код малолетничког затвора, а евентуално се одређују и друге посебне обавезе (чл. 36. ст. 1, 2)

У **Хрватској** Закон о судовима за младеж (*Народне новине*, бр. 84/11) не садржи битно другачија решења у односу на она која су карактеристична за црногорско и наше право. У овој земљи се условни отпуст малолетнику може дати након што је издржао најмање једну трећину казне, а уз условни отпуст суд може изрећи мере појачаног надзора и посебне обавезе (чл. 27). Но, занимљиво

³⁸⁴ Д. Јовашевић, "Примена казне малолетничког затвора-стање и могућности", *Теме*, 2/2011, 429.

³⁸⁵ Наведено према: С. Кнежевић, И. Илић, "Кривичноправни статус малолетника у немачком праву" *Увод у право Немачке*, (ур. М. Васиљевић, В. Чоловић), Институт за упоредно право и Правни факултет, Београд 2011, 301.

је да у Хрватској и за малолетнике долази у обзир условна осуда, односно да суд може "придржати" изрицање казне малолетничког затвора и поред тога што је утврдио одговорност малолетника за кривично дело, уколико сматра да ће и сама претња казном довољно утицати на малолетника. Суд може малолетнику, уз придржај, изрећи одгојне мере појачаног надзора, упућивање у дисциплински центар и једну или више посебних обавеза које не могу трајати дуже од времена проверавања (од једне до три године), сходно чл. 28. Закона о судовима о младежи.

У **Србији** казна малолетничког затвора долази у обзир само за старије малолетнике који су извршили кривична дела за која је прописана казна затвора преко пет година, и то уколико због високог степена кривице, природе и тежине кривичног дела не би било оправдано изрећи васпитну меру (чл. 28 ЗОМУКД).

1.2 МАЛОЛЕТНИЧКИ ЗАТВОР И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

У савремено доба, међународни акти се без сваке сумње слажу у једном - институционализацији малолетних учинилаца кривичних дела сме се приступити тек *као последњем расположивом средству*. Даље, приоритет при институционализацији имају васпитне мере заводског карактера. Такође, боравак у малолетничком затвору, никако *не искључује примену одговарајућих васпитних садржаја*. Тако се заправо васпитне мере и казна малолетничког затвора међусобно приближавају утолико што малолетнички затвор такође служи васпитној сврси,³⁸⁶ па се готово и губи оштра граница између васпитних мера и ове казне.³⁸⁷

Пекиншка правила (правило број 19.1) предвиђају да ће смештање малолетника у институцију увек бити мера која се последња примењује, те да ће боравак у установи трајати најкраће могуће време. *Хаванска правила* такође наводе да затварању треба прибегавати као последњем расположивом средству и само у изузетним случајевима, те да суд треба да одлучује о трајању боравка у затвору, имајући увек на уму могућност условног отпуштања малолетника (правило број 2).

Разуме се да и документи *Савета Европе* потврђују становиште о нужности избегавања затворске казне када су у питању малолетници. Тако *Европска правила за малолетнике према којима се примењују санкције и мере* предвиђају да је затварање малолетника могућно само онда када то служи легитимним сврхама и када се оно спроводи на начин којим се не проузрокује патња, мимо оне патње коју затварање нужно имплицира (правило број 49.1). Током боравка у установи малолетнику ће бити пружена могућност да се бави разноврсним смисленим активностима, како би се што боље припремио за отпуст и реинтеграцију у друштво...(правило број 50.1).

³⁸⁶ О. Перић, *Малолетнички затвор*, Београд 1979.

³⁸⁷ Љ. Радуловић (1999), 190.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ

Инсистирање на примени што неинвазивнијих санкција не односи се само на избегавање казне малолетничког затвора. Напротив, интернационални стандарди говоре о примени било ког облика институционалног третирања малолетника као о средству које се примењује тек када се исцрпе све друге алтернативе. Дакле, не само да је непожељно смештање малолетника у пеналне институције, већ исто тако треба избегавати и разне образовне, васпитне и здравствене институције које су у начелу затвореног карактера и које малолетник не може напуштати по свом нахођењу.³⁸⁸ Малолетник треба да стасава у нормалном, *отвореном друштвеном окружењу*, а његове потребе у погледу образовања, саветовања и сличног треба задовољавати у заједници.

Но, и поред тога што се непрестано наглашава значај избегавања затварања малолетника, треба имати у виду да и даље постоје различити и бројни модалитети у којима се малолетници **фактички лишавају слободе** или им се слобода ограничава, и онда када се, формалноправно говорећи, не изриче казна затвора, или се чак криминалитет малолетника ни се санкционише. Тако се, на пример, примењује боравак у образовним установама затвореног типа, третманским установама и прихватилиштима, а овакве мере се потом статистички не узимају у обзир када је реч о казни лишења слободе и институционалним мерама,³⁸⁹ већ се третирају као различити облици социјалне и здравствене заштите, што даје донекле искривљену слику о тенденцијама у реаговању на малолетнички криминалитет.

Институционалне васпитне мере би стога подразумевале све облике санкција и мера који се не могу поистоветити са (малолетничким) затвором, иако такође подразумевају лишавање или значајно ограничавање слободе кретања малолетника. Разлика између институционалних васпитних мера и казне малолетничког затвора огледа се пре свега у томе што су у имплементацију васпитних мера превасходно укључене социјалне, здравствене и установе за старање о деци, а не установе правосудног система схваћеног у

³⁸⁸ Тако УНИЦЕФ у својим извештајима уочава да државе које обилато прибегавају смештању деце у разне домове и резиденцијалне установе социјалног и васпитног карактера такође поступају супротно међународним стандардима, без обзира на евентуалну добру опремљеност тих установа и високе стандарде услуга и заштите које се у њима пружају. Тако: UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008, 32.

³⁸⁹ N. Hazel, 59.

ужем смислу. Затим, при примени васпитних мера институционалног карактера нагласак је на *едукативним и васпитним садржајима*, док су примена безбедносних мера и рестрикција слободе кретања максимално сужени.

Но, са друге стране, како је већ истакнуто, у савремено доба и казна затвора за малолетнике пре свега подразумева задовољавање развојних потреба малолетника и образовање. То имплицира да при посматрању националних система малолетничких кривичних санкција и вредновању њихове усклађености са међународним стандардима не треба уважавати само важећу националну регулативу и категорије које она поставља, већ да такође треба упознати и реалност у којој се та регулатива одређује. Тако се може испоставити да неке земље које обилато примењују казну малолетничког затвора, заправо чине много више на плану едукације и заштите малолетника, но неке друге државе које, строго формално посматрано, форсирају различите видове институционалне социјалне заштите.³⁹⁰

³⁹⁰ На пример, у Кини и у Демократској Републици Кореји административна тела могу да одлучују о упућивању малолетних преступника и малолетника са поремећајима у понашању у едукативне установе затвореног типа. Тако у Кини постоји преко 80 школа за образовно-корективни рад, а у овим установама бораве деца која нису могла бити осуђена за кривична дела, услед недостатка доказа или других разлога, а за коју власти сматрају да морају бити подвргнута одређеном третману. Режим у школама је врло строг, оне се не могу напуштати по сопственом нахођењу и у њима се борави између две и три године. Према: С. Hamilton *et al.*, *Administrative detention of children: a global report*, Unicef, New York 2011, 101-102.

2.1 ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

Значајна присутност васпитних мера институционалног карактера у савременим законодавствима указује на то да се оне и даље сматрају неопходним криминалнополитичким инструментима реаговања на озбиљније облике васпитне запуштености који су резултирали вршењем тежих кривичних дела, те истрајношћу малолетника у криминалном понашању.³⁹¹

Тако је у САД и даље веома заступљено институционално третирање малолетних учинилаца кривичних дела, што не изненађује уколико се има у виду да ова држава и Велика Британија, односно пре свега Енглеска и Велс, предводе тренд пунитивнијег дејствовања према малолетницима. Тако и даље постоје најчешће негативно окарактерисани *boot camps* (кампови за обуку). Овај облик санкционисања малолетника подразумева упућивање у кампове сличне онима у којима бораве младићи који се први пут придружују војсци, где малолетници пролазе изузетно тешку обуку кроз коју се путем веома ригидних метода испитује њихова физичка издржљивост, али и чврстина карактера. *Boot camps* су као облик санкционисања малолетника уведени 1982. године у Џорџији и Оклахоми, а до средине деведесетих година прошлог века било је већ око 50 оваквих кампова широм САД. Сврха упућивања малолетника у камп у коме владају сурови услови и спартанска дисциплина огледа се у очекивању да ће се малолетник, а евентуално и одрасли преступници који су први пут прекршили закон, краткотрајним затварањем снажно одвратити од будућег криминалног понашања (*short, sharp shock*).³⁹²

Но, и поред сложених и строгих програма које примењују, кампови су дали веома слабе рехабилитативне ефекте. Одликују се високом стопом поновног вршења кривичних дела, скупи су, а методе које се у њима примењују неретко проузрокују трауме, а резултирају и подношењем тужби од стране "штићеника" који тврде да је њихов ментални и физички интегритет био грубо

³⁹¹ Љ. Радуловић (1999), 199.

³⁹² Стога обука у кампу траје од 90 до 180 дана и обухвата обавезно шишање до главе, забрану комуникације између штићеника, буђење у зору, забрану гледања телевизије, строг војнички режим и рад током 16 сати дневно. Поступање подразумева чврсто структурирани распоред активности који не допушта беспосленост и код преступника ствара стање стреса и потребу за променом. Вид. В. Жунић-Павловић, М. Ковачевић-Лепојевић, "Категоризација програма за малолетне преступнике", *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, (ур. Д. Радовановић), Београд, 2007, 224.

нарушен боравком у камповима. Општи закључак на који наилазимо у литератури је да је окретање камповима било мотивисано неутемељеним очекивањима да ће чврста рука и војничка дисциплина отклонити проблеме који захтевају далеко сложеније реаговање. Све ово је условило масовно затварање кампова у САД, чему је особито допринело то што је један четрнаестогодишњи дечак настрадао 2005. године током обуке у *boot camp*-у у држави Флориди.³⁹³

У **Северној Ирској** постоје установе за малолетнике сличне некадашњим **реформаторским школама**. У овим установама (*detention schools*) могу боравити малолетници млађи од 16 година, односно малолетнице које нису навршиле 18 година, а у питању су како малолетници који су притворени, тако и они којима су изречене одређене санкције. Лица старости између 16. и 21. године која би иначе требало да издржавају казну затвора упућују се у установе под називом *Places of detention*, међу којима се пре свега истиче некадашњи борстал *St Patrick's Institution*.³⁹⁴

У **Бразилу** се у духу савремених идеја инсистира на социјално-едукативном приступу, па ће се институционализацији прибегавати под крајње рестриктивним условима. Ипак, постоји могућност да се, сходно *Закону о деци и адолесцентима*, малолетницима изрекне режим "полуслободе" или да се сместе у **установе образовног карактера**.³⁹⁵ Малолетници у установама не могу провести више од три године, с тим што их обавезно напуштају у моменту када напуне 21 годину. Социјални радници су дужни да извештавају суд два пута годишње о прогресу малолетника, како би се на сваких шест месеци вршила реевалуација изречене кривичне санкције.

У **Црној Гори** се примењује неколико врста васпитних мера које су институционалног карактера и које су веома сличне нашим заводским васпитним мерама. Законодавац те мере назива институционалним мјерама, а међу њима су упућивање у васпитну установу заводског типа, упућивање у установу заводског типа и упућивање у специјализовану установу. *Упућивање у*

³⁹³ Поједини кампови ипак и данас раде, штавише постоји могућност да родитељи својом вољом упуте малолетнике који нису испољили криминално понашање у овакве установе приватног карактера, у нади да ће их тако брзо и лако, уз плаћање значајних свота новца, вратити на прави пут. Према: I. Jewkes, J. Bennett, 27, 28.

³⁹⁴ http://www.citizensinformation.ie/en/justice/children_and_young_offenders/detention_of_children_and_young_people.html#11f4da, 27. децембар 2012.

³⁹⁵ C. Leal, "Brasil", *International handbook on juvenile justice*, (ed. D. Shoemaker), Greenwood Press, Westport 1996, 23, 24.

васпитну установу заводског типа може се упоредити са нашом васпитном мером упућивања у васпитну установу, с обзиром да је такође у питању смештање малолетника у установу у којој бораве и други малолетници у стању социјалне потребе, те да су институције у којима се ова мера реализује у систему установа социјалне заштите. Мера може трајати до две године. *Упућивање у установу заводског типа* парира нашем упућивању у васпитно-поправни дом, те у том смислу ова мера подразумева јасно структуриран индивидуални програм рада са малолетником усмерен, између осталог, на рехабилитацију. Ова мера може трајати до три године. На крају, *мјера упућивања у специјализовану установу* спроводи се у посебним установама које припадају систему здравствене заштите и примењује се према малолетницима ометеним у психичком развоју или са психичким поремећајем, а може трајати до три године.

У **Хрватској** институционалне васпитне мере нису издвојене у посебну подкатегорију већ су део система у коме су и остале *одгојне мере*. Малолетник се упућује у посебну установу када су му изречене следеће мере: упућивање у одгојну установу, упућивање у одгојни завод и упућивање у посебну одгојну установу. Занимљиво је да се одгојна мера *упућивање у одгојну установу*, осим у државним установама које су део система социјалне заштите, може извршавати и у удружењима специјализованим за децу са проблемима у понашању.

У нашој земљи институционалне васпитне мере подразумевају упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом и упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање. При примени ових мера малолетник се издваја из своје средине како би се остварио трајнији васпитни утицај, а све мере подразумевају образовне садржаје и (или) стручно оспособљавање.

2.2 ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Поштовање међународних стандарда при извршењу институционалних санкција је од врхунског значаја, стога што управо ове санкције носе највеће ризике по добробит малолетника. Боравак у институцији, нажалост, може да подразумева и: насиље, злостављање, занемаривање психолошких и емотивних потреба, неухрањеност, неадекватно лечење, психолошку трауму, пропусте у образовању, недостатак одмора, игре и доколице, дискриминацију, угрожавање права на приватност и породични живот, немогућност уживања верских права и друге негативне појаве.³⁹⁶ Такође, у установама затворене заштите неретко ће боравити малолетници са специфичним развојним потребама и са трауматичним животним искуствима³⁹⁷ који стога изискују посебну бригу и пажњу.

Како би малолетници смештени у различите установе ради извршења санкција и мера, и мимо затворске казне, уживали адекватну заштиту, *Хаванска правила* прецизирају да се *лишењем слободе* има сматрати свако задржавање или смештање у јавној или приватној установи коју малолетник не може напустити по свом нахођењу, а где је смештен одлуком судске, административне или какве друге јавне власти (правило број 11, тач. б). Самим тим, сваки облик институционалног старања о малолетницима мора бити усклађен са релевантним међународним стандардима. Ово правило искључује примену било каквог произвољног режима над малолетницима.

Даље, малолетници треба да бораве у условима у којима ће се доследно поштовати њихова људска права. Загарантовано им је право на плански осмишљене активности и на програме који ће подстицати њихово самопоштовање, неговати здравље, јачати осећање одговорности, те уопште величати оне вредности и вештине које омогућавају реинтеграцију малолетника као друштвено корисних лица и обезбеђују развој њихових потенцијала (правило број 12).

³⁹⁶ Penal reform international, *Safeguarding children in detention: independent monitoring mechanisms for children in detention*, 2011, 7, доступно на <http://www.penalreform.org/>, 7. мај 2012.

³⁹⁷ Тако је једно опсежно истраживање у Ирској указало на то да многи малолетници који бораве у васпитним установама потичу из дисфункционалних породица, да имају сроднике који су осуђивани, као и да већина ових малолетника има проблеме у савлађивању школског градива. G. O'Reilly, J. Hayes, *Emotional Intelligence, Mental Health and Juvenile Delinquency*, Juvenile Mental Health Matters, Cork 2007, 35.

Европска правила за санкције и мере које се примењују према малолетницима препоручују да систем установа и посебних одељења унутра установа треба да обезбеде услове прилагођене различитим категоријама малолетника, како би се сваки малолетник могао упутити у установу и одељење који највише одговарају његовим потребама. Институције за малолетнике не треба да инсистирају на рестриктивном режиму и безбедносним мерама, изузев у мери која је неопходна да се обезбеди сигурност малолетника, те да се спречи самоповређивање и угрожавање особља, других лица и шире заједнице. Живот у установи треба у што већој мери да подражава позитивне аспекте живота у друштвеној заједници, а малолетнике би требало поделити у што мање групе унутар којих би се одвијале њихове животне активности. Малолетничке установе не треба да буду удаљене од остатка заједнице, нити од породица малолетника, а пожељно је и да буду што боље интегрисане у локалну средину (правило број 53).

Уопште, када је реч о институционалним мерама, веома је позитивно то што савремена пенолошка мисао на ова питања не гледа као на искључиво унутрашња питања појединих држава. Тако се инсистира на имплементацији макар *минимума стандарда из међународних инструмената*, те на прихватању сугестија и отклањању негативних појава које уочавају међународне комисије при периодичном обилажењу установа затвореног типа.

3. ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ

3.1 ОПРАВДАНОСТ ПРИМЕНЕ ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНИХ САНКЦИЈА ПРЕМА МАЛОЛЕТНИЦИМА, ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Пракса је указала да је казна лишења слободе прилично неделотворна када је реч о сузбијању криминалитета одраслих, те да затварање проузрокује депривације и фрустрације. У случају малолетних лица институционализација може бити чак и погубнија, јер губитак слободе и издвајање из нормалног социјалног окружења никако нису пожељни у животном добу када се личност развија.³⁹⁸ Такође, показало се да су у значајном броју случајева малолетници нажалост занемаривани и злостављани у установама, те да су на њих негативно утицали вршњаци са још израженијим поремећајима у понашању, што је утицало на то да млади заиста почну да доживљавају себе као делинквенте.³⁹⁹

Осим тога, када су у питању малолетници, изрицање казне затвора, али и других институционалних санкција, често није у складу ни са *начелом пропорционалности и индивидуалне одговорности*. Наиме, како малолетници превасходно врше кривична дела из области ситног и средњег криминалитета, то изрицање строгих санкција, које обично ипак подразумевају институционализацију, понекад води неоправданом жигосању ових лица,⁴⁰⁰ кидању социјалних веза, дисконтинуитету у образовању и другим лошим ефектима. Уочавање ових правилности доприноси стално присутном тренду умножавања и осавремењивања различитих мера неинституционалног карактера.

Дефинисање ванинституционалних санкција за малолетнике представља нешто сложенији задатак. Истини за вољу и ове санкције су обухваћене добро познатом дефиницијом која гласи: *"Кривичне санкције су законом предвиђене репресивне мере које се с циљем сузбијања криминалитета примењују према учиниоцу противправног дела које је у закону предвиђено као кривично дело на основу одлуке суда донете након спроведеног кривичног поступка"*.⁴⁰¹ Но,

³⁹⁸ United nations office on drugs and crime, Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice, New York, 2006, 68.

³⁹⁹ D. MacKenzie, R. Freeland, "Examining the effectiveness of juvenile residential programs" *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*, (eds. B. Feld, D. Bishop), Oxford University Press, Oxford, 2011 773.

⁴⁰⁰ Тако: И Јоксић, 124.

⁴⁰¹ З. Стојановић (2005а), 255.

разуме се да ова дефиниција ипак не успева да укаже на посебне и битне одлике ванинституционалних санкција за малолетнике. Да ствари буду сложеније, у пракси се неинституционалне малолетничке санкције, као уосталом и друге санкције које не подразумевају лишавање слободе, називају и *алтернативним санкцијама*. Алтернативне санкције, опет, различити аутори опредељују на различите начине, али је оно што се понавља у свим дефиницијама инсистирање на одсуству институционализације при извршавању ове врсте кривичних санкција.⁴⁰²

Имајући све ово у виду, ванинституционалним санкцијама за малолетнике могли бисмо сматрати све оне *санкције које се, не спроводе у установи начелно затвореног карактера, а које се са друге стране не могу поистоветити са диверзионим и сличним мерама*. Овима би требало да је постигнута довољна дистинкција између ванинституционалних санкција и других мера које заиста могу личити на ове санкције, али се при томе истовремено могу изрицати и примењивати од стране различитих инстанци и мимо кривичног поступка, што не би требало да буде својствено ванинституционалним санкцијама.

⁴⁰² "Алтернативне санкције су оне санкције којима се избегава затварање учиниоца кривичног дела, а којима се може остварити иста сврха кажњавања, зстрашивања, рехабилитације, ретрибуције и правде"-Клеин, према: М. Маљковић, "Алтернативе казни затвора", *Социјална мисао*, 2/2011, 11.

3.2 ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

Широм света је последњих година присутан тренд обogaћивања регистра ванинституционалних санкција. Ово је условљено научним истраживањима чије смо резултате већ спомињали, али и тежњом да се олакша реинтеграција малолетних преступника тако што би се избегло њихово удаљавање из средине у којој је иначе средиште њихових животних активности.

Велика Британија, посебно **Енглеска и Велс**, како је напоменуто, предњачи по примени институционалних санкција према малолетницима,⁴⁰³ иако бројне студије указују на неделотворност оваквог приступа у сузбијању рецидивизма. Зато последњих година национално тело које се бави малолетничком делинквенцијом, *Youth justice board*, посебно настоји да интензивира и популарише примену разноврсних ванинституционалних санкција.⁴⁰⁴ Тако се уводе различити *налози*, мање или више *интензивна супервизија*, *обуке за децу и родитеље* и слично.

У **Шкотској**, пак, постоје посебна тела под називом *Children's Hearing* која се састоје од три члана (посебно обучени грађани-волонтери) која углавном изричу различите облике *супервизије* и друге неинституционалне санкције,⁴⁰⁵ чиме се обезбеђујеостанак малолетника у заједници и извршење санкције на локалном нивоу. Иначе је систем у овој земљи врло специфичан са становишта онога на шта смо у Србији традиционално навикнути, јер поменута локална тела имају доминантну улогу у санкционисању криминалитета лица млађих од 16 година,⁴⁰⁶ тако да овде ипак није реч о примени диверзионог модела, то јест о скретању од кривичног поступка, већ о "стандардној" процедури.

У **Пољској** малолетнику могу бити изречене неинституционалне санкције уколико је извршио лакша кривична дела попут крађе ствари у вредности до 60 еура, или оштећења ствари које је проузроковало максималну штету у истом износу и слично. Санкције су у том случају искључиво васпитног

⁴⁰³ Тако је у Енглеској и Велсу на 100.000 деца њих 23 упућено у неку установу, за разлику од шесторо на 100.000 у Француској, или свега 0,2 на 100.000 у Финској. Према: Р. Murphy, А. McGinness, Т. McDermott, *Review of Effective Practice in Juvenile Justice, Report for the Minister for Juvenile Justice*, Manuka, Australia 2010, 4

⁴⁰⁴ *Ibid.*, 5

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ Вид. *Youth justice in Scotland, a baseline report*, Prepared by Audit Scotland, 2001. Доступно на: http://www.audit-scotland.gov.uk/docs/central/2001/nr_010619_youth_justice.pdf, 12. јануар 2013.

и едукативног карактера, као на пример обавезно похађање школе, извињење оштећеном, и изричу се углавном од стране породичног суда и посебних судских одељења.⁴⁰⁷

У **Немачкој** се значајан број малолетничких кривичних случајева окончава применом диверзионог модела, а у оним случајевима у којима то није могуће на располагању су васпитне и дисциплинске мере, а казна малолетничког затвора остаје само за најдрастичније случајеве. Васпитне мере имају за циљ васпитање и правилан развој личности малолетника, а немачки *Закон о судовима за малолетнике* предвиђа две врсте ових мера: давање упутстава и обавезу прихватања помоћи у васпитању. *Упутства* даје суд и она могу бити веома разноврсна, па се, примера ради, односе на редовно похађање школе, укључивање у неке програме, похађање курсева о саобраћају и слично. *Обавеза прихватања помоћи* подразумева одређивање лица које ће надzirати малолетника и давати му смернице. Међу дисциплинским мерама истиче се *укор* који се изриче за лакша кривична дела или за кривична дела извршена под утицајем других, а њиме се малолетнику указује на неприхватљивост његовог понашања и поучава се да то не чини убудуће.⁴⁰⁸

У **Црној Гори**, регулатива у погледу ванинституционалних малолетничких кривичних санкција је готово истоветна као и у нашој земљи. Тако су кривичне санкције које не подразумевају упућивање у установу заправо одређене врсте васпитних мера. Исто као и у Србији, у том смислу *Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку* разликује: мјере упозорења и усмјеравања (судски укор и посебне обавезе) и мјере појачаног надзора (од стране законског заступника; у другој породици; од стране органа старатељства и један од ова три облика појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи и организацији за образовање и васпитање малољетника).

Ни у **Хрватској** нема значајнијих разлика у односу на Србију и Црну Гору у погледу малолетничких кривичних санкција које не подразумевају институционализацију. Тако *Закон о судовима за младеж* предвиђа да су одгојне мере које се спроводе ван установа: судски укор, посебне обавезе,

⁴⁰⁷ У случају када малолетник учини тешко кривично дело, попут силовања или убиства, примењују се стандардне кривичне санкције.

⁴⁰⁸ Представљено према: С. Кнежевић, И. Илић, 297-299.

појачана брига и надзор и појачана брига и надзор уз дневни боравак у одгојној установи.

На крају, када је реч о нашој земљи, међу ванинституционалним санкцијама за малолетне преступнике разликујемо мере упозорења и усмеравања (судски укор и посебне обавезе) и мере појачаног надзора (од стране родитеља или стараоца, у другој породици, од стране органа старатељства, с тим што се сваки од наведених облика надзора може комбиновати са дневним боравком у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника). Такође, и поред начелне забране кумулације санкција које се изричу малолетном лицу, постоји могућност истовременог изрицања мера појачаног надзора и неке од посебних обавеза. Из нашег ЗОМУКД произлази да се ванинституционалне санкције могу сматрати блажом врстом санкција у систему санкција за малолетнике које наше право познаје.⁴⁰⁹ Наиме, законодавац сугерише изрицање ових санкција у свим случајевима који не изискују издвајање малолетника из његове средине ради трајнијег васпитног утицаја.

⁴⁰⁹ У литератури је и иначе присутно мишљење да се васпитне мере ванинституционалног карактера могу сматрати блажом врстом санкција у односу на васпитне мере институционалне природе. Тако: З. Николић, И. Јоксић, 146.

3.3 ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Готово да и нема међународног документа из области сузбијања малолетничке делинквенције који се не залаже за интензивнију примену ванинституционалних санкција.

Ипак, документ који се превасходно бави управо овом проблематиком јесу *Стандардна минимална правила УН за мере алтернативне институционалном третману* (Токијска правила). Овај документ се не односи искључиво на област малолетничког криминалитета, јер се примењује и на одрасла лица, а њиме се снажно пропагира и примена диверзионих мера, о којима ће бити речи у наставку излагања.

Токијска правила налажу, да у циљу обезбеђивања веће флексибилности и прилагођавања околностима сваког конкретног случаја, те ради избегавања непотребног коришћења затворске казне, систем кривичног законодавства треба обогатити широким избором мера алтернативних институционалном третману, и то почев од мера које се примењују пре суђења до оних које се изричу пресудом (правило број 2.3). Потом *Токијска правила* предлажу неке од могућних облика алтернативних санкција (правило број 8.2):

1. **вербалне санкције** (прекор, укор и опомена)
2. **условно пуштање на слободу**
3. **статусне казне**
4. **новчане казне**
5. **накнада штете жртви**
6. **налог за друштвено корисни рад у заједници**
7. **слање у дисциплински центар**

Овиме се никако не исцрпљује листа могућих алтернатива, јер су надлежни позвани да размишљају о сталном обогаћивању регистра алтернативних санкција.

Треба напоменути и да *Токијска правила* посебно инсистирају на учешћу припадника локалне заједнице у извршењу алтернативних санкција, јер се тиме олакшава реинтеграција преступника (правило број 17).

И у *Препоруци Савета Европе о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију* сугерисано је да савремени приступ реаговања на малолетнички

криминалитет треба што више да се ослања на ванинституционалне санкције. Тако је у тач. 14. овог документа препоручено државама да, у циљу постепеног напуштања институционализације као уобичајено коришћеног средства, те у циљу проширења регистра постојећих алтернатива, фаворизују примену оних мера које поспешују социјалну реинтеграцију малолетника путем образовања, стручног оспособљавања, или путем конструктивног коришћења слободног времена и других активности.

4. ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ

4.1 ОПШТА РАЗМАТРАЊА О ДИВЕРЗИОНИМ МЕРАМА

Најзначајнији међународни документи који се баве областима малолетничке делинквенције и малолетничког правосуђа сугеришу неопходност увођења што ширег регистра диверзионих мера и поступака, те се може рећи да је *популаризација диверзионог модела реаговања* на малолетнички криминалитет једна од кључних тенденција у савременом малолетничком кривичном праву. Зато су диверзионим мерама, којима се бави позамашан број међународних докумената, посвећена нешто детаљнија излагања.

Диверзиони модел подразумева примену мера и поступака путем којих се *избегава вођење кривичног поступка, односно обуставља већ иницирани кривични поступак према малолетницима*. Модел се заснива на прихватању могућности да се у различитим фазама поступка поједини малолетнички случајеви скрену са традиционалне судске процедуре тако што ће их разматрати одређени вансудски органи, као и на установљавању могућности да се на малолетника примене мере парапеналног карактера које су садржински осмишљене тако да представљају адекватну алтернативу кривичним санкцијама.⁴¹⁰

Но, диверзиони модел се квалитативно разликује од прости примене начела опортунитета кривичног гођења када су у питању малолетници, стога што осим избегавања кривичног поступка *обухвата и примену јасно опредељених и унапред осмишљених мера путем којих ће се утицати на будуће понашање и правилан развој малолетника*. Међу мерама које се примењују у склопу диверзионог модела широко су заступљене мере које воде реституцији, те мере окренуте ка оштећенима и ужој заједници у којој су кривичним делом нарушени односи, па се често истиче да управо јачање концепта ресторативне правде и њено интензивније преплитање са постулатима "класичне" ретрибутивне правде доприноси већој примени диверзионих мера.⁴¹¹

Здушно залагање за диверзионе мере има и своје друго, једнако чврсто, утемељење. Оно се тиче признавања одговорности коју друштво и држава имају

⁴¹⁰ Љ. Радуловић (1999), 212.

⁴¹¹ Вид. Б. Бановић, И. Јоксић, "Диверзиони концепт реаговања на криминалитет малолетника у Србији: законодавство и пракса", *Теме*, 2/2011, 348.

у погледу проузроковања недозвољеног понашања малолетника. Урушавање система основних вредности на којима би друштвена заједница у целини требало да почива, притисци којима породица као основна ћелија друштва неретко више не може да се одупре, те медији који су се отргли контроли у осликавању искривљене слике света и пласирању површности и насиља, упућују не то да не постоји прихватљиво оправдање да се на криминално понашање малолетника реагује само репресивним мерама. У таквим околностима је бесмислено истицање искључиве одговорности малолетног лица и одговорности родитеља који се "неуспешно" старају о деци.

Диверзиони модел је инспирисан и жељом да се *избегне стигматизација* малолетних лица. Она уобичајено произлази из вођења кривичног поступка и кажњавања, а у великом броју случајева може резултирати потирањем евентуалних повољних ефеката санкционисања.

Но, и поред бројних преимућстава оваквог приступа, треба нагласити да диверзионе мере најчешће нису адекватно средство реаговања у случају извршења тешких кривичних дела, као ни у случају вишеструког повратништва. Наиме, у оваквим ситуацијама кроз диверзионе мере не може да се оствари довољно снажан и трајан васпитни утицај, а и генералнопревентивни разлози, који неспорно имају своју тежину и у малолетничком кривичном праву, тада не би оправдавали скретање од кривичног поступка.

4.2. ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

Током последњих деценија интензивно се обogaђује регистар диверзионих мера и поступака који се примењују у упоредном праву.

Овакви трендови нису заобишли ни **Немачку**, у којој су заступљена четири вида диверзионог реаговања на преступништво малолетника. Први облик реаговања подразумева само *одустанак од кривичног гоњења* без налагања додатних обавеза малолетном преступнику и односи се на лакша кривична дела са незнатним штетним последицама (некажњавање).⁴¹² Други облик диверзије подразумева *примену мера уз садјество породице и школе* (диверзија са едукацијом). Трећи вид обухвата условно *одлагање кривичног гоњења* од стране јавног тужиоца, уз укор, или пак давање одређених упутстава и одређивање својеврсних васпитних мера. Упутствима се дају одређене забране и наредбе, како би се олакшало образовање малолетника, али она не смеју својом природом реметити редовне животне активности малолетника. Упутства се могу односити на рад у јавном интересу (у трајању од 10 до 40 часова), медијацију и похађање обука за учиниоце саобраћајних деликата. Сви модалитети из наведених облика диверзије могу бити примењени и након иницирања кривичног поступка, али са сагласношћу суда. У таквим случајевима је малолетник надокнадио штету или се измирио са оштећенима, тако да даље вођење поступка није сврсисходно. Тада долази до *обуставе кривичног поступка* и то је четврти модалитет диверзионог концепта.⁴¹³

У **Аустрији** диверзиони модел има примат при реаговању на малолетничко преступништво. Штавише, уколико је малолетник извршио кривично дело за које је прописана казна затвора мања од пет година, обично се ни не приступа кривичном гоњењу, већ се случајем баве *породични судови* који пре свега воде рачуна о благостању детета. Ипак, уколико је то заиста неопходно, опет ће судови за породичне спорове одредити одређени неформални облик надзирања малолетника, иако су у Аустрији надлежности породичних судова и судова за малолетнике подвојене. Када је реч о

⁴¹² Поставља се питање да ли у овом случају уопште може бити речи о диверзионом моделу, с обзиром да не долази до примене било каквих мера. У литератури се овакво поступање назива "једноставном диверзијом", на супрот "сложеној диверзији". Вид. И. Стевановић (2006), 62,63. и М. Шкулић (2011), 148.

⁴¹³ Четири облика диверзије представљена су према: С. Кнежевић, И. Илић, 297. За садржајније објашњење вид. М. Шкулић (2011), 146-148.

диверзионом моделу у пуном смислу те речи, дакле у случајевима када одређене радње предузима јавни тужилац, занимљиво је да у Аустрији не постоје ограничења у погледу прописаних санкција за кривична дела на која је применљива диверзија, али под условом да је суд тај који обуставља кривични поступак за кривична дела одређене тежине. Тако ће јавни тужилац одлучити да не гони малолетника и предложити примену диверзионих мера, или ће такве мере одредити суд и обуставити поступак који је већ инициран. Диверзионе мере се свode на надокнаду штете, рад у друштвено-корисне сврхе (не дужи од 120 часова) и слично. О распрострањености диверзионог модела у овој држави сликовито говори то што се 80% случајева процесуираних пред Судом за малолетнике у Бечу завршава применом диверзионих мера.⁴¹⁴

Када је реч о **Холандији**, у овој земљи диверзионе мере могу бити примењене од стране различитих структура које творе систем малолетничког правосуђа и у различитим фазама. Тако малолетник може бити упућен на учествовање у неком диверзионом пројекту већ од стране полиције. Даље, јавни тужилац може условно одложити кривично гоњење уколико се уплате средства у фондове за посебне намене, обави друштвено корисни рад, успостави супервизија од стране социјалног радника и слично. Уколико дође до процесуирања, суду на располагању стоје, осим стандардних санкција, као што су васпитне мере и новчана казна, и неке алтернативне санкције, попут рада у циљу отклањања штетних последица нанетих оштећенима и различитих курсева и обука.⁴¹⁵

У неким државама је могућа тзв. "*полицијска диверзија*", то јест полицији су дата овлашћења да одлучује о томе када се малолетник неће кривично гонити иако су испуњене законске претпоставке за то. Такође, полиција је овлашћена и да самостално имплементира мере реаговања неке облике антисоцијалног понашања. Може се рећи да овакво поступање није у супротности са садржином међународних докумената, те да се на овај начин омогућава правовремено реаговање у веома раном стадијуму, што може имати повољне педагошке

⁴¹⁴ Диверзиони модел у Аустрији приказан је према: M. Edelbacher, C. Fenz, "Juvenile justice system: An Austrian Perspective", *Juvenile justice systems: An International Perspective*, (ed. J. Winterdyk) second edition, Canadian Scholars' Press, Toronto 2002, 20, 21.

⁴¹⁵ Према: H. Ferwerda, "Youth crime and juvenile justice in The Netherlands", *Juvenile justice systems: An International Perspective*, (ed. J. Winterdyk) second edition, Canadian Scholars' Press, Toronto 2002, 401.

ефекте, те искључити стигматизовање малолетника.⁴¹⁶ Ипак, земље које превасходно држе до *принципа законитости* зазиру од давања овако широких овлашћења полицијским органима, па је у **Аустрији, Немачкој, Грчкој, Италији, Португалији**, те углавном у земљама Источне Европе, и другим државама континентално-европског система права, немогућа полицијска диверзија.⁴¹⁷ Но, полиција може одлучивати о томе да ли ће се случај процесуирати на **Кипру, у Енглеској и Велсу, Ирској, Северној Ирској, Холандији и Шкотској**.⁴¹⁸

У САД и Аустралији диверзионе мере се примењују у небројено много варијетета, а није претерано рећи ни да читаво друштво учествује у имплементацији ових мера.⁴¹⁹ У САД постоје велике разлике у изрицању и примени диверзионих мера од државе до државе,⁴²⁰ тако да су у ову област укључени окружни и кантонални судови, невладине организације, полиција, хранитељске породице, органи локалне самоуправе, а мере могу бити сасвим неинвазивне природе, попут учествовања у радионицама и похађања различитих едукативних садржаја, до борављења у установама ради спровођења целодневних третмана.⁴²¹

У нашем суседству у **Црној Гори** закон такође предвиђа могућност диверзије. Тако *Закон о поступању према малолетницима у кривичном поступку* у чл. 9. предвиђа да се малолетном учioniоцу кривичног дела могу изрећи алтернативне мере, чија је сврха да се према њему не покреће поступак или да се поступак обустави, те да се применом тих мера утиче на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела. Алтернативне мере су опомена и васпитни налог. Опомена се може изрећи за кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до три године, а васпитни налози за кривична дела за која је

⁴¹⁶ М. Шкулић (2011), 164.

⁴¹⁷ *Ibid.*

⁴¹⁸ *Ibid.*, 164, 165.

⁴¹⁹ И Јоксић, "Специфичности диверзионих програма у САД", *Страни правни живот*, 1/2010, 170, 171.

⁴²⁰ Уопште, систем кривичног судства у САД је битно другачији у односу на онај који је углавном уобичајен у земљама континентално-европске традиције, што битно отежава било какве компарације. Посебно треба имати у виду да због федералног карактера САД у њима постоје паралелне инстанце на федералном и државном нивоу, са неминовним разликама између појединих држава. Вид. Г. Илић, "Организација кривичног судства у САД", *Увод у право САД*, (ур. Ј. Тирић), Институт за упоредно право, Београд 2008, 89-104.

⁴²¹ И. Јоксић (2010б), 171.

прописана новчана казна или казна затвора до 10 година. Занимљиво је да опомену изриче државни тужилац за малолетнике или је пак одређује овлашћени полицијски службеник са посебним знањима из области заштите права малолетних лица уз одобрење државног тужиоца. Васпитне налоге изриче надлежни државни тужилац за малолетнике.

У нашој земљи су диверзионе мере оличене у васпитним налозима као мерама *sui generis*.⁴²² Тако васпитни налози омогућавају да кривични поступак не буде покренут, односно, у случају када већ јесте покренут, да потом буде и обустављен. С обзиром да васпитни налози подразумевају удаљавање од кривичног поступка, постоји могућност да их изрекне јавни тужилац за малолетнике, или пак судија за малолетнике уколико је кривични поступак већ инициран. Применом налога требало би да се утиче на правилан развој малолетника, те на јачање његове личне одговорности како убудуће не би вршио кривична дела.⁴²³ У том смислу налог може подразумевати поравнање са оштећеним и извињење, редовно похађање школе или одлажење на посао и слично, а његово трајање је ограничено на шест месеци.

Као што је то и раније био случај, ЗОМУКД оставља јавном тужиоцу за малолетнике значајна дискрециона овлашћења при одлучивању да ли ће покренути кривични поступак за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна (чл. 58. ЗОМУКД),⁴²⁴ али је у том случају само реч о примени *начела опортунитета кривичног гоњења* што није пропраћено применом било каквих конструктивних мера. Но, суштинску новину у ЗОМУКД, управо у духу широког популарисања диверзионих мера, представља и могућност, да се кривични поступак не само не покрене, већ и обустави. Тада се, уколико је реч о *условном опортунитету кривичног гоњења*, према малолетнику примењује неки од васпитних налога, а нужно је да малолетник призна кривично дело и да манифестује посебан однос према њему

⁴²² О специфичном карактеру васпитних налога: Љ. Радуловић, "Васпитни налози као посебне мере реаговања према малолетним учиниоцима кривичних дела", *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1/2008, 27, 28.

⁴²³ ЗОМУКД, чл. 6.

⁴²⁴ О модалитетима путем којих се остварује начело дискреционог гоњења малолетника вид. В. Ђурђић, "Дискреционо гоњење малолетних учинилаца кривичних дела", *Теме*, 2/2011, 403-420.

(чл. 5-8. ЗОМУКД). У случају *обустављања већ покренутог поступка* неопходна је и сагласност судије за малолетнике.⁴²⁵

Напоменимо да у **Републици Српској** *Закон о заштити и поступању са дјецом и малолетницима у кривичном поступку* (Службени гласник РС, бр. 13/10) садржи готово истоветне одредбе о скретању и обустави кривичног поступка према малолетницима као и наш ЗОМУКД. Но, у Републици Српској се не користи термин *васпитни налози*, већ се ове специфичне мере називају *васпитним препорукама*.⁴²⁶

⁴²⁵ Овде је реч о "условљеној обустави кривичног поступка" јер малолетник треба да прихвати и испуни одређене обавезе (васпитне налоге), те да тако заслужи опроштај кривичног гоњења, с тим што до овога не долази на самом почетку као код стандардног начела опортунитета кривичног гоњења. Вид. М. Шкулић (2011), 342.

⁴²⁶ Више о томе: Д. Димовски, И. Илић, "Могућности примене инструмената ресторативне правде у кривичном поступку према малолетницима", *Кривичноправни положај и социјална заштита малолетних преступника*, (ур. М. Костић, С. Константиновић-Вилић, М. Бркић), Правни факултет у Нишу и Центар за социјални рад "Свети Сава", Ниш, 2012, 95-98.

4.3 ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Више интернационалних докумената изричито препоручује осмишљавање што већег броја солуција за избегавање или обуставу кривичног поступка. Опште је познато да глобални тренд представља окретање оним видовима реаговања који омогућавају останак преступника у заједници и примену мера које ће омогућити поправљање њихових животних перспектива, те је у том смислу примена диверзионог модела сасвим логичан след догађаја.

Најзначајнији документ у области заштите права детета такође пледира за избегавање кривичног поступка према малолетницима у свим случајевима у којима је то иоле прихватљиво. Зато *Конвенција УН о правима детета* у чл. 40. ст. 3. тач. б предвиђа да ће стране уговорнице посебно подстицати доношење мера путем којих ће се, кад год је то могуће и пожељно, поступати са децом у сукобу са законом мимо судских процедура, с тим да буду у потпуности поштована људска права и обезбеђена заштита у складу са законом.

Такође, *Токијска правила* снажно афирмишу ширу примену диверзионог концепта. Иако се овим документом пре свега препоручују различите алтернативе институционалном третману, он такође сугерише и избегавање формалног процесуирања кад год је то могуће. Стога правило број 5.1 препоручује да се у случајевима, када је то примерено и у складу с правним системом, полицији, тужилаштву или другим службама које се баве кривичним предметима дају овлашћења да ослободе преступнике, уколико сматрају да није потребно даље поступање у сврху заштите друштва, превенције криминалитета или подстицања поштовања закона и права оштећених. Да би се могла донети одлука о прикладности ослобађања или настављања судског поступка, сваки правни систем треба да установи одговарајуће критеријуме. Када се ради о лакшим случајевима, и тужилац може изрећи одговарајућу меру неинституционалног карактера.

И *Савет Европе* стоји на становишту да диверзија треба да буде широко популарисана на старом континенту. Тако се у другом делу *Препоруке о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију* препоручује развијање поступака за диверзију и медијацију на нивоу јавног тужилаштва (како би се спречило процесуирање) или на нивоу полиције, за оне државе где полиција има одређена овлашћења у вези са иницирањем поступка. Овиме се спречава

"улазак" малолетних лица у систем правосуђа и друге последице које би из тога могле да произађу. Потребно је да се предузму мере да се добије пристанак малолетника на примену диверзије, а у случајевима у којима је то потребно и да се обезбеди сарадња његове породице. Одговарајућа пажња треба да буде указана како правима малолетника, тако и правима оштећених. Овом препоруком Савет Европе популарише оне диверзионе мере и поступке који подједнако воде рачуна и о интересу малолетника и о општем интересу, што указује на суштинску испреплетаност диверзионог модела и ресторативног концепта.

5. РЕСТОРАТИВНА ПРАВДА И МЕРЕ КОЈЕ ОНА ПОДРАЗУМЕВА

5.1 ВРСТЕ РЕСТОРАТИВНИХ МЕРА И РЕСТОРАТИВНЕ МЕРЕ У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

У претходним излагањима већ смо говорили о концепту ресторативне правде, као и о вредностима и идејама на којима се он заснива. На овом месту треба сагледати мере које се у склопу ресторативног приступа примењују, односно донекле систематизовати исте.

Подсетимо се да се идеје о ресторацији, у извесном смислу, супротстављају идејама заштитничког модела, утолико што у фокусу више није искључиво малолетник са потребама које се тичу његове васпитне запуштености, неповољних породичних прилика, пропуста у образовању и слично. Та питања су и даље веома релевантна, али се исто тако увиђа да по страни стоји *оштећени*, са сопственим интересима и потребом за сатисфакцијом, као уосталом и заједница против које је у финалу недозвољено понашање посредно уперено. Даље, ресторативни приступ такође инсистира на ресоцијализацији малолетника, али истовремено наглашава како је друштво дужно да потпомогне сам процес реинтеграције, с обзиром да је интерес заједнице да малолетник буде адекватно социјализован и друштвено користан. Из свега овога произлазе и специфичне ресторативне мере: извињење,⁴²⁷ накнада штете, ангажовање у активностима од локалног значаја и друго. Ресторативне мере карактерише *проширени круг учесника у поступку извршења*, јер актери више нису само суд и служба социјалног старања већ и припадници уже или шире заједнице.

Треба нагласити да ресторативна правда своје поље примене не проналази само у склопу мера којима се реагује на извршена кривична дела, већ

⁴²⁷ Иако на први поглед делује да мере попут извињења и тражења опроштаја имају само симболични значај, те да на релативно безболан начин аболирају малолетника од стварне одговорности за кривично дело, у литератури налазимо аргументе за становиште да то баш и ни мора бити тачно. Тако је један малолетни учинилац кривичног дела из САД изјавио да је пожелео да га једноставно пошаљу у затвор у моменту када је на унапред заказаном састанку угледао оштећеног, а потом и свог деду. Међутим, касније је увидео колико је оштећена била повређена и уплашена и био је задовољан што је својим радом успео да јој надокнади штету, према: G. Bazemore, S. E. Day, "Restoring the balance: juvenile and community justice", *Juvenile Justice*, 1/1996, 9.

се ресторативна правда и њене мере могу користити и при реаговању на *антисоцијална понашања, али и у превентивне сврхе.*

У **Енглеској и Велсу је** доста урађено на плану осмишљавања богатог регистра ресторативних мера, па *Youth Justice Board* (YJB) предвиђа следеће облике реаговања:

- 1) посредовање између жртве и оштећеног уз учешће лиценцираног медијатора
- 2) ресторативна конференција - уз малолетника и оштећеног у дискусији учествују и чланови њихових породица
- 3) конференција у оквиру шире породице - укључени су и чланови проширене породице преступника и оштећеног у жељи да предложи своје виђење решења проблема
- 4) панел дискусија са представницима административне власти - малолетник и оштећени, као и волонтери и представници званичних тимова за сузбијање малолетничке делинквенције окупљају се како би одабрали најбољу меру за малолетног преступника⁴²⁸

При набрајању мера које се примењују у Енглеској и Велсу прво што нам привлачи пажњу јесте то да су оне одређене недовољно прецизно. Штавише, при набрајању се и сам *YJB* не ограничава на унапред прописане мере наглашавајући да то могу да буду и многе друге форме које се покажу као примерене. У нашем систему који се ослања у великој мери на немачко кривично право и на стриктно дефинисане кривичне санкције за малолетнике ово може деловати некако превише "разбарушено" и неформално. Наиме, најближе што Србија у овом моменту прилази ресторативној правди јесте путем имплементације васпитних налога. Но, уколико посматрамо препоруке и извештаје *YJB* у више њихових опште доступних публикација, видећемо да и они сами констатују да се у Енглеској и Велсу примењују на десетине ресторативних програма, међу којима су и програми који се међусобно доста разликују. Заправо, ради се о томе да је пре реч о примени *ресторативних техника*, а не о примени ресторативних мера којима се коначно обуставља кривични поступак или којима се кривични поступак дефинитивно скреће на неки други облик реаговања. У том смислу ресторативне технике могу да се

⁴²⁸ Youth Justice Board for England and Wales, *Restorative justice, publication*, 2008, 10.

примењују и као својеврсни додатак уз "класичне" кривичне санкције. Тако малолетник који је упућен у затворену васпитну установу и у њеним оквирима такође може да се, примера ради, сусретне са оштећеним како би му се извинио или како би се договорили о надокнади штете и слично.

Коначно, не треба губити из вида да у Енглеској и Велсу, као и у неким другим државама попут **Бугарске, Пољске, Естоније и Финске**, малолетници могу одговарати и за статусне деликте (попут оштећења ствари мање вредности, писања и цртања графита, блажих облика вандализма), односно за друге деликте који у би се у нашим приликама можда могли сматрати тек облицима антисоцијалног понашања,⁴²⁹ те да се у тим случајевима у великој мери примењују управо мере ресторативне правде.

Тако нас управо ова последња констатација можда најдиректније наводи на откривања разлога за појаву силних недоумица у *погледу разграничења мера ресторативне правде од традиционално познатих малолетничких кривичних санкција*. Наиме, у многим, пре свега западним, државама већ је дошло до преплитања превентивног и, назовимо га тако, репресивног деловања према малолетницима. Зато државе настоје да имају унапред припремљен и расположив читав арсенал мера и за оног малолетника који тек показује извесне знаке склоности ка будућем криминалном понашању (нпр. учествује у неким облицима вандализма), а ресторативна правда са својим непунитивним мерама и добровољним пристанком малолетника да им се подвргне ту може да нађе своје широко поље примене.

У нашем окружењу, у **Црној Гори** се елементи ресторативне правде у малолетничком кривичном праву могу разазнати кроз примену одређених васпитних налога у складу са позитивном регулативом ове државе. Ту пре свега мислимо на васпитни налог поравнање са оштећеним, али и на обављање друштвено корисног или хуманитарног рада, с обзиром да је овај други налог у суштини усмерен ка заједници и својеврсној репарацији учињене штете. Ови васпитни налози могу трајати до шест месеци, а не разликују се битно од васпитних налога у Србији.

⁴²⁹ Ресторативна правда врло често чак ни нема никакве везе са деликтима, ни са кривичним поступком, већ се она примењује за решавање других патолошких друштвених појава. Тако се ресторативна правда примењује у школама ради сузбијања агресивног понашања међу ђацима, односно против одувек добро познатог силецијства поједине деце спрам повученијих и рањивијих ученика (*bullying*). Вид. *National Evaluation of the Restorative Justice in Schools Programme*, Youth Justice Board for England and Wales, 2004, 9.

У Хрватској, сходно Закону о судовима за младеж, такође постоји могућност примене одређених мера које су по својој природи ресторативног карактера. Тако је у чл. 72. предвиђено да јавни тужилац (државни одвјетник) може условити одлуку о непокретању кривичног поступка (за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна) пристанком малолетника да се извини оштећеном, или да у складу са својим могућностима надокнади проузроковану штету, односно да се укључи у поступак посредовања изван суда или пак да се укључи у друштвено-корисни или хуманитарни рад. Ове се мере извршавају уз надзор и сарадњу центара за социјални рад (завод за социјалну скрб), а пошто оне буду спроведене у живот јавни тужилац ће донети коначну одлуку о непокретању поступка према малолетнику.

У Словенији постоји могућност да јавни тужилац упути малолетника и оштећеног на поступак *вансудске медијације* у трајању до три месеца, чиме би се истовремено избегло вођење кривичног поступка према малолетнику. Поступак медијације води независни равнатељ који се стара о томе да оштећени и малолетник постигну споразум којим ће се отклонити последице кривичног дела. Малолетник ће често бити обавезан на одређени друштвено користан рад, а уколико испуни све обавезе у складу са споразумом, то ће резултирати одбацивањем кривичне пријаве.⁴³⁰

Евидентно је да се разне ресторативне мере из упоредног права у великој мери подударају са васпитним налозима у Србији и Црној Гори, што значи да се мере ресторативне правде у нашем региону такође поклапају са мерама диверзионог модела реаговања. Међу нашим васпитним налозима ресторативне елементе посебно садржи налог **поравнање са оштећеним**, које је и иначе најчешће примењивани васпитни налог у нашим условима.⁴³¹

⁴³⁰ Д. Димовски, И. Илић, 102

⁴³¹ Но, не треба губити из вида да ресторативна правда заправо не представља неко револуционарно откриће за наш правни систем, с обзиром да он традиционално познаје бројне механизме за укључивање оштећених у кривичне поступке и за задовољавање њихових интереса. Ресторативна правда зато доноси преокрет у неке друге правне системе, посебно у кривичне поступке у англосаксонском праву, с обзиром да су у овим системима оштећени дуго времена имали крајње маргинализовану улогу, те да су своја права превасходно остваривали у грађанском поступку. Вид. М. Шкулић (2011), 168.

5.2 РЕСТОРАТИВНЕ МЕРЕ И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Неколико битних међународних докумената односи се на материју ресторативне правде, а најзначајнији међу њима су: Резолуција Економско-социјалног савета УН о основним начелима у вези са применом ресторативне правде у кривичним стварима,⁴³² Препорука Савета Европе у вези са поступком медијације у кривичним стварима⁴³³, и Оквирна одлука Европског савета о учешћу оштећених у кривичном поступку.⁴³⁴ Ограничићемо се само на сумарно излагање одредаба наведених аката, имајући у виду да је ресторативна правда изузетно динамична област са којом се не само шира, већ и стручна и научна јавност и даље упознаје. Сваке године се доносе нови документи као продукт заседања различитих тела и саветовања од стране стручњака врло разноврсних профила, попут социолога, психолога, педагога, социјалних радника, па и правника.

⁴³² ECOSOC Resolution 2002/12-Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, усвојена у 37. пленарном заседању 24. јула 2002. године

⁴³³ Recommendation No. R (99) 19 of the Council of Europe Concerning Mediation in Penal Matters, усвојена у септембру 1999. године.

⁴³⁴ Council of the European Union Framework Decision 2001/220 on the standing of victims in criminal proceedings, 2001/220/JHA, од 15. марта 2001. године

5.2.1 РЕЗОЛУЦИЈА ЕКОНОМСКО-СОЦИЈАЛНОГ САВЕТА УН О ОСНОВНИМ НАЧЕЛИМА У ВЕЗИ СА ПРИМЕНОМ РЕСТОРАТИВНЕ ПРАВДЕ У КРИВИЧНИМ СТВАРИМА

Као што из самог назив овог документа и произлази, у њему нећемо наћи одговор на питање у којој форми и на који начин се спроводе конкретни ресторативни програми, али документ веома јасно осликава где су границе између кривичног поступка и ресторативне правде, односно тачке на којима се ова два система додирују.

У делу под насловом "*use of terms*" (употреба/значење израза) наводи се да се термином "ресторативни процес" означава сваки процес у коме се омогућава преступнику и оштећеном (у тексту се користи израз *victim*/жртва), као и другим члановима заједнице који су погођени кривичним делом да активно учествују у проналажењу решења за ситуацију која је произашла из кривичне ствари. Овај процес обично подразумева учешће посредника, а одвија се у форми медијације, помирења, конференције и кругова за кажњавање (*sentencing circles*). Даље, ресторативни исход подразумева: репарацију, реституцију и друштвено корисни рад, који су усмерени ка задовољавању индивидуалних и колективних потреба и ка реинтеграцији преступника.

Веома су значајне одредбе које се тичу односа и редоследа кривичног поступка и ресторативних програма. Тако је констатовано да ресторативни програм може да се примени у било којој фази кривичног поступка. Међутим, отпочињање ресторативног процеса је условљено сагласношћу оштећеног и преступника о основним чињеницама у вези са датом кривичном ствари, а подразумева учешће искључиво на бази добровољног опредељења. Ипак, то што се преступник (можда је боље рећи окривљени уколико се водимо логиком нашег кривичног поступка) изјаснио за учешће у ресторативном процесу не треба схватити као било какво признавање кривице у смислу каснијег евентуалног вођења кривичног поступка. У случајевима када се закључи да ресторативни процес не би био примерен, мора се приступити кривичном гоњењу без даљег одлагања.

Изузетно је значајно и то што ова начела сугеришу да свако ко је укључен у ресторативни процес, било као оштећени, било као преступник, има право да буде поучен о свим његовим импликацијама, при чему малолетник као

оштећени или као окривљени треба да се ослања и на подршку родитеља или старалаца. Даље, пожељно је да донете одлуке буду подвргнуте *судској контроли*. Уколико се ресторативни процес успешно оконча његове последице би требало да буду истоветног карактера као и последице извршења санкције по судској пресуди, што би требало да се односи и на немогућност вођења новог кривичног поступка за исту кривичну ствар (примена начела *ne bis in idem*).

У случају да оно што је предвиђено ресторативним програмом не буде спроведено у пракси, таква кривична ствар се враћа у регуларну кривичну процедуру, осим уколико се не одлучи да се ресторативном програму да још једна шанса. Неуспех ресторативног програма није основ за поштравање санкције која ће евентуално бити изречена.

На крају, ова основна начела предвиђају да треба подржати све видове комуникације између представника правосуђа и оних који спроводе ресторативне програме, а како би се продубила и интензивирала примена ресторативне правде и коначно постигло њено пуно инкорпорирање у правосудни систем.

5.2.2 ПРЕПОРУКА САВЕТА ЕВРОПЕ У ВЕЗИ СА ПОСТУПКОМ МЕДИЈАЦИЈЕ У КРИВИЧНИМ СТВАРИМА

Ова препорука (број R (99) 19, усвојена 15. септембра 1999. године) предвиђа правила која се могу примењивати у свим поступцима у којима *оштећени и преступник узимају активну улогу у решавању кривичне ствари*, при чему такви поступци увек подразумевају и учешће треће непристрасне стране у улози медијатора.

Широко се препоручује примена медијације, али на основу јасних смерница датих у правно обавезујућој регулативи. Такође, о преусмеравању кривичних ствари на медијаторски поступак може одлучивати само суд, односно, исправније речено, власти које и иначе решавају кривичне ствари (*criminal justice authorities*). Судска инстанца такође мора бити благовремено обавештавана о току и исходу поступка медијације. У случају неуспеха медијације кривична ствар се неодложно враћа на разматрање судској власти.

5.2.3. ОКВИРНА ОДЛУКА САВЕТА МИНИСТАРА О УЧЕШЋУ ОШТЕЋЕНИХ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Као што знамо *Европска унија* се не бави првенствено проблематиком људских права, па ни правима жртава кривичних дела, тако да и ова оквирна одлука садржи тек одређене *сугестије* у погледу могућности за побољшање положај оштећених.

Међу бројним одредбама ове одлуке из 2001. године нас занимају оне које се односе на медијацију у кривичним стварима. У том смислу одлука подржава све поступке који омогућавају, у било којој фази кривичног поступка, сусрет између оштећеног и преступника у циљу изналажења решења којим ће обе стране бити задовољене. Суд би свакако требало да узме у обзир сваки договор који оштећени и преступник постигну.

6. МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ-ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Циљ који треба постићи применом малолетничких кривичних санкција и мера јесте што потпуније реинтегрисање малолетника у нормалне друштвене токове и у заједницу којој он и иначе припада. Може се рећи да су и сва друга начела (прибегавање институционализацији као последњем средству, минимална интервенција и форсирање диверзионог модела поступања) у суштини усмерена ка остварању ове сврхе.

Зато се логично и намеће идеја да је најцелисходније, па и најекономичније, управо извршавање мера у локалној заједници у којој је средиште животних активности малолетника у сукобу са законом. Осим тога, у литератури се често истиче да је малолетничка делинквенција у значајној мери проузрокована и тиме што на локалном нивоу не постоје одговарајуће друштвене групе које би малолетнику пружиле квалитетне узоре и омогућиле креативно провођење времена.⁴³⁵ То имплицира да је локална заједница у одређеном смислу и дужна да се ангажује у усмеравању малолетника на прави пут, уколико то већ није учињено благовремено, односно пре испољавања недозвољеног понашања.

Но, акценат свакако није на самој локацији на којој се приступа имплементацији, већ пре свега *на учешћу припадника локалне заједнице* у овим процесима. Ту се проблематика и компликује, јер активно и на што широј основи конципирано учешће грађана у конструктивном реаговању на малолетнички криминалитет изискује да се најпре испуне одређени предуслови. **Прво**, грађани треба да буду упућени у проблематику и природу малолетничког криминалитета, свакако у мери у којој се та област може упознати од стране оних који се њоме не баве студиозно и професионално. **Друго**, потребно је информисање о специфичним потребама и одликама малолетника са којима би грађани евентуално ступали у различите облике сарадње. **Треће**, држава треба активно да подржи интересовање грађана за ову проблематику кроз

⁴³⁵ M. Flekkoy, N. Kaufman, *The Rights of the Child: Rights and Responsibilities in Family and Society*, London 1997, 135.

осмишљавање, а потом и јачање, механизма за грађанско ангажовање и иницијативу, и то пре свега на локалном нивоу.

Јасно је да обезбеђивање описаних предуслова зависи од више фактора. Пре свега треба да постоји политичка воља да се питање малолетничке делинквенције адекватно приближи широј јавности. Знамо да се ова проблематика врло често користи, па чак и злоупотребљава, у сврху стицања лаких политичких поена, те да се обећавају будућа поштравања казнене политике према малолетницима у моментима када се то може сматрати популарним. При наведеном се обилато ослања на широко распрострањену заблуду да је строжији приступ увек доступан, јефтин и ефикасан лек за сложени друштвени проблем какав је малолетничка делинквенција.⁴³⁶ Даље, треба побудити интересовање медија за реалније извештавање о малолетничкој делинквенцији, о којој се иначе често пише и говори на сензационалистички и непримерен начин.⁴³⁷ На крају, грађани морају бити мотивисани да се и поред својих личних проблема заинтересују за неку врсту друштвено корисног рада од којег, бар у првом тренутку, не могу да очекују неке материјално опипљиве личне добитке.⁴³⁸

⁴³⁶ Тако је Лабуристичка партија у Енглеској и Велсу током изборне 1997. године свој политички програм, између осталог, базирала и на оштријој казненој политици према малолетницима позивајући се на дотадашњу благу казнену политику која је подразумевала примену мера упозорења и у случајевима вишеструких повратника. Више о лабуристичкој реформи малолетничког правосуђа у: E. Solomon, R. Garside, *Ten years of Laboyr's yoyth jystice reforms: an independent audit*, London 2008.

⁴³⁷ Разумљиво је то што постоји интересовање јавности за недозвољено понашање малолетника, али је логично и то да негативистичко наглашавање ексцесних случајева који обилују насиљем не доприноси конструктивном сагледавању проблема. Љ. Прелић, "Јавни тужилац за малолетнике и правни лекови у поступку према малолетницима", *Улога јавног тужиоца у правном систему са посебним освртом на проблематику ефикасности кривичног поступка и малолетничку делинквенцију*, група аутора, Београд 2010, 154.

⁴³⁸ Овде треба бити свестан да ангажовање грађана не може и не треба да буде истоветно у различитим државама. Тако се, уколико говоримо о нашој земљи, у литератури истиче да у Србији један део стручне јавности о учешћу приватног и невладиног сектора у сфери социјалне заштите говори ослањајући се само на западноевропска и америчка искуства која никако не одговарају нашим историјским, економским, културним и другим околностима. Вид. А. Југовић, В. Жунић Павловић, М. Бркић, "Социјална заштита малолетних делинквената у транзицијском друштву Србије", *Годишњак факултета политичких наука, IV део*, Београд 2009, 651. Но, иако налазимо да је неприхватљиво механичко преношење решења која одговарају једном контексту у неки други, битно другачији оквир, налазимо да не треба тек тако одбацити поједине сегменте праксе других држава који се могу, у ограниченом обиму, имплементирати и у приликама других држава. У нашој земљи, пак, било какво укључивање цивилног сектора у сузбијање и спречавање малолетничког криминалитета јесте условљено претходним бољим радом и чвршћом координацијом постојећих државних структура које имају право и дужност да се баве овом изузетно значајном темом. Нереално је очекивати од грађана да спроводе оне активности у којима се још ни за то плаћени службеници нису честито опробали.

Учешће грађана у реакцији базира се на томе што кривично дело не повређује само права и интересе оштећеног, већ истовремено повређује и колективни интерес заједнице који налаже поштовање одређених вредности на којима дати колектив почива. Зато малолетник условно речено треба да се одужи заједници, али је исто тако и заједница дужна да се заинтересује за начин на који ће он то учинити.⁴³⁹

Но, иако релевантни међународни акти говоре у прилог што интензивнијег укључивања грађана у спровођење мера и санкција за малолетнике, нису малобројни ни поборници мишљења да овде нема места мешању припадника локалне заједнице, те да ова област мора остати резервисана само за формално квалификоване државне службенике. Образложење оваквог становишта не крије се само у тежњи за професионалним, прецизно дефинисаним и ефикасним поступањем према малолетницима, већ и у бојазни да би претерано ангажовање грађана резултирало повлачењем државе из ове области која је од великог општег друштвеног значаја и о којој су државне структуре неспорно обавезне да се старају.

У основи се слажемо са замеркама оних који сматрају да нису грађани ти који су дужни да мисле о малолетничком криминалитету, јер налазимо да ангажовање грађана никако не би требало да резултира слабијим ангажовањем нити растерећењем већ постојећих механизма за спровођење санкција према малолетницима.⁴⁴⁰ Сматрамо и да ангажовање грађана не треба посматрати само као начин да се испомогну државни органи који су иначе дужни да се баве проблематиком малолетничког криминалитета. Суштина је у томе да допринос грађана не треба свести тек на погодност искоришћавања бесплатне радне снаге за "одрађивање" државног посла, већ да у овом ангажману треба видети могућност да се грађани у сваком смислу приближе малолетним учиниоцима кривичних дела. Уосталом, поента одустајања од институционализације у свим случајевима у којима је то иоле изводљиво и јесте у томе да се не продубљује јаз између малолетника и оних са којима они иначе деле своју свакодневицу. Дакле,

⁴³⁹ У литератури се тако све чешће истиче да би волонтерски сектор и волонтери могли имати кључну и веома продуктивну улогу у извршењу кривичних санкција, иако је њихов могући допринос потпуно потцењен у актуелном тренутку. Вид. United nations office on drugs and crime, *Compendium of United Nations standards and norms in crime prevention and criminal justice*, New York, 2006, 72.

⁴⁴⁰ Више о томе: М. Ковачевић, "Волонтеризам у функцији спречавања повратничког криминалитета", *Социјална мисао*, 1/2012, 163-172.

санкције и мере треба да послуже будућем хармоничном суживоту малолетних преступника и припадника њихове заједнице, те би стога заједница морала бити заинтересована за све оно што се догађа са малолетницима.⁴⁴¹

Само по себи се намеће питање зашто у нашој земљи, као и у многим другим земљама, ипак није значајније заступљено учешћа грађана у мерама које се спроводе према малолетним преступницима, уколико се зна да је јавно мњење, макар начелно, заинтересовано за ову област. Један од одговора на које наилазимо у литератури јесте да грађани немају разумевања за заокрет од пунитивне парадигме у реаговању на малолетнички криминалитет ка санкционисању које је пре свега окренуто ка индивидуализованом третирању малолетника које подразумева лечење, саветовање, образовне мере и све друго што доприноси превасходно малолетниковој личној добробити.⁴⁴² Потпуно је разумљиво то што грађани не могу благонаклоно да гледају на ситуацију у којој малолетник за испољено недозвољено понашање заузврат добија само помоћ и подршку, при чему санкције понекад заиста могу да се поистовете са бесплатном рекреацијом (на пример, ако се малолетнику наложи да се у склопу одређеног програма бави спортом).

Међутим, уколико грађани желе да мере реаговања кореспондирају и са колективним интересима онда они морају и да се изјасне о томе како би извесне мере реаговања те интересе могле да задовоље. Преведено на језик

⁴⁴¹ Ипак, не смемо да занемаримо ни лоше стране укључивања грађана у примену санкција. Британске ауторке *A. Hucklesby* и *E. Wincup* објавиле су своје закључке о раду волонтерских удружења Велике Британије, пошто су претходно пратиле њихове активности у периоду од готово четири године. Ауторке потврђују опште прихваћено мишљење да је добровољни рад неопходан, јер без волонтера просто не би било могућности да се поступа онако како то сваки индивидуални случај изискује. Констатују и да волонтери манифестују велику посвећеност раду и ентузијазам. Међутим, иако се добровољци надахњују хуманим и врлим намерама, често се догађа да ни они сами не знају шта се то од њих заправо очекује и шта треба да раде. Ту су и бројне друге препреке које могу да учине добровољни рад неефикасним. Тако волонтери често имају нереална очекивања у погледу ефеката који могу да произађу из њиховог ангажовања, а поједини добровољци се укључују у волонтирање и из погрешних побуда, зато што им рад са преступницима делује забавно и узбудљиво, или зато да би изградили каријеру у правосудју, полицији, социјалној служби, политици и слично. Даље, волонтери тешко усклађују своје приватне обавезе са добротворним радом, а немају ни довољно знања и искуства да се заштите од потенцијално опасних ситуација. Коначно, од волонтера се не може захтевати ни задовољавање одређених професионалних стандарда у пружању услуга, јер они нису у радном односу и не добијају никакву материјалну надокнаду за свој труд. *A. Hucklesby, E. Wincup, "Models of resettlement work with prisoners" Prisoner resettlement, policy and practice*, (eds. *A. Hucklesby, L. Hagley-Dickinson*), Devon 2007, 43-63.

⁴⁴² На овај начин не размишљају само грађани, већ и професионалци. Тако је један амерички судија на веома илустративан начин изнео своја запажања, истакавши да актуелни систем санкционисања судије ставља пред дилему да ли да малолетне преступнике шаљу у затвор или на плажу. Према: *G. Bazemore, S. E. Day*, 3.

свакодневице од грађана се очекује да предложи шта би то малолетници могли да учине да допринесу заједници, било да је то рад на улепшавању зелених површина, скупљање и уклањање смећа, ангажовање у народним кухињама и много других активности. Још значајније од тога, грађани би морали и да уложе одређено време у практичну примену таквих мера на локалном нивоу, јер оне изискују одређено претходно осмишљавање и конкретне организационе напоре.

Осим што се грађани могу ангажовати на сузбијању малолетничког криминалитета на индивидуалном нивоу, такође постоји могућност њиховог удруживања, те формирања различитих организација.⁴⁴³

⁴⁴³ Најпознатија међу великим организацијама које спроводе бројне и координиране активности у циљу превенирања и сузбијања пре свега малолетничког криминалитета јесте *National Association for Care and Resettlement of Offenders (NACRO)*, основана 1966. године у Великој Британији. Ова организација се првобитно бавила обезбеђивањем нужне помоћи за отпуштене затворенике, да би данас њене активности биле пре свега усмерене на превенцију криминалитета у најширем смислу те речи. Тако *NACRO* настоји да помогне преступницима да заврше школу, да успоставе здраве породичне односе, те да нађу смештај и запослење, али исто тако спроводи и бројне пројекте како би се превасходно млади, сиромашни људи одвојили од негативног утицаја улице и доколичарења. *NACRO* покушава да створи основне предуслове за бољу перспективу припадника маргинализованих група, имајући у виду да маргинализованост и непросвећеност неретко воде вршењу кривичних дела. Ова организација координира око 200 пројеката широм Енглеске и Велса, има око 60.000 корисника услуга и више од 800 волонтера. Вид. <http://www.nacro.org.uk/>, 12. децембар 2012.

6.1 МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И УЗ УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА У УПОРЕДНОМ И НАШЕМ ПРАВУ

Bazemore и *Day* наводе начине на које се у појединим државама у САД локална заједница укључује у спровођење санкција и мера за малолетнике. Тако у Питсбургу, у Пенсилванији, малолетни преступници, којима је иначе одређена мера боравка у дневном центру, бивају обавештени од општинских организација како би могли да помогну у разним активностима које се одвијају на подручју града. Они потом, уз координацију од стране локалних волонтера, раде на поправци дотрајалих кућа, сређују баште старијих суграђана, фарбају фасаде јавних зграда и томе слично. На Флориди су малолетници под надзором одраслих волонтера ангажовани у пружању услуга у склоништима за бескућнике, у установама за оболеле од сиде и на другим сличним задацима. У Миннеполису, у држави Минесоти, грађани и власници радњи чији су објекти опљачкани или вандализовани могу да се обрате одговарајућим инстанцама које ће упутити малолетнике да бесплатно раде на уређењу таквих објеката. У држави Орегон малолетни учиниоци кривичних дела секу и доносе дрва за огрев за потребе старијих суграђана. У више градова у Монтани студенти и други грађани надзиру малолетнике који саде шуме, а истовремено су им и ментори.⁴⁴⁴

Добро је познато да су многе иновације у области малолетничког кривичног права потекле управо из САД. Стога не зачуђује то што и ангажовање волонтера у сузбијању малолетничког криминалитета у САД има знатно дужу традицију у односу на Европу. Тако позната волонтерска организација *Big brothers Big sisters*⁴⁴⁵ датира још из 1904. године, када је *Ernest Coulter*, службеник њујоршког суда, упутио позив заинтересованим одраслим грађанима да постану ментори све већем броју малолетних младића који су због криминалног понашања процесуирани пред судом у Њу Јорку. У исто доба су и добротворне женске организације почеле да пружају подршку малолетним преступницама, али је тек 1977. године основана једна јединствена организација за пружање подршке девојчицама и дечацима под називом *Big brothers Big sisters*. Организација пропагира примену санкција које се спроводе у локалној

⁴⁴⁴ Према: G. Bazemore, S. E. Day, 5, 6.

⁴⁴⁵ <http://www.bbbsi.org/>, 12. новембар 2012.

заједници, а њена филозофија почива на идеји да само приступ који је истовремено фокусиран на наставак образовања и успостављање здравих односа са другим члановима заједнице може да буде ефикасан како у погледу превенирања криминалног понашања, тако и у погледу усвајања правих животних вредности и формирања здраве и продуктивне личности. И данас организација почива на менторском раду који је прилагођен потребама индивидуалног штићеника, а ментори су посебно обучени и пажљиво одабрани.⁴⁴⁶ У последње две деценије *Big brothers Big sisters* је прерасла у интернационалну организацију заступљену у **Аустралији, Канади, Немачкој, Ирској, Израелу, Русији** и другим земљама.

У **Енглеској и Велсу**, након усвајања новог прописа током 1999. године (*The Youth Justice and Criminal Evidence Act*, који сада представља део документа под називом *The Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act* из 2000 године) постоји могућност да се малолетници за прво учињено кривично дело, под условом да га признају, упуте пред специјална тела формирана у локалним заједницама (*Youth offender panel*). Суд опредељује у ком периоду (најмање три и највише дванаест месеци) ће малолетник бити у обавези да поступа по одговарајућим упутствима, а та упутства прецизира поменуто тело (панел) које процењује укупне околности које се односе на малолетника, потребе лица које је оштећено кривичним делом и потребе заједнице. Пред панел излази малолетник са члановима своје породице, а и оштећени може присуствовати састанцима, имати представника или пак у другој форми изнети своје ставове. Малолетник потписује својеврсни уговор у коме су прецизиране његове обавезе, а уколико поступи у складу са уговором, има се сматрати да је санкција извршена. У супротном, малолетник се опет враћа пред суд који може одредити додатна упутства и санкције.

Панели се састоје од волонтера (два припадника локалне заједнице) и професионалаца који је запослен у *Youth offending team*-у (један члан). Кључне улоге би требало да имају грађани-волонтери, док је професионалац ту ради презентирања околности случаја и пружања евентуално потребних савета. Идеје ресторативне правде су чврсто имплементирани у методе извршавања упутстава, тако да је надокнада штете од кључног значаја и малолетник

⁴⁴⁶ Мото организације гласи: *“To the world, you may just be somebody. But to somebody, you may just be the world”* (За свет ти можеш бити тек неко, али за некога ти можеш бити читав свет).

убичајено има одређена задужења по том питању. Битно је да се активности које малолетник предузима спроводе на нивоу локалне заједнице, те да су на неки начин од опште користи.⁴⁴⁷ Са друге стране, потребно је да се малолетнику пруже сви видови подршке путем којих ће се анулирати дејство свих оних фактора који подстичу криминално понашање. У том смислу треба обезбедити: породично саветовање, спортске активности или радну терапију, менторство, психијатријску или психолошку процену, терапију за контролисање излива беса, курсеве о противпожарној заштити и безбедности у саобраћају, саветовање у проналажењу посла и друго.⁴⁴⁸

У Енглеској и Велсу постоји могућност да се волонтери укључе и у рад тимова за сузбијање малолетничке делинквенције (*The Youth Offending Team*). Наиме, волонтери учествују у пружању подршке малолетницима у периоду након извршења санкције како би се ови што лакше реинтегрисали, или пак могу бити ментори тако што ће се једном или два пута недељно састајати и неформално разговарати са малолетницима. Добровољци могу да помогну у спровођењу спортских активности и да тренирају малолетнике, односно могу им држати часове читања, писања, математике и слично. Такође, грађани-волонтери заступају интересе малолетника у поступцима који укључују полицију и суд, у ситуацијама када малолетник нема родитеље или не би било примерено да га родитељи заступају.⁴⁴⁹

Када је реч о нашем региону, у **Црној Гори** одређене могућности за укључивање локалне заједнице у имплементацију малолетничких кривичних санкција и мера, свде се једино на могућност учествовања у примени васпитних налога. Наиме, *Закон о поступању према малољетницима у кривичном поступку* предвиђа да су међу васпитни налозима и поравнање са оштећеним и обављање друштвено корисног и хуманитарног рада (чл. 12), па би се грађани могли активирати у примени тих налога, иако до сада нема података

⁴⁴⁷ Тако је младој мајци која је напала медицинску сестру у ургентном одељењу једне здравствене установе наложено да одређено време проводи уз здравствене раднике док обављају своје дневне послове у овој установи, а како би сагледала значај послова које је претходно ометала својим понашањем. Према: Home Office/Lord Chancellor's Department/Youth Justice Board, *Referral Orders and Youth Offender Panels Guidance for Courts, Youth Offending Teams and Youth Offender Panels*, 2002 London, 33.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, 13-38.

⁴⁴⁹ Према: <http://www.voluntaryworker.co.uk/volunteering-with-yoyr-local-yoyng-offenders-team>, 2. јануар 2012.

о њиховом ангажовању у овој области. Потпуно иста ситуација је и у нашој земљи.

У **Хрватској** Закон о извршавању санкција изречених малољетницима за кривична дјела и прекршаје (*Народне новине*, број 133/12) предвиђа да министарство надлежно за социјалну заштиту може извршење васпитних мера поверити удружењима грађана и другим правним лицима оспособљеним за рад са младима (члан 11). Утолико постоје и одређене могућности за будуће активније укључивање грађана у ову област.

6.2 МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ НА НИВОУ ЛОКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ И УЗ УЧЕШЋЕ ГРАЂАНА И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Стручна јавност и међународни документи аргументовано се залажу за интензивније ангажовање цивилног сектора. Са друге стране, у имплементацији одговарајућих међународних стандарда не би требало отићи у другу крајност која би подразумевала стање у коме држава прописује и захтева активан, садржајан и протективан однос према малолетним преступницима, при чему би само грађани били ти који су дужни да се старају о малолетницима и о сузбијању малолетничког криминалитета.⁴⁵⁰

За учешће грађана у извршењу малолетничких кривичних санкција и мера посебно пледирају *Токијска правила*. Она инсистирају на што већем учешћу локалне заједнице у примени кривичног законодавства и у кривичном поступку, те у имплементацији мера којима се негује и подстиче осећање одговорности према заједници међу преступницима (правило број 1.2). Такође, *Токијска правила* наглашавају да локална заједница има посебну улогу у реинтегрисању малолетника, те предвиђају да ће се по потреби преступницима обезбедити социјална, материјална и психолошка помоћ, али и прилике за ојачавање веза са заједницом (правило број 10.4).

О значају укључивања грађана у ову материју сведочи и то што је седми део *Токијских правила* посвећен управо **волонтерима и другим ресурсима који потичу из заједнице**. Правило број 17. тако подвлачи да треба подржати учешће јавности у извршењу алтернативних санкција и мера, јер је то један од најважнијих фактора у побољшању веза између преступника и чланова његове породице и заједнице. Напори кривичноправног система и залагање грађана треба да буду комплементарни, при чему би било пожељно да грађани свој ангажман у овом домену доживљавају као добру прилику да се учини нешто за опште добро и безбедност.

Но, све што је до сада изнето о учешћу локалне заједнице у имплементацији малолетничких кривичних санкција и мера наводи нас на још један веома битан закључак. Наиме, неопходно је *информисање шире јавности* о укупној проблематици малолетничког криминалитета и о најпримеренијим

⁴⁵⁰ Више о томе: J. Muncie, "The globalization of crime control – the case of youth and juvenile justice: Neo-liberalism, policy convergence and international conventions", *Theoretical Criminology*, 9/1, 2005, 35–64.

стратегијама за његово сузбијање. У том смислу пред најмасовнијим медијима данашњице стоји значајан задатак да одговорно, прикладно и аргументовано обавештавају јавност о овој тематици, с тим што и државне институције имају задатак да релевантне податке учине доступним. Стога се у *Европским правилима о кривичним санкцијама и мерама за малолетнике* наглашава да треба предузети кораке да јавно мњење и медији буду информисани о фактичком стању у малолетничким установама, о мерама које се извршавају у заједници и о раду надлежних на овом пољу. Такође јавност треба упутити у циљеве ради којих се ове санкције и мере примењују, а како би се постигло боље разумевање њиховог друштвеног значаја (правила 139 и 140).

Токијска правила такође предвиђају да треба редовно организовати конференције, семинаре, симпозијуме и друге активности како би се јачала свест о потреби учешћа јавности у примени мера алтернативних институционалном третману, те да треба предузети све расположиве мере како би се јавност обавестила о значају сопствене улоге у том смислу (правило број 18).

7. МЕРЕ КОЈЕ СЕ ПРИМЕЊУЈУ У СЛУЧАЈУ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА

Међу државама постоје битне разлике у реаговању на недозвољено понашање малолетника, али и у самом дефинисању понашања која се уопште имају сматрати подложним неком облику формалне реакције.

Тако поједине државе предвиђају могућност примене нешто инвазивнијих мера и на она понашања која би се, уколико посматрамо прилике и регулативу у Србији, могле сматрати само *антисоцијалним*. У Србији се васпитно запуштеном децом, која дане проводе у доколици или у скитњи и крше опште прихваћена правила узорног понашања, бави *служба социјалне заштите* (центри за социјални рад). Но, у неким другим државама не постоје јасне границе између примењивања мера социјалне заштите и малолетничких кривичних санкција, односно сличне мере могу бити примењене и у једном и у другом случају.

Ово је последица тога што се, када су у питању малолетници, у појединим земљама, **не прави јасна дистинкција између вршења кривичних дела и антисоцијалног понашања**. Наиме, у неким правним системима су и једно и друго пре свега симптоми васпитне запуштености и неприлагођености малолетника, што самим тим изискује и сличне облике реаговања.⁴⁵¹

Тако у САД у различитим федералним државама постоји енорман број различитих програма уподобљених проблематичним малолетницима, које је готово немогуће сагледати на систематизован начин. *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention* (OJJDP) препоручује неке од њих као доказано ефикасне у пракси. Тако је у Мичигену примењиван програм у склопу кога студенти раде са децом која су манифестовала предделинквентно понашање, тако што у часовима после школске наставе спрам њих примењују неке бихејвиоралне технике. У више држава активан је и *Juvenile drug court* (малолетнички суд за дроге), који подразумева да судија креира посебан третман за малолетника који иначе злоупотребљава наркотике или врши

⁴⁵¹ Сматрамо да је инвазивно реаговање на антисоцијална понашања малолетника, између осталог, и последица дубоке укоренености идеја *заштитничког приступа*, јер је држава овлашћена да предузме оне мере за које сматра да су у најбољем интересу малолетника (што може довести до примене драстичнијих мера и у случајевима блажег кршења норми), али и поштовања одређених чврсто укоренењених традиционалних вредности које се односе на васпитавање најмлађих.

деликте у вези са дрогом, те да се састаје периодично са малолетником, уколико је потребно и једном недељно, како би се одлучило на који начин треба пружити подршку малолетнику у одржавању стања апстиненције. Судија сарађује са малолетниковим родитељима или стараоцима, послодавцима, представницима социјалне службе и другим битним актерима. Уколико се малолетник савесно придржава онога што му је наложено, то може резултирати обуставом поступка или блажом санкцијом.⁴⁵²

Teen courts (судови сачињени од вршњака-тинејџера) такође бивају све заступљенији у САД, а они подразумевају учешће одраслих и стручних лица у њиховој структури и раду, с тим што саму одлуку о "санкцији" доноси веће сачињено од преступникових вршњака. По логици ствари овакви дечји судови долазе у обзир само у случају појединих деликата, односно примерени су само за млађе малолетнике или децу (од 10 до 15 година), а сматра се да подстичу развој осећања личне одговорности код свих оних којих учествују у оваквом поступању. Примењују се и други програми, на пример увођење тзв. полицијског часа у Колораду, програми за малолетнике склоне конзумирању алкохола и томе слично.⁴⁵³

У **Уједињеном краљевству** (без Северне Ирске) *Crime and Disorder Act* из 1998. године⁴⁵⁴ дефинише антисоцијално понашање као *понашање које је проузроковало или могло да проузрокује узнемиреност, панику и непријатности за једну или више особа изван датог домаћинства*. Ови нежељени облици понашања представљају основ за примену одређених мера пеналног карактера. У литератури се истичу замерке на ову врло непрецизну дефиницију антисоцијалног понашања, као и на чињеницу да је у прве две и по године своје примене поменути закон резултирао пре свега строгошћу према младима, и то углавном онима из сиромашнијих средина,⁴⁵⁵ иако то није била интенција

⁴⁵² D. L. MacKenzie, 221.

⁴⁵³ *Diversion literature review*, prepared for Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, 2009, 1-15.

⁴⁵⁴ Након овог прописа донет је Anti-social behaviour Act из 2003. године који се односи само на Енглеску и Велс, а у литератури се истиче да је управо закон из 1998. године омогућио широко, понекад и неоправдано задирање у различите сфере живота малолетника. Тако: Y. Jates, "Naming and shaming: Anti social behaviour policy in England and Wales", *Истраживања у специјалној педагогији*, (ур. Д. Радовановић), Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2009, 29.

⁴⁵⁵ У 58% случајева *ASB Order* је примењиван према лицима млађеим од 18 година, а у још 16% случајева према лицима старости од 18 до 21 године. Према: G. Hughes, M. Follet, "Community

законодавца. Ни у годинама које су потом уследиле није било битног побољшања. Тако је европски комесар за људска права, говорећи о примени мера против антисоцијалног понашања у Уједињеном краљевству у 2005. години, истакао да се антисоцијално понашање у овој држави процењује по паушално одређеним критеријумима који у великој мери зависе од субјективних ставова припадника различитих локалних заједница.⁴⁵⁶ Стручна јавност је готово једногласна у својим оценама да мере против антисоцијалног понашања служе јачању "културе контроле" и промовисању новог пунитивизма, при чему се заборавља на узорке који леже у бази из које изниче антисоцијално, па потом и криминално понашање.⁴⁵⁷

Crime and Disorder Act предвиђа примену посебних *налога* како за малолетнике, тако и за њихове родитеље. Налози су мере које се не изричу у "стандардном" кривичном поступку, већ су цивилном сектору на локалном нивоу дата значајна овлашћења, али и одговорности при њиховом изрицању. Налози (*Anti-social Behaviour Orders*) подразумевају, на пример: забрану приступа у одређене јавне установе, забрану укључивања у одређене активности, забрану шутирања, пљувања, конзумирања алкохола и слично и забрану напуштања места становања између 20 часова и 7 часова, осим уз пратњу социјалног радника (полицијски час).⁴⁵⁸ Налози за родитеље (*Parenting Orders*) су налози за родитеље чијој су деци изречени налози или пак за оне родитеље који су неадекватно вршили своје родитељске дужности, а састоје се у различитим упутствима које је родитељ дужан да поштује у периоду до 12 месеци. Овакви налози се посебно примењују у случају деце која су склона бежању од куће и скитњи. *Anti-social Behaviour Orders* се могу изрећи деци старијој од десет година за понашања попут: непристојног владања у јавности, дрског обраћања другима, просјачења, уринирања и дефекације на јавном месту, ситних крађа по радњама (*shoplifting*) и вандализма (на пример, писање

safety, youth and the anti-social", *Youth crime and justice, Critical issues*, (eds. B. Goldson, J. Muncie), London, 2006, Sage publications, стр. 163.

⁴⁵⁶ J. Donoghue, *Anti-social Behaviour Orders, A Culture of Control?*, Palgrave Macmillan, London 2010, 22

⁴⁵⁷ *Ibid.*, 2-5. Међутим, Donoghue сматра и да се ASBO понекад неоправдано критикују чиме се онемогућава њихова пунија имплементација која би, уз правилно поступање, могла имати позитивне ефекте. Исти аутор све замерке на примену ових мера групише у три категорије: 1) инвазивни карактер и недоследност у примени мера, 2) занемаривање узрока поремећаја у понашању и 3) непоштовање процедуралних гаранција и таргетирање маргиналних група као што су омладина и лица настањена у социјалним становима у сиромашним квартовима.

⁴⁵⁸ G. Hughes, M. Follet, 164.

графита). Битно је напоменути да, и поред тога што *Anti-social Behaviour Order* по својој природи у основи представља мера грађанскоправног карактера, његово кршење јесте деликт који може резултирати и казном затвора у трајању до две године, када су малолетници у питању.⁴⁵⁹

Anti-social Behaviour Orders нису резултирале посебно повољним ефектима, па се интензивно размишља о реформисању ове материје. Осим тога, овакав облик реаговања доводи до непотребног "криминализовања" одређених понашања малолетника која заиста немају никакве везе са кршењем закона и криминалом, при чему ригидно контролисање малолетника свакако не може бити педагошки добродошло, већ пре свега може изазвати инат и осећај неправде.⁴⁶⁰ Замерке се односе и на то што примена ових мера често није пропраћена примењивањем одговарајућих мера подршке, иако законодавац јесте размишљао о потпори, посебно када су у питању малолетници. Тако је, на пример, забележено да је, између маја и децембра 2004. године, у Енглеској и Велсу малолетницима изречено око 600 ASBO, док је у исто време примењено свега 7 ISO (*Individual Support Orders*, мере индивидуалне подршке).⁴⁶¹

У нашем непосредном окружењу, у **Бугарској** и данас се примењује *Закон о антисоцијалном понашању малолетника* који је усвојен још 1958. године. По овом закону је могуће примењивање мера које суштински превазилазе мере социјалне заштите, и то и према малолетницима млађим од 14 година (деци). Тако је могуће и упућивање деце која су се одала скитњи, беспосличарењу и просјачењу у установе за малолетне преступнике. Закон предвиђа мере реаговања за понашања која се могу сматрати друштвено неприхватљивим и неморалним, па малолетници могу одговорати и за ситно хулиганство које, на пример, обухвата коришћење непристојног речника, непристојно понашање у јавности и слично. Но, малолетницима, од 16 до 18 година старости, се за ова непримерена понашања може изрећи чак и затворска казна, с тим што почев од 2004. године ову најдрастичнију санкцију може изрећи само суд, а не и *Комисија за малолетнике* која је раније имала таква овлашћења.⁴⁶² У једној публикацији УНИЦЕФ-а је истакнуто низ замерки на рад

⁴⁵⁹ *Crime and Disorder Act, Part I, Chapter I*

⁴⁶⁰ Тако је један од готово бесмислених ASBO био одузимање стерео уређаја малолетнику који је непрекидно и прегласно слушао музику извођача *Eminem* и *Dido*. Према: Y. Jates, 33.

⁴⁶¹ J. Donoghue, 121.

⁴⁶² Према: М. Шкулић (2011), 86.

ових комисија.⁴⁶³ Јасно је да је исправност њиховог поступања понекад дискутабилна, посебно уколико не постоји могућност коришћења правних лекова и уколико у локалним телима седе неедуковани појединци.

Када је реч о **Србији**, као што је напоменуто, постоје наизглед јасне дистинкције између антисоцијалног и криминалног понашања. Тако се антисоцијалним понашањем деце и малолетника баве *центри за социјални рад*. Но, када је реч о деци млађој од 14 година, не постоји прецизан регистар мера које се примењују у случају антисоцијалног понашања, што се не може сматрати адекватним решењем. Такође, осим службе социјалне заштите, друге инстанце не пружају мере подршке за децу и младе са поремећајима у понашању.

Ипак, да све не би било тако црно, у Србији је активна невладина организација *Центар за интеграцију младих*, у склопу које је отворено *Свратиште за децу улице*.⁴⁶⁴ Ова организација настоји да пружи подршку малолетницима у неповољним животним приликама, пре свега деци без родитеља и сталне адресе становања. Нажалост, изузетно тешке околности у којима ова деца заправо само преживљавају, уместо да живе и развијају своје потенцијале, понекад могу да доведу и до испољавања антисоцијалног понашања, те тако поменута организација посредно преузима и улоге које се индиректно тичу превенирања оваквих поремећаја. Центар за интеграцију младих је отворен за сарадњу са волонтерима, а до сада је на различитим пројектима ангажовано око 150 добровољаца.⁴⁶⁵

⁴⁶³ UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia* 2008, 25.

⁴⁶⁴ После пресељења из ул. Дринчићеве, Центар за интеграцију младих се сада налази у привременом објекту у ул. Крфској бр. 7а у Београду.

⁴⁶⁵ <http://www.cim.org.rs>, 3. јануар 2012.

7.1 МЕРЕ ПРОТИВ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА И МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Релевантни међународни документи се залажу за непунитивни приступ у реаговању на малолетнички криминалитет, па су утолико такве тенденције још израженије када је у питању реаговање на антисоцијално понашање малолетника. Одрасли су пре свега дужни да обезбеде одговарајуће услове и животни стандард за најмлађе, те стога треба да улажу напоре у примену најшире схваћених превентивних мера којима се најбоље предупређује антисоцијално понашање, па потом и криминалитет. Стога међународни документи пледирају за *избегавање различитих мера путем којих се малолетници кажњавају због антисоцијалног понашања* и сугеришу државама које такве мере познају да их се што пре одрекну.

Ријадске смернице препоручују да, у циљу спречавања даље стигматизације, криминализације и виктимизације малолетника, треба усвојити законе који би обезбедили да се не сматра преступом нити да буде кажњив било који поступак младе особе који не би био сматран преступом, нити би био кажњив, ако га почини одрасла особа (смерница број 56). Треба избећи криминализацију и кажњавање детета због понашања које не изазива озбиљне штете по његов развој, нити негативне последице по друге (смерница број 5).

7.2 МЕРЕ ПРОТИВ АНТИСОЦИЈАЛНОГ ПОНАШАЊА И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

С обзиром на спорну правну природу и делотворност мера против антисоцијалног понашања, и то особито оних мера које подразумевају институционализацију малолетника, *Европски суд за људска права* се, истини за вољу посредно, бавио и овом проблематиком.

Тако је у случају *А. и остали против Бугарске*⁴⁶⁶ постављено питање да ли је прекршена *Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода*, у погледу законитости лишења слободе, када су малолетнице упућене у установу због антисоцијалног понашања. Наиме, пет девојака просечне старости од око 15 година, смештено је у резиденцијалну установу за малолетнике, с обзиром да су манифестовале неприхватљиво понашање у виду скитње, бежања од куће и проституције. Две од ових пет девојчица су пре тога упућиване у установе за привремени смештај деце у кризним ситуацијама на основу одлуке локалног органа (*Комисија за малолетнике*), с тим што је одлуку о трајнијем упућивању у резиденцијалну установу донео суд. Девојчицама је у установи била ограничена слобода кретања, а најкраће је у установи боравила девојчица која је ту провела укупно седам месеци.

Европски суд за људска права је оценио да у овом случају није дошло до кршења одредаба конвенције о законитим основама лишавања слободе, с обзиром да је бугарски суд одлуку донео на основу саслушања малолетница и у складу са законом прописаним процедурама. Осим тога, малолетнице су лишене слободе јер родитељи, како је правилно утврђено, нису били у могућности да се адекватно старају о њима, а лишење слободе је подразумевало и примену едукативних садржаја.⁴⁶⁷

Ипак, *Европски суд за људска права* је утврдио да јесте дошло до повређивања конвенције у погледу претходног смештања две од пет малолетница у установу за привремени смештај деце у кризним ситуацијама, с

⁴⁶⁶ Представка број 51776/08, пресуда од 29. новембра 2011. године. Доступно на <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/2422ec00f1ace923c1256681002b47f1/8c4a91b5d89b7858c125794f00526551?OpenDocument>, 12. јануар 2013.

⁴⁶⁷ Члан 5. ст. 1. тач. д *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода* предвиђа да свако има право на слободу и безбедност личности, те да нико не може бити лишен слободе осим у одређеним случајевима и у складу са законом прописаним поступком, при чему је лишење слободе малолетног лица могуће **на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или ради привођења надлежној власти.**

обзиром да је такву одлуку донело локално административно тело, а не суд у законито спроведеном поступку који лишење слободе нужно изискује.

8. ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ-МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА

Иако су наша излагања пре свега посвећена мерама реаговања на криминално понашање малолетника, ипак не смемо занемарити у потпуности ни значај **превентивних мера**. Посебно зато што се политика сузбијања малолетничке делинквенције од појаве нових кривичноправних школа развија у правцу радикалног сузбијања примене казних мера, тако да се у последње време читав криминалополитички концепт у овој области окреће ка превентивном деловању, са истицањем у први план широког спектра социјалних мера чији је смисао да предупреду криминално понашање малолетника.⁴⁶⁸

Превентивне мере најбоље ефекте дају када се примењују благовремено, те се поље њихове примене стога шири и на децу најмлађих узрастних категорија, то јест децу која још увек нису кривично одговорна.⁴⁶⁹ Наиме, државе углавном теже томе да децу узраста од 7 до 12 година, а све више и до 14 или 15 година, стратешки издвоје од нешто старијих малолетника када је у питању недозвољено понашање, односно да онемогуће кривично процесуирање овако младих лица.⁴⁷⁰ Но, иако се противправно понашање од стране деце углавном не може сматрати кривичним делом, и на њега, као на манифестацију развојних поремећаја, треба некако реаговати, па се примена превентивних мера у заједници истиче као најпримереније решење. Сврха социјално-заштитних мера које се у овим случајевима примењују јесте да се утиче на *санирање стања васпитне запуштености* и то кроз двоструко деловање: кроз мере које се примењују *према детету* и кроз мере које се примењују *спрам других лица* као што су родитељи и старатељи, а како би се отклонили они услови који су погодовали испољавању поремећаја понашања (давање материјалне помоћи, саветовање родитеља и друго).⁴⁷¹

У примени превентивних мера до изражаја управо долазе *потенцијали локалне заједнице*, с обзиром да се ове мере примењују у свакодневном

⁴⁶⁸ Љ. Радуловић (1999), 190.

⁴⁶⁹ Међународни документи све више придају значај противправним и антидруштвеним понашањима најмлађих. Тако се у *Препоруци Савета Европе о улози ране психосоцијалне интервенције на сузбијање криминалитета* наглашава да су они који манифестују поремећаје у понашању у најранијем добу под повећаним ризиком да се касније упусте у опасне облике криминалитета, као и да постоје докази о томе да се млади упуштају у криминално понашање у све млађем узрасту.

⁴⁷⁰ З. Кандић, *Криминалитет деце на ужем подручју Београда*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд 1980, 35.

⁴⁷¹ *Ibid.*, 87.

животном окружењу малолетних лица. Тако *Ријадске смернице* предвиђају да заједница треба да омогући, а тамо где то већ постоји да ојачава, широк дијапазон друштвених мера подршке младима..., те да волонтерске организације које пружају услуге младима треба да добију финансијску и другу подршку од влада и других институција (смернице број 33. и 36).

По различитим програмима који се примењују у заједници посебно је позната **Француска** у којој су још осамдесетих година прошлог века уведени локални савети за спречавање криминалитета.⁴⁷²

Програми превенције малолетничке делинквенције у заједници могу бити конципирани на различите начине: као састанци на месечном нивоу, различити облици саветовања или као интензивна породична терапија која се до сада и показала као најуспешнија. *Интензивна породична терапија* (породична функционална терапија) је краткорочан превентивно/интервентни програм, намењен младима узраста од 11. до 18. година који манифестују проблеме у понашању. Терапија подразумева индивидуални рад у облику од 8 до 15 сесија како би се побољшала породична динамика, емоционални односи и родитељске вештине и коришћење спољних ресурса у решавању породичних питања, а истраживања која су пратила ефекте ових терапија током 25 година дају врло повољне резултате.⁴⁷³

Породична терапија (*Functional Family Therapy*, скраћено: *FFT*) се посебно интензивно примењује у САД. *FFT* би требало да утиче на различите аспекте живота једног адолесцента, а посебно да оснажи и оспособи његове родитеље и породицу да му помогну у превазилажењу развојних проблема. Она се одвија кроз три фазе. Прва је фаза *мотивације* у којој се утиче на породицу да боље спозна своје потенцијале и да се суочи са проблемима. У фази *промене образаца понашања* помаже се породици да измени конкретне обрасце понашања који су детектовани као негативни. У трећој фази (*генерализација*) породица би требало да примени научено на све проблематичне ситуације са којима се малолетник суочава у школи, у заједници, правосудном систему и слично, али и да буде оспособљена да адекватно користи помоћ и ресурсе из

⁴⁷² М. Бркић, Д. Станковић, "Компаративна анализа ефикасности програма превенције малолетничке делинквенције", *Кривичноправни положај и социјална заштита малолетних преступника*, (ур. М. Костић, С. Константиновић-Вилић, М. Бркић), Правни факултет у Нишу и Центар за социјални рад "Свети Сава", Ниш 2012, 142.

⁴⁷³ *Ibid.*, 142, 143.

спољне средине. Уколико се у овој фази појаве проблеми, стручна лица помажу у комуникацији са заједницом. Осим наведеног, циљ FFT је да оспособи што већи број породичних терапеута који ће бити спремни да пружају услуге и даље шире знања, како би FFT био лако доступан у свакој заједници.⁴⁷⁴

У Србији се у *Заводу за васпитање деце и омладине* спроводи *Програм интензивног третмана*. У њему учествују деца са вишеструким сметњама у понашању, те емоционалном и социјалном развоју старости до 14 година, а до сада је програмом било обухваћено 153 деце, од којих је 147 успешно привело програм крају. Са овом децом се током дана спроводи велики број плански осмишљених активности, у нади да ће овакво структурирање времена спречити антисоцијално понашање. Постоји идеја да завод знања за спровођење оваквих програма пренесе и на локалне заједнице, али су до сада у том погледу остварени скромни резултати, иако су деца на овај облик рада реаговала позитивно.⁴⁷⁵

⁴⁷⁴ У Невади је спроведен програм *The Family Project* у трајању од две године који је обухватио 231 породицу и дао одличне резултате, јер је стопа поновног делинквентног и криминалног понашања међу малолетницима била мања од 20%, иако је програм подразумевао само сесије са малолетницима на Универзитету у Лас Вегасу. Трошкови овог програма су били између 700,00 и 1.000,00 долара по малолетнику, на супрот 6.000,00 долара колико би најмање коштао било који облик резиденцијалног старања о малолетницима. О овоме на: https://www.ncjrs.gov/html/ojdp/jbul2000_12_4/page5.html, 23. јануар 2013.

⁴⁷⁵ Више о томе: <http://www.zvdoob.com/projektneaktivnosti.html>

ПЕТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

1. ОПШТА РАЗМАТРАЊА

Познато је да санкције као одговор на криминалитет морају бити прилагођене личним одликама и потребама преступника. Но, криминалитет у једној средини јесте и производ општих прилика које у њој владају, што значи да се мере кривичноправне реакције могу разликовати од државе до државе једнако као што су и економске, културне и општедруштвене прилике различитих земаља битно другачије. Мере криминалне политике се неретко морају прилагођавати и различитим територијалним јединицама унутар исте државе, јер укупне околности могу да буду битно другачије на селу и у граду, односно у напредним и неразвијеним регионима.

Тако у неким државама економска криза и немаштина имају велики утицај на криминалитет, те представљају одговор људи који проналазе алтернативне начине да намире потребе које не могу задовољити друштвено прихватљивим начинима и средствима. У другим државама цвета организовани криминал јер институције нису способне да гарантују и одрже владавину права, или пак једноставно нема политичке воље да се стане на крај уносним криминалним активностима. Са друге стране, ни у економски развијеним земљама стање није сјајно, нити је криминалитет сведен у прихватљиве размере. Тако се многе западне државе поносе својом јаком привредом, технолошким напретком, демократским вредностима и чврсто структурираним институционалним оквиром, али се опет сусрећу са проблемом малолетничког криминалитета, између осталог и услед урушавања традиционалних породичних вредности, јачања осећања отуђености и усамљености међу људима и других негативних чинилаца.

Имајући у виду све наведено, сасвим логично се можемо запитати да ли уопште може бити речи о каквим конкретним, опште прихватљивим и применљивим међународним стандардима у области изрицања и примењивања кривичних санкција и мера. Одговор на ово питање је ипак потврдан. Наиме, и поред небројених разлика неке ствари су међу свим људима света ипак исте.

Сви имамо потребу да будемо поштовани као људска бића, да се осећамо безбедно и заштићено, те да живимо у окружењу у коме можемо да растемо и да се развијамо као индивидуе, али и као припадници ужих и ширих колектива. Ове заједничке одлике људи свих раса и нација управо условљавају доношење међународних аката у којима потом препознајемо најзначајније цивилизацијске тековине, које се потом на нивоу националних држава уграђују у одговарајуће прописе у различитим правним областима, па тако и у национално кривично и малолетничко кривично право.

Без сваке сумње област извршења кривичних санкција, као материја која подразумева лишавање од најзначајнијих права и слобода (па чак и физичку елиминацију у малобројним земљама које још увек дозвољавају примену смртне казне), или ограничавање тих права и слобода, представља област у којој лако може доћи до угрожавања елементарних људских права. Отуда су на интернационалном нивоу у последњих неколико деценија доношени акти чији је циљ да се досегне и загарантује за све обавезујући *минимум правне заштите и хуманости у извршењу пре свега затворске казне*, али и осталих санкција.⁴⁷⁶

Изузетан допринос јачању и поштовању стандарда који се односе на извршење кривичних санкција дају различите *међународне комисије* и слична тела која континуирано и у одређеним временским размацима обилазе пенитенсијарне установе широм света, или пак на други начин доприносе хуманизацији извршења кривичних санкција. Посебан ауторитет ужива Међународни комитет Црвеног крста (*International Committee of the Red Cross*) који је сходно Женевским конвенцијама овлашћен да обилази казнене установе не би ли детектовао евентуалне неправилности у њиховом раду. Овај комитет настоји *да заштити дигнитет затворених лица, да спречи тортуру и понижавајуће поступање*, те да обезбеди физичко и ментално благостање лица лишених слободе.⁴⁷⁷ Комитет обраћа пажњу на укупне услове боравка у

⁴⁷⁶ Минимална правила УН о поступању са затвореницима, потврђена Резолуцијама Економско-социјалног савета бр. 663 С (XXIV) од 31.07.1957 године и бр. 2076 (LXII) од 13.05.1977. године; Европска затворска правила, Препорука бр. R (87) 3 Комитета министара Савета Европе од 12.02.1987. године и други акти.

⁴⁷⁷ Није на одмет напоменути да су се европски и светски ауторитети, а међу њима и *Manuel Lopez-Rey*, похвално изјашњавали о стању у нашим казним заводима што је потврђено и извештајем Комитета Међународног Црвеног крста, према: З. Николић, "Усклађеност Закона о извршењу кривичних санкција са међународним конвенцијама које обавезују Југославију", *Материјали са XV саветовања на тему "Предлог новог закона о извршењу кривичних санкција"*, Копаоник 1991, 10.

установама, а посебно на смештај, храну, хигијену и здравствену заштиту. Ово тело не публикује своје извештаје, већ настоји да, у атмосфери поверења и сарадње, утиче на националне власти да поправе евентуално незадовољавајуће услове.

Треба поменути и *Penal reform international*, као организацију која се залаже за поштовање људских права при извршењу затворске казне, укидање смртне казне широм света, што мању примену институционалних санкција, обогаћивање регистра алтернативних санкција и слично. Како се веома актуелизује проблематика малолетничке делинквенције, то се међународне организације све интензивније баве и питањима у вези са извршењем кривичних санкција према малолетним лицима.

Захваљујући богатој нормативној активности на међународном нивоу која је резултирала усвајањем низа значајних аката, али и раду међународних и невладиних организација које доприносе имплементацији ових докумената свакодневно и свуда у свету, *данас можемо говорити о јасно дефинисаним и добро познатим међународним стандардима у области извршења кривичних санкција и мера за малолетнике*. Стога ће излагања која следе бити посвећена упознавању појединих интернационалних стандарда, при чему ће они бити посматрани издвојено сваки за себе, али и у корелацији са осталим стандардима са којима граде нераскидиву целину.

2. ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА И ПОСЕБАН ПОЛОЖАЈ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА

Од ефикасности средстава и механизма који се примењују током самог поступка извршења кривичних санкција и мера према малолетницима зависи много тога. Моменат у коме се извршава каква санкција или мера је од пресудног значаја, те утиче на то да ли ће се малолетник окренути криминалној каријери, или ће уз мере помоћи и подршке, као и конструктивну критику и указивање на грешке у понашању, кренути путем потпуне интеграције у нормалне животне токове.

Као и у случају пунолетних преступника, и када је реч о малолетним прекршиоцима закона друштво и држава су позвани да креирају и примене методе за успешно одвраћање од криминалитета. Међутим, за разлику од кривичноправне реакције у случају пунолетних лица, која ипак садржи и веома битне пунитивне моменте, у случају малолетника у први план се истиче обавеза друштва и државе да ефикасно уклоне све оно што стоји на путу као препрека између малолетника и његовог будућег испуњеног и просоцијално усмереног живота. Дакле, механизми реаговања на криминалитет одраслих почивају приоритетно на праву државе да санкционише, односно да манифестује монопол над средствима принуде која се стављају у погон када неко прекрши закон, док у случају малолетничке делинквенције ствари стоје битно другачије.

И када санкционише криминалитет малолетника држава је, без сваке сумње, титулар права на располагање силом, али у томе никако није поента. Криминалитет малолетника је, у одређеном смислу, и доказ да систем и институције не функционишу онако како би требало, да не воде довољно рачуна о младим нараштајима, да не проналазе делотворне начине да спрече њихово недозвољено понашање, те да се процеси социјализовања малолетника не одвијају спонтано и не окончавају успешно. Што је вршење кривичних дела од стране малолетника израженије, то је тај неуспех видљивији. Тиме могу бити доведени у питање будућност датог поретка и заједнице, што значи да је држава дужна да предузме далеко комплексније мере од простог прекоревања и кажњавања малолетника. Отуда када је реч о санкционисању малолетника држава има одређена права, али су њене обавезе према младима и веће и теже.

Посебан положај малолетника особито је условљен чињеницом да је у питању *рањиво биће у развоју*, самим тим и недовољно способно не само да се стара о својим правима, већ и да препозна свој најбољи интерес и схвати далекосежни значај догађаја који се одигравају у актуелном тренутку. Но, у настојању да се малолетнику пружи оптимална заштита не треба отићи у другу крајност која води неуважавању његовог мишљења, односно свођењу малолетника на пасивног субјекта према коме се примењује програм на који он нема никаквог утицаја. Такав претерани протекционизам доводи у питање развој осећања личне одговорности и самопоштовања малолетника, што, разуме се, може изазвати друге далекосежне негативне последице. Стога треба пронаћи праву сразмеру између *заштитничког поступања и поступања које уважава малолетника као индивидуу која има сопствено мишљење и став*.

У претходним излагањима смо појаснили да при избору кривичне санкције и мере за малолетнике међународни стандарди сугеришу принцип минималне интервенције, гарантовање најбољег интереса малолетника и друге кључне постулате. Али ту никако није крај, јер *након адекватног одабирања кривичне санкције и мере треба приступити и квалитетној имплементацији у пракси*. Спровођење санкција и мера у живот би требало да се заснива на начелима **гарантовања неповредивости менталног и физичког интегритета, обезбеђивања нужног животног стандарда, образовања и стицања стручних квалификација** и, разуме се, **на начелу реинтеграције у друштво**.

У излагањима која следе биће речи о међународним стандардима у области извршења санкција и мера према малолетницима.

3. ЗАШТИТА МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА

Природно је да при представљању положаја малолетника у систему извршења кривичних санкција и мера почињемо од оних стандарда који гарантују очување психофизичког интегритета.

3.1. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ОЧУВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА

Најзначајнији међународни документи гарантују неповредивост физичког и менталног интегритета малолетног учиниоца кривичног дела. У том смислу *Конвенција УН о правима детета* у чл. 37. прописује да су државе потписнице дужне да обезбеде да ниједно дете не буде подвргнуто мучењу или другом нехуманом, окрутном или понижавајућем поступању, као да ни смртна казна, не долази у обзир као санкција за деликте извршене од стране лица млађих од 18 година. Исти члан ове конвенције гарантује очување менталног интегритета детета, особито оног које је лишено слободе, те прописује да ће се са сваким дететом лишеним слободе поступати *хумано уз поштовање рођењем стеченог достојанства и на начин који уважава потребе особа његовог узраста*.

Хаванска правила прописују да све дисциплинске мере и поступци у институцијама у којима бораве малолетници лишени слободе треба да буду у функцији очувања безбедности, односно уређеног заједничког живота, те да буду усаглашени са очувањем урођеног достојанства малолетника и основним циљем институционалног старања који је оличен у усађивању осећаја праведности, самопоштовања и поштовања основних права свих људи (правило број 66). Даље, све дисциплинске мере које представљају **свирепо, нехумано или понижавајуће поступање треба да буду строго забрањене** (правило број 67), што посебно подразумева:

1. телесно кажњавање
2. затварање у мрачну ћелију, затворени простор или самицу и све друге облике дисциплиновања који могу да угрозе физичко или ментално здравље
3. редуковање исхране
4. ограничавање или забрањивање посета од стране чланова породице

5. рад који се не спроводи у едукативне сврхе и ради подстицања самопоуздања и будуће реинтеграције малолетника
6. колективне казне
7. вишеструко санкционисање за исти дисциплински преступ

Што се тиче **средстава принуде, ношења и употребе оружја од стране особља**, они треба да буду забрањени у свим установама у којима бораве малолетници (*Хаванска правила*, правило број 65). Преостала средства принуде могу бити коришћена само када су све друге могућности исцрпљене, и то у најкраћем могућем периоду, по одобрењу директора управа, те искључиво ради спречавања самоповређивања малолетника, повређивања других или озбиљног уништавања имовине (*Хаванска правила*, правило број 64).

Ради правилног разумевања одредбе о забрани мучења треба се осврнути на одредбе *Конвенције УН против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни и поступака*.⁴⁷⁸ Сходно чл. 1. тач. 1. израз **тортура** (мучење) означава: сваки акт којим се једном лицу *намерно* наносе бол или тешке физичке или менталне патње, а у циљу: добијања од њега или неког трећег лица обавештења или признања; или ради кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило, или за чије извршење је осумњичено; ради застрашивања тог лица или вршења притиска на њега или застрашивања или вршења притиска на неко треће лице, или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације, под условом да бол или патње наноси *службено лице* или друго лице које делује у службеном својству, односно на подстицај или са изричитим или прећутним пристанком службеног лица. Израз "тортура" не односи се на бол или патње које су резултат законитих санкција и који те санкције неминовно изискују.

На основу протокола који је касније додат *Конвенцији УН против тортуре и других сурових, нељудских и понижавајућих казни и поступака* установљен је систем периодичног посећивања казних завода од стране одговарајућих комитета како би се утврдило да ли има недозвољеног поступања и тортуре. Тако је држава дужна да омогући посете комитета сачињеног од

⁴⁷⁸ Овај документ је усвојен 1984. године у Њујорку, а ратификован је Законом о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (*Службени листу СФРЈ - Међународни уговори*, бр. 9/9).

десет независних страних експерата, а треба и на националном нивоу да формира тимове који ће по потреби и чешће посећивати пеналне установе. Са друге стране, у складу са *Европском конвенцијом о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака*,⁴⁷⁹ формиран је *Европски комитет за спречавање мучења* који се састоји од независних чланова и експерата који у периодичним и *ad hoc* организованим посетама утврђује какво је реално стање у европским затворима.⁴⁸⁰ *Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода*, у чл. 3. предвиђа да нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.

Подразумева се да поменуте конвенције Уједињених нација и Савета Европе нису донете у циљу ексклузивне заштите малолетника у сукобу са законом. Њима се штите права и положај свих лица која се у датом моменту налазе под неким контролисаним режимом, те у том смислу и малолетници у сукобу са законом могу спадати у ову врло често недовољно заштићену категорију.

Даље, *Европска правила о кривичним санкцијама и мерама које се примењују према малолетницима* указују да се малолетници лишени слободе сматрају особито рањивим, те да стога власти морају штити њихов физички и ментални интегритет⁴⁸¹ и старати се о њиховом благостању (правило 52.1). Ова

⁴⁷⁹ Потписана 1987. године у Стразбуру, Закон о ратификацији конвенције о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања, измењене и допуњене Протоколом 1 и Протоколом 2 уз Конвенцију, *Службени лист СЦГ-Међународни уговори*, број 9/03

⁴⁸⁰ Више о механизмима за сузбијање тортуре вид. С. Foley, *Борба против мучења, Приручник за судије и тужиоце*, издање на српском језику, издавач ОЕБС, Мисија за Србију и Црну Гору, Нови Сад 2004, 15.

⁴⁸¹ Занемаривање психолошких потреба и психолошких поремећаја малолетних преступника може резултирати изузетно тешким последицама. Тако америчка организација *National Mental Health Association*, на основу сажимања резултата више релевантних научних истраживања, констатује да постоје методе рада које подржавају очување менталног интегритета малолетника и помажу смањење стопе поврата, док исто тако постоје и примењују се и технике које су доказано контрапродуктивне. Стога ова асоцијација препоручује примену мултисистемске терапије (паралелно саветовање са малолетником и његовом породицом уз евентуално лечење болести зависности и слично), функционалне терапије са породицом (примењују се већином у случају млађих преступника када се породица учи вештинама за лакше превазилажење проблема у малолетниковом понашању), когнитивно-бихејвиоралне терапије (малолетник се учи како да боље координира своје мисли, осећања и поступке, те стиче вештине помоћу којих ће боље резонovati и одлучивати у критичним ситуацијама) и тако даље. Са друге стране, асоцијација налази да је смештање малолетника у пеналне установе у којима бораве одрасла лица потпуно непримерено, јер такво поступање резултира већом стопом поврата, те вршењем све тежих деликата од стране овако третираних малолетника. Према: *National Mental Health Association, Mental Health Treatment for Youth in the Juvenile Justice System: A Compendium of Promising Practices*, Alexandria, USA, 2004 доступно на: <http://www.californiateenhealth.org/health->

правила сугеришу да треба детаљно дефинисати процедуре у вези са дисциплиновањем што се посебно односи на: различите облике принуде, околности под којима одређени облик силе може бити примењен, припаднике особља који су овлашћени да примене силу, власт која је овлашћена да одлучује о примени силе, извештавање о примени силе и процедуре за оцењивање таквих извештаја (правило број 90.4). Забрањена је употреба ланаца и букагија, док се изолација у самици може користити само у изузетним случајевима и само током неколико часова, а свакако не дуже од 24 часа укупно, током ког времена здравствени радник мора бити у контакту са малолетником (правила број 91.2, 91.4).

3.2 НАРУШАВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА ДЕТЕТА ПРИ ИЗВРШЕЊУ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА

Иако се забрана телесног кажњавања и дисциплиновања сматра за неприкосновену цивилизацијску тековину, ипак је повређивање телесног интегритета, те самим тим и проузроковање душевне патње, и даље присутно у пракси.

И у новије време у **Великој Британији**, прецизније у Енглеској и Велсу, забележено је нехумано третирање деце којима су изрицане заводске казне и мере. Тако је током 2006. године велика независна истрага под руководством лорда *Carlile*-а указала на примену недозвољених метода као што су коришћење средстава за везивање, упућивање у самицу и претресање до голе коже. Међу малолетницима у установама је забележено и самоповређивање као последица трпљења јаког психолошког притиска, а изузетно је алармантно то што је чак 29 деце умрло у пеналним установама Енглеске и Велса у периоду од 1990. до 2005. године.⁴⁸²

У САД су такође забележени случајеви нарушавања менталног и телесног интегритета малолетних лица. У том смислу је врло позната пенална установа за малолетнике *Tallulah Correctional Center for Youth*, некада лоцирана у држави Луизијани и финансирана приватним капиталом, који је иначе све заступљенији у систему казних установа, посебно у земљама англосаксонског система права. У овој установи су малолетници брутално третирани, па су деца са масницама по лицу и телу, сломљеним носевима и другим повредама била свакодневни приказ. *Tallulah* је запошљавала неедуковане кадрове, те су у особито тешкој позицији били малолетници са менталним тегобама и интелектуалним сметњама који нису били лечени, а неретко су били и злостављани од стране стражара. Све ово је резултирало затварањем установе у јуну 2004. године, мада оваква пракса нажалост не представља реткост у третирању малолетних делинквената широм САД.⁴⁸³

Такође, Уједињене нације у једном од својих извештаја констатују да телесно кажњавање опстаје као средство дисциплиновања у законодавствима незанемарљивог броја земаља, те да су и у многим државама где је нарушавање

⁴⁸² Према: Y. Jewkes, J. Bennet, 42.

⁴⁸³ F. Butterfield, "Hard time: A special report: Profits at a Juvenile Prison Come With a Chilling Cost", *The New York Times*, 15. јул 1998.

физичког интегритета формално забрањено малолетници угрожени услед насилног понашања оних који би требало да се брину о њима у различитим видовима институционалне и неинституционалне заштите.⁴⁸⁴ Тако су изузетно лоши услови у којима бораве малолетници у сукобу са законом у **Индији**, што се особито односи на малолетнике са сметњама у менталном развоју. У овој земљи је забележена и полицијска бруталност при непримереном саслушавању малолетника.⁴⁸⁵ Такође, Комитет УН за права детета је затражио од **Гренаде** да престане са применом шибања у заводима за малолетнике, а сличне замерке су се односиле и на **Јемен** и **Зимбабве**, где се малолетници такође санкционишу и дисциплинују телесним кажњавањем.⁴⁸⁶

Коначно, у **Србији** и **Црној Гори** је једно истраживање спроведено почетком овог века указало на то да су многи малолетни учиниоци кривичних дела телесно кажњавани током боравка у васпитно-поправном дому и у малолетничком затвору, док друго истраживање утврђује да сваки трећи малолетник који је боравио у институцији може сведочити о телесном кажњавању, као и да је сваки четврти био жртва овог недозвољеног облика дисциплиновања.⁴⁸⁷

Све ово указује на огроман значај дисеминације међународних стандарда о очувању менталног и физичког интегритета малолетних лица при извршењу кривичних санкција.

⁴⁸⁴ United Nations, *Report of the independent expert for the United Nations on Violence against Children*, 61st Session, A/61/299, 2006, United Nations, Geneva, стр. 16

⁴⁸⁵ Више о томе у: Asian centre for human rights, *Torture in India*, New Delhi 2010.

⁴⁸⁶ Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association. *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*, Professional Training Series, No. 9. New York, Geneva: OHCHR, 2003, 428.

⁴⁸⁷ Према: Ј. Српа, И. Стевановић, "Проблем телесног кажњавања деце и улога стручњака у његовом решавању", *Темид*, 4/2010, 7.

3.2.1 ОЧУВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ТЕЛЕСНОГ ИНТЕГРИТЕТА И ПРАКСА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

О томе да при извршењу кривичних санкција и мера може бити угрожен ментални и телесни интегритет малолетника сведочи пракса *Европског суда за људска права* који, разуме се, пледира за неприкосновеност највиших могућих стандарда у овој области. Практика ове институције битно утиче на формирање критеријума на основу којих се потом у пракси могу детектовати непримерени облици поступања.

Случај број 1.

У случају *Korneukova против Украјине*⁴⁸⁸ подносилац представке, иначе четрнаестогодишњакиња, истакла је да је без одговарајућег правног основа притворена због сумње да је извршила једно и покушала друго кривично дело крађе, те да је, између осталог, услед неадекватних услова у којима је боравила у притвору њено здравствено стање било драстично погоршано. Девојчица је и иначе боловала од туберкулозе, а континуирано се лечила и због психичких поремећаја уз повремену хоспитализацију. Мера притвора јој је одређена зато што није била доступна полицији и правосудним органима, али и зато што је суд сматрао да је то у интересу малолетнице, јер је становала са мајком оболелом од алкохолизма којој су раније ограничавана родитељска права.

Заступник девојчице је истакао да је надлежни суд у овом случају погрешно применио закон, с обзиром да притварање малолетнице у периоду од 19. априла до 30. маја 2005. године није било нужно, нити је примењено као последње расположиво средство за обезбеђивање њеног присуства и несметано вођење кривичног поступка. Наиме, кривична дела за која је малолетница била окривљена нису спадала у тешка дела (крађа мобилног телефона и покушај крађе наушница, мобилног телефона и часовника у саизвршилаштву са другим малолетницима), нити је малолетница манифестовала намеру да бежи (становала је код мајке када је ухапшена), а постојали су и други начини да се заштити општа безбедност и безбедност малолетнице.

Европски суд за људска права је био мишљења да то што су се васпитачи из установе интернатског типа, у којој је малолетница такође раније боравила,

⁴⁸⁸ Представка број 39884/05, пресуда од 19. јануара 2012. године. Доступно на: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-108654#%7B%22itemid%22%3A%22001-108654%22%7D>, 13. јануар 2013.

негативно изразили о њеном карактеру и понашању није био довољан и оправдан разлог да се притварању малолетнице прибегне као једином преосталом решењу, особито имајући у виду њене *специфичне здравствене потребе које су биле занемарене*. Посебно је значајно то што је малолетница боравила у притвору у установи за одрасле, где су услови били такви да нису погодовали њеном од раније нарушеном здрављу.

Имајући све у виду, *Европски суд за људска права* је утврдио да јесте дошло до повређивања чл. 5. ст. 1. *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*,⁴⁸⁹ те да лишавање слободе у овом случају није било законито.

Случај број 2.

И у случају *Yazgül Yilmaz против Турске*⁴⁹⁰ суд је утврдио да је дошло до повређивања *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода* и до нарушавања менталног и телесног интегритета малолетника.⁴⁹¹ Наиме, у овом случају је шеснаестогодишња девојка мимо своје воље прегледана од стране више лекара, међу њима и гинеколога, а током задржавања од стране полиције у вези са наводном повезаношћу девојке са активностима једне илегалне организације. Медицински и гинеколошки преглед је обављен по захтеву полицијског начелника, и то дан касније у односу на дан када је малолетница притворена. Преглед је уприличен зато да би се обезбедили докази да малолетница није сексуално злостављана, иако се она није жалила да је била злостављана у том смислу. Малолетница је после неколико месеци пуштена из притвора, а поступак против ње је обустављен.

Међутим, по пуштању из притвора, малолетница је имала психолошке проблеме и установљено је да болује од посттрауматског стреса и депресије. Лекарска комисија је потом констатовала да прегледи којима је подвргнута током боравка у полицији нису били спроведени у складу са правилима науке и струке. Како су надлежне институције у Турској ипак утврдиле да није дошло

⁴⁸⁹ Овим одредбама је прецизирано под којим условима је могуће законито лишавање слободе.

⁴⁹⁰ Представка број 36369/06, пресуда од 1. фебруара 2011. године. Доступно на: <https://wcd.coe.int>, 16. јануар 2013.

⁴⁹¹ О облицима нехуманог и понижавајућег поступања према лицима лишеним слободе и о пракси Европског суда за људска права по том питању вид. З. Кандић-Поповић, "Члан 3. Европске конвенције о људским правима и новија пракса Европског суда за заштиту људских права и основних слобода", *Истраживања у дефектологији*, 4/2004, 213-223.

до повређивања права малолетнице, она се ради заштите обратила суду у Стразбуру.

Суд је установио да је поступљено супротно чл. 3. *Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода*,⁴⁹² с обзиром да је, без обзира на то што турски закони то не захтевају, био неопходан пристанак малолетнице на гинеколошки преглед, или бар пристанак њеног законског заступника. Такође, није било потребе за инвазивним прегледом, а уколико се њему већ приступило малолетници је процедура морала бити објашњена на пријемчив начин, морало се водити рачуна о њеном достојанству и омогућити јој да одлучи о томе да ли ће жена гинеколог обавити преглед. Стога је суд утврдио да нису биле примењене адекватне мере у циљу заштите малолетнице, услед чега је она претрпела тешке последице по своје благостање и интегритет.⁴⁹³

Случај број 3.

Одредбе о забрани мучења и нечовечног поступања биле су повређене и у случају *Tigran Ayrapetyan против Русије*⁴⁹⁴ у коме је утврђено да је држава дужна да исплати надокнаду нематеријалне штете малолетнику старом 18 година. Наиме, малолетнику је одређено задржавање од стране полиције због сумње да је извршио кривично дело изнуде, али је наводно потом у притвору претучен, те му је сломљена вилица како би се изнудило признање.

Држава није сарађивала са *Европским судом за људска права* у овом предмету, те није доставила потребну документацију, која је и иначе у Русији, како је наведено у представци, била загубљена. Имајући у виду све околности, суд је пресудио у корист подносиоца представке.

Случај број 4.

Европски суд за људска права је у случају *Tyler против Уједињеног Краљевства*⁴⁹⁵ пресудио да јесте примењена деградирајућа и нехумана казна када је према петнаестогодишњем дечаку извршена казна у виду шибања

⁴⁹² Члан 3: *Нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.*

⁴⁹³ Суд је утврдио да би правична накнада за претрпљену нематеријалну штету у овом случају требало да износи 23.500 евра.

⁴⁹⁴ Представка број 75472/01, пресуда од 16. септембра 2010. године. Доступно на: <https://wcd.coe.int>, 16. јануар 2013.

⁴⁹⁵ Представка број 5856/72, пресуда од 25. априла 1978. године. Доступно на: <http://www.endcorporalpunishment.org/pages/pdfs/judgements/Tyler%20v%20UK%201978.pdf>, 17. јануар 2013.

прутом по нагој задњици, и то у присуству три полицајца од којих су двојица држала малолетника, а трећи га шибао.

Малолетнику је ова санкција изречена од стране локалног малолетничког суда, а жалба пред вишим судом на националном нивоу је била одбијена. Казна је изречена због физичког напада на другог дечака у школи, а повод за сукоб је био тај што је нападнути дечак пријавио да је *Tyrer* са друговима унео пиво у школу.

Суд је заузео становиште да је овакво санкционисање пре свега могло имати неповољне *последице по малолетников ментални интегритет и по његово самопоуздање*, без обзира на то што санкција није извршена јавно, већ само у присуству полицајца и малолетниковог оца и лекара. Ипак, искључење јавности није могло анулирати понижење које је малолетник морао осетити при овом нехуманом чину извршеном од стране њему непознатих лица.

Сматра се да је ова одлука била од изузетног значаја за сузбијање телесног кажњавања малолетника које је уследило у наредним годинама, не само у Европи, већ и на глобалном нивоу.⁴⁹⁶

⁴⁹⁶ Практиковање телесног кажњавања у школама у Великој Британији коначно одлази у историју када је Законом о образовању из 1986. године забрањено телесно кажњавање. Вид. М. Пауновић, *Јуриспруденција Европског суда за људска права*, Правни факултет, Београд 1993, 57, 58.

3.3 ОЧУВАЊЕ МЕНТАЛНОГ И ТЕЛЕСНОГ ИНТЕГРИТЕТА МАЛОЛЕТНИКА И МИНИМАЛАН УЗРАСТ ЗА УТВРЂИВАЊЕ КРИВИЧНЕ ОДГОВОРНОСТИ

Осим забране сурових, понижавајућих и нехуманих поступака, заштита духовног и телесног интегритета би требало да подразумева и искључивање, или макар избегавање, формалног поступања према сасвим младим преступницима. Наиме, одвећ младе године доводе у питање менталне и укупне капацитете детета за сагледавање сопствене одговорности, те самим тим ни инсистирање на ретрибутивним мерама не може дати неке повољне резултате. Напротив, услед неразумевања узрочно-последичне везе између кршења правила и казне, дете може формалну реакцију доживети као агресивни напад и трауматично искуство.

Но, са друге стране, *минималан узраст од кога се може бити кривично одговоран не треба посматрати изоловано од суштинских одлика датог правног система* и система малолетничких кривичних санкција и мера.⁴⁹⁷ Уколико су у једном систему санкције и мере хуманог карактера и индивидуализоване природе, онда би то, у неким случајевима, могло оправдати спуштање старосног прага за сношење кривичне одговорности. То се посебно односи на оне државе чија формална реакција подразумева комбинацију едукативних и социјалних мера.

Управо стога што је проблематика очувања менталног и телесног интегритета, те укупног благостања сасвим младих лица изузетно комплексна, једно од питања о којима се на светском нивоу никако не може постићи консензус јесте питање *минималног узраста од кога наступа кривична одговорност малолетника*. Овакво стање је условљено пре свега тиме што проблематику границе са којом малолетник постаје у кривичноправном смислу одговоран треба повезати са узрастом у коме просечан малолетник стиче довољан капацитет зрелости, односно способност да разграничи прихватљиво од неприхватљивог понашања *према стандардима ужег и ширег социјалног*

⁴⁹⁷ З. Кандић, 5, 6.

околујења у коме живи.⁴⁹⁸ Стога је ово само делимично кривичноправно питање, јер оно има и свој шири социјални садржај.⁴⁹⁹

Одређивање одвећ ниског минималног узраста од кога се малолетници имају сматрати кривично одговорним у директној је супротности са *Пекиничким правилима* која предвиђају да у, у правним системима који познају појам минималног узраста за кривичну одговорност, *тај узраст неће бити везиван за сувише ниску границу, имајући у виду емотивну, менталну и интелектуалну зрелост* (правило број 4.1). У пракси се искристалисало становиште да државе наступање минималног узраста за кривичну одговорност, и поред различитих традиција и култура, ипак не би требало да спуштају испод старосног доба од **12 година**.⁵⁰⁰ Уопште, треба имати у виду да се зрелост малолетника може утврђивати било у *апсолутном смислу* (када се пролази од прецизно одређених старосних граница, без могућности индивидуализације), било у *релативном смислу* (када се узима у обзир *реално достигнути ниво биопсихичке развијености*, без обзира на старосни узраст).⁵⁰¹ Чини се да из изложених међународних стандарда произлази да примат треба дати **релативном сагледавању зрелости малолетника**, мада се тиме опет отвара могућност за драстичне неуједначености у поступању.

Сам појам минималног узраста за наступање кривичне одговорности је први пут уведен Наполеоновим кривичним закоником из 1810. године,⁵⁰² а данас највећи број држава препознаје одређени узраст од кога се малолетник може сматрати одговорним за извршени деликт. И поред тога, законодавства неких земаља, прописују веома ниске старосне цензусе од којих може наступити одговорност малолетника, а неке државе попут **Панаме, Брунеја и Саудијске Арабије** чак ни не ограничавају узраст од кога се дете може теретити за кривично дело.⁵⁰³

Треба знати да је минимални узраст од кога се малолетник може сматрати кривично одговорним условљен *историјским наслеђем и културом*,⁵⁰⁴ те *традицијом и религијом* које у неким земљама немају само неформални, већ и

⁴⁹⁸ Љ. Радуловић (2010), 46.

⁴⁹⁹ *Ibid.*

⁵⁰⁰ Погледати: З. Кандић, 4.

⁵⁰¹ И Јоксић (2010а), 116

⁵⁰² N. Hazel, 30.

⁵⁰³ *Ibid.*

⁵⁰⁴ Н. Вучковић Шаховић (2011), 384.

формални утицај.⁵⁰⁵ Тако се у земљама попут **Холандије, Турске, Израела, Јапана и Канаде** почев од 12 година малолетници сматрају кривично одговорним. Деца старија од 10 година могу одговарати за кривична дела у **Енглеској и Велсу и Француској** (мада се у Француској у узрасту од 10 до 13 година примењују само едукативне мере), док се кривично одговорним сматрају девојчице и дечаци узраста већ од 8 година у **Шкотској**,⁵⁰⁶ па чак и од 7 година у земљама као што су **Индија, Пакистан, Јужноафричка Република и Судан**.⁵⁰⁷ У САД се у појединим федералним државама деца могу сматрати кривично одговорним већ од шесте године старости (на пример у Северној Каролини), док је највиши узраст до кога се дете може сматрати кривично неодговорним ограничен на свега 12 година. За федералне злочине (*federal crimes*), односно већином за тежа кривична дела чије прописивање није у ингеренцијама појединачних држава које творе САД, малолетници одговарају почев од једанаесте године узраста.⁵⁰⁸ Иначе се и само предвиђање два различита минимална узраста⁵⁰⁹ од којих наступа кривична одговорност, при чему се они везују за *природу и тежину кривичних дела*, у литератури сматра непримереним и нецелисходним. Обично се нижи од два минимална узраста односи на одговорност за тежа кривична дела, а судијама се оставља да по дискреционом овлашћењу цене да ли је малолетник у одређеном календарском узрасту заиста досегао потребан степен зрелости.⁵¹⁰

Ипак, не треба механички повезивати нижи старосни узраст за наступање кривичне одговорности са пунитивнијим поступањем према малолетним преступницима. Тако, како је поменуто, у Шкотској чак и деца од 8 година могу

⁵⁰⁵ Љ. Радуловић (2010), 47.

⁵⁰⁶ Када је у питању Шкотска треба имати у виду да се према малолетницима примењује веома специфичан административни систем који подразумева поступак пред посебном комисијом *Children's Hearing*, те да се овакво поступање не може поредити са поступцима заступљеним у неким другим европским земљама. Више о поступку према малолетницима у Шкотској вид. М. Шкулић (2011), 149,150.

⁵⁰⁷ D. Cipriani, *Children's rights and the minimum age of criminal responsibility, global perspective*, Ashgate Publishing Limited, Farnham 2009, 101, 150.

⁵⁰⁸ Табеларни приказ узраста почев од кога се малолетник сматра кривично одговорним у земљама широм света доступан на http://en.wikipedia.org/wiki/Defense_of_infancy (2. децембар 2012.), а о истој тематици у Европи погледати: A. Stevens, I. Kessler, B. Gladstone, *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union*, Report prepared for the European Commission, 2006, 23-27.

⁵⁰⁹ Такво решење је познато у Енглеској и Велсу, а у питању је систем тзв. *двоструког колосека* који омогућава да се малолетницима који су истрајни у криминалном понашању и који врше теже деликте изрекну озбиљније казнене мере. Љ. Радуловић (2010б). 200.

⁵¹⁰ Комитет за права детета, *Општи коментар Конвенције УН о правима детета бр.10*, *Права деце у малолетничком правосуђу*, 44. седница, Женева, 2007. 11.

бити изведена пред специфичне локалне органе, али се у тој земљи најчешће избегава формализовано поступање према малолетницима, па често ни они који имају 16 или 17 година не излазе пред суд.⁵¹¹ Насупрот томе, у **Гватемали** се кривично одговорним сматрају само лица са навршених 18 година, али и поред тога они који нису достигли овај узраст могу бити упућени на дуготрајне социо-едукативне мере институционалног карактера.⁵¹² Дакле, у неким земљама се према деци могу примењивати веома инвазивне мере, иако она формално остају ван система кривичноправне реакције.

Имајући у виду да није било могуће постићи консензус о једном универзалном минималном узрасту до кога малолетници не могу бити подвргнути средствима кривичноправне реакције, настојало се да се малолетници заштите на друге расположиве начине. Управо зато у међународним документима имамо мноштво правила и препорука који се односе на очување менталног и физичког интегритета, а путем којих се надлежнима сугерише да обавезно узимају у обзир стварну зрелост и календарски узраст детета.

⁵¹¹ UNICEF, United Nations Children's Fund, International Child Development Centre, "Innocenti Digest No 3 – Juvenile Justice", 1998, 5.

⁵¹² *Ibid.*

4. ОБЕЗБЕЂИВАЊЕ ОДГОВАРАЈУЋЕГ ЖИВОТНОГ СТАНДАРДА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ ПРЕМА КОЈИМА СЕ ИЗВРШАВАЈУ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ САНКЦИЈЕ

Сходно *Конвенцији УН о правима детета* дужност државе је да свим малолетницима обезбеди адекватне услове за раст и развој. Тако чл. 27. ст. 1. Конвенције предвиђа да стране уговорнице признају *право сваког детета на животни стандард који одговара дететовом физичком, менталном, духовном, моралном и социјалном развоју.*

Међутим, остваривање одговарајућег животног стандарда не зависи само од формалног прокламовања права на одређени ниво животних услова. Јасно је да је стандард условљен реалним економским, социјалним, политичким, културним и другим приликама, због чега, упркос ономе што међународни документи налажу, деца у различитим деловима света уживају врло различите животне стандарде. Из тих разлога стандарде из међународних докумената понекад треба схватити тек као средства уз помоћ којих се остварују макар елементарни услови живљења за све малолетнике, па тако и за оне у сукобу са законом. При томе се *државе не могу позивати на тешке материјалне прилике као аргумент који непоштовање минималних права чини дозвољеним и оправданим.*

У даљим разматрањима биће речи само о обезбеђивању нужног животног стандарда за малолетнике који бораве у установама на институционалним санкцијама и мерама. Подразумева се да и малолетници према којима се извршавају неинституционалне санкције и мере имају право на пристојне услове за живот. Но, у ширем смислу говорећи, услови под којима ови малолетници одрастају не спадају стриктно у домен који се формално контролише од стране релевантних административних инстанци.⁵¹³ Положајем ових малолетника се баве њихови родитељи и стараоци, или се њима, као и свим другим лицима у стању социјалне потребе, баве одговарајуће социјалне службе, те стога они неће бити у фокусу нашег интересовања.

Дакле, сви малолетници, па тако и они који су у сукобу са законом, би требало да уживају адекватне услове за раст и развој. То подразумева

⁵¹³ Тако код нас услове у малолетничким установама прате и контролишу Министарство правде и државне управе са Управом за извршење кривичних санкција и Министарство рада, запошљавања и социјалне политике.

задовољавајући стандард, здравствену заштиту, образовање, безбедност, конструктивно проведено слободно време, спорт, рекреацију и још много тога.⁵¹⁴

⁵¹⁴ Задовољавање различитих потреба малолетника иде под руку и са оживотворењем прогресивних криминалополитичких идеја, јер овакво поступање заправо представља оно што би се назвало *мерама примарне превенције*. Укупна превенција малолетничке делниквенције може се поделити на примарну, секундарну и терцијарну. *Примарна превенција* обухвата примену стратешких мера општег карактера, и то у циљу унапређења интереса свих малолетника. *Секундарна превенција* подразумева специфичне стратегије које се примењују према "високо ризичним" групама малолетника. На крају, *терцијарна превенција* је усмерена на конкретне преступнике како би се предупредио рецидивизам. Тако: N. Tutt, 13.

4.1 СМЕШТАЈ И ИСХРАНА МАЛОЛЕТНИКА У ЗАВОДСКИМ УСТАНОВАМА

4.1.1. СМЕШТАЈ МАЛОЛЕТНИКА

Међународни акти прописују стандарде у вези са смештајним капацитетима. Ови стандарди не опредељују детаљно конкретне услове у којима ће боравити малолетници, већ начелно констатују какве би просторије требало да буду. Стога су прецизирање квадратуре просторија, карактеристика опреме и намештаја који би требало да буду обезбеђени и томе слично препуштени законодавцима на националном нивоу, односно доносиоцима одговарајућих подзаконских акта.

Као прво, малолетника треба сместити у *одговарајуће одељење унутар дате установе*. Како би се донела адекватна одлука, по пријему треба приступити интервјуисању малолетника, те припремити психолошки и социјални извештај који идентификује факторе релевантне за одређени вид и ниво старања и програм поступања....(Хаванска правила, правило број 27). Главни критеријум за категорисање треба да буде обезбеђивање таквог старања која одговара посебним потребама конкретног лица, имајући у виду узраст, личност, пол, врсту кривичног дела, односно облик бриге који одговара заштити малолетниковог физичког, менталног и моралног интегритета и добробити (Хаванска правила, правило број 28).

Обавезно је одвајање малолетних од пунолетних лица, што се пре свега односи на државе које немају установе специјализоване за малолетнике. Но, занимљиво је да је незанемарљив број држава ставио резерву управо на оне одредбе *Конвенције УН о правима детета* које налажу да малолетници морају бити одвојени од пунолетних лица (чл. 37, тач. в). *Комитет за права детета* је стога више пута изражавао своје незадовољство како због постојања оваквих резерви, тако и због фактичке ситуације у неким државама у којима малолетници бивају притварани и затварани заједно са одраслима.⁵¹⁵

⁵¹⁵ Занимљиво је да, супротно нашим очекивањима када су у питању скандинавске земље познате по развијеној социјалној заштити и високом животном стандарду, одредбу о издвајању малолетника у прошлости није поштовала управо Шведска. Према: Office of the High Commissioner for Human Rights in Cooperation with the International Bar Association. *Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights For Judges, Prosecutors and Lawyers*, Professional Training Series, No. 9. New York, Geneva: OHCHR, 2003, 423.

Даље, установе треба да примењују режим који у што већој мери одговара *условима живота у отвореном друштву*, те у том смислу нису пожељне установе великих смештајних капацитета. Број малолетника треба да се задржи на граници која омогућава и олакшава индивидуализовано поступање (Хаванска правила, правило број 30). Слична правила проналазимо и у *Европским правилима о кривичним санкцијама и мерама за малолетнике* која такође говоре о институцијама чији капацитети омогућавају **индивидуалан приступ**, и које су структуриране тако да се свакодневни живот одвија у **мањим смештајним јединицама** (правило број 53.4).

Сматра се да се свакодневне активности морају одвијати у *мањим групама*, како би се живот у установи што мање разликовао од живота у уобичајеном породичном окружењу. Овај захтев нам сликовито указује на особеност институционалних санкција за малолетнике, односно пре свега на њихов васпитни карактер и тежњу да се малолетнику пруже што бољи услови за раст и развој, што малолетничке институционалне санкције битно одваја од казни које се извршавају према пунолетним лицима и које се, иако ни то није препоручљиво, могу извршавати и у већим колективима.

Што се тиче *техничких карактеристика амбијента* у коме ће боравити малолетници, он треба у потпуности да одговара здравственим потребама и очувању достојанства малолетника. Просторије би требало да задовоље потребе за приватношћу, за сензорним стимулансима, да омогуће дружење са вршњацима, бављење спортом и другим активностима примереним за слободно време. Веома је битно да просторије располажу одређеним "забавним" садржајима, с обзиром да се често заборавља на значај структурираног коришћења слободног времена које и те како утиче на психосоцијални развој младих.⁵¹⁶ Такође, просторије морају бити снабдевене алармним уређајима и прилагођене потребама евакуације у случају пожара, те лоциране на поднебљу које не подразумева било какве здравствене опасности (Хаванска правила, правило број 31,32).

За спавање је потребно обезбедити **мале спаваонице** или **засебне собе**, које ће бити редовно надзиране током ноћи, док сваки малолетник мора да има **сопствени кревет** и одговарајућу, редовно мењану постељину, све у складу са

⁵¹⁶ Више о томе: М. Поштрак, "Квалитет живота и слободно време-Допринос спречавању преступничког понашања младих", *Социјална мисао*, 4/2007, 131.

националним стандардима.⁵¹⁷ Малолетнику треба да буду доступне санитарне просторије у којима ће у пуној приватности задовољавати своје хигијенске потребе (Хаванска правила број 33, 34).

Што се тиче **личних ствари**, ваља омогућити поседовање што већег броја предмета за које се малолетник изјаснио да су му потребни, те у том смислу обезбедити услове за одлагање и чување таквих ствари. Такође, малолетници неће носити одећу која је деградирајућа или одећу која указује на то да је њихов статус другачији од статуса малолетника који нису у институционалној заштити. Стога малолетницима треба дозволити да носе *сопствену одећу* која је примерена климатским условима, а уколико не поседују сопствену гардеробу и ципеле треба им обезбедити адекватну одећу и обућу. На ову проблематику односе се Хаванска правила бр 35. до 37.

Када је реч о релевантним документима на нивоу Европе, на питања у вези са смештајним капацитетима примениће се *Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике*. Ова правила садрже готово истоветне одредбе као и Хаванска правила у погледу критеријума на основу којих се опредељује како институција, тако и одељење унутра институције у коме ће малолетник боравити. У правилима је нешто јаче наглашена потреба да малолетник буде смештен у установу чија је локација што мање удаљена од места његовог становања, односно уопште од локалне заједнице којој малолетник иначе припада и у коју касније треба да се реинтегрише (правило број 55).⁵¹⁸ Наглашено је и да се малолетници по правилу одвајају од малолетница, с тим што ће се настојати да дечаци и девојчице заједно учествују у организованим активностима (правило број 60).

Европска правила посебно наглашавају да просторије у којима бораве малолетници морају испуњавати услове у погледу квадратуре, вентилације,

⁵¹⁷ Национални стандарди су углавном испод овог нивоа. Тако у нашој земљи малолетници углавном деле собе у којима спавају, али се прилике драстично разликују од установе до установе. У *Казнено-поравном заводу за малолетнике* у Ваљеву је забележено да 22 лица деле пет соба (М. Јелић et al, *Затвори у Србији, фебруар-март 2010*, стр. 8), док у *Заводу васпитање деце и омладине*, који важи за установу са солидним условима, двоје или троје малолетника деле собе за спавање. Иначе, ЗИКС предвиђа да спаваоница мора да буде толико простране да на сваког осуђеног дође најмање осам кубних метара и четири квадратна метра простора (чл. 67. ст. 1.), а исту одредбу садржи и *Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике* (*Службени гласник РС*, бр. 71/06), чл. 28. ст. 2.

⁵¹⁸ У земљама као што је наша, где постоји само један васпитно-поправни дом и једна установа за издржавање казне малолетничког затвора, ово правило може бити испоштовано само у случајевима оних малолетника који и иначе живе у близини ових институција.

осветљења и грејања, с тим што ће се ти услови прецизирати на државном нивоу. Што се тиче спавања, правила начелно налажу да сваки малолетник спава у засебној соби, уколико је то примерено и изводљиво. Уколико су услови такви да више малолетника ноћи у једној просторији, водиће се рачуна о формирању одговарајућих група, али ће и малолетници бити консултовани у погледу тога са ким желе да деле собу. Санитарне просторије треба да буду довољног капацитета да би се малолетницима омогућило свакодневно туширање, уколико је то могуће, и то уз одговарајућу загрејаност купатила (правила 63. до 65).

Имајући у виду да је сврха малолетничких кривичних санкција и мера да се малолетници што боље ресоцијализују и стекну вештине за боље сналажење у свакодневним условима, то ће се током боравка у установи настојати да они *преузму активну улогу у организовању и обављању текућих послова* од којих зависи и њихово лично благостање у установи. Тако ће се малолетници осим старања о својој личној хигијени и уредности, старати и о сопственој гардероби и о чистоћи просторија у којима спавају, с тим што ће их надлежни научити како то да раде и обезбедити им сва нужна потрошна и друга средства (Европска правила, правило број 65.4).

4.1.2. ИСХРАНА МАЛОЛЕТНИКА

С обзиром на то да се током извршења санкција и мера не води рачуна само о васпитном утицају на малолетника, већ и о његовом здравственом стању и телесном сазревању, то су изузетно битне одредбе које се тичу исхране у установама.

Заводске санкције и мере се извршавају пре свега према тинејџерима, те треба уважити веома специфичне развојне процесе који се одвијају у периоду адолесценције.⁵¹⁹ У овом животном раздобљу треба формирати здраве навике у исхрани, посебно водећи рачуна о томе да неизбалансирана исхрана може утицати не само на здравствене тегобе у вези са гојазношћу или неухрањеношћу, већ и на стварање негативне слике о себи и сопственом изгледу, те на проблеме са самопоштовањем.⁵²⁰

Није реч тек о томе да се у установама малолетницима обезбеди довољна количина хране како би они били сити. Осим калоријске вредности, битно је да храна има и одговарајућу нутритивну вредност, да је богата витаминима и минералима, односно да одговара посебним нутритивним потребама конкретног детета. Отуда су у *Европским правилима о санкцијама и мерама за малолетнике* одредбе које се тичу исхране насловљена термином "*nutrition*", а не термином "*food*", јер је акценат на здравим и хранљивим оброцима који се служе у одговарајућим временским размацама, а не на макар каквој храни.⁵²¹ Ова питања су од изузетног значаја, те ћемо, тек илустративно, поменути да поједина истраживања утврђују везу између недостатка гвожђа, цинка и неких протеина и агресивног понашања.⁵²²

Хаванска правила (правило број 37) и *Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике* садрже готове истоветне одредбе о исхрани

⁵¹⁹ У литератури се наводи да период адолесценције траје од 12. до 20. године, након чега наступа млађе одрасло доба које траје између 20. и 30. године. Адолесценција подразумева период физичког, физиолошког и психичког сазревања, али је условљена и социјалним и културним моментима. Према: Г. Никић, "Романтични односи у адолесценцији и млађем одраслом добу", *Социјална мисао*, 3/2010, 158.

⁵²⁰ О комплексној испреплетаности проблема у исхрани и психолошких проблема код адолесцената вид. В. Турчић, "Психолошки проблем према телу и гојазност адолесцената", *Медицински гласник*, 16/2011, 94-100.

⁵²¹ Тако у: Council of Europe, *Compilation of texts related to child-friendly justice (Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures)*, 2009, 248.

⁵²² Према: М. Peskin, А. L. Glenn et al, "Personal characteristics of delinquents, neurobiology, genetic predispositions, individual psychosocial attributes", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. B.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 90.

малолетника. Тако Европска правила предвиђају да ће малолетницима бити обезбеђен одговарајући нутритивни режим који ће се базирати на њиховом узрасту, здравственом и кондиционом стању, религијским и културним обележјима, те активностима којима се баве током боравка у датој установи. Храна треба да буде припремана и служена у оквиру три дневна obroка, водећи рачуна о одговарајућем временском распореду. Подразумева се да чиста пијаћа вода мора непрекидно бити доступна. Уколико је то технички изводљиво, малолетницима треба омогућити да сами спремају и послужују храну за своје потребе (правило 68).⁵²³ Тако се малолетници уче практичним вештинама и одговорности, а и осећају се корисним.

При тумачењу правила која се тичу смештаја и исхране, као уосталом и свих других правила у вези са условима у заводима у којима се извршавају санкције, треба имати у виду да међународни акти који прокламују одређена права малолетника *не могу предвиђати нижи ниво заштите у односу на ниво заштите загарантован одраслим лицима* путем других релевантних међународних докумената. На ово указују *Хаванска правила* прописујући да се њихов текст не може тумачити на начин који би спречио примену релевантних инструмената и стандарда *Уједињених нација*, те других инструмената признатих од стране међународне заједнице, када су они повољнији за заштиту и обезбеђивање бриге за децу и младе. У том смислу се извесне правне празнине у актима који се односе искључиво на малолетнике могу попуњавати применом *Стандардних минималних правила УН за поступање са затвореницима* или применом *Европских затворских правила*.

⁵²³ Посебно је битно да се правило о балансираној исхрани поштује и током викенда и празника, иако је тада присутан мањак особља у установи, као и да се обезбеде одговарајући услови и надзор у ситуацијама када малолетници сами припремају храну, Council of Europe, *Compilation of texts related to child-friendly justice (Commentary to the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures)*, 2009, 248.

4.2 ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА

Квалитетна здравствена заштите обухвата мере и активности у складу са савременим достигнућима медицинске науке и праксе којима се повећава вероватноћа повољног исхода лечења, те смањује ризик од настанка нежељених последица по здравље појединца и популације у целини.⁵²⁴ Дакле, оптимална здравствена заштита подразумева да се *приоритет даје примени превентивних мера и едуковању становништва* у погледу начина путем којих може очувати и унапредити здравље. Оваква здравствена заштита у једном друштву треба да буде доступна свима, с тим што се заштити здравља младих посвећује посебна пажња.⁵²⁵

Мере здравствене заштите имају посебно место у укупним мерама заштите и бриге која се примењује према малолетним учиниоцима кривичних дела. Ово је условљено чињеницом да се често у развојној фази најбоље може утицати на неправилности у менталном и телесном здрављу, али и да младе особе у будућности могу имати највеће користи од благовременог санирања здравствених проблема.⁵²⁶

Осим тога, целовито објашњење малолетничког криминалитета садржи и одређене физиолошке аспекте овог феномена, па тако у литератури наилазимо на тврдње да на недозвољено понашање имају утицаја недовољно развијен префронтални кортекс код малолетних лица,⁵²⁷ трауматске повреде мозга, па чак и неке телесне аномалије и неодговарајућа исхрана.⁵²⁸ Објашњења етиологије малолетничке делинквенције проналазе се и у хормонском дисбалансу⁵²⁹ и наглوم психофизичком развоју.⁵³⁰ Негативног утицаја имају и

⁵²⁴ Издвојено из *Стратегије за стално унапређење квалитета здравствене заштите и безбедности пацијената Републике Србије*. Вид. Н. Кубуровић, С. Ђуричић *et al*, "Процена квалитета рада у педијатријским установама терцијарног нивоа здравствене заштите у Србији, *Војносанитетски преглед*, 1/2011, 21.

⁵²⁵ Тако је у Србији 2006. године усвојена *Стратегија развоја здравља младих*.

⁵²⁶ Истраживања указују да се кључни развој когнитивних способности одвија управо у фази адолесценције, те да се у том периоду могу уочити одређене промене у самој možданој структури и њеној активности, као и ендокринолошке и неуро-ендокринолошке промене. J. L. Woolard, 108.

⁵²⁷ Тако: В. Шобот, С. Ивановић Ковачевић, Ј. Марковић *et al*, "Малолетничка делинквенција", *Енграми*, 32/2010, 54.

⁵²⁸ Према: М. Peskin, А. L. Glenn *et al*, 74.

⁵²⁹ Смањени ниво кортизола може бити узрок одсуства уобичајених реакција на страх и стрес, док повећани ниво тестостерона условљава агресивније понашање усмерено ка остваривању какве неодложне жеље. М. Peskin, А. L. Glenn *et al*, 85.

⁵³⁰ Узроци малолетничке делинквенције се по некима крију и у психопатолошким променама, без обзира да ли је код малолетника реч о дијагностификованом или недиагностификованом

одређена патолошка стања као што су болести зависности или психолошки проблеми.⁵³¹ Када је реч о злоупотреби дроге, све су бројнија истраживања која аргументовано указују на додирне тачке конзумирања ових супстанци и вршења кривичних дела.⁵³² Тако се истиче да је наркоман увек на ивици психичке дезинтеграције и под ризиком да изгуби везу са реалношћу, јер се његова интересовања тичу само дроге.⁵³³

Малолетници се могу суочавати и са различитим *психолошким поремећајима*. Тако је једно истраживање о психолошком профилу малолетних преступника у Енглеској и Велсу показало да сваки пети међу њима пати од симптома **депресије**, да се сваки десети **самоповређује**, те да се сваки пети малолетник суочава са значајним **потешкоћама у савлађивању школског градива**.⁵³⁴ Бројна емпиријска истраживања недвосмислено потврђују значајно присуство депресивности код малолетника који се понашају антисоцијално, при чему је код њих овај синдром вишеструко заступљенији но у општој популацији.⁵³⁵ У литератури се наводи да малолетни преступници често пате од поремећаја у понашању, агресивних испада (познатије као *ODD-oppositional defiant disorder*), болести зависности, посттрауматског стреса и дефицита пажње и хиперактивности (познатије као *ADHD-attention deficit hyperactivity disorder*).⁵³⁶ Уопште, међу малолетницима који врше кривична дела значајно је веће присуство менталних поремећаја него у општој популацији, при чему истовремено манифестовање менталних поремећаја и малолетничког

психолошким поремећају, или о посебним личним карактеристикама појединих малолетника као што су недостатак емпатије, потреба за сталним тражењем нових узбуђења и импулсивност. Тако: А. Carroll *et al*, 1, 2.

⁵³¹ Сходно *Годишњем извештају о раду Управе за извршење кривичних санкција РС за 2009. годину* у васпитно-поправном дому и у казнено-поправном дому за малолетнике боравило је 12 малолетника које је требало третирати због злоупотребе алкохола, односно 32 малолетника лечених од болести зависности од наркотика.

⁵³² Група америчких аутора је тако утврдила да је коришћење марихуане у позитивној корелацији са криминалним понашањем, те да уживаоци само делују мирно и повучено, док заправо тешко подносе притисак и лоше се контролишу, што значи да и неки безначајан догађај може да их наведе на насилне акте. Према: Б. Димитријевић, "Личност малолетних делинквената", *Годишњак за психологију*, 4-5/2006, 213.

⁵³³ *Ibid.*, 214.

⁵³⁴ Према: А. Carroll *et al*, 10.

⁵³⁵ Ј. Хрнчић, "Депресија код младих са антисоцијалним понашањем", *Превенција криминала и социјалних девијација, од разумевања ка деловању*, (ур. М. Благојевић, З. Стевановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009, 90.

⁵³⁶ Т. М. Haegerich, Р. Н. Tolan, "Delinquency and comorbid conditions", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. В.С. Feld, D. М. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 123.

преступништва погоршава прогнозу животног пута младе особе, услед мултиплих проблема са којима се она суочава.⁵³⁷

И сумарно сагледавање значаја квалитетне здравствене заштите указује на разлоге због којих међународни документи посвећују посебну пажњу стандардима који се тичу ове области. Тако *Конвенција УН о правима детета* у чл. 24. констатује да стране уговорнице признају право детета на уживање највиших остваривих здравствених стандарда и на коришћења капацитета за лечење и здравствену рехабилитацију. Ниједном детету не сме бити ускраћено коришћење услуга здравствених установа. Осим што конвенција детаљно разрађује права по основу здравствене заштите у чл. 25. је наглашено да се, у циљу заштите детета које је збринуто ради старања и заштите..., установљавају периодичне провере обезбеђеног третмана и свих других околности од значаја за збрињавање детета. Овиме су практично конституисани механизми за редовно контролисање установа како на националном, тако и на интернационалном нивоу, што је посебно битно јер се тако омогућава да комисије и друга тела која уживају велики ауторитет ефикасно обављају свој посао.

Хаванска правила детаљно дефинишу стандарде здравствене заштите малолетника. Санирање здравствених проблема малолетника у заводима директно зависи од опсега здравствене заштите коју су надлежни дужни да им обезбеде, те је утолико логично што је питање права на превенцију и лечење нешто детаљније уређено овим документом. Тако правило број 49. предвиђа да медицинска заштита обухвата *превентиву и лечење, укључујући стоматолошку, офталмолошку и менталну здравствену заштиту, те фармацеутске производе и посебан дијететски режим* уколико је то потребно са медицинског аспекта. Уколико је то изводљиво, заштита ће се малолетницима пружати у одговарајућим здравственим установама и службама отворене заједнице у којој се завод налази, а како би се спречила стигматизација и унапредило самопоштовање и друштвена интегрисаност малолетника. Посебно је акценковано пружање здравствених услуга у циљу превенирања телесних и менталних обољења, што значи да недостатак кадровских и финансијских ресурса не би смео да доведе до ситуације у којој се реагује тек када код

⁵³⁷ Ј. Хрнчић (2009б), 37.

малолетника наступи неко акутно стање или тек када болест већ поприми хронични карактер.

Да би се лечењу приступило благовремено и без одлагања, *Хаванска правила* предвиђају да се малолетник мора прегледати при пријему у установу, којом приликом се региструју евентуални докази о претходном злостављању и откривају било каква ментална и физичка стања која треба лечити (правило број 50). Свака институција за малолетнике треба да има директан приступ здравственим установама, опрему прилагођену броју и потребама затворених лица, као и особље обучено за спровођење превентивних активности и за поступање у хитним случајевима. Малолетници који су болесни или се жале да су болесни, као и они који манифестују неке симптоме одређеног обољења морају бити неодложно прегледани од стране медицинског особља (правило број 51).

Хаванска правила се такође односе и на ситуације у **којима услови у вези са лишењем слободе**, или незадовољство које се манифестује кроз **штрајк глађу**, негативно утичу на здравље малолетних лица. У таквим случајевима здравствени радник треба да се понаша као непристрасно стручно лице, те да неодложно обавести управника установе и друге независне органе о очекиваним опасностима по ментално и физичко здравље малолетника уколико се лишење слободе или штрајк глађу наставе (правило број 52).

Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике такође посвећују значајан простор питању здравствене заштите. Како малолетни учиниоци кривичних дела према којима се примењују заводске санкције и мере не би били ускраћени у погледу опсега и квалитета здравствене заштите, наглашено је да они уживају право на здравствену заштиту усклађену са *стандардима заштите која се пружа малолетницима у отвореној средини* (правило број 69.2). У том смислу малолетници ће бити обухваћени превентивним медицинским мерама, а водиће се рачуна и о њиховој едукацији о очувању и унапређењу здравља (правило број 71). Стога се медицинска заштита затворених малолетника не своди на лечење оних који су болесни, већ обухвата

и мере превентивне и друштвене медицине,⁵³⁸ као и континуирано контролисање квалитета и хранљивости obroka (правило број 75).

Европска правила особиту пажњу посвећују ризицима по здравље малолетника који су условљени лишењем слободe. **Психолошки притисак и стрес** са којим се малолетници сусрећу могу утицати на самоповређивање, па и навести на покушај самоубиства.⁵³⁹ Боравак у затвору је неретко пропраћен повлачењем у себе или у свет имагинација, па чак и емоционалним отупљивањем.⁵⁴⁰ Стога треба развити и потом имплементирати посебне стратегије за **спречавање самоповређивања и самоубиства** међу малолетницима смештеним у установе. Примена одговарајућих метода рада је особито битна у моменту пријема у установу, у случају издвајања малолетника у посебне просторије и у другим ситуацијама за које се може сматрати да носе *повећани ризик по ментални интегритет малолетника* (правила број 70.2 и 71).

Даље, Европска правила предвиђају да ће се медицинским интервенцијама и конзумирању лекова приступати једино уколико здравствено стање малолетника указује на оправданост оваквог поступања. Забрањена је примена лекова и интервенција у циљу одржавања реда, те кажњавања малолетника, као и било какво *експериментално употребљавање лекова* над малолетницима у установи. Уколико је за одређене медицинске поступке у стандардној здравственој заштити неопходно претходно прибављање

⁵³⁸ Друштвена медицина је грана медицинске науке која настоји да утврди како социјални и економски услови утичу на здравље, болести и медицинску праксу, те да укаже како спознаја ових фактора може резултирати здравијим друштвом. Једна од најзначајнијих личности у историји друштвене медицине је *Salvador Allende*. Према: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_medicine, 25. јануар 2012.

⁵³⁹ Осим забрињавајућег броја самоубиства малолетника у установама у Великој Британији, и у неким другим земљама је присутно алармантно стање. *L. M. Hayes* је аутор студије у којој су приказани резултати истраживања које је обухватило податке о 79 од укупно 110 самоубиства малолетника која су се догодила у установама широм САД у периоду од 1995. до 1999. године. Значајан део малолетника патио је од депресивног поремећаја непосредно пре самоубиства, а 74% је раније манифестовало неку менталну болест. У 75% случајева малолетници су били издвојени у просторије у којима су боравили сами, а у чак 98% случајева самоубиство је извршено вешањем. Као могући узроци трагичног исхода идентификовани су: страх од упућивања у установу за одрасле или установу са строжијим режимом, али и страх од повратка кући; смрт члана породице; неуспех у програмима спровођеним у установи; утицај другог самоубиства које се догодило у установи; претња родитеља да неће доћи у посету или недолазак у посету; исмевање и неприхватање од стране других малолетника и друго. *L. M. Hayes, Juvenile Suicide in Confinement: A National Perspective - PPT Presentation*. Доступно на: http://www.powershow.com/view/290ceNjBmO/Juvenile_Suicide_in_Confinement_A_National_Perspective_flash_ppt_presentation, 25. јануар 2012.

⁵⁴⁰ О психолошким механизмима путем којих затвореници настоје да преброде живот у затвореном и о поремећајима који из тога могу да произађу вид: *R. Jamieson, A. Grounds, "Отпуштање и прилагођавање након дуготрајног боравака у затвору: перспективе из студија о неоправдано осуђеним и политички мотивисаним осуђеницима"*, *Темид*, 3/2006, 3-14.

сагласности, таква се сагласност мора прибавити и у установи. Неопходно је вођење евиденције о употреби лекова и о интервенцијама (правила број 72.1 и 72.2).

Сходно сазнањима која потичу из праксе и теорије издвојене су одређене категорије малолетника за које се сматра да имају посебне потребе у домену здравствене заштите, те да им утолико треба посветити и већу пажњу. У ове категорије *Европска правила* (правило број 73) убрајају:

1. Млађе малолетнике
2. Малолетнице у другом стању и малолетнице са малом децом
3. Зависнике од наркотика и алкохола
4. Малолетнике са дијагностификованим обољењима и менталним поремећајима
5. Малолетнике који су из атипичних разлога дуго лишени слободе
6. Малолетнике који су били жртве физичког, менталног и сексуалног насиља
7. Малолетнике изоловане од друштва
8. Друге малолетнике који се могу сматрати посебно рањивим

Посебно је битно да малолетници уживају целовиту и континуирану здравствену заштиту, што подразумева да сви они који контактирају и сарађују са малолетницима треба да буду *међусобно усаглашени и упућени у потребе* малолетника. Овде се не мисли само на лекаре и медицинско особље, већ и на социјалне раднике, психологе и друге професионалце и лица на која је малолетник свакодневно упућен (правило број 74.2).

5. ОБРАЗОВАЊЕ И СТРУЧНО ОСПОСОБЉАВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА

5.1 ОБРАЗОВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА

Савремено доба све више наглашава огроман значај образовања. Међутим, стицање формалног образовања, усвајање одређеног фонда знања и савлађивање извесних вештина нису више пожељни само као гаранција за успех у каријери и за стицање материјалних добара, већ заправо постају нужност од које зависи способност сваког појединца да заузме своје место и да опстане у нашем технолошки напредном свету. Све је мање могућности за стицање средстава за живот једноставним физичким радом, те је неквалификовани рад и веома скромно плаћен. То истовремено значи да би држава могла бити додатно оптерећена социјалним давањима за све оне који нису оспособљени да се издржавају сопственим радом,⁵⁴¹ али и принуђена да додатно контролише све оне који нису продуктивно ангажовани, већ препуштени доколици, а неретко и изазовима девијантног понашања.

Разуме се да улога образовања у реформисању малолетних преступника није препозната тек у савремено доба. Тако су почетком 19. века у Енглеској, на иницијативу познатих филантропа, попут *Elizabeth Fry*, осниване посебне установе и колоније у којима се малолетницима пружало образовање и стручно оспособљавање. Нешто слично се дешавало и у Немачкој, Швајцарској, Холандији, Француској и Белгији где су у исто доба организоване пољопривредне и индустријске школе и колоније у којима су боравили сиромашни и асоцијални малолетници.⁵⁴² Временом се умножавао број оваквих установа, а едукативни садржаји су постајали неизоставан део програма поступања и у другим дечјим институцијама.

Тако *Пекиншка правила* констатују да циљ смештања малолетних учинилаца кривичних дела у институције јесте обезбеђивање заштите, образовања и стручног оспособљавања, како би им се помогло у предузимању конструктивне и продуктивне улоге у друштву (правило број 26.1). Треба

⁵⁴¹ Тако поједина истраживања указују да Велика Британија издваја 20 милиона фунти сваке недеље за новчане накнаде за незапослене младе, као и да услед тога што ова лица нису радно ангажована привреда током сваке недеље претрпи губитак од 70 милиона фунти. Према: *The cost of exclusion, Counting the cost of youth disadvantage in UK*, Published by The Prince's Trust, London, 2007, 13.

⁵⁴² Љ. Радуловић (1999), 174.

приметити и да је реформисање положаја малолетних учинилаца кривичних дела и читавог пеналног система било у блиској вези управо са наглашавањем значаја *образовних функција* које би пенални систем требало да врши када су у питању деца и млади. Тако су у прошлости затвори били реалност великог броја малолетних учинилаца кривичних дела, али се исто тако у 19. и 20. веку у великом броју земаља формирају малолетничке установе реформаторског типа у којима је процес образовања и стручног оспособљавања малолетника представљао окосницу процеса у коме су млади усмеравани ка друштвеном животу изван криминала.⁵⁴³

Новија истраживања указују и на позитивну корелацију између пропуста и неуспеха у образовању и каснијег криминалног понашања.⁵⁴⁴ И иначе је добро познато да је просвећивање у најширем смислу те речи претпоставка просперитета једног друштва, као и да сваки појединац може очекивати лични напредак и задовољство само уколико непрестано шири своје видике и фонд знања. Стога проблематика образовања и стручног оспособљавања малолетних преступника заузима значајан простор у актима од међународног значаја.

Конвенција УН о правима детета утврђује обавезу држава да сваком детету гарантују право на образовање, при чему је **основно образовање обавезно и бесплатно за све**, док ће се настојати да средњошколско образовање, како општег карактера, тако и образовање у циљу стручног оспособљавања, буде што шире доступно и, уколико је то могућно, бесплатно.⁵⁴⁵ Више образовање такође треба да буде доступно свакоме, а у складу са личним способностима појединаца (чл. 28).

Као делатност од стратешког значаја за друштво, образовање треба да буде усмерено ка развоју личности и талената, односно ка развоју менталних и физичких способности детета до крајњих граница. Образовање треба усмеравати ка поштовању људских права..., те уважавању како сопственог

⁵⁴³ Љ Радуловић, "Функција образовања у сузбијању малолетничког криминалитета", *Страни правни живот*, 1/2010, 157.

⁵⁴⁴ Loeber. Према: М. Бајер, С. Кљајић, *Каснији животни пут делинквентне дјеце*, Загреб 1990, 128.

⁵⁴⁵ Занимљиво је, можда чак и парадоксално, што ће право на формално образовање и друге едукативне садржаје многи малолетници остварити управо захваљујући извршењу одређене кривичне санкције, јер се том приликом званичне државне структуре нужно баве овом неретко запостављеном проблематиком. У том смислу илустративно звучи податак да чак петина укупне популације младих у Енглеској, Велсу и Шкотској не похађа школу, не учествује у програмима стручног оспособљавања, нити је запослена. Према: *The cost of exclusion, Cuniting the cost of youth disandvetage in UK*, Published by The Prince's Trust, London, 2007, 8.

културног идентитета и наслеђа, тако и културних особености и тековина других цивилизација. Дете се образовањем припрема за одговоран живот у слободном друштву, заснованом на начелима једнакости и толеранције...и на поштовању природне околине (чл. 29. Конвенције УН о правима детета).⁵⁴⁶

О кључном утицају образовног процеса на формирање здраве личности говори и то што се *Препорука Савета Европе о улози ране психосоцијалне интервенције на превенцију криминалитета* осврће на улогу школе и едукације почев од најранијег животног доба. Препорука је донета са циљем да се креирају мере којима се може утицати на спречавање формирања преступничких личности које би се потом континуирано бавиле вршењем кривичних дела, те се односи пре свега на проблем издвајања малолетника код којих се уочавају одређене непожељне одлике карактера. На неправилности у развоју често указују управо тешкоће у учењу, неуспех у школи и бежање са часова. Малолетнике који манифестују овакве потешкоће треба снажно усмеравати ка школским садржајима, с тим што и школа мора достојно да се носи са својом улогом и да створи подстицајну атмосферу у којој сви малолетници добијају могућност да буду успешни у складу са својим предиспозицијама.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ Иначе, у теорији налазимо поједина веома занимљива објашњења о повезаности неуспеха и школи и криминалног понашања. Тако *Carroll* и група аутора упоређују и истражују вредности и циљеве којима се руководе малолетници који нису склони криминалном понашању и малолетници који исказују такве склоности. Прва група малолетника кључни значај придаје академској слици о себи (*Academic image*), а друга група пак друштвеној слици (*Social image*). Стога се и циљеви којима малолетници теже драстично разликују. За прву групу су од великог значаја: образовање, академски успеси, стицање знања и квалитетни међуљудски односи, док су за другу групу примарни циљеви: стицање самосталности, слобода, укључивање у незаконите активности и избегавање контролисања од стране одраслих. Као што се нека деца труде да буду успешна у школи и да се понашају конформистички, тако се друга деца труде да се што више истакну у делинквентном понашању. Малолетни делинквенти постепено граде свој "неконформистички углед", па прво, примера ради, чувају стражу када други врше кривична дела, потом се директније укључују у саме криминалне акте, да би коначно и сами вршили тежа кривична дела. Како се опредељивање за конформистичко или неконформистичко понашање одвија кроз дружење са школским друговима и у школи, где малолетници настоје да се што успешније представе вршњацима на један или други начин, то ови теоретичари налазе да управо већ у оквирима образовног система треба применити одговарајуће превентивне мере. Према: *A. Carroll et al*, 28.

⁵⁴⁷ Осим што се путем стицања знања малолетнику омогућава да се развије као личност, да користи своје креативне потенцијале, што посредно одвраћа од друштвено опасног понашања, литература указује да образовање уз извршавање санкције може и директно утицати на спречавање рецидивизма. Наиме, унапређење когнитивних вештина теоретски може утицати на будући правилан избор између добра и зла. Када боље разумемо друге људе и друштвене односе, те када успешније решавамо проблемске ситуације, односно верујемо у себе и своје способности да контролишемо догађаје који битно утичу на наш живот, онда је то истовремено и најбоља превентива од опредељивања за криминалне активности. Тако поједини истраживачи потврђују узрочну везу између неадекватног когнитивног функционисања и антидруштвеног

Даље, *Хаванска правила* предвиђају да сваки малолетник у узрасту за обавезно школовање, има право на образовање које одговара његовим потребама и способностима и које ће га припремити за повратак у друштво. Пошто се *Хаванска правила* односе на малолетнике лишене слободе, то је посебно наглашено да би образовање малолетника који су смештени у установе требало да се одвија у редовним школским институцијама. Но, и у случајевима када то није изводљиво, у установи у којој се извршава санкција или мера треба применити стандардизоване образовне програме и ангажовати квалификоване наставнике, како би деца касније без тешкоћа могла да се укључе у редован систем образовања (правило број 38). Да би малолетници у потпуности уживали све предности које образовање подразумева, наглашено је да се из диплома и сертификата стечених током боравка у установи не сме видети место где су стечени (правило број 40).

Посебна пажња се посвећује малолетницима страног порекла и малолетницима који имају посебне културне и етничке потребе, због чега се образовање прилагођава овим специфичностима. Малолетницима са когнитивним проблемима и проблемима са учењем, као и неписменим малолетницима треба обезбедити специјално образовање (*Хаванска правила*, правило број 38). Треба поменути да се на пољу обезбеђивања услова за специјално образовање често уочавају проблеми и у развијеним и економски јаким земљама, те да у том смислу не зачуђује то што се сиромашније државе веома тешко носе са овом проблематиком.⁵⁴⁸

Хаванска правила предвиђају и могућност стицања вишег степена образовања у односу на основно. Тако малолетнике који су у узрасту старијем од оног у коме је школовање обавезно треба подстаћи да наставе процес образовања, уколико они то желе. У том смислу треба обезбедити доступност одговарајућих програма (правило број 39). Едукација се не ограничава само на формалне школске програме, те зато установа треба да обезбеди приступ адекватно снабдевеној библиотеци која неће садржати само наслове образовног

понашања, те у том смислу образовање може бити веома значајно као средство путем кога се постиже боља обрада информација у свакодневном животу. D. L. MacKenzie, 73.

⁵⁴⁸ О улози и значају специјалног образовања сликовито говоре подаци сходно којима преко 20% малолетника према којима се примењују заводске васпитне мере у нашој земљи има вишеструке сметње у развоју. Према: В. Жунић-Павловић, З. Илић, "Малолетници са вишеструким сметњама у развоју-Изазов за савремену ресоцијализацију", *Социјална мисао*, 1-2/2002, 189.

карактера, већ и забавну литературу, те часописе прикладне за младе. Малолетнике треба подстицати да користе овакве садржаје (правило број 39).

Подразумева се да евентуалне недостатке у образовању малолетника треба отклањати и када је реч о малолетницима према којима се примењују неинституционалне санкције и диверзионе мере. Зато *Токијска правила* указују да треба развијати механизме за сарадњу институција које примењују алтернативне мере, правосуђа, социјалне службе, владиног и невладиног сектора и то у областима као што су образовање, здравствена заштита и слично (правило број 22.1).

Препорука Савета Европе о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију такође подвлачи улогу и значај образовања у сузбијању малолетничког криминалитета. Препорука инсистира на што мањој заступљености заводских санкција и мера, а у ситуацијама када се ово не може избећи сугерише да установе треба да буду малог смештајног капацитета, интегрисане у друштвено окружење, али пре свега оријентисане на едукативне садржаје.

Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике, када је реч о образовању, садрже углавном истоветне одредбе као и релевантни документи Уједињених нација. Осим што се наглашава обавезност стицања формалног основног образовања, те је у том смислу малолетник чак и дужан да уложи неопходан труд, правила помињу и друге обавезне едукативне садржаје међу које могу спадати *учење социјалних вештина и савлађивање основних правила о вођењу личних финансија*. Све активности треба да буду програмиране тако да омогуће најбољу искоришћеност времена које малолетник проводи у установи и да га адекватно припреме за живот на слободи (правила број 77. и 78).⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ И поред тога што је значајан број међународних стандарда посвећен управо проблематици образовања, треба указати на то да често малолетни преступници управо током извршавања неинституционалних кривичних санкција и мера манифестују погоршање школских постигнућа у односу на период пре извршавања кривичних санкција. Тако су одређена истраживања у Србији утврдила да током извршавања васпитне мере појачаног надзора од стране органа старатељства код већине малолетника није дошло до побољшања школског успеха, да је код једног броја примећено погоршање, док су неки чак и напустили школу. Но, треба напоменути да се у савременом тренутку на генералном плану мења однос према образовном систему и онима који врше функције унутар тог система. Супротно традиционалним ставовима о томе да је проблем у личним одликама малолетника и у његовом непосредном окружењу, односно у томе да се он не труди, да је незаинтересован, да живи у дисфункционалној породици, да се дружи са лошим узорима и слично, данас се све више говори и о "кривици" школе, наставника и целокупног образовног система који је неретко спреман да малолетнику додели етикету лошег ученика истовремено се не трудећи да осмисли приступ који ће боље одговарати малолетнику.

5.2 СТРУЧНО ОСПОСОБЉАВАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА

Уз образовање се обично говори и о стручном оспособљавању, с обзиром да и једно и друго доприносе преузимању конструктивне улоге у друштву, те одупирању од изазова криминалног понашања.

Бројна истраживања баве се проучавањем везе између стицања квалификација и спречавања поврата. Програми стручног оспособљавања утичу на усвајање нових вештина, те самим тим и на повећање могућности за запослење, при чему је познато да *незапосленост може бити криминогена детерминанта*. Но, и када је реч о преступницима који већ фактички знају да обављају неке послове, или су овладели одређеним занатима, требало би да постоји могућност да у установи стекну одређене сертификате опште признатог карактера, чиме се отклањају и формалне препреке за проналажење запослења.⁵⁵⁰

Хаванска правила предвиђају да свако малолетно лице има право да буде обучено за занимање за које је вероватно да ће га оспособити за будуће запослење. Имајући у виду реално постојеће могућности малолетницима треба омогућити да бирају шта је то за шта желе да се обучавају и да раде, а уколико у установи обављају одређени посао треба да буду заштићени у складу са опште прихваћеним стандардима. Ако постоје услови, добродошло је запошљавање малолетника у локалној заједници, при чему они треба да буду плаћени за свој рад, мада је у овој фази акценат на стицању вештина које ће малолетницима бити драгоцене у даљем животу (правила број 44 и 45).

Како се рад обавља пре свега у едукативне сврхе, то стицање добити не треба да буде приоритет, нити за самог малолетника, нити за институцију у којој он борави. Оно што малолетник заради треба усмеравати у штедњу, како би он имао одређена средства за период по напуштању завода. Са друге стране

Вид. Н. Милошевић, "Идентитет неуспешног ученика као исход друштвених односа", *Зборник института за педагошка истраживања*, 1/2006, 103.

⁵⁵⁰ Ипак, када је реч о стручном оспособљавању, треба нагласити да се у литератури наводи да није јасно утврђена корелација између примене програма за стручно оспособљавање и умањења поврата, при чему је веза између рада унутар саме институције у којој се извршава санкција и редуквања рецидивизма још мање потврђена. Објашњење лежи у томе да није довољно да се преступнику само обезбеди да нешто ради и да привређује у установи, или да се научи да изван установе обавља какав користан посао, уколико претходно нису наступиле одговарајуће промене на нивоу његове личности. Дакле, проблем је често у вредносној, а не у практичној сфери, јер особа, без оснаживања личности, неће бити способна да искористи повољну прилику уколико се она у будућности појави. Према: D. L. MacKenzie, 333-335.

малолетнику треба омогућити да од дела средстава прибавља предмете у складу са својим потребама, да обештећује оштећене кривичним делом или да шаље средства члановима породице и другим лицима (*Хаванска правила*, правило број 46). Јасно је да овакво поступање повољно утиче на развијање личне одговорности, самопоштовања, те уопште на позитивнију слику о себи самоме.

Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике такође предвиђају да је у интересу малолетника да ради и да се обучава за одређена занимања. Предност се увек даје образовању и стручном оспособљавању на уштрб каквог другог, можда и продуктивнијег, рада који би малолетник могао обављати у оквиру институције. Уколико малолетник обавља одређене послове, он тада треба да буде обухваћен системом социјалног осигурања и адекватно награђен.

6. РЕИНТЕГРАЦИЈА У ДРУШТВО

Крајња сврха имплементације кривичних санкција и мера огледа се у каснијем успешном реинтегрисању малолетног учиниоца кривичног дела у свакодневне друштвене токове. Тако чл. 40. ст. 1. *Конвенције УН о правима детета* истиче да државе признају право сваког детета за које се тврди, које је оптужено или за које је утврђено да је извршило кривично дело, на поступак усклађен са унапређивањем дететовог достојанства и самопоштовања, који дете подстиче на поштовање људских права и основних слобода других и који узима у обзир узраст детета и чињеницу да је пожељно залагати се за његову реинтеграцију и преузимање конструктивне улоге у друштву.

Међутим, у великом броју случајева биће потребне додатне мере и напори како би се реинтеграција заиста и реализовала. Тако се, када је реч о примени институционалних санкција, значајан број малолетника враћа у неповољне социјалне и економске прилике, односно родитељима, сродницима и ужој заједници који нису адекватно припремљени да им пруже подршку. Такође, могуће је да третмански програми, образовање и слично нису окончани у моменту када је обустављена примена санкције, односно да је неопходно да се очува њихов континуитет ради постизања оптималних резултата.⁵⁵¹

Имајући у виду наведено, у периоду након извршења кривичне санкције требало би да уследи фаза у којој се примењују опсежне и свеобухватне мере постпеналне помоћи. Иако сам термин постпенална помоћ у себи садржи латинску реч *poena* /казна/ ипак налазимо да подршка није потребна искључиво малолетницима којима је била изречена казна малолетничког затвора или уопште нека друга казна уколико је реч о оним упоредним правима у којима постоје и друге казне за малолетнике. Наиме, савремена криминална политика тежи ка превенцији у најширем смислу, тако да нема разлога да сумњамо у потребу организованог пружања подршке и оним малолетницима који нису били институционализовани током извршавања кривичне санкције. Опсег и природа помоћи треба да зависе искључиво од околности које указују у сваком

⁵⁵¹ О специфичним потребама малолетника спрам којих су примењиване мере институционалне заштите вид. Е. К. Anthony, M. D. Samples et al, "Coming back home: The reintegration of formerly incarcerated youth with service implications", *Children and Youth Services Review*, 32/2010, 1271-1277.

индивидуалном случају да ли постоји опасност да се не оствари потпуна реинтеграција, а потом и ризик од поновног криминалног понашања. Када говоримо о конкретним облицима кроз које се постпенална помоћ у пракси реализује, онда мислимо на: *обезбеђивање материјалних средстава и запослења, решавање породичних проблема, регулисање стамбеног питања, образовање, психолошку помоћ* и слично.

Многа истраживања указују не негативне ефекте социјализовања са лошим узорима, те је у том смислу изузетно битно да се предузму мере којима ће се малолетнику омогућити да се врати у средину која ће понудити одговарајуће узоре и стабилност. Стога треба подржати малолетника у формирању што чвршћих односа са вршњацима који не манифестују делинквентно понашање. Међутим, често треба управо ужу заједницу припремити за прихват малолетног учиниоца кривичног дела, јер ће комшије, сродници и неделинквентни вршњаци у великом броју случајева исказивати отпор према малолетнику. Уколико се не пружа подршка у периоду реинтеграције то може да услови поновно укључивање малолетника у групе вршњака са којима се и раније дружио, у банде и слично.⁵⁵² С обзиром на то да су малолетници по свом менталном склопу подложни сугестијама пожељно је избегавање свега онога што може бити подстицај за криминално понашање.

Пекиншка правила се осврћу на проблематику реинтеграције малолетника у свакодневне друштвене токове. Стога правило број 25.1 предвиђа да ће добровољци, добровољне организације, локалне организације и други друштвени ресурси настојати да ефикасно допринесу рехабилитацији малолетника у окружењу заједнице и, колико је то могуће, у оквиру породице. Даље, правило број 29.1 предвиђа да ће се настојати да се обезбеди полуинституционални смештај, типа отворених домова, образовних домова, дневног боравка..., и други одговарајући облици смештаја, а са надом да се тако пружи подршка реинтеграцији малолетника у друштво.

Када говоримо о реинтеграцији у друштво, по природи ствари, очекујемо да је најитензивнија подршка у том домену ипак потребна оним малолетницима

⁵⁵² *Dodge, Lansford, и Dishion* спровели су истраживање које потврђује позитивну корелацију између примењивања различитих групних третмана у којима истовремено учествује више малолетних делинквената и манифестовања негативних појава у понашању ових лица. А. Весрофт, "How To Turn A Child Offender Into An Adult Criminal – In 10 Easy Steps", прилог за конференцију *Children and the Law International Conference*, Тоскана, 2009, 32, 33.

који су били у неком облику затворене заштите. У том смислу *Хаванска правила* један део текста посвећују проблематици очувања и јачања контаката са друштвеном заједницом изван зидова установе у којој малолетник борави током примењивања санкције. Тако правило број 59. предвиђа да треба обезбедити сва средства потребна за остваривање одговарајуће комуникације малолетника са спољним светом, што представља интегрални део праведног и хуманог поступања и има суштински значај у припреми малолетника за повратак у друштво. Малолетницима треба допустити да комуницирају са породицом, пријатељима и другим лицима или представницима угледних организација, да напусте установу ради посећивања чланова породице, као и да добију посебну дозволу за напуштање установе из образовних, професионалних или других важних разлога...(правило број 59).

Веома је битно да малолетник током времена проведеног у установи *остане у току са актуелним дешавањима* и значајним догађајима који се на дневном нивоу смењују у данашњем урбаном свету. Стога малолетник треба да има могућност да се редовно информисе о вестима пратећи дневну штампу, периодичне и друге публикације, радио и телевизијске програме и игране филмове, те да се информисе о актуелним збивањима путем посета представника легалних клубова или организација за које је малолетник заинтересован (*Хаванска правила*, правило број 62).

Хаванска правила садрже и посебан одељак у тексту насловљен са "Повратак у заједницу". У склопу тог одељака правило број 80. утврђује да надлежни органи треба да предвиде или обезбеде службе чији је задатак да помогну малолетницима приликом повратка у друштво, као и да умање предрасуде према њима. Те службе треба да обезбеде, у мери у којој је то могуће, одговарајући смештај, запослење, одећу и довољно средства за издржавање по отпуштању, како би се потпомогла успешна реинтеграција малолетника.

Препорука Савета Европе о друштвеној реакцији на малолетничку делинквенцију такође посвећује значајан простор питању реинтеграције малолетног делинквента у друштво. У четвртом одељку текста препоруке који се односи на "интервенције" према малолетним преступницима препоручује се да се што мање примењују институционалне санкције, чија имплементација подразумева измештање детета из његовог природног окружења. Уколико је

смештање детета у завод ипак неопходно, препорука сугерише да заводи треба да буду мањих смештајних капацитета и што боље интегрисани у локалну заједницу у којој су смештени. Треба подржати сваки облик општења између малолетника и његове породице, односно омогућити малолетнику што интензивније реинтегрисање у друштво путем образовања и стручног оспособљавања, али и путем активности које се одвијају у слободно време.

Европска правила о санкцијама и мерама за малолетнике такође садрже одредбе које се односе на реинтеграцију. Између значајног броја одредаба поменимо само правило број 102. 1. које нормира обавезу надлежних инстанци да међусобно сарађују од момента када малолетник пристигне у установу у којој се санкција реализује, а како би се малолетнику помогло у поновном заузимању одговарајуће позиције у друштву, и то путем:

- омогућавања малолетниковог повратка у примарну породицу, односно проналажења хранитељске породице или, уопште, пружањем подршке у формирању социјалних односа
- проналажења смештаја
- наставка образовања или професионалног обучавања
- упућивања малолетника у одговарајућу социјалну или здравствену установу
- пружањем новчане помоћи.

На крају, и поред обиља међународних докумената који се баве овом проблематиком, треба нагласити да је у многим државама учињено веома мало на плану пружања подршке у реинтеграцији, особито у постпеналном периоду. По негативним примерима у овом домену истичу се и земље **Источне Европе** и **Централне Азије**, где се готово уопште ни не размишља о томе шта се са малолетником дешава по напуштању установе,⁵⁵³ па чак не постоје ни процедуралне обавезе које би налагале да се државне институције макар запитају где се малолетник, или већ млађи пунолетник, налази и шта се са њим дешава.

⁵⁵³ Тако: UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008, 10

6.1. МЕРЕ ПОДРШКЕ У РЕИНТЕГРАЦИЈИ

При опредељивању за одређену меру особито се има у виду потреба за остваривањем таквих повољних ефеката спрам малолетничког васпитања и образовања који ће бити **одрживи**, односно који ће своје *позитивно дејство испољавати и пошто се оконча поступак извршења санкције или мере*.

Наиме, рехабилитација се остварује превасходно кроз примену кривичних санкција и мера, али њу мора пратити и успешно реинтегрисање у друштвену заједницу на шта малолетник као грађанин полаже право.⁵⁵⁴ Но, пуна реинтеграција ће често изискивати и додатне мере подршке.

Фокусирање на успешну ресоцијализацију и реинтеграцију малолетника јесте последица правилног вредновања одређених социјалних фактора и њиховог реалног доприноса криминалном понашању. Јасно је да су социјални фактори од посебног утицаја на малолетнике који су по природи ствари поводљивији и сугестабилнији но одрасли. Отуда мере које подржавају друштвену реинтеграцију малолетника садрже аспекте који се тичу корективног рада на свим оним чиниоцима који утичу на квалитет малолетничког *друштвеног окружења*. Зато ће се неретко уз третирање малолетног учиниоца кривичног дела третирати и његова **породица**.

Примера ради, уз одабрану малолетничку санкцију комбиноваће се својеврсна обука родитеља, што је посебно популарно у САД. Тако *обука родитеља (parent management training)* подразумева третманске процедуре путем којих се родитељи уче како да утичу на понашање детета унутар сопственог домаћинства. Наиме, извесна истраживања указују на то да родитељи понекад, и поред најбоље воље, не располажу одговарајућим капацитетима за васпитавање детета, односно да не умеју да укажу детету на адекватан модел понашања, те да награде пожељно и исправно држање, то јест да казне неприхватљиво понашање.⁵⁵⁵ Штавише, родитељи деце која манифестују неприхватљиво понашање ослањају се у већој мери на кажњавање (грдње, викање и претње), иако се тако не остварује жељени ефекат спрам

⁵⁵⁴ С. Соковић "Основне карактеристике извршења кривичних санкција изречених малолетним учиниоцима кривичних дела", *Међународни научни скуп-Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, (ур. С. Бејатовић), Београд, 2008, 253.

⁵⁵⁵ G. Patterson, Према: В. С. Welsh, "Delinquency prevention", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. В.С. Feld, D. М. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 402.

дететовог понашања.⁵⁵⁶ Бројна истраживања потврђују повезаност поремећаја породичног функционисања и психосоцијалних проблема код младих, па се чак на основу упознавања са карактеристикама малолетничковог породичног окружења са великом прецизношћу може закључивати о томе да ли малолетник који испољава проблеме у понашању припада групи малолетних делинквенета или пак групи малолетника која се лечи у менталним институцијама.⁵⁵⁷

У **Енглеској и Велсу и Шкотској**⁵⁵⁸ такође постоји могућност примењивања одређених налога за родитеље (*Parenting Orders*). Сврха ових мера је да се родитељи наведу да се одговорније односе према проблемима у понашању које манифестују њихова деца, али и да се родитељима пружи неопходна помоћ како би боље и потпуније вршили своје дужности. Родитељи се обавезују да иду на саветовања или на курсеве где ће им бити пружена могућност да науче све оно што је битно за старање о деци. Они похађају сесије једном недељно, у периоду не дужем од шест месеци. Налог може да садржи и додатне обавезе, тако да родитељ може бити обавезан да сваког дана лично води дете у школу или да ригорозно контролише до колико се часова увече дете враћа кући, а овакве обавезе могу трајати до 12 месеци. Но, при примењивању родитељских налога суштина није у увођењу неких ригидних правила, већ у томе да надлежни упознају живот, динамику и проблеме date породице, а како би се деци и родитељима обезбедили сви видови неопходне подршке. Тако се при примењивању налога припрема опсежна документација која би требало да детектује аспекте у којима су посебно изражени проблеми у малолетничковом животу. Са родитељима сарађују припадници *Youth Offending Team*, али исто тако постоји и могућност санкционисања, па и новчаног, родитеља који се оглушује о налоге.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ В. С. Welsh, 402.

⁵⁵⁷ Ј. Хрнчић (1999), 83.

⁵⁵⁸ У Шкотској су родитељски налози уведени 2005. године, док у Енглеској и Велсу постоје још од 1998. године. Вид. R. Walters, R. Woodward, "Punishing 'Poor Parents': 'Respect', 'Responsibility' and Parenting Orders in Scotland", *Youth Justice*, 1/ 2007, 5-20.

⁵⁵⁹ Но, у литератури проналазимо замерке на то што се родитељски налози у пракси често примењују према самохраним родитељима (пре свега мајкама) и родитељима слабијих финансијских прилика, као да ова својства родитеља сама по себи повлаче нешто негативно, али и замерке на то што се применом налога симболично акцентује "кривица" родитеља и лоше родитељство. Вид. А. Holt, "Room for resistance? Parenting Orders, disciplinary power and the production of the bad parent", *ASBO nation*, (ed. P. Squires), The Policy Press-University of Bristol, Bristol 2008, 203-222

Уопште, цео заокрет ка, данас већином заступљеном, заштитничко-правосудном моделу (*welfare-justice model*) реаговања на малолетничко преступништво јесте базиран на ревидирању идеја о делотворности казне и могућностима рехабилитације и реинтеграције. Наиме, све гласније се чују тврдње да казна сама по себи није делотворно средство, али да ни рехабилитација не може да се оствари само путем промена које ће наступити на нивоу преступникове личности. Кључ је у усвајању одговарајућег система вредности, при чему на креирање и прихватање једног таквог система према коме ће се касније индивидуа владати доминантно утиче друштвено окружење,⁵⁶⁰ зато мере помоћи кроз подршку родитељима, породици и самом малолетнику добијају све значајније место.

⁵⁶⁰ T. R. Tyler, L. E. Rankin, "Legal socialization and delinquency", *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, (eds. B.C. Feld, D. M. Bishop), Oxford University Press, Oxford 2011, 369.

ШЕСТА ГЛАВА

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И ДИВЕРЗИОНЕ МЕРЕ У СРБИЈИ - НОРМАТИВНИ АСПЕКТ И ПРАКСА

1. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ЗАКОН О МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА И КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЗАШТИТИ МАЛОЛЕТНИХ ЛИЦА - ОПШТА РАЗМАТРАЊА

У литератури често наилазимо на становиште да су почев од 2006. године и ступања на снагу ЗОМУКД остварени нужни предуслови за усаглашавање српског малолетничког кривичног права са најактуелнијим глобалним тенденцијама израженим на овом пољу, као и да се са нормативног аспекта наше малолетничко кривично право може окарактерисати као напредно.⁵⁶¹ Изнету констатацију заиста потврђује анализирање текста ЗОМУКД који на јединствен и целовит начин дефинише институте малолетничког кривичног материјалног, процесног и извршног права.

Заправо, и сама чињеница да у нашој земљи постоји засебан законски текст који на специфичан начин уређује положај малолетних учинилаца кривичних дела довољно сликовито говори о напредном карактеру нашег правног система,⁵⁶² те о поштовању препорука релевантних међународних аката који се изричито залажу за издвојено малолетничко правосуђе. Штавише, наш законодавац је отишао и корак даље, па је предвидео и посебне одредбе у циљу што потпуније заштите и гарантовања привилегованог положаја оних

⁵⁶¹ Тако: Г. Стојановић Милошевић, "Малолетничко кривично законодавство и стандарди Европске уније", *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, (ур. С. Бејатовић), XLVII редовно годишње саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу на Златибору 2010, 321.

⁵⁶² Не треба губити из вида да је кривичноправни положај малолетника у нашој земљи и у претходним деценијама усаглашаван са најактуелнијим научним тенденцијама. Тако је *Закон о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године* означен од стране наших теоретичара и практичара као суштинска прекретница, јер са овим актом наш правни систем напушта доминантно репресивни модел и окреће се заштитничком моделу, сврставајући се у ред напредних и хуманих система када је реч о третирању малолетника. Тада је значајно проширен спектар васпитних мера, а уводи се и категорија млађих пунолетних лица. Измене и допуне из 1959. године биле су, у великој мери, конципиране на идејама Покрета нове друштвене одбране. Према: Љ. Радуловић (2010а), 50. Но, ако се вратимо још даље у прошлост, сетићемо се да су у Србији још од *Казнителног законика* из 1860. године постојала посебна правила о санкционисању малолетника, те да су малолетници одговарали за кривична дела само уколико су поступали са разбором. Вид. З. Кандић, 21.

малолетних лица која су оштећена кривичним делима, као и малолетних лица која се у другим својствима појављују у кривичном поступку.

Са вредносног аспекта и у концепцијском смислу посматрано, систем кривичних санкција и мера у Србији и даље је пре свега заснован на **социјално-заштитном моделу**, с тим што су сада нешто присутније **примесе модела правде**.⁵⁶³ То значи да је осим усмерености на *личност преступника и његову рехабилитацију*, сада акцентована и *реинтеграција малолетника* у друштвену средину, без занемаривања тежине кривичног дела и уз поштовање права која припадају малолетнику.⁵⁶⁴ Кроз одређене институте омогућена је и значајнија заступљеност диверзионог модела.

Као и многи други креатори криминалне политике широм света и наш законодавац се сусрео са питањем како задовољити два веома битна интереса: са једне стране применити мере које ће имати извештан генералнопревентивни ефекат, те ефектно манифестовати друштвену неприхватљивост криминалитета малолетника, а са друге стране одабрати мере које ће одговарати сложеним потребама малолетника. Како се у савременом систему малолетничких кривичних санкција и мера пре свега присутне *мере помоћи и социјализације, са што мање елемената принуде*, односно ограничавања права и слободе, а све више елемената бриге, надзора и отклањања и предупредивања сметњи за нормалан развој и сазревање,⁵⁶⁵ то је, руководећи се жељом да овакве мере буду шире заступљене и у нашим приликама, законодавац увео **васпитне налоге**. Увођењем васпитног налога који се састоји у поравнању са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела законодавац је настојао да уважи и вреднује и интересе оштећеног, чиме се у наш систем додатно инкорпорирају елементи **ресторативне правде**.

Даље, *начела минималне интервенције и прибегавања институционализацији као последњем средству* такође налазе своје место у српском малолетничком кривичном праву. Законодавац је предвидео изузетно

⁵⁶³ С. Соковић, "Релевантни међународни стандарди и основне карактеристике извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима", *Правни систем Србије и стандарди Европске уније и Савета Европе, књига III*, (ур. С. Бејатовић), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2008, 97-118.

⁵⁶⁴ *Ibid.*

⁵⁶⁵ Тако: Д. Јовашевић, "Примена васпитних налога према малолетним делинквентима", *Социјална мисао*, 1/2010, 77.

богат спектар кривичних санкција неинвазивног карактера, чија примена омогућава да малолетник остане у породичном окриљу и да се не нарушавају регуларне животне околности на које је он већ навикао. Само за ретке случајеве примерено је примењивање једине казне коју наш систем познаје, односно малолетничког затвора.

1.1 МАЛОЛЕТНИЧКЕ КРИВИЧНЕ САНКЦИЈЕ И ВАСПИТНИ НАЛОЗИ У ЗОМУКД

1.1.1. СВРХА МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И ВАСПИТНИХ НАЛОГА

Из сврхе којима треба да служе све малолетничке кривичне санкције јасно произлази опредељење нашег законодавца за пуну ресоцијализацију и реинтеграцију малолетних учинилаца кривичних дела. Тако, у оквиру опште сврхе кривичних санкција, која се огледа у сузбијању криминалитета, сврха кривичних санкција према малолетницима *јесте и да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитавање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу* (чл. 10. ст. 1. ЗОМУКД). Уз наведено, казна малолетничког затвора, као једина пенална мера, за сврху има и вршење појачаног утицаја на малолетног учиниоца да убудуће не врши кривична дела, као и на друге малолетнике да не врше кривична дела (чл. 10. ст. 2. ЗОМУКД), односно вршење одређеног *генералнопревентивног утицаја* који у малолетничком кривичном праву није толико заступљен и значајан као у општем кривичном праву.

Што се тиче сврхе *васпитних налога* ни она се не разликује битно од описане сврхе малолетничких кривичних санкција, иако васпитни налози, по својој природи и својствима, не могу бити поистовећени са санкцијама, већ представљају *sui generis* мере диверзионог карактера. Тако се сврха васпитних налога огледа у *непокретању кривичног поступак према малолетнику или у обустави поступка, односно у утицању на правилан развој малолетника и јачање његове личне одговорности како убудуће не би чинио кривична дела* (чл. 6. ЗОМУКД).

1.1.2 ВРСТЕ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА

Малолетницима се у нашем правном систему могу изрећи васпитне мере, казна малолетничког затвора и мере безбедности предвиђене Кривичним закоником (осим забране вршења позива, делатности или дужности),⁵⁶⁶ при чему законодавац указује на критеријуме релевантне за избор појединих санкција.⁵⁶⁷

А. Малолетнички затвор

Преглед санкција почињемо од једине казне у нашем систему малолетничких санкција. У питању је *казна малолетничког затвора* која се може изрећи само у случају извршења тежих кривичних дела (прописана казна затвора у трајању преко пет година), и то само старијим малолетницима, односно онима који су у време извршења кривичног дела навршили 16 година. Уз то, казна се може изрећи само уколико *висок степен кривице, природа и тежина кривичног дела не оправдавају изрицање васпитне мере у конкретном случају* (чл. 28. ЗОМУКД).

Б. Васпитне мере

Из сврхе малолетничких кривичних санкција произлази закључак да се она пре свега може реализовати управо применом васпитних мера. Иначе *васпитне мере* у нашем малолетничком кривичном праву несумњиво представљају "први избор", уколико већ нема могућности да се примени начело опортунитета кривичног гоњења или да се обустави већ започети кривични поступак према малолетнику.⁵⁶⁸ Стога је законодавац предвидео значајан број различитих васпитних мера, при чему их све систематизује у три основне групе: мере упозорења и усмеравања, мере појачаног надзора и заводске васпитне мере. Из самог редоследа којим смо навели врсте васпитних мера, а који се подудара са оним којим се користио законодавац, произлази да је систем васпитних мера конципиран на *начелима неинвазивности и градације*. Тако набрајање васпитних мера почиње навођењем мера упозорења и усмеравања које, у суштини, не подразумевају неки значајнији и снажнији утицај и промене

⁵⁶⁶ Мере безбедности неће бити предмет разматрања у даљим излагањима, с обзиром да оне не подразумевају неке особите специфичности када су у питању малолетници.

⁵⁶⁷ Критеријуми се односе пре свега на то колико интензивне треба да буду мере којима ће се утицати на личност малолетника и његово понашање, да ли су нужне трајније мере, лечење или издвајање из дотадашње средине. Вид. чл. 11, 12, 29. и 30 ЗОМУКД.

⁵⁶⁸ Тако: М. Шкулић (2011), 288.

у односу на дотадашњи живот који је малолетник водио, нити на његово окружење. За случајеве где овакво благо реаговање не би било у складу са потребом да се на малолетника нешто одлучније делује примењују се мере појачаног надзора, док се потпуно издвајање из дотадашње породичне средине и целокупног окружења малолетника примењује само онда када је то заиста неизбежно и то кроз примену заводских васпитних мера.

а) Мере упозорења и усмеравања

Међу *мерама упозорења и усмеравања* разликујемо судски укор и посебне обавезе. *Судски укор* се изриче уколико се из односа малолетника према учињеном кривичном делу и његове спремности да убудуће не чини кривична дела може закључити да га је довољно само прекорити, те ће при изрицању судског укора суд малолетнику указати на неприхватљивост његовог поступка и предочити да му може бити изречена друга санкција ако поново учини кривично дело (чл. 13. ЗОМУКД). Из наведеног произлази да је у питању мера реаговања на најбенигније случајеве малолетничког криминалитета. Ова мере се извршава самим изрицањем укора, те у том смислу њено извршење не повлачи никакве даље импликације на свакодневни малолетников живот.

Када је реч о *посебним обавезама*, њих бисмо могли окарактерисати као мере путем којих се малолетник усмерава *на решавање различитих проблема и ситуација* који су могли првобитно утицати на испољавање криминалног понашања. Занимљиво је да суд може изрећи једну или више мера посебних обавеза, као и да се посебне мере могу изрећи и уз меру појачаног надзора, иако ЗОМУКД предвиђа да ће суд ценити јединствено сва дела и изрећи само једну васпитну меру у случају када је малолетник учинио више кривичних дела у стицају (чл. 26. ст. 1. ЗОМУКД). Образложење за овакву кумулацију санкција вероватно можемо пронаћи у томе што су посебне обавезе пре свега усмерене ка општем поправљању малолетникових личних и социјалних прилика, те у том смислу готово да и не представљају ограничење у правима и слободама, што кривичне санкције по самој својој природи ипак подразумевају. Самим тим, нема објективних разлога да се онемогући кумулативна примена више посебних обавеза или пак посебних обавеза уз меру појачаног надзора.

Управо изнета констатација постаје много јаснија по упознавању са садржином посебних обавеза које могу бити изречене сходно ЗОМУКД. Наиме, суд може малолетнику изрећи обавезу: да се извини оштећеном; да у оквиру

сопствених могућности накнади штету коју је проузроковао; да редовно похађа школу или не изостаје са посла; да се оспособљава за занимање које одговара његовим способностима и склоностима; да се, без накнаде, укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја; да се укључи у одређене спортске активности; да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога; да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама; да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање и да не напушта место пребивалишта или боравишта, без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства (чл. 14. ст. 2. ЗОМУКД). Очигледно је да је предвиђањем ових мера законодавац, бар у нормативном смислу, у потпуности уважио препоруке међународних аката које се односе на фаворизовање санкција које не одговарају само природи и тежини деликта, већ и потребама малолетника и укупним околностима у којима ће се одвијати поступак његове реинтеграције.⁵⁶⁹

б) Мере појачаног надзора

Када је реч о *мерама појачаног надзора* у питању су малолетничке кривичне санкције које се свде на стављање малолетника под одређени облик контроле од стране субјеката који се одлуком суда обавезују да ту контролу спроводе.⁵⁷⁰ За ове мере је карактеристично то што се изричу у случајевима када су малолетникове личне, породичне и микросоцијалне прилике такве да углавном не изискују његово издвајање из дотадашње средине и јачи васпитни утицај и рад у који би се нужно морала укључити и стручна лица. У ове мере спадају: појачан надзор од стране родитеља, стараоца или усвојиоца; појачан надзор у другој породици; појачан надзор од стране органа старатељства и појачан надзор уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника.

⁵⁶⁹ Видети Пекиншка правила, Принципи којима се руководи приликом доношења пресуде и одлучивања.

⁵⁷⁰ М. Шкулић (2011), 288. Иначе се сматра да су се мере надзора појавиле веома рано, а да свој савремени израз добијају у другој половини 19. века у форми пробације. Љ. Радуловић (1999), 194.

Мера појачаног надзора од стране родитеља, усвојиоца или староца изриче се у ситуацијама када лица са којима малолетник иначе дели своју свакодневицу и која су дужна да се старају о њему и да брину о његовим материјалним, образовним, емотивним и другим потребама заправо имају довољно капацитета да овим својим обавезама адекватно одговоре, само што то, из одређених разлога, очигледно нису чинили. Стога законодавац прецизира да се ова мера изриче онда када су родитељи, усвојилац, односно старалац пропустили да врше потребну бригу и надзор над малолетником, а у могућности су да овакву бригу и надзор врше и то се од њих може с основом очекивати (чл. 15. ст. 1. ЗОМУКД). Како се у периоду који предстоји не би понављали пропусти, за које се по свој прилици сматра да су могли утицати на криминално понашање, то ће суд дати родитељу, усвојиоцу, односно староцу потребна упутства и наложити му одређене дужности које треба да предузме за васпитавање малолетника, његово лечење и отклањање штетних утицаја (чл. 15. ст. 3. ЗОМУКД). С обзиром на то да не долази до неких конкретнијих промена у свакодневном малолетниковом животу, може се рећи да је у односу на преостале мере појачаног надзора ова мера понајмање инвазивног карактера.

Уколико, пак, родитељ, усвојилац, односно старалац малолетника нису у могућности да над њим врше надзор или ако се то од њих не може с основом очекивати, малолетник ће се сместити у *другу породицу* која је вољна да га прими и која има могућности да над њим врши појачан надзор (чл. 16. ст. 1. ЗОМУКД). С обзиром да *мера појачаног надзора у другој породици* подразумева да се малолетник уклања из своје биолошке породице, или уопште из породичног окружења у коме је до тог момента живео, законодавац наглашава да ће се извршење мере обуставити када родитељи, усвојилац, односно старалац малолетника коначно буду у могућности да над њим врше појачан надзор или када према резултату извршења мере престане потреба за појачаним надзором (чл. 16. ст. 3. ЗОМУКД). Ово је у потпуности у духу међународних препорука које инсистирају на томе да малолетник, кад год је то могуће и у његовом интересу, стасава у природном породичном окружењу.⁵⁷¹

Иначе, при примени мере појачаног надзора у другој породици у пракси се јављају бројне потешкоће, међу којима се истиче проблем проналажења

⁵⁷¹ Члан 9. Конвенције УН о правима детета

породица које су вољне и способне да се прихвате овог важног, одговорног и сложеног задатка, као и проблем повезивања конкретног малолетника са најадекватнијом породицом, при чему треба имати у виду и незанемарљиве стамбене, локацијске и финансијске аспекте извршења ове мере. У наведеном проналазимо и разлоге ретког примењивања ове мере, која би у неким случајевима могла успешно заменити институционализацију.

Мера појачаног надзора од стране органа старатељства се такође изриче у ситуацијама када се сматра да родитељи, стараоци или усвојиоци самостално не могу на адекватан начин да се посвете вршењу појачаног надзора над малолетником. Иначе, поједина научна истраживања потврђују да постоје одређене карактеристике родитеља које погодују антисоцијалном понашању деце, а међу њима се истичу: смањена физичка и ментална способност за родитељство, недостатак просоцијалних вештина за решавање проблема, зависност од психоактивних супстанци, насилно понашање, вршење кривичних дела и депресивност мајке.⁵⁷² Уз то, ова мера долази у обзир тек уколико нема могућности за смештање малолетника у другу породицу, с обзиром на поменути тенденцију да се малолетнику кад год је то могуће пружи породична топлина и дом. Стога при примењивању ове мере малолетник остаје код својих родитеља или других лица која га издржавају, односно која се о њему старају, а појачан надзор над њим врши одређено службено лице органа старатељства или друго стручно лице које одреди орган старатељства (чл. 17. ст. 3. ЗОМУКД). Орган старатељства ће се бринути о школовању малолетника, његовом запослењу, одвајању из средине која на њега штетно утиче, потребном лечењу и сређивању прилика у којима живи (чл. 17. ст. 4. ЗОМУКД). Иако се на први поглед чини да је ова мера идеална за контролисање најзначајнијих аспеката живота малолетника, пракса заправо указује да се њено примењивање већином своди на чисто административне радње. Наиме, старање о образовању малолетника, проналажење запослења, саветодавни рад, лечење и све остало, захтева озбиљне кадровске, техничке и материјалне ресурсе, којима наш систем социјалне заштите углавном не располаже. Зато се комплетан појачани надзор понекад своди на одређено саветовање, јављање у центар за социјални рад и административно констатовање да су одређене формалне радње обављене.

⁵⁷² Према: Ј. Хрнчић (2009б), 79.

Уз наведене мере појачаног надзора може се примењивати *мера појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника*. Ова мера се одликује адхезионим карактером, што значи да се она никада не изриче самостално, већ увек уз неку од преостале три мере надзора, чију реализацију и садржај она употпуњује.⁵⁷³ Суд ће изрећи меру надзора уз боравак у установи уколико је, уз неку од одговарајућих мера појачаног надзора, потребно и ангажовање стручних лица у посебној установи која се бави васпитавањем и образовањем малолетника (чл. 18. ст. 1. ЗОМУКД). Малолетник и даље остаје код својих родитеља или других лица која се о њему старају, а у току дана проводи одређено време у установи за васпитавање и образовање малолетника, али тако да то не омета његово школовање или редовно одлажење на посао, при чему ће се у установи одговарајућим васпитним и образовним садржајима утицати на будући живот и понашање малолетника у ужој и широј социјалној средини (чл. 18. ст. 3. ЗОМУКД).⁵⁷⁴

Но, малобројне су установе у којима се може организовати дневни боравак, мада се улажу напори да се овај проблем реши тако што ће постојеће установе преузети на себе и овај захтеван посао. Примера ради, мера дневног боравка се нешто више од годину дана спроводи у *Заводу за васпитање омладине* у Нишу.⁵⁷⁵ Занимљиво је, а истовремено и забрињавајуће, да су и пре тридесетак година у Србији били присутни исти технички и кадровски проблеми када је у питању упућивање у тзв. дисциплински центар на бази неколико часова у току дана.⁵⁷⁶

⁵⁷³ М. Шкулић (2011), 296.

⁵⁷⁴ У извршењу мере појачаног надзора уз дневни боравак у одговарајућој установи за васпитавање и образовање малолетника постоје, за сада нерешиви, технички проблеми, који се пре свега тичу непостојања одговарајућих услова за дневни боравак малолетника. Наиме, отварање, рад и одржавање оваквих услова ипак захтева одређено ангажовање на нивоу локалне самоуправе која би обезбедила локацију, објекат и слично, али се овде потешкоће пре свега тичу тога што се рад са малолетним преступницима још увек не доживљава као незаобилазни сегмент комплексне социјалне заштите деце. (Вид. Д. Вујачић-Ричер, Ј. Хрнчић, Н. Сатарић, "Нови модели развијања мреже услуга у локалној заједници", *Социјална мисао*, 1/2006, 125-144) У духу изнетог треба тумачити и податке сходно којима је током 2010. године примењено свега 139 мера појачаног надзора уз дневни боравак у установи, иако је током исте године примењено 1.625 мера појачаног надзора од стране органа старатељства и 1.206 мера појачаног надзора од стране родитеља, старалаца или усвојилаца. Према: *Извештају о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Републички завод за социјалну заштиту, Београд 2011, 65.

⁵⁷⁵ <http://www.cityofnis.rs>, 10. март 2012.

⁵⁷⁶ Вид. М. Поповић, *Делатност старатељства и васпитних услова у сузбијању преступништва код младих*, Београд 1978, 77-79.

в) Заводске васпитне мере

Међу заводским васпитним мерама у нашем малолетничком кривичном праву разликујемо: упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом и упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање. Оно што је заједничко за све три врсте заводских васпитних мера јесте то што је њихова примена условљена потребом *да се малолетник издвоји из дотадашње породичне и локалне средине која се показала као неповољна за његово одрастање и васпитавање*. Стога законодавац констатује да се ове мере изричу малолетнику према коме треба предузети трајније мере васпитавања, лечења и оспособљавања уз његово потпуно одвајање из дотадашње средине, ради вршења појачаног утицаја, те да се у том смислу примењују као последње средство и могу трајати само колико је потребно да би се остварила сврха васпитних мера (чл. 11. ст. 4. ЗОМУКД).

Уколико бисмо покушали да поређамо васпитне мере по интензитету надзора и васпитног рада који се примењује према малолетницима у посебним малолетничким установама, на другом месту би несумњиво била *мера упућивања у васпитну установу*, а на првом *мера упућивања у васпитно-поправни дом*. Мери упућивања у посебну установу за лечење и оспособљавање пак морамо посматрати издвојено у односу на друге заводске мере, стога што би се она, у одређеном смислу, могла поистоветити са медицинским мерама безбедности које се примењују према пунолетним лицима. Ипак, у случају упућивања малолетника у посебну установу за лечење и оспособљавање не ради се о неурачунљивим лицима која су извршила противправна дела, те се ни поремећај који је присутан код малолетника не мора тицати душевног стања, већ може бити реч и о физичким недостацима.⁵⁷⁷ У сваком случају, реч је о таквим недостацима који отежавају, или пак онемогућавају, адекватно извршавање других заводских васпитних мера.⁵⁷⁸ У Србији је посебно критична ситуација управо у погледу посебних установа за лечење и оспособљавање.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ М. Шкулић (2011), 300.

⁵⁷⁸ *Ibid.*

⁵⁷⁹ Заправо, такве установе у нашој земљи ни не постоје, а ни постојеће установе у систему социјалне и здравствене заштите нису спремне да одреде део својих капацитета за рад са малолетницима којима је изречена ова мера. Посебан проблем представља и то што је извршење мере у надлежности два министарска ресора (Министарство правде и државне управе и Министарство за рад, запошљавање и социјална питања), што је вероватно и разлог зашто се у извршењу ове мере појављује знатно више проблема но при извршењу друге две заводске васпитне мере. Вид. С. Соковић, "Заводске васпитне мере-место у систему кривичних санкција,

Када је реч о *упућивању у васпитну установу*, ова мера се извршава у установи која обезбеђује смештај и задовољавање васпитних, здравствених, образовних, спортских и других развојних потреба малолетника (чл. 120. ст. 1. ЗОМУКД). Кључна разлика између ове мере и мере упућивања у васпитно-поправни дом огледа се у томе што у васпитној установи не бораве само малолетни учиниоци кривичних дела, већ и малолетна лица која су морала бити смештена у установу како би им се обезбедили адекватни услови за живот, одрастање и образовање. У питању могу бити веома различите околности које условљавају смештање у васпитну установу, као на пример напуштање од стране родитеља, смрт родитеља, живот у породици коју одликују јаке патолошке карактеристике попут алкохолизма и насилничког понашања. Из наведених разлога законодавац предвиђа да малолетник коме је изречена ова васпитна мера има иста права и обавезе као и остали малолетници у васпитној установи, с тим што му се у погледу поступања поклања посебна пажња, али тако да се у животу и раду у установи не издваја од осталих малолетника (чл. 120. ст. 2. ЗОМУКД).

Мера *упућивања у васпитно-поправни дом* сматра се примереном у ситуацијама када је потребан интензивнији надзор над малолетником и примена специфичних програма у васпитном процесу. Конкретно, законодавац предвиђа да ће се ова мера изрицати у случајевима када поред издвајања из дотадашње средине, треба применити појачане мере надзора и посебне стручне програме васпитавања (чл. 21. ст. 1. ЗОМУКД). Да се ова мера примењује у случају озбиљније васпитне запуштености, а осим тога и у случајевима када раније понашање малолетника такође указује на друштвено неприхватљиво понашање, произлази из тога што је законодавац предвидео да ће при опредељивању за ову меру суд посебно узети у обзир *ранији живот малолетника, степен поремећаја понашања, тежину и природу учињеног кривичног дела, као и околност да ли је према малолетнику раније била изречена нека кривична или прекршајна санкција* (чл. 21. ст. 2. ЗОМУКД).⁵⁸⁰ Дакле, ова заводска мера се, и поред свог несумњиво едукативног и протективног карактера, ипак начелно може сматрати

основне карактеристике и проблеми извршења", *Превенција и третман поремећаја понашања*, (ур. В. Жунић-Павловић, М. Ковачевић-Лепојевић), Београд 2010, 211.

⁵⁸⁰ Овиме се донекле потврђује поштовање принципа поступности у нашем малолетничком кривичном праву, иако има аутора који сматрају да заправо нема никакве поступности, већ да је у питању само изрицање санкције која је примерена сваком конкретном случају. Вид. М. Шкулић (2011), 280.

строжијом од мере упућивања у васпитну установу, код које законодавац не спомиње моменат ранијег санкционисања малолетниковог деликтног понашања.⁵⁸¹

Уопште, о томе да су заводске мере упућивања у васпитну установу и у васпитно-поправни дом суштински различитог карактера сведочи то што законодавац на једнообразан начин дефинише многа питања која се тичу положаја малолетника којима је изречена мера упућивања у васпитно-поправни дом и казна малолетничког затвора (смештај, исхрана, рекреација, посете, дисциплински поступак и слично) и то ЗОМУКД-ом, док је положај малолетника којима је изречена мера упућивања у васпитни дом, значајним делом, регулисан прописима о социјалној заштити, односно у основи *Законом о социјалној заштити*⁵⁸² (скраћено: ЗОСЗ) и релевантним подзаконским актима.

Када је реч о мери *упућивања малолетника у посебну установу за лечење и оспособљавање*, ова мера се изриче малолетнику код кога је присутна ометеност у психофизичком развоју или пак психички поремећаји, услед чега малолетник ужива иста права као и други малолетници који су смештени у овај тип установа и према којима није вођен кривични поступак (чл. 23. и 134. ст. 1. ЗОМУКД). С обзиром на специфичне потребе ових малолетника предвиђено је да се они доводе и спроводе у установу у пратњи здравствених радника, те да начин довођења и спровођења не сме нарушавати достојанство малолетника (чл. 135. ст. 3. и 4. ЗОМУКД).

⁵⁸¹ Но, има мишљења да се мера упућивања у васпитно-поправни дом може сматрати фактички тежом од казне малолетничког затвора, с обзиром да се ова казна изриче у унапред одређеном трајању које може бити и умањено услед примене условног отпуста, док васпитна мера траје неодређено време, с тим што се на сваких шест месеци врши својеврсно преиспитивање потребе за применом мере од стране суда. Тако: М. Шкулић (2011), 288, 289.

⁵⁸² *Службени гласник РС*, бр. 24/11

1.1.3. ВРСТЕ ВАСПИТНИХ НАЛОГА

У члану 7. ЗОМУКД предвиђено је пет врста васпитних налога:

1. поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела
2. редовно похађање школе или редовно одлажење на посао
3. укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја
4. подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога
5. укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту

ЗОМУКД у чл. 5. прописује услове у вези са кривичним делом и личношћу малолетног учиниоца кривичног дела који морају бити кумулативно испуњени како би се могао применити васпитни налог. Како примена васпитног налога неминовно представља својеврсну погодност за малолетника који ће тиме избећи започињање или даље вођење кривичног поступка, то је законодавац ограничио могућност примене овог института на кривична дела за која је прописана новчана казна или казна затвора до пет година. Такође неопходно је да малолетник признаје кривично дело, те да има одређени однос према кривичном делу и оштећеном.

1.2 ЗОМУКД И УСКЛАЂЕНОСТ СА МЕЂУНАРОДНИМ СТАНДАРДИМА

Дакле, да резимирамо: текст ЗОМУКД је у потпуности усклађен са међународним стандардима које смо представили у претходним излагањима. Када је реч о четири руководна начела која пропагирају документи УН, а пре свега *Конвенција УН о правима детета* усаглашеност је апсолутна:

1. **Начело најбољег интереса детета** задовољено је тиме што примена свих санкција и мера почива на идеји о надзору, пружању заштите и помоћи у циљу поновног укључивања малолетника у друштвену заједницу и његовог личног развоја.
2. **Начело забране дискриминације** је у потпуности испоштовано у нашем позитивном праву, па се то односи и на положај малолетних учинилаца кривичних дела, с обзиром да се ЗОМУКД надовезује на Кривични законик, Законик о кривичном поступку и Закон о извршењу кривичних санкција ((*Службени гласник РС*, број 85/05, 72/09 и 31/11), скраћено ЗИКС).
3. **Начело заштите интегритета и обезбеђивања најбољих услова за развој малолетних лица** такође је имплементирано у наше позитивне прописе, што се најбоље види у одредбама ЗОМУКД-а које се непосредно односе на извршење кривичних санкција и васпитних налога, али и у подзаконским актима који детаљно разрађују ову материју.
4. **Начело партиципације малолетника** је такође заступљено, иако не наилазимо на одредбе у којима се оно изричито помиње. Ипак у кривичном поступку је предвиђено саслушање малолетника, забрањено је суђење у одсуству, малолетник има могућност изјављивања жалбе, а одговарајућим правним средствима се може користити и касније током извршења кривичних санкција и мера. Регулисано је и заступање малолетника. Дакле, макар у формалном смислу, постоје предуслови за уважавање мишљења малолетника.

Што се тиче преосталих начела о којима је у претходним излагањима било речи, *принципа минималне интервенције, принципа прибегавања институционализацији као последњем средству, принципа активног укључивања заједнице у примену мера за сузбијање малолетничког криминалитета и примењивања посебних правила и на категорију млађих*

пунолетника, сматрамо да су и она у доброј мери препозната у нашим позитивним прописима. Принцип *минималне интервенције* се реализује кроз могућност примене начела опортунитета од стране јавног тужиоца за малолетнике, као и кроз имплементацију диверзионог модела поступања који је код нас оличен у примени васпитних налога. Такође, богат регистар кривичних санкција омогућава различите интензитете корекционог третмана у складу са околностима сваког конкретног случаја. Начело *прибегавања институционализацији као последњем средству* остварује се кроз обавезно испуњавање више предуслова, који морају бити задовољени пре но што би се уопште могло размишљати о казни малолетничког затвора. Тако је ова казна применљива само у случајевима извршења тежих кривичних дела, онда када постоји висок степен кривице и само када је реч о старијим малолетницима. Штавише, нужно је и да се утврди да примена васпитне мере не би била примерена. Но, и тада распон затворских казни које се изричу малолетницима може бити значајно нижи у но у случају пунолетних лица (пет година, односно десет година у случајевима извршења најтежих кривичних дела). Институционализација се минимизира и тиме што постоји могућност примене условног отпуста. Даље, *млађи пунолетници могу бити обухваћени одређеним васпитним мерама*, онда када се оцени да би то могло одговарати њиховим интересима.

Коначно, када је реч о *активном укључивању заједнице у примену мера за сузбијање малолетничког криминалитета* не бисмо могли говорити о непосредном спомињању овог начела у самом тексту ЗОМУКД. Ипак, из саме природе појединих васпитних мера произлази да се оне примењују у локалној заједници, која самим тим има, или би бар требало да има, одређену улогу у њиховој имплементацији. Исто тако законодавац предвиђа да при извршењу заводских васпитних мера треба предузети кораке како би малолетник одржао контакт како са својом породицом и пријатељима, тако и са средином која окружује институцију. Тако су предвиђени слободни изласци из дома у град и посете спортским, културним и другим прикладним догађајима изван васпитно-поправног дома (чл. 129, ст. 1, тач. 2. и 3. ЗОМУКД). Неспорно је да има места да се ова материја подробније регулише како законом, тако и подзаконским актима. Разуме се да треба нагласити да у овом делу излагања говоримо о

нормативној страни, односно о томе шта је све предвиђено законом, што не мора да се подудара са оним што се у пракси заиста и догађа.

2. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ЗАКОН О СОЦИЈАЛНОЈ ЗАШТИТИ

*Закон о социјалној заштити*⁵⁸³ (скраћено: ЗОСЗ), између осталог, садржи и одредбе о мерама за заштиту малолетних лица, при чему у ову категорију свакако спадају и малолетни учиниоци кривичних дела. Утолико је потребно да се упознамо и са садржином овог закона.

Уопште, малолетничко кривично право је неодојиво од свеобухватне и садржајне социјалне политике чија би се делатност тичала ублажавања дејстава свих оних фактора који погодују криминалном понашању. Тако је и наш законодавац дефинисао *социјалну заштиту* као *организовану друштвену делатност од јавног интереса која се обавља у циљу оснаживања грађана за самосталан и продуктиван живот у заједници, као и спречавања настајања и отклањање последица социјалне искључености* (чл. 2).

При пружању услуга социјалне заштите посебно је битно поштовање права корисника и кључних начела на којима се целокупна социјална делатност заснива. Осим начела поштовања достојанства и најбољег интереса корисника, за малолетнике је посебно значајно и *начело најмање рестриктивног окружења*. Наиме, услуге социјалне заштите се пружају првенствено у непосредном и најмање рестриктивном окружењу, уз избор услуга које кориснику омогућавају да остане у заједници, односно у свом уобичајеном окружењу (чл. 27. ЗОСЗ). Наведено је усклађено и са опредељењем ЗОМУКД-а да се институционализацији прибегава само када је то нужно, а самим тим је усаглашено и са међународним стандардима који небројено пута истичу ово начело.

Малолетник може бити корисник услуга социјалне заштите услед многих неповољних околности, па тако и услед тога што се суочава са тешкоћама због друштвено неприхватљивог понашања којим угрожава како себе, тако и своју околину (чл. 41. ст. 2. тач. 4).

Малолетни учиниоци кривичних дела су, када је у питању задовољавање њихових потреба, у потпуности изједначени са другим *лицима у стању социјалне потребе*, те у том смислу могу рачунати на све видове подршке на које и други корисници полажу право. Осим тога неке од установа у систему социјалне заштите непосредно учествују у извршењу васпитних мера изречених

⁵⁸³ *Службени гласник РС*, бр. 24/2011

малолетним учиниоцима кривичних дела. Овде мислимо пре свега на *центре за социјални рад и установе за васпитање деце и омладине* који се при раду са малолетним преступницима руководе вредностима и принципима који и иначе одређују социјалну делатност у нашој земљи.

Ипак, када је реч о нашим прописима о социјалној заштити и о малолетничкој делинквенцији, треба нагласити да је ова регулатива пре свега битна за област *заштите деце која се понашају антисоцијално, односно која врше противправна дела предвиђена у закону као кривична дела*. Наиме, лица млађа од 14 година нису кривично одговорна, али манифестовани проблеми у њиховом понашању несумњиво изискују одређени облик реакције, иако је кривичноправна реакција искључена због незрелости и неспособности деце да снесу одговорност на начин на који то чине малолетници старији од 14 година и одрасла лица. Зато је основ примене кривичних санкција према малолетницима њихово друштвено опасно понашање, док према деци до 14 година старости основ примене мера социјалне заштите јесте посебно *стање* које, независно од испољеног неприхватљивог понашања, указује на неопходност за старањем и заштитом.⁵⁸⁴

Када је реч о нашој позитивној регулативи и мерама социјалне заштите малолетних делинквената и деце са поремећајима у понашању, и даље је присутан проблем неефикасног дејствовања на том пољу, јер не постоји јасније опредељење мера које центри социјалне заштите предузимају према васпитно запуштеној деци.⁵⁸⁵ Дакле, још увек постоји значајна слобода у предузимању заштитних мера, што само по себи не мора бити нешто лоше, осим уколико се дискрециона овлашћења не користе на начин који пре свега сужава ангажман и предузете напоре да се деци помогне.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ З. Кандић, 76.

⁵⁸⁵ Занимљиво је да је слично стање постојало и пре више деценија, и да је по том питању учињено веома мало. О раду центара за социјални рад и деци са поремећајима у понашању вид. З. Кандић, 257-260.

⁵⁸⁶ У том смислу је веома илустративан случај из праксе Заштитника грађана који се односио на непредузимање мера из надлежности органа старатељства. Наиме, једна школа се континуирано обраћала центру за социјални рад са молбом за помоћ, с обзиром да је један ученик, стар осам година, више пута физички напао другу децу, користећи при томе зашиљене оловке, шестар, камење и сличне предмете. Орган старатељства није предузео никакве конкретне мере, осим што је више пута упозорио дечакове родитеље да постоји проблем у понашању њиховог сина. Но, након обраћања Заштитнику грађана, орган старатељства је осмислио индивидуални програм за дете, сарађивао је са школом и родитељима, а дете је укључено и у третман у установи надлежној за ментално здравље деце и младих. После три месеца дете више није испољавало знакове насиља, а постигло је и знатно бољи успех у савлађивању градива. Вид. Н.

3. МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА У СРБИЈИ

Из сумарног приказа нормативног уређења система извршења малолетничких кривичних санкција и васпитних налога у Србији неспорно произлази закључак да је **наша регулатива усклађена са стандардима на које упућују кључни међународни документи данашњице**. Оваквом стању је суштински допринело усвајање ЗОМУКД, те увођење примене диверзионих мера којима се избегава покретање, или пак омогућава обустава, кривичног поступка.

Што се тиче међународних препорука које се односе на нужност константног критичког процењивања и преиспитивања целокупног система малолетничког правосуђа, те омогућавања што интензивнијег развоја научних истраживања која би се бавили овом проблематиком, ни ту нема замерки. Тако није спорно да је у нашој земљи истраживање свеукупног феномена малолетничког криминалитета прилично распрострањено. Овом облашћу се бави позамашан број институција и истраживача, те је у том смислу током последњих година јавности понуђен значајан број наслова у литератури, а спроведене су и бројне истраживачке студије и пројекти.⁵⁸⁷

Ипак, када је реч о односу праксе и науке, морамо приметити да интензивирање истраживачке делатности не иде у корак са повећањем заинтересованости кључних актера-практичара за упознавање и имплементирање новостечених знања. Без сваке сумње, у том смислу одговорност сносе и истраживачи који понекад не размишљају о томе да "производи" њиховог рада треба да буду подобни за практичну примену, те да се стога не сме губити контакт и блискост са онима који делају "на терену" и у стварном животу. Са друге стране, када је реч о стварном животу и ономе што је предвиђено законом, пре свега треба истаћи у литератури често помињан проблем недовољног улагања финансијских средстава у развијање система малолетничког правосуђа.⁵⁸⁸

Јовић. С. Нешић, "Превентивне и интервентне мере органа старатељства у односу на (пре)делинквентно понашање детета", *Малолетничко правосуђе у Републици Србији*, (ур. И. Стевановић), Центар за права детета, Београд 2012, 215, 216.

⁵⁸⁷ Истраживањима се баве високошколске установе из области педагошких, правних, социјалних и других наука, државне институције попут различитих института и завода, те међународне организације које су присутне у Србији, као и невладине организације.

⁵⁸⁸ Тако је истакнуто да су почев од 2006. године улагана знатно већа средства за ангажовање бранилаца по службеној дужности и законских заступника малолетних оштећених но што је то

Када је реч о практичној имплементацији стандарда, намеће се закључак да на једној страни имамо законски текст који се залаже за крајње напредно малолетничко кривично право, те бројне делатнике и институције који раде на даљем унапређивању таквог система, док на другој страни имамо реално постојећи систем који се углавном не би могао описати лепим речима. Без обзира на значајне помаке, који се тичу пре свега вредносне и нормативне стране, стварност је ипак далеко од домаћих и међународних стандарда⁵⁸⁹ који се само формално не доводе у питање.⁵⁹⁰

Управо изнету констатацију о неусаглашености праксе и стандарда донекле потврђује и извештај УНИЦЕФ-а из 2007. године, који се тичао доприноса ове организације у реформисању система малолетничког правосуђа у Србији, Црној Гори, Румунији и Таџикистану. Тако је констатовано да је у Србији (као и у Румунији и Таџикистану) присутан раскорак између онога што пропагирају међународни стандарди и стања које постоји у пракси, те да је релативно велики број малолетника обухваћен мерама формалног реаговања на криминално понашање, а да су у неким случајевима поменуте неусаглашености резултирале и кршењем права детета. Истини за вољу у извештају се наглашава да је у Србији јасно изражена политичка воља да се реформаторски процес настави, као и велико интересовање цивилног сектора за укупну проблематику права детета.⁵⁹¹ Такође, формирање *Савета за права детета*, у чијем се саставу налазе представници владиног и невладиног сектора и који се бави проблемима младих и заштитом и унапређењем права деце, прокоментарисано је као изузетно повољна новина.⁵⁹²

раније био случај, док се мало улагало у унапређење система васпитних установа и ангажовање већег броја судија и тужилаца за малолетнике, те водитеља малолетничких случајева. Тако: С. Ђурђић "Резултати, питања и проблеми у спровођењу ЗОМУКД, пре и после реформе правосуђа у Србији-поглед из праксе", *Малолетничко правосуђе у Републици Србији*, (ур. И. Стевановић), Центар за права детета, Београд 2012, 95.

⁵⁸⁹ Тако: М. Јелић et al, *Људи на маргини (3), Извештај о стању у социјалним установама за смештај деце и омладине без родитељског старања и деце и омладине са поремећајима у понашању*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2009, 3.

⁵⁹⁰ То да прилике у пракси не одговарају ономе што је прописано обавезујућим актима може се илустровати мање или више драстичним примерима. Тако, на пример, у нашим заводима васпитачи награђују или кажњавају малолетнике кроз повећавање или смањивање учесталости контаката са породицом, што се може сматрати директним кршењем права малолетних лица, иако ЗОМУКД и Правилник о кућном реду васпитно-поправног дома (*Службени гласник РС*, бр. 71/06) прецизно дефинишу управо та питања. Према: М. Јелић (2009). 9.

⁵⁹¹ UNICEF, Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States, *Thematic Evaluation of UNICEF'S Contribution to Juvenile Justice System Reform in Montenegro, Romania, Serbia and Tajikistan-Final Report*, Рим 2007, vi

⁵⁹² *Ibid.*, 93.

Са друге стране, када ми сами сагледавамо прилике у Србији, не смемо бити нереални и претерано критички настројени. Наиме, не треба занемарити чињеницу да су на промене у структури малолетничке делинквенције и на умножавање криминогених фактора у протеклим годинама веома утицали ратна збивања и ратно окружење, економска криза, сиромаштво, стање друштвене аномије и драстичне промене у владајућем систему вредности.⁵⁹³ Дакле, када се од Србије очекује да поштује одређене међународне стандарде, треба имати у виду да то врло вероватно за њу може бити много теже но за друге европске земље.

У прилог изнетим тврдњама говоре и извештаји појединих међународних организација и тела. Тако је приликом разматрања *Иницијалног извештаја* Републике Србије из 2008. године⁵⁹⁴ *Комитет УН за права детета* изразио задовољство због усаглашавања српске позитивне регулативе са препорукама конвенције и другим релевантним актима. Међутим, комитет је истовремено изразио забринутост због тога што се нормативни акти суштински не примењују услед постојања фактичких ограничења, то јест због чињенице да систем малолетничког правосуђа није ефикасан, односно што нема довољно тужилаца, судија и социјалних радника који су уско специјализовани за рад са децом у сукобу са законом. Стога је Србији препоручено да се постара о даљој и успешнијој имплементацији чл. 37. до 40. *Конвенције УН о правима детета*, као и других међународних аката, али и да посвети посебну пажњу приоритетним питањима која се тичу:

1. што мањег прибегавања институционализацији малолетника и што интензивније примене алтернативних санкција и ресторативних метода
2. нужности посебног обучавања полицијских службеника, тужилаца, судија и социјалних радника који долазе у контакт са малолетним преступницима
3. поспешивања социјалне реинтеграције малолетних учинилаца кривичних дела.

⁵⁹³ Тако: С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић (2010), 230.

⁵⁹⁴ Извештај је достављен у складу са чл. 44. Конвенције УН о правима детета.

У том смислу је сугерисано да се наша држава за даљу техничку помоћ може обратити Међуагенцијском панелу УН за малолетничко правосуђе и УНИЦЕФ-у.⁵⁹⁵

⁵⁹⁵ Committee on the rights of the child, *Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the Convention, Concluding observations: Republic of Serbia*, CRC/C/SRB/CO/1, од 20. јуна 2008. године

3.1 ПРЕПРЕКЕ ЗА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈУ МЕЂУНАРОДНИХ СТАНДАРДА У СРБИЈИ

У литератури налазимо позамашан број замерки на праксу извршавања малолетничких кривичних санкција и мера у Србији. Начелно можемо констатовати да се замерке односе на начин на који своје дужности обављају готово сви актери у овом систему.

Прво, присутан је проблем координације и повезаности различитих фаза у целокупном формалном реаговању према малолетнику. Наиме, суд се интересује за свој део посла, који као да се окончава са "отпремањем" малолетника у установу или под надзор органа старатељства, у зависности од санкције за коју се определило у конкретном случају. Са своје стране орган старатељства настоји да изврши налоге које је добио од суда, при чему се неретко губи из вида да овај орган није нека непристрасна стручна служба коју не интересује сврсисходност послова које предузима, већ служба која пружа васпитно-социјалну заштиту и која је друштвено одговорна за квалитет услуга које пружа.⁵⁹⁶ У том смислу се сматра да би органи старатељства морали агилније да користе права која им је законодавац доделио, а како би ојачао њихову позицију заштитника свеукупних интереса малолетних учинилаца кривичних дела. Конкретно, *у поступку према малолетницима, поред овлашћења која су изричито предвиђена у одредбама закона, орган старатељства има право да се упозна са током поступка, да у току поступка ставља предлоге и да указује на чињенице и доказе који су од важности за доношење правилне одлуке* (чл. 53. ст. 1. ЗОМУКД).

Разуме се да пасиван однос надлежних према поступку извршења кривичних санкција није у складу са законом, с обзиром да је изричито предвиђено да суд, при примени свих заводских васпитних мера разматра на сваких шест месеци да ли постоје основи за обуставу извршења мере или за њену замену другом мером, при чему сличне одредбе о праћењу поступка извршења санкције важе и за друге малолетничке санкције. Органи старатељства такође понекад улажу веома скромне напоре у праћење успешности извршења малолетничке санкције, а заводи са своје стране готово да и заборављају на своју дужност да и друге инстанце у систему заштите

⁵⁹⁶ М. Поповић, 184.

малолетника исцрпно извештавају о томе шта се са малолетником дешава. Тако се, на пример, дешава да у заводима чекају по пет или шест месеци како би судови размотрили њихове предлоге за замену или обуставу примене васпитне мере, што потпуно обесмишљава труд уложен у извршење малолетничких кривичних санкција, те представља чак и кршење права малолетника и то управо од стране суда.⁵⁹⁷ Примена специфичних одредаба за малолетна лица има смисла само уколико се поступа хитно и експедитивно, јер и само доба малолетства, током кога се најдрастичније може утицати на усмеравање развоја личности, траје веома кратко.⁵⁹⁸ Уколико се очигледним примером малолетнику не покаже да је успех који је остварио у раду са васпитачима допринео замењивању једне мере другом, или пак довео до обуставе мере, онда се читав концепт рада у великој мери обесмишљава.

Друго, делатници који се баве проучавањем ове области истичу да значајни проблеми постоје у домену самог односа и *вредносних ставова* који одликују лица чији је посао да се старају о малолетницима. Наиме, и поред неспорног постојања великог броја службених лица која са љубављу и ентузијазмом обављају овај комплексан посао, веома је присутан проблем неадекватне обучености за све већи број све сложенијих послова које би, сходно међународним стандардима и домаћој регулативи, запослени требало да обављају. Осим тога, међу запосленима је изражено негодовање због реално постојећег тешког материјалног положаја, с тим што се минимизира значај чињенице да се у ову област и у побољшање положаја запослених који раде са малолетницима доста улагало током последњих година, што нажалост није било пропраћено и спремношћу службених лица да се више ангажују на сопственом усавршавању и стицању осавремењених знања.⁵⁹⁹ Са друге стране, не треба губити из вида чињеницу да се са синдромом тзв. "сагоревања на послу" (*burnout syndrome*), услед велике одговорности са којом се свакодневно носе, сусрећу и васпитачи у државама чији се социјални и пенални системи сматрају веома напредним.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ М. Јелић *et al.* (2009), 10.

⁵⁹⁸ О томе: М. Шкулић, (2011), 303, 304.

⁵⁹⁹ М. Јелић *et al.* (2009), 9.

⁶⁰⁰ Тако је у Данској, иначе држави са одлично развијеним системом социјалне заштите, средином деведестих година прошлог века уочено да запослени у овом сектору чешће одлазе на дужа боловања, да се превремено пензионишу, те да често траже стручну помоћ ради превазилажења личних проблема. Према: Н. Петковић, Д. Маћешкић-Петровић, М.

Треће, материјалне предиспозиције и технички услови за рад у малолетничким установама и центрима за социјални рад не могу се окарактерисати као задовољавајући.⁶⁰¹ Општи је утисак да је део установа у Србији заробљен у неком прошлом времену, без обзира на то што и домаћи и међународни стандарди налажу да малолетници у установама морају уживати све погодности које стоје на располагању и деци у отвореној средини, па и више од тога. Посебно забрињава то што постоје значајне разлике у условима који су заступљени у установама у већим градовима, као на пример у Београду, и у мањим срединама, свакако на штету мањих градова. Тако су прилике у *Заводу за васпитање деце и омладине у Књажевицу* (званични назив: *Завод за васпитање младежи*⁶⁰²) посебно лоше. Услови у овој установи су окарактерисани речима "испод људског достојанства".⁶⁰³ Једнако лоше, ако не и горе, прилике су забележене у *Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљеву*.⁶⁰⁴

Четврто, остваривање *контаката са социјалним окружењем* током извршавања кривичних санкција је у великој мери доведено у питање. Овиме су, пре свега штићеници различитих завода, готово изоловани од заједнице, што повећава ризик од њихове даље маргинализације.⁶⁰⁵ Са овом проблематиком се наша земља неуспешно бори већ неколико деценија и забрињава то што није дошло до одговарајућег квалитативног помака. Осим тога, не постоји спрега између установа за заводски васпитни третман и институција отворене заштите, иако се многи малолетници крећу напред и назад између ових инстанци. Такође, установе затворене заштите су удаљене од осталих елемената у систему извршења малолетничких кривичних санкција, друштвени положај њихових штићеника је битно другачији у односу на положај неинституционализованих

Ђорђевић, "Синдром сагоревања код професионалаца који раде у заводском третману малолетних делинквената", *Социјална мисао*, 2/2010, 50.

⁶⁰¹ Тако се у *Заводу за васпитање омладине* у Нишу на прозорима налазе решетке, док просторије у којима бораве малолетници нису уређене и опремљене тако да одговарају потребама малолетника, услед чега ова установа одише затворском атмосфером. Велики део инвентара је стар, дотрајао и нефункционалан, грејање није адекватно, нити малолетницима стоје на располагању технички апарати као што су телевизори, ДВД уређаји, персонални рачунари и слично. Према: М. Јелић *et al.* (2009), 47, 48.

⁶⁰² <http://firme.trzistesrbije.com/vaspitanje-mladezi>

⁶⁰³ М. Јелић *et al.* (2009), 57.

⁶⁰⁴ Више о томе: М. Јелић *et al.* (2010), 8-20 и И. Кузмановић, Љ. Палибрк, *Установе за извршење кривичних санкција према малолетницима*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2012, 19-27.

⁶⁰⁵ М. Јелић *et al.* (2009), 11.

малолетника, што драстично утиче на могућност остваривања сврхе заводских мера, те доприноси стигматизовању малолетника, усвајању негативног односа према друштвеном окружењу и отежава социјалну реинтеграцију.⁶⁰⁶

Пето, *проблематика постпеналног прихвата* је потпуно занемарена у нашој земљи. Члан 149. ЗОМУКД предвиђа да је надлежни орган старатељства дужан да после отпуштања малолетника са извршења заводске мере или казне малолетничког затвора посебно брине о малолетнику без родитеља, као и о малолетнику чије су породичне и материјалне прилике несређене, те да ова брига подразумева нарочито *смиштај, исхрану, набавку одеће, лечење, помоћ у сређивању породичних прилика, окончање стручног оспособљавања и запошљавање малолетника*. Нажалост, ове одредбе нису имплементирани у пракси наших центара за социјални рад ни у најскромнијем облику. Целокупно "пружање помоћи" се своди на обављање чисто административних радњи, спорадично јављање органима старатељства и попуњавање извештаја ради задовољавања форме.⁶⁰⁷ Стога постоји дубока неусклађеност са међународним стандардима који небројено пута наглашавају да су малолетничке санкције усмерене ка социјалној реинтеграцији, те да друштво има право, али и обавезу, да ту реинтеграцију подржи на све подобне начине.

На крају, и поред опште усклађености важећих прописа са међународним стандардима и кључним глобалним тенденцијама, и на нормативном аспекту би требало да уследе одређена побољшања. Пре свега, приметан је недостатак веома значајних *подзаконских аката*, што превасходно изазива проблеме у примени васпитних налога. Иако је ЗОМУКД ступио на снагу још 2006. године и даље нема одговарајућих правилника који би дефинисали одговоре на техничка и организациона питања у вези са спровођењем ових мера. Чињеница је да се овим актима само разрађују одређене одредбе закона, те да оно чиме се они баве није нека компликована материја, али и да се исто тако без ових аката ипак не могу разрешити управо проблеми који се јављају у свакодневном раду.

⁶⁰⁶ М. Поповић, 3.

⁶⁰⁷ Овом проблематиком смо се подробније бавили у склопу емпиријског истраживања обављеног током 2009. године, а које је подразумевало интервјуисање службених лица у општинским центрима за социјални рад на општинама Звездара, Савски венац и Палилула (јединице при Градском центру за социјални рад Града Београда), М. Ковачевић, *Криминалнополитички аспект постпеналне помоћи*, магистарски рад одбрањен на Правном факултету Универзитета у Београду, 2010.

3.2 МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ И ПРАКСА СУДОВА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ У СРБИЈИ

Када је реч о пракси судова у изрицању малолетничких кривичних санкција и у примени васпитних налога,⁶⁰⁸ треба имати у виду да се судови при одлучивању, осим личним околностима и потребама малолетника, морају руководити и реално постојећим приликама, те расположивим техничким и кадровским ресурсима за имплементацију малолетничких кривичних санкција и мера. Разуме се да постојеће прилике и расположиви ресурси нису на завидном нивоу, те да представљају ограничавајући фактор при одабиру санкције и мере која ће задовољити најбољи интерес малолетника.

Кроз поједине примере из судске праксе илустроваћемо како се остварују најзначајнији међународни стандарди из области малолетничких кривичних санкција и мера. Настојали смо да примерима обухватимо имплементацију што већег броја међународних стандарда, али и да се осврнемо на поступање у судовима чија се месна надлежност протеже на различите делове Србије.⁶⁰⁹

Случај број 1

Овај случај илуструје како се у нашој судској пракси примењује **начело минималне интервенције**, онда када судови одлучују да малолетника не треба кривично гонити (покренути припремни поступак), иако формалноправно посматрано постоје нужни предуслови за то.

Тако је *Апелациони суд у Београду*⁶¹⁰ одлучио да нема места покретању кривичног поступка према малолетној А.А. због кривичног дела крађе из чл. 203. ст. 1. Кривичног законика.

Наиме, *Више јавно тужилаштво у Пожаревицу* донело је решење о непокретању кривичног поступка поводом кривичне пријаве *Полицијске управе Пожаревац* поднете против малолетне А.А. због кривичног дела крађе, а због нецелисходности вођења поступка. Међутим, оштећена Б.Б. је поднела захтев за

⁶⁰⁸ Васпитне налоге у нашој земљи може примењивати и јавни тужилац за малолетнике.

⁶⁰⁹ Иначе, за поступак према малолетнику месно надлежан је, по правилу, суд његовог пребивалишта, а ако малолетник нема пребивалиште или оно није познато - суд боравишта малолетника. Поступак се може спровести пред судом боравишта малолетника који има пребивалиште или пред судом места извршења кривичног дела, односно пред судом на чијем се подручју налази завод или установа за извршење кривичних санкција у којој се малолетник налази, ако је очигледно да ће се пред тим судом лакше спровести поступак (чл. 45. ЗОМУКД).

⁶¹⁰ Решење Апелационог суда у Београду Крм број 6/10, од 18. октобра 2010. године.

покретање припремног поступка према малолетној А.А. због истог дела, указујући да је потребно овај случај процесуирати и малолетници указати да су нека противправна понашања кажњива, будући да, по њеном мишљењу, одлука о непокретању припремног поступка према малолетној А.А. не може имати васпитни и превентивни карактер.

Јавни тужилац *Апелационог јавног тужилаштва у Београду* је био мишљења да је захтев оштећене Б.Б. за покретање припремног поступка неоснован.

Апелациони суд у Београду је нашао да нема места покретању припремног поступка, будући да из списка произлази да је малолетна А.А. пред службеним лицима *Полицијске управе у Пожаревцу* **признала извршење кривичног дела**, да је А.А. према извештају *Центра за социјални рад* **категорисана као дете ометено у развоју**, да је похађала специјалну школу, да је **претходну школску годину завршила са одличним успехом**, да сходно решењу *Комисије за одређивање врсте и степена ометености* постоји могућност даљег школовања А.А. у оквиру занатске струке, да иста прихвата васпитне утицаје и контролу понашања од стране мајке, **да није евидентирана као дете склоно антисоцијалном или деликвентном понашању**, да је без изражених патолошких тенденција у понашању и карактеру, те да је *Центар за социјални рад* мишљења да није целисходно покретање припремног поступка према малолетници.

Стога су, по налажењу већа за малолетнике, неосновани наводи садржани у захтеву за покретање припремног поступка оштећене Б.Б, према малолетној А.А. којима се указује да овакав однос према малолетници неће деловати васпитно.

Случај број 2.

Овај случај илуструје како се у нашим приликама остварује **начело активног укључивања заједнице (грађана) у санкционисање малолетничког криминалитета**. Наиме, познато је да грађани у Србији нису довољно укључени у ову проблематику, мада ЗОМУКД (чл. 42-44) заправо предвиђа могућност учешћа грађана, како у првостепеном, тако и у другостепеном кривичном поступку према малолетницима. Тако грађани могу бити судије-поротници у већима за малолетнике, с тим ограничењем што у обзир долазе само "*стручна лица*" која имају искуство у раду са децом и

младима. Но, случај који приказујемо указује на то да ову *стручност* не треба схватати исувише рестриктивно и формално.

Тако је Апелациони суд у Нишу⁶¹¹ одлучио да не стоје наводи жалбе да је побијана пресуда Вишег суда у Врању донета уз битну повреду одредаба кривичног поступка из чл. 368. ст. 1. тач. 1. Законика о кривичном поступку, односно да је суд био непрописно састављен јер судије поротници који су учествовали у раду првостепеног већа нису просветни радници у смислу одредби ЗОМУКД.

Наиме, из извештаја Управе Вишег суда у Врању, утврђено је да судије поротници А.А. и Б.Б. јесу стручна лица која имају искуство у раду са децом и младима. Судија-поротник А.А. је обављао послове **инспектора за малолетничку делинквенцију**, а судија-поротник Б.Б. је **професор хемије** и у радном односу је у Хемијској школи. Стога ова лица као судије-поротници испуњавају прописане услове из чл. 44. ст. 2. ЗОМУКД којим је одређено да се судије поротници бирају из редова наставника, учитеља, васпитача, као и других стручних лица која имају искуство у раду са децом и младима.

Следећих неколико из случајева из праксе наших судова сведоче о објективним и субјективним околностима које утичу на одабир кривичних санкција. Ипак, у складу са начелом **најбољег интереса малолетника** превагу углавном односе **личне одлике и индивидуалне потребе малолетника**. Генерална превенција, санкционисање у сразмери са тежином деликта и кривица, са друге стране, битно утичу на изрицање казне малолетничког затвора.

Случај број 3.

Решењем првостепеног суда према малолетном учиниоцу кривичног дела изречена је васпитна мера *појачан надзор од стране органа старатељства*, а због извршења кривичног дела тешко дело против безбедности јавног саобраћаја из чл. 297. ст. 1. у вези чл. 289. ст. 1. Кривичног законика. Решењем другостепеног суда одбијена је као неоснована жалба браниоца малолетног лица усмерена ка изрицању "блаже" мере, а решење првостепеног суда је потврђено.

⁶¹¹ Пресуда Апелационог суда у Нишу КжмЛ. број 1/10, Према: Апелациони суд у Нишу, *Билтен*, 1/2010, 39, 40.

*Врховни суд Србије*⁶¹² је установио да је првостепени суд правилно утврдио и ценио све околности од значаја за избор васпитне мере. Наиме, малолетник је **завршио основну школу, а средњу школу није уписао**, при чему из извештаја *Центра за социјални рад* произилази, да и поред пруженог родитељског старања, **родитељима због понашања малолетника треба помоћ и подршка стручног тима Центра за социјални рад**. Правилан је став првостепеног суда да се сврха васпитних мера у конкретном случају може постићи само изреченом васпитном мером појачан надзор од стране органа старатељства, јер је очигледно да су родитељи малолетника пропустили да врше потребни надзор над њим и да га правилно усмеравају. Због тога је малолетник почео да **конзумира алкохол** и да се **непримерено понаша**, из чега је и произашла саобраћајна незгода и наступање тешке телесне повреде код другог учесника у саобраћају, па је сасвим основано њему изречена **васпитна мера појачан надзор од стране органа старатељства** који ће вршити одређено службено лице кога одреди орган старатељства.

Случај број 4

Првостепеним решењем *Вишег суда у Крагујевцу*⁶¹³ према окривљеном А.А. је на основу чл. 41. ЗОМУКД изречена мера *појачан надзор од стране органа старатељства* као и мера безбедности забрана управљања моторним возилом "Б" категорије, због извршеног кривичног дела тешко дело против безбедности јавног саобраћаја из чл. 297. ст. 2. у вези чл. 289. ст. 1. КЗ и кривичног дела неовлашћено коришћење туђег возила из чл. 213. ст. 1. у вези чл. 33. КЗ.

Жалбом *Вишег јавног тужиоца* се указује да је побијаним решењем учињена битна повреда закона, јер је изрека решења неразумљива, затим да решење не садржи разлоге о одлучним чињеницама а изнети разлози су потпуно нејасни и у знатној мери противречни. Наиме, жалбом се истиче да је првостепени суд пропустио да оцени допуну извештаја *Центра за социјални рад* од 08.12.2010. године и одбрану основног извештаја исте установе, где је тим Центра предложио упућивање у васпитно-поправни дом.

⁶¹² Решење Кжм број 177/08, од 15. децембра 2008. године

⁶¹³ Решење Вишег суда у Крагујевцу К број 287/10 од 18.03.2011. године и решење Апелационог суда у Крагујевцу Кж. број 2-644/11 од 13.09.2011. године, *Билтен Вишег суда у Крагујевцу*, 3/2012

По оцени *Апелационог суда у Крагујевцу* у погледу одлуке о изреченој санкцији - васпитној мери појачан надзор органа старатељства, првостепени суд је дао јасне разлоге за ту одлуку. Наиме, вештачењем *Комисије вештака КЦ Крагујевац*, сачињене од специјалисте судске психијатрије, психијатра и психолога, утврђено је да окривљени који је у време дела био старости 18 година и 10 месеци, **није био емоционално зрео сходно свом календарском узрасту** и да је његова зрелост одговарала узрасту малолетника од 17 година. Из извештаја *Центра за социјални рад* су утврђене **позитивне особине личности окривљеног** и то да је окривљени скроман, да има **одговоран однос према родитељима и према захтевима школе** коју похађа, да има **дефинисане високе моралне стандарде**, да је код њега утврђено осећање очаја због догађаја који је предмет кривичног поступка, да га последице саобраћајне незгоде изузетно тешко погађају, да је приликом разговора са радницима центра био видно узнемирен, да је код њега присутно **јакосећање кривице и кајања**, а са друге стране код окривљеног **нису уочене делинквентне црте личности**, те да је извршено дело **резултат младалачке непромишљености и жеље за доказивањем**, па ће се васпитном мером појачан надзор од стране органа старатељства према окривљеном постићи сврха која би се остварила изрицањем казне, као и сврха изрицања кривичних санкција и да ће наведена васпитна мера моћи да буде спроведена у оквиру делатности *Центра за социјални рад*.

Каснијим извештајем, током првостепеног поступка, *Центар за социјални рад* је изменио ранији предлог и предложио меру упућивања у васпитно-поправни дом.

Имајући у виду законске одредбе, као и чињеницу да је окривљени у време извршења дела био на нивоу зрелости малолетника од 17 година и имајући у виду обележја његове личности, правилно се првостепени суд одлучио за изрицање васпитне мере **појачан надзор од стране органа старатељства**. Правилност такве одлуке није доведена у питање каснијим током првостепеног поступка и измењеним предлогом од стране тима *Центра за социјални рад*. Измењени предлог, контрадикторан са претходним, тим центра заснива на својој оцени да претходни предлог о мери појачаног надзора од стране органа старатељства не би био у равнотежи са тежином догађаја који се одиграо, те да би само упућивањем у васпитно-поправни дом дошло до

преузимања одговорности за почињено дело и до потпуног разумевања и схватања актуелне ситуације.

По оцени *Апелационог суда у Крагујевцу* одлука о тежини учињених дела је у искључивој компетенцији суда, због чега је првостепени суд правилно поступио када је потпуно утврдио све одлучне чињенице, оне које се односе на околности извршења дела и обележје личности окривљеног, за то дао јасне разлоге и изрекао васпитну меру **појачаног надзора од стране органа старатељства.**

Случај број 5.

У овом случају је решењем Врховног суда Србија, као другостепеног суда,⁶¹⁴ одбијена као неоснована жалба браниоца малолетног лица усмерена ка изрицању блаже санкције, и потврђено решење првостепеног суда којим је малолетном учиниоцу кривичног дела изречена васпитна мера - **упућивање у васпитно-поправни дом** због извршења продуженог кривичног дела неовлашћено коришћење туђег возила из чл. 213. ст. 2. Кривичног законика.

Жалба је одбијена као неоснована, с обзиром да је из списка предмета утврђено да **малолетник живи сам, без родитељског старања**, да је уз помоћ *Центра за социјални рад* успео да заврши **седам разреда основне школе**, али **да све више одлази од куће и врши кривична дела**, да се склања у шуму и враћа у стању запуштености, те да је **самовољно напустио и дом за децу без родитељског старања**, што значи да је у интересу малолетника управо спровођење васпитне мере из области затворене заштите. Иако према малолетнику раније нису изрицане васпитне мере, та околност не може бити одлучујућа и као таква разлог за изрицање васпитне мере (незаводског или уопште блажег карактера) у смислу предлога браниоца, што значи да се и по налажењу овога суда само васпитном мером упућивања у васпитно-поправни дом може постићи сврха изрицања васпитних мера из члана 10. ЗОМУКД.

Случај број 6.

*Апелациони суд у Београду*⁶¹⁵ у кривичном предмету малолетног А.А, због кривичног дела тешка крађа из чл. 204. ст. 1. тач. 1. Кривичног законика, одлучујући о жалби малолетног А.А, против решења *Вишег суда у Зајечару*,

⁶¹⁴ Решење Врховног суда Србије Кжм број 165/08, од 8. децембра 2008. године

⁶¹⁵ Решење Кжм1 број 26/12, од 26. априла 2012. године

делимично је уважио жалбу А.А. и преиначио решење *Вишег суда у Зајечару* само у погледу одлуке о кривичној санкцији, тако што је обуставио поступак због кривичног дела тешке крађе.⁶¹⁶

Решењем *Вишег суда у Зајечару* малолетном А.А. је изречена васпитна мера **упућивања у васпитно-поправни дом**.

Против наведеног решења жалбу је изјавио бранилац малолетника, због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања и одлуке о васпитној мери, са предлогом да се наведено решење укине и предмет врати првостепеном суду на поновни поступак или решење преиначи и малолетнику изрекне блажа васпитна мера.

Јавни тужилац *Апелационог јавног тужилаштва у Београду* је предложио да *Апелациони суд у Београду* одбије жалбу и да побијано решење потврди.

Апелациони суд у Београду је нашао да је жалба делимично основана. Насупрот жалбеним наводима браниоца, суд налази да је првостепени суд правилно утврдио да је малолетни А.А. извршио кривично дело које му је стављено на терет што произлази, најпре из његовог делимичног признања, с обзиром да је изјавио да је у два наврата из предметне продавнице одузео седам до осам лап-топова, које је сакрио у парку, а да се ради о десет одузетих рачунара првостепени суд је правилно утврдио из исказа представника оштећеног и истакнутог одштетног захтева, као и на основу исказа судског вештака, стога су жалбени наводи браниоца оцењени као неосновани.

Испитујући првостепено решење у погледу одлуке о изреченој васпитној мери, *Апелациони суд* налази да првостепени суд приликом одлучивања о врсти васпитне мере није имао у виду све чињенице које су од значаја за изрицање васпитне мере. Стога је овај суд имајући у виду чињеницу да је према малолетном А.А. решењем *Вишег суда у Зајечару* Км.бр.135/11 од 23.12.2011. године које је постало правноснажно 09.01.2012. године, изречена васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом, преиначио побијано решење и према малолетном А.А. обуставио кривични поступак, **с обзиром да није целисходно**

⁶¹⁶ "Веће ће решењем обуставити поступак у случајевима кад суд на основу чл. 354. тач. 2. и 3. Законика о кривичном поступку доноси пресуду којом се оптужба одбија или којом се оптужени ослобађа од оптужбе у смислу чл. 355. Законика о кривичном поступку, као и кад нађе да није целисходно изрећи малолетнику казну нити васпитну меру." ЗОМУКД чл. 78. став 2.

према малолетнику поново изрицати исту васпитну меру, када је иста таква мера већ изречена, па је њена реализација отпочела, или се тек очекује.

Случај број 7.

Млађи пунолетник и два малолетника оглашени су кривима због кривичног дела силовања и осуђени: А.А. на казну затвора у трајању од једне године и шест месеци, а Б.Б. и В.В. на **казну малолетничког затвора** у трајању од једне године и шест месеци.

Против наведене пресуде жалбу су изјавили јавни тужилац, због повреде кривичног закона и одлуке о казни, с предлогом да другостепени суд изрекне казну затвора и казне малолетничког затвора у дужем временском трајању и браниоци окривљених са захтевом да се пресуда укине и предмет врати на поновно суђење.

Апелациони суд у Крагујевцу је нашао да су жалбе неосноване.⁶¹⁷

Одбрана окривљених је навела у жалбама да је погрешно утврђено чињенично стање, а да је истинита одбрана окривљеног и старијих малолетника да су обљубу над малолетном Г.Г. извршили уз њен пристанак и уз услов да се чин обљубе не снима мобилним телефонима и не показује другима, а да на такво стање ствари указују чињенице да одећа на оштећеној није била ни прљава, ни поцепана, да није било повреде код оштећене у пределу полног органа, начин на који је пријављен критични догађај, околности под којима је оштећена сама ушла након десетак минута за малолетником сада пунолетним Б.Б. у подрумске просторије куће у изградњи у центру града, као и њен ранији живот и чињеница да је пре критичног догађаја са малолетником сада пунолетним Б.Б. добровољно ступала у полне односе у више наврата.

Из исказа оштећене Г.Г. и одбране окривљеног и старијих малолетника сада пунолетних, несумњиво је утврђено да су окривљени и старији малолетници знали да је оштећена малолетна, колико година има и да је млађа од њих и да су над њом извршили обљубу, тако што је то прво учинио старији малолетник Б.Б, затим окривљени А.А, па старији малолетник В.В. и да су обљубу над малолетном поновили вршећи исту наизменично.

Ценећи изведене доказе, а посебно исказ оштећене првостепени суд је правилно утврдио, да су окривљени А.А. и старији малолетници сада пунолетни

⁶¹⁷ Пресуда Кж. број 1.273/10, од 20. октобра 2010. године

Б.Б. и В.В. извршили кривично дело силовања. Да је, од стране окривљеног А.А. и старијих малолетника сада пунолетних Б.Б. и В.В, обљуба над малолетницом извршена мимо њене воље и уз примену принуде употребом силе од стране старијег малолетника Б.Б, произилази не само из исказа оштећене, већ и других доказа, казивања сведока Д.Д. и Ђ.Ђ, лекарског уверења *Дома здравља*, налаза и мишљења вештака и оцене одбрана окривљеног и старијих малолетника.

У образложењу побијане пресуде, првостепени суд је дао потпуне и јасне разлоге о томе да је обљуба над малолетном извршена употребом принуде од стране старијег малолетника, сада пунолетног Б.Б. и да су се окривљени А.А. и старији малолетник сада пунолетни В.В, који су све време били присутни, са употребом принуде сагласили, као и о томе да је принудом и то употребом физичке снаге од стране старијег малолетника, сада пунолетног Б.Б, уз помоћ једног од друге двојице присутних савладан отпор оштећене и да је отпор оштећене с обзиром на њене могућности и околности био озбиљан и сталан током свих обљуба.

Жалбеним наводима да је оштећена малолетна пре критичног догађаја била у сексуалној вези са старијим малолетником сада пунолетним Б.Б. и указивање на ранији живот оштећене не доводи се у сумњу правилност чињеничних закључака првостепеног суда. Правилно је првостепени суд утврдио да су окривљени у стању **небитно смањене урачунљивости**, са **директним умишљајем** извршили кривично дело, **јер су знали да је оштећена малолетна и били свесни** да употребом принуде савлађују отпор малолетне која не пристаје да с њима има добровољне полне односе, па су то и хтели, а између радњи које су предузели и наступеле последице постоји узрочна веза и критичном приликом су поступали са јединством умишљаја и сваки од њих је предузео радњу извршења кривичног дела, а окривљени А.А. и старији малолетник сада пунолетни В.В. су се сагласили са употребом принуде према оштећеној ради савлађивања њеног отпора од стране старијег малолетника сада пунолетног Б.Б.

Испитујући првостепену пресуду у делу одлуке о **кривичној санкцији** *Апелациони суд* налази да је правилно првостепени суд утврдио и оценио обележја личности млађег пунолетног лица окривљеног А.А. и правилно нашао да се у односу на овог окривљеног сврха кривичних санкција не би могла остварити изрицањем васпитних мера, а за овакву своју одлуку првостепени суд

је након обављене опсервације личности овог извршиоца, дао јасне, потпуне и правилне разлоге.

Када су у питању старији малолетници, сада пунолетни, Б.Б. и В.В, првостепени суд је правилно оценио скуп свих субјективних околности које карактеришу личност ових старијих малолетника и њихов однос према извршеном делу (**упорност у извршењу дела, да је њихова урачунљивост била смањена али небитно, групно деловање и извршење дела према малолетном лицу и на нарочито понижавајући начин**) и правилно нашао да су кривично дело у питању извршили са **високим степеном кривице**, те да је оправдано изрицање **казне малолетничког затвора**.

Приликом изрицања кривичне санкције окривљеном А.А, првостепени суд је имао у виду све околности значајне за одмеравање санкције, тако да је правилно на страни овог окривљеног као олакшавајуће околности узео његово старосно доба, да је у време извршења дела имао 18 година и три дана, његов ранији живот, личне и породичне прилике, те дајући правилан значај утврђеним олакшавајућим околностима правилно поступио када је исте оценио као нарочито олакшавајуће околности и ублажио казну по висини и изрекао казну затвора испод законом прописаног минимума за дело у питању. При одмеравању дужине трајања казне затвора, првостепени суд је код овог окривљеног имао у виду као отежавајуће околности наступања више квалификаторних околности за дело у питању од потребних. По налажењу *Апелационог суда* овако изречена казна затвора по врсти и висини је сразмерна тежини учињеног кривично дела и степену кривице окривљеног и нужна и довољна мера.

По налажењу *Апелационог суда*, правилно је првостепени суд утврдио и оценио све околности које су од значаја за одмеравање казне *малолетничког затвора* старијим малолетницима сада пунолетним Б.Б. и В.В, пошто суд није везан за најмању меру прописане казне, правилно нашао да се овако изречене казне малолетничког затвора показују као довољне и нужне да се оствари утицај на старије малолетнике да убудуће не врше иста и слична кривична дела.

Случај број 8

Апелациони суда у Нишу⁶¹⁸ потврдио је пресуду Вишег суда у Врању⁶¹⁹ којом је утврђено да је малолетник А.А. кривично дело тешког убиства извршио са директним умишљајем, због чега је изречена казна **малолетничког затвора**.

Из околности конкретног случаја и правилно утврђеног чињеничног стања произилази садржина свести и воље малолетног који опредељује његов психички однос према извршеном кривичном делу. Поступци малолетног А.А. у припреми извршења дела и његовој реализацији који су детаљно описани у побијаној пресуди, од прављења подобног средства за извршење дела, дрвене бејзбол палице, планирања времена и начина одласка у двориште оштећеног Б.Б. који је његов комшија, провере могућности неопаженог уласка у собу где он спава, уласка у његову собу без икакве најаве, наглим ударом у врата собе и изненадним нападом на оштећеног који је спавао и лицем био окренут према зиду, тако што је одмах почео да га удара дрвеном палицом по глави, а затим претраживањем одеће ради проналаска и одузимања новца док се оштећени налазио у самртном ропцу, и радњама које је предузео у прикривању трагова извршеног дела, су околности које поуздано указују да је код њега била **изражена свест о садржини и значају свих поступака и радњи које је предузимао**, и опредељен вољни елеменат умишљаја кроз хтење наступања последице дела, како у односу на лишење живота оштећеног, тако и у погледу квалификаторне околности, која се огледа у посебној побуди да убиство изврши из користољубља.

Супротни наводи жалбе да малолетник није поступао у намери да лиши живота оштећеног су неприхватљиви с обзиром да се одредбом чл. 114 ст. 1. тач. 5. Кривичног законика за постојање кривичног дела тешко убиство из користољубља не тражи намера за лишење живота, као посебан виши степен умишљаја, већ је за извршење овог дела које је квалификовано посебном побудом неопходан директан умишљај, као облик виности са којим ово дело једино може да се изврши.

Самим тим су у овом случају испуњени услови и за изрицање казне малолетничког затвора.

⁶¹⁸ Пресуда Кжмр. број 19/10

⁶¹⁹ Пресуда КмЛър. број 53/10. Према: Апелациони суд у Нишу, *Билтен*, 1/2010, 22, 23.

Случајеви који следе илуструју да се у Србији специфичан систем малолетничких санкција може, али само под одређеним условима, примењивати и спрам млађих пунолетних лица.⁶²⁰

Случај број 9.

Сходно пресуди *Апелационог суда у Новом Саду*⁶²¹ неосновани су наводи жалбе браниоца окривљеног да првостепени суд и поред испуњености услова за то, није применио одредбу чл. 41. ЗОМУКД (о примењивању васпитних мера на млађе пунолетнике).

Првостепени суд је у образложењу пресуде дао јасан и разумљив став о томе зашто сматра да нема основа, и поред супротног мишљења *Центра за социјални рад*, да се према окривљеном примени васпитна мера. Наиме, да би применио цитирани члан, првостепени суд је дужан да цени **степен кривичне одговорности окривљеног, побуде** из којих је дело извршено, **тежину дела, околности под којима је дело учињено** и све друге субјективне и објективне околности које му могу пружити основ за оцену да ли је са становишта заштите друштва од криминалитета оправдано изрећи казну или васпитну меру. При томе првостепени суд мора да води рачуна и о специјалној, али и о генералној превенцији и да приоритет да једној или другој. По становишту *Апелационог суда*, првостепени суд је у побијаној пресуди правилно нашао, ценећи све наведено, да се у конкретном случају не може изрећи васпитна мера према *млађем пунолетном лицу*, већ да је неопходно изрећи кривичну санкцију. Стога је правилно ценећи као олакшавајуће околности на страни окривљеног, његову младост, да је имао **20 година** у време извршења кривичног дела, да је млађе пунолетно лице, **да је живота лишио свог друга из младости, искрено кајање** које је понављао током целог поступка, а које је утврђено и тестовима од стране вештака *Центра за социјални рад*, те показао **бригу о оштећеном** након повређивања, а у недостатку отежавајућих околности, окривљеног осудио на **казну затвора** у трајању од осам година. Овако одмерена казна је и по оцени

⁶²⁰ Учиниоцу који је као пунолетан извршио кривично дело, а у време суђења није навршио двадесет једну годину, суд може изрећи било коју меру посебних обавеза, меру појачаног надзора од стране органа старатељства или меру упућивања у васпитно-поправни дом ако се, с обзиром на обележја његове личности и околности под којима је дело учињено, може очекивати да ће се овим васпитним мерама постићи сврха која би се остварила изрицањем казне- чл. 41. ст. 1. ЗОМУКД.

⁶²¹ Пресуда. Кж. I број 4470/10 од 14.10.2010. године, којом је потврђена пресуда Вишег суда у Новом Саду, К. број 501/10 од 21.06.2010. године. Према: Виши суд у Новом Саду, *Билтен*, 1/2010, 93, 94.

Апелационог суда сразмерна свему и подобна за остварење своје законом прописане сврхе постизања како опште, тако и специјалне превенције.

Случај број 10

Из пресуде *Врховног суда Србије*, Кж-І број 787/07, од 19.11.2007. године,⁶²² сазнајемо о околностима о којима суд мора водити рачуна при одређивању за **изрицање васпитних мера пунолетним лицима**.

Према одредби чл. 41. ЗОМУКД нужно је да се **поред обележја личности окривљеног имају у виду и околности под којима је извршено кривично дело, те да се може очекивати да ће се васпитним мерама постићи сврха која би се остварила изрицањем казне**. У овом случају, из образложења побијаног решења *Окружног суда у Суботици* није јасно које су то околности које оправдавају изрицање васпитне мере у конкретном случају осим личности оптуженог. Пре одлучивања о кривичној санкцији првостепени суд је занемарио околност да је оптужени по извршењу кривичног дела показао изражену упорност, као и последице које је критичним догађајем проузроковао код оштећене која је у време извршења кривичног дела силовања имала непуних 15 година и која је према исказу вештака претрпела трауму, тако да су се код ње појавили знаци посттрауматског стресног поремећаја који се изражавао у страху, повлачењу од околине и бежању у сан.

⁶²² Републичко јавно тужилаштво, *Билтен правне праксе*, 1/2008, 33.

4. ИСТРАЖИВАЊЕ

4.1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Ради што потпунијег упознавања проблематике која је предмет нашег интересовања, у рад ћемо уврстити емпиријско истраживање које ће се ослонити на релевантне статистичке показатеље о малолетничким кривичним санкцијама и мерама у Србији, те на податке добијене спровођењем истраживања у *Заводу за васпитање деце и омладине* у Београду.

Предмет нашег истраживања јесте **поштовање међународних стандарда у извршењу малолетничких кривичних санкција и мера у Србији**. Када је реч временским одредницама, статистички подаци се односе на период од **2006. до 2011. године**, док се истраживање у *Заводу за васпитање деце и омладине* односи на прилике које су заступљене у овој установи у моменту спровођења нашег истраживања, дакле у јануару 2013. године. Што се тиче *циљева* емпиријског истраживања, *научни циљ* ће се односити на што свестраније и детаљније упознавање области извршења малолетничких кривичних санкција и мера у Србији, а *друштвени циљ* се тиче приближавања ове материје широј јавности различитих професионалних и вредносних опредељења како би се омогућила потпунија примена међународних стандарда у пракси.

Треба представити и *хипотетички оквир* истраживања. Подсетимо се да се хипотезама одређују план и оквир истраживања, те да оне представљају непроверене тврдње које се желе чињенично и истраживањем потврдити.⁶²³ *Генерална хипотеза* од које полазимо јесте да су *кључни међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера имплементирани у пракси у Србији*. Но, при формулисању овакве генералне хипотезе треба нагласити да на нека питања која она отвара у овом истраживању неће бити могућно понудити задовољавајуће одговоре. То значи да овим истраживањем скицирамо и потенцијалне хипотезе за нека будућа, сложенија истраживања. Стога ће се испитивање одликовати превасходно *експлоративним* и *дескриптивним карактером*, док експликативни циљеви остају у другом плану. При оваквом ограничавању треба имати у виду да

⁶²³ Р. Гаћиновић, 14.

истраживање вршимо у оквиру рада који се пре свега бави *нормативном страном појава* које проучава.

Познато је да су одговори на питања о узроку друштвених појава изузетно сложени, те да емпиријски резултати и доктринарни ставови могу да буду чак и контрадикторног карактера, што заправо говори у прилог томе да етиолошко објашњење изискује тимски, континуирани и дуготрајни истраживачки рад, односно лонгитудиналне студије и мултидисциплинарни приступ.⁶²⁴ Како је упознавање испуњености међународних стандарда у једној земљи питање које захтева веома комплексно и вишеслојно истраживање, тако резултати до којих ћемо доћи заправо не пружају адекватан одговор на питање зашто су ствари такве какве јесу,⁶²⁵ али ће нас ипак подробно упутити у проблематику која нас занима.

⁶²⁴ М. Шкулић, *Делинквенција деце и малолетника, кривично-процесни и криминалистички аспект*, Докторска дисертација, Правни факултет, Београд 1998, i, ii.

⁶²⁵ Колико је проблематика проучавања испуњености међународних стандарда у пракси извршавања малолетничких кривичних санкција и мера сложена, сведочи и то што ни многе развијене државе, па ни међународне организације, не располажу одговарајућим методолошким апаратом и инструментаријумима за суштинско бављење овим питањима. Ипак, у *Француској* су током претходне деценије осмишљене смернице путем којих се на локалном и регионалном нивоу утврђује у којој мери су међународни, а самим тим углавном и национални, стандарди имплементирани у области функционисања правосуђа уопштено, па тако и у области малолетничког правосуђа. Путем смерница су утврђени индикатори чијим се квантификовањем утврђује (не)испуњеност одређених циљева, а подаци се прикупљају у 1.600 установа широм земље. Према: I. Pruin, *The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems*, European Council for Juvenile Justice, Brussels 2010, 30, 31. Поменути индикатори изгледају овако:

	Циљ број 1. Обезбеђивање оптималне бриге и заштите за малолетне преступнике	Циљ број 2. Побољшање квалитета судских одлука	Циљ број 3. Оптимална искоришћеност кадровских, финансијских и материјалних ресурса
Индикатор број 1.	Одговорност у поступку пружања бриге и заштите (узимају се у обзир само одговорности за која се надлежни могу сматрати одговорним).	Одговорности у истражном поступку (узимају се у обзир само одговорности за која се надлежни могу сматрати одговорним)	Искоришћеност капацитета у затвореним установама.
Индикатор број 2.	Степен у коме се малолетним преступницима омогућава образовање при боравку у затвореним установама.		Степен ангажованости педагошких стручњака изван установа за затворену заштиту.
Индикатор број 3.	Процент малолетника који се укључују у програме за образовање или за реинтеграцију.		Укупни трошкови санкција које се извршавају, било по дану, било по другој мерној јединици.

Провераваћемо и неколико *појединачних хипотеза*. Прва појединачна хипотеза гласи да се у Србији *у значајној мери примењује начело минималне интервенције кроз примену начела опортунитета кривичног гоњења*. Друга појединачна хипотеза гласи да се у нашој земљи *све више примењује диверзиони модел поступања, односно одустајање од кривичног гоњења или обустава кривичног поступка уз примену одговарајућих диверзионих мера*, односно васпитних налога. Трећа појединачна хипотеза гласи да у Србији *опада учешће институционалних санкција у укупним изреченим кривичним санкцијама за малолетнике*. Четврта појединачна хипотеза јесте да је у Србији *учешће казне малолетничког затвора у укупним изреченим малолетничким кривичним санкцијама готово занемарљиво*. Коначно, пета појединачна хипотеза гласи да се *при извршавању васпитне мере упућивање у васпитну установу поштују најзначајнији међународни стандарди*.

При формулисању ових појединачних хипотеза имали смо у виду и скуп најзначајнијих индикатора о испуњености међународних стандарда у националном малолетничком правосуђу који користи панел еминентних међународних и невладиних организација. Наиме, ове организације су уочиле да постоје значајни проблеми када је у питању прикупљање података о поштовању права детета у државама широм света, јер државе користе различите методологије, те да је самим тим изузетно отежано вршење било каквих упоређења, односно доношење неких општијих закључака који би имали универзалну вредност. Стога се на интернационалном нивоу размишљало о проналажењу одређених индикатора на основу којих би се свуда у свету могла вршити поузданија "мерења". Пошло се од чак 60 индикатора, да би се коначно издвојило само *15 показатеља, од којих пет имају статус доминантних*

Индикатор број 4.	Стопа поврата међу малолетницима испод 17 година старости у периоду од једне године од напуштања установе.		
Индикатор број 5.	Процент малолетника који су упућени у затворене установе и оних који су учествовали у поступку медијације и слично.		

индикатора.⁶²⁶ У пет доминантних показатеља убрајају се: **број малолетника у институцијама, број малолетника притворених у току трајања кривичног поступка, број изречених институционалних санкција, учесталост диверзионог поступања и специјализовано малолетничко правосуђе.**⁶²⁷

Прилог број 1. Индикатори поштовања међународних стандарда у малолетничком правосуђу

Показатељ	Дефиниција показатеља
<i>Квантитативни показатељи</i>	
Деца у сукобу са законом	Број ухапшених малолетника на 100.000 малолетника током 12 месеци
Деца лишена слободе	Број малолетника лишених слободе на 100.000 малолетника
Деца притворена у периоду пре суђења	Број малолетника притворених у периоду пре суђења на 100.000 малолетника
Трајање притвора пре суђења	Време које малолетници проведу у притвору пре суђења
Трајање казне лишења слободе	Време проведено у затвореној установи после изречене казне
Смрт деце током лишења слободе	Број преминулих малолетника у установама у периоду од 12 месеци на 1.000 малолетника
Издвајање од одраслих	Процент малолетника лишених слободе који нису у потпуности издвојени од одраслих
Контакт са родитељима и породицом	Процент малолетника који су примали посете блиских сродника или ишли у посете истима у претходна три месеца
Институционалне казне	Процент малолетника којима је изречена институционална казна
Диверзионе мере	Процент малолетника према којима поступак није покренут или је

⁶²⁶ Према: United Nations Office on Drugs and Crime (Office in Vienna), *Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators*, New York, 2006. стр. 2.

⁶²⁷ Међу организације које се позивају на ове индикаторе спадају: *OHCHR, UNICEF, UNODC, UNDP, DPKO, Defence for Children International, Save the Children-UK, Terres des hommes, World Organisation Against Torture и Penal Reform International*. Ови индикатори су обухваћени нашом методологијом, осим индикатора који се односи на број малолетних лица притворених током трајања кривичног поступка, с обзиром да не постоје евиденције које би пружиле поуздане податке о тој категорији. Што се тиче специјализованог малолетничког правосуђа, у нашој земљи овај услов јесте испуњен утолико што лица која су ангажована у малолетничким предметима треба да имају посебна знања из области права детета и малолетничког правосуђа. За суђење је надлежан суд опште надлежности, и то Виши суд у првом степену, односно Апелациони суд у другом, а судије за малолетнике које суде само у овим предметима се опредељују годишњим распоредом послова.

	обушављен применом неке диверзионе мере
Постпенална заштита	Процент малолетника отпуштених из установа којима је пружена постпенална заштита
Квалитативни показатељи	
Редовне независне инспекције	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Постојање механизма за редовно и независно надзирање установа у којима су малолетници затворени ❖ Процентуални удео установа у којима су малолетници затворени у којима је спроведен независни надзор у протеклих 12 месеци
Правни лекови	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Постојање могућности за изјављивање жалбе у установама у којима су малолетници затворени ❖ Процентуални удео установа у којима се могу користити правни лекови
Специјализовано малолетничко правосуђе	Постојање специјализованог малолетничког правосуђа
Превенција	Постојање националног плана за спречавање криминалног понашања деце

Отуда смо настојали да нашим хипотетичким оквиром обухватимо и пет кључних индикатора о усаглашености националног система са међународним стандардима за које се залаже ова методологија.

4.2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Након прецизирања предмета и циљева истраживања, неопходно је одабрати одговарајући *методолошки оквир*. Употребићемо следеће методе: индуктивну, дедуктивну, историјску и статистичку. Као што је опште познато, *индуктивни метод* подразумева закључивање од појединачног и посебног ка општем, односно закључивање засновано на посматрању појединачних случајева из чега се извлаче општи закључци. Обратно, *дедуктивни метод* подразумева спознавање посебног и појединачног на основу упознавања општег. Историјски метод се одликује посматрањем датих догађаја у конкретном временском оквиру. Статистички метод ћемо користити при приказивању и анализирању података.

Целокупан приступ ће бити *аналитичко-синтетичког карактера*, што значи да ћемо настојати да сагледамо поједине елементе система извршења малолетничких кривичних санкција и мера у Србији и њихову усклађеност са међународним стандардима, али и да сваки издвојени елемент посматрамо као чврсто инкорпориран у дати систем.

Што се тиче прикупљања података, услед ширине одабраног предмета истраживања ослонићемо се на податке прикупљене од стране Републичког завода за статистику и, у неким случајевима, од стране Републичког завода за социјалну заштиту и на непосредно прикупљене податке у *Заводу за васпитање деце и омладине* у Београду.

Када је реч о *теоријском утемељењу*, исто се заснива на постулатима које смо већ представили на почетку целокупних излагања.

4.3. СТАТИСТИЧКИ ПОКАЗАТЕЉИ О САНКЦИОНИСАЊУ МАЛОЛЕТНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА У СРБИЈИ

На основу разматрања статистичких података о санкционисању малолетничког криминалитета у нашој земљи у периоду од 2006. до 2011. године, покушаћемо да проверимо основаност прве четири појединачне хипотезе за које смо се определили. За наведени период смо се одлучили како из практичних, тако и из концепцијских разлога. Наиме, у овом тренутку су доступни систематизовани подаци за период закључно са 2011. годином, а са друге стране у прошлост се враћамо само до 2006. године с обзиром да је управо 1. јануара те године ступио на снагу ЗОМУКД који доноси суштинске промене, а у првом реду издвојено третирање малолетних учинилаца кривичних дела.

Ради потпунијег упознавања целокупног контекста у коме посматрамо малолетничке кривичне санкције и мере, односно ради *системског приступа*, потребно је рећи да је, када је реч о укупном криминалитету малолетника у нашој земљи, читава последња деценија обележена *релативно стабилним стопама* овог криминалитета, те да су у том смислу приметне мање осцилације. Уколико посматрамо период од 2000. до 2011. године уочићемо да је број кривичних пријава у 2000. години износио 3458,⁶²⁸ док је током 2011. године пријављено укупно 4323 малолетних лица,⁶²⁹ што имплицира да се током овог релативно дугог временског периода малолетнички криминалитет кретао у очекиваним и стабилним размерама. У претходној деценији најмање малолетника је пријављено током 2005. године (укупно 2945), а највише током 2008. године (укупно 4085).⁶³⁰ Слично стање је присутно и међу земљама чланицама Савета Европе, те је у том смислу у уводном тексту *Препоруке о новим тенденцијама у сузбијању малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа* констатовано да је стопа малолетничког криминалитета мање или више стабилна, мада природа и опасност криминалитета младих ипак изискују нове методе у сузбијању истог.

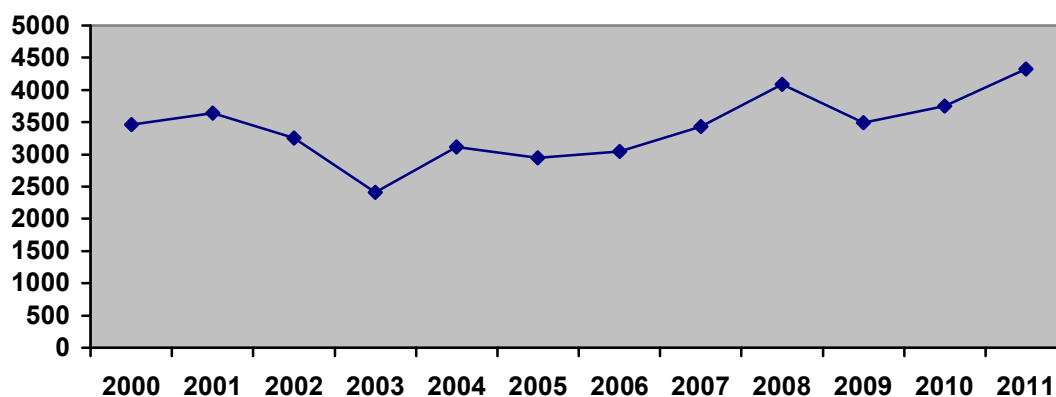
⁶²⁸ Према: *Билтен Републичког завода за статистику РС, број 528, Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде*, Београд 2009.

⁶²⁹ *Саопштење републичког завода за статистику РС, број 202 од 15.07.2011. године, Статистика правосуђа.*

⁶³⁰ Према: *Билтен Републичког завода за статистику РС, број 528, Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде*, Београд 2009.

Табела број 1. Кривичне пријаве (против) малолетних лица⁶³¹

Година	Број кривичних пријава
2000	3458
2001	3640
2002	3251
2003	2415
2004	3120
2005	2945
2006	3041
2007	3434
2008	4085
2009	3497
2010	3747
2011	4323

⁶³¹ Према: Билтен Републичког завода за статистику РС, број 528, Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде, Београд, 2009. и Саопштење Републичког завода за статистику РС, број 202 од 15.07.2011. године, Статистика правосуђа

Радна табела

Година	Број кривичних пријава y_t	Варијабла време x_t	$x_t y_t$	x_t^2	y_t^2	тренд вредности \hat{y}_t
2000	3458	0	0	0	11957764	2997,84
2001	3640	1	3640	1	13249600	3073,32
2002	3251	2	6502	4	10569001	3148,8
2003	2415	3	7245	9	5832225	3224,28
2004	3120	4	12480	16	9734400	3299,76
2005	2945	5	14725	25	8673025	3375,24
2006	3041	6	18246	36	9247681	3450,72
2007	3434	7	24038	49	11792356	3526,2
2008	4085	8	32680	64	16687225	3601,68
2009	3497	9	31473	81	12229009	3677,16
2010	3747	10	37470	100	14040009	3752,64
2011	4323	11	47553	121	18688329	3828,12
Укупно	40956	66	236052	506	142700624	40956

$$\hat{Y} = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X :$$

$$\hat{\beta}_0 = \bar{Y} - \hat{\beta}_1 \bar{X} :$$

$$\hat{\beta}_1 = \frac{\sum_{t=1}^n X_t Y_t - n \bar{X} \bar{Y}}{\sum_{t=1}^n X_t^2 - n \bar{X}^2}$$

$$\hat{Y} = 2997,84 + 75,48 * X$$

Из изнетог се види да се број пријава просечно годишње повећавао за 75,48 пријаве.

$$\sigma_{\hat{Y}}^2 = \frac{\sum_{t=1}^n Y_t^2 - \hat{\beta}_0 \sum_{t=1}^n Y_t - \hat{\beta}_1 \sum_{t=1}^n X_t Y_t}{n}$$

$$\sigma_{\hat{Y}} = \sqrt{\sigma_{\hat{Y}}^2}$$

$$V_{\hat{Y}} = \frac{\sigma_{\hat{Y}}}{\bar{Y}} \cdot 100$$

$$V_{\hat{Y}} = 12,26$$

Пошто коефицијент варијације тренда износи 12,26 % (већи је од 10%) имамо лошу репрезентативност оцењеног линеарног тренд модела.

Ипак, када је реч о званичним статистичким прегледима, никако не треба губити из вида да се они заснивају на званично доступним подацима који не морају увек одговарати реално постојећој ситуацији. У том смислу приказаним

бројкама вероватно треба додати мањи или већи сабирак, који би представљао "тамну бројку криминалитета".⁶³² Исто тако ни одређени број кривичних пријава неће резултирати даљим процесуирањем малолетника, те би се могло рећи да услед "вишка кривичних пријава" и "тамне бројке" имамо донекле искривљену слику о стању малолетничког криминалитета. Наравно, са оваквим несавршеностима статистичких евиденција сусрећу се и друге државе.

У складу са одредбама ЗОМУКД-а и околностима сваког конкретног случаја, одређени број кривичних пријава поднетих против (мада се у закону увек користи предлог "*према*", с обзиром на специфичан положај малолетника) малолетних лица неће резултирати подношењем предлога за изрицање кривичне санкције, односно изостаће целокупан кривични поступак и изрицање неке од кривичних санкција.

Наиме, јавни тужилац за малолетнике може једноставно одлучити да не поднесе захтев за покретање припремног поступка, када је у питању ситуација слична оној у којој јавни тужилац одбацује кривичну пријаву против пунолетних лица (из саме пријаве произлази да пријављено дело није кривично дело, наступила је застарелост кривичног гоњења или је дело обухваћено амнестијом или помиловањем, постоје друге околности које искључују кривично гоњење, односно не постоји основана сумња да је дато лице учинило кривично дело). Даље, служећи се начелом опортунитета кривичног гоњења, које је прилично широко постављено у ЗОМУКД, јавни тужилац за малолетнике може, у законом предвиђеним случајевима која се тичу кривичних дела за која је предвиђена казна затвора до пет година или новчана казна, одлучити да гоњење малолетника не би било целисходно. Коначно, када је у питању диверзиони модел, јавни тужилац за малолетнике може непокретање кривичног поступка према малолетнику условити малолетниковим пристанком да се према њему примени неки од васпитних налога.

Но, и када јавни тужилац за малолетнике поднесе захтев за покретање припремног поступка, то још не значи да ће ово резултирати каснијим подношењем предлога за изрицање кривичне санкције. Наиме, у току припремног поступка или по његовом окончању, јавни тужилац може предложити суду да се кривични поступак према малолетнику обустави, у ком

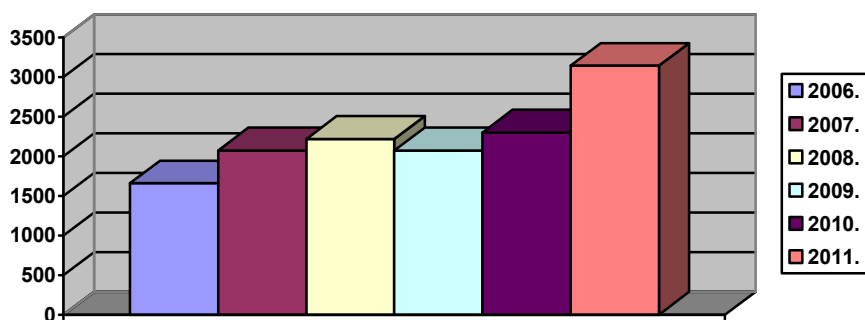
⁶³² Тамна бројка се може одредити као разлика између стварно извршеног и званично евидентираног криминалитета. Ђ. Игњатовић (2008), 80.

случају такође неће доћи до санкционисања малолетника, али може доћи до примене васпитног налога.

Услед свега наведеног, неретко се број поднетих кривичних пријава битно разликује од броја поднетих предлога за изрицање кривичних санкција, односно први број је обично знатно већи од другог.

Табела број 2. Поднети предлози за изрицање кривичне санкције⁶³³

2006. година	1657
2007. година	2070
2008. година	2220
2009. година	2074
2010. година	2298
2011. година	3140 ⁶³⁴

Занимљиво је да се број поднетих предлога за изрицање кривичне санкције углавном повећавао у посматраном периоду, иако су почев од 2006. године створени предуслови за ширу примену диверзионог модела реаговања, пре свега кроз примену института васпитних налога.

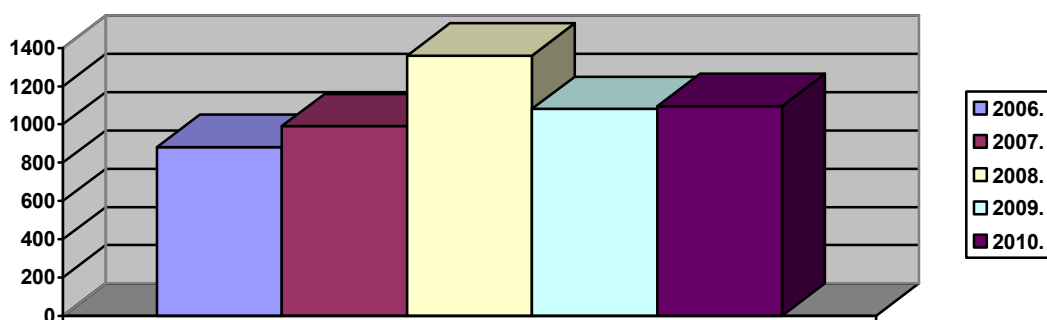
Следе подаци о броју кривичних пријава које нису резултирале даљим процесуирањем малолетника, те подаци о броју припремних поступака који су обустављени, односно након којих није уследило подношење предлога за изрицање санкције.

⁶³³ Према: Републички завод за статистику РС, *Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде, 2010, Билтен 547*, Београд 2012.

⁶³⁴ Према: Републички завод за статистику РС, *Малолетни учиниоци кривичних дела у Републици Србији, 2011*, саопштење број 195 од 13. јула 2012, бројка се односи на "оптужења малолетника", а у саопштењу се наводи да се под појмом „оптужено малолетно лице“ подразумева малолетник према коме је поднет предлог већу за малолетнике за изрицање казне, односно васпитне мере, те је поступак пред већем завршен одлуком којом је: обустављен поступак пред већем, изречена мера безбедности без изрицања санкције, или изречен малолетнички затвор или васпитна мера.

Табела број 3. Одбачене кривичне пријаве⁶³⁵

2006. година	881
2007. година	991
2008. година	1359
2009. година	1080
2010. година	1096
2011. година	нема података

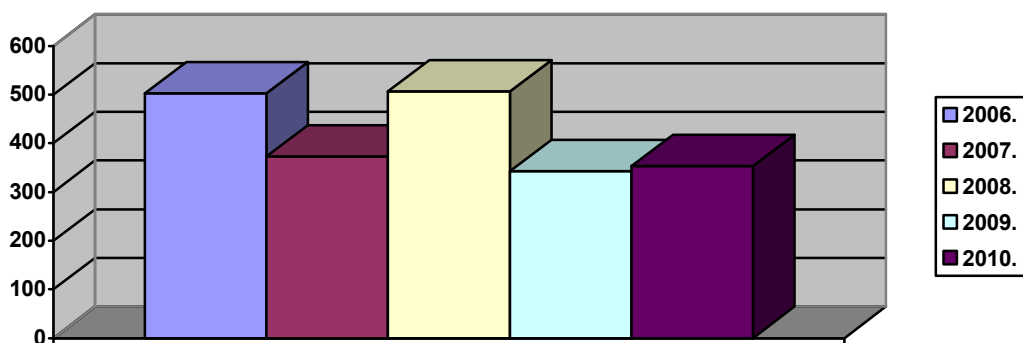
Уочавамо да се из године у годину повећавао број "одбачених кривичних пријава", с тим што је највећи број пријава ипак одбачен у 2008. години у којој је и пријављен највећи број малолетника за које се сумњало да су извршили неко кривично дело. Може се претпоставити да је за овај тренд заслужна све шира примена диверзије, односно примена васпитних налога од стране јавног тужиоца за малолетнике.

Табела број 4. Обустављени припремни поступци⁶³⁶

2006. година	503
2007. година	373
2008. година	506
2009. година	343
2010. година	353
2011. година	нема података

⁶³⁵ Према: Републички завод за статистику РС, *Малолетни учиниоци кривичних дела-пријаве, оптужења и осуде, 2010, Билтен 547*, Београд 2012.

⁶³⁶ *Ibid.*

С обзиром да у посматраном периоду није забележен пораст обустављања припремних поступака, то се вероватно може објаснити чињеницом да се јавни тужиоци за малолетнике, у случајевима када не намеравају да поднесу предлог за изрицање кривичне санкције, већ у претходној фази опредељују за примену васпитних налога уз сагласност малолетника или за просту примену начела опортунитета. Стога је број случајева у којима су јавни тужиоци за малолетнике накнадно тражили обуставу поступка значајно мањи од броја случајева у којима су се првобитно определили да не приступе кривичном гоњењу, односно да понуде малолетном лицу примену васпитног налога.

Сада следе подаци о изреченим кривичним санкцијама.

Табела број 5. Васпитне мере упозорења и усмеравања изречене малолетним лицима⁶³⁷

година	мере упозорења и усмеравања (судски укор и посебне обавезе)
2006. година	587
2007. година	886
2008. година	947
2009. година	834
2010. година	747
2011. година	1014 ⁶³⁸

Из изложених података произлази да се у укупном посматраном периоду интензивира примена мера упозорења и усмеравања, које су фактички и

⁶³⁷ Према: Саопштење Републичког завода за статистику РС, број 202 од 15.07.2011. године, Статистика правосуђа и Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину, Београд 2011.

⁶³⁸ Према. Републички завод за статистику, Статистички годишњак РС, Београд 2012.

најблаже васпитне мере у нашем систему. Ове је у потпуности у складу са тежњом законодавца да се путем малолетничких кривичних санкција превасходно обезбеди надзор, заштита и помоћ за малолетне учиниоце кривичних дела, односно да се обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности ових лица. Наши судови су својом казненом политиком следили ову оријентацију те су се из године у годину све више одлучивали за ове мере као категорију васпитних мера која је по самој својој суштини усмерена на специјалнопревентивно деловање.

Републички завод за статистику не издваја евиденцију о судским укорима од евиденције о посебним обавезама. Како нас је занимала управо структура посебних обавеза, с обзиром да се оне изричу у складу са индивидуалним потребама и конкретним манифестацијама поремећаја у понашању, то смо се окренули евиденцијама *Републичког завода за социјалну заштиту*. Међутим, неопходно је напоменути да *Републички завод за социјалну заштиту* броји и мере посебних обавеза изречене у складу са *Законом о прекршајима*.⁶³⁹ Наведени закон предвиђа да се малолетницима могу изрећи васпитне мере (укор, посебне обавезе и појачани надзор) и казна малолетничког затвора (само за малолетнике старије од 16 година). Ипак, могуће некомпатибилности извештаја не би требало да утичу битно на суштинско сагледавање казнене политике према малолетницима.

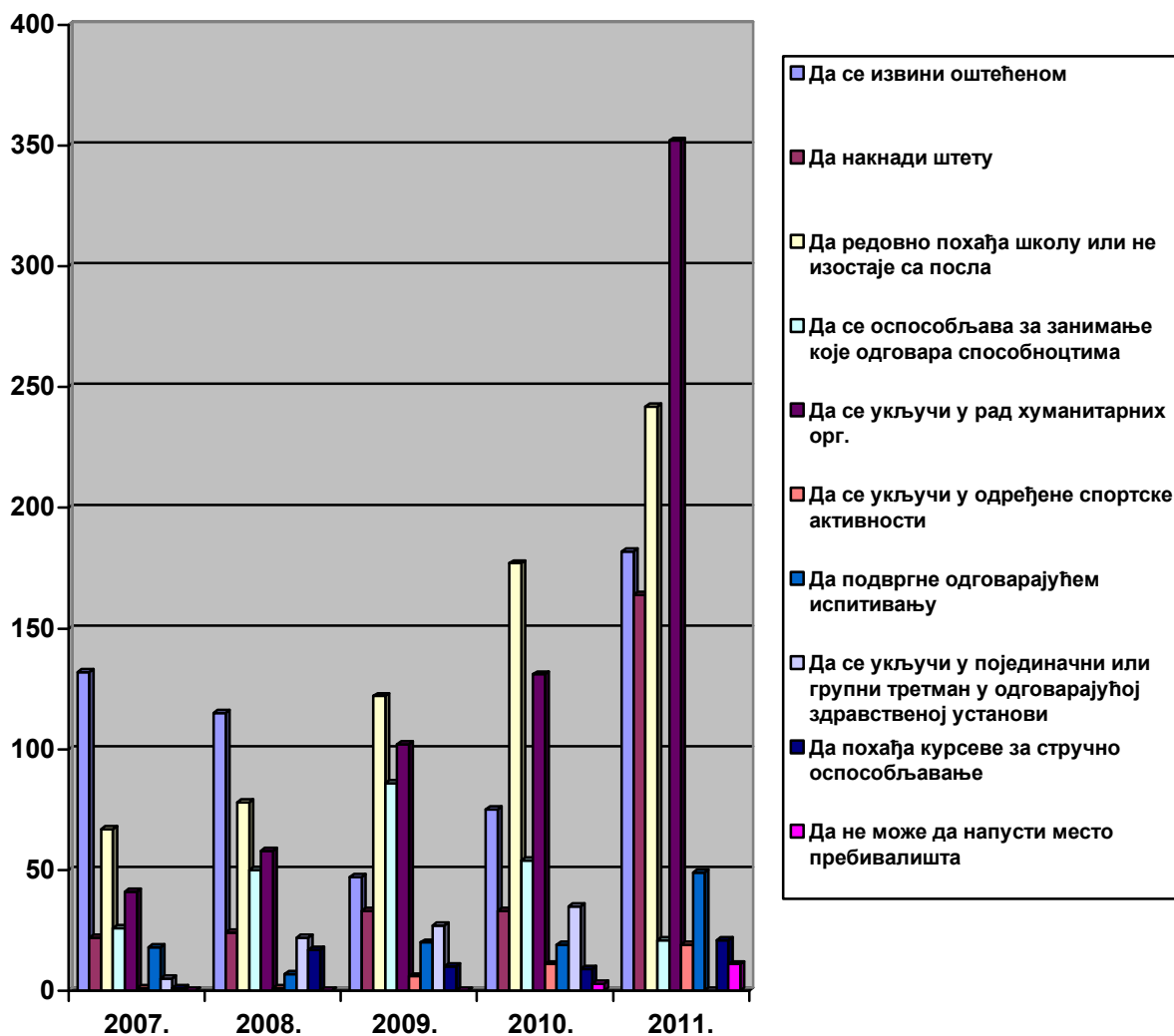
Табела број 6. Посебне обавезе изречене малолетницима⁶⁴⁰

Врсте посебних обавеза	2007. година	2008. година	2009. година	2010. година	2011. година
Да се извини оштећеном	132	115	47	75	182
Да у оквиру сопствених могућности накнади штету коју је проузроковао	22	24	33	33	164
Да редовно похађа школу или не изостаје са посла	67	78	122	177	242
Да се оспособљава за занимање које одговара његовим способностима и склоностима	26	50	86	54	21

⁶³⁹ *Службени гласник РС*, бр. 11/05, 116/08 и 111/09

⁶⁴⁰ Према: *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Београд 2011. и *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2011. годину*, Београд 2012.

Да се, без накнаде, укључи у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја	41	58	102	131	352
Да се укључи у одређене спортске активности	1	1	6	11	19
Да се подвргне одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога	18	7	20	19	49
Да се укључи у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и да поступа по програмима рада који су за њега сачињени у тим установама	5	22	27	35	0
Да похађа курсеве за стручно оспособљавање или да се припрема и полаже испите којима се проверава одређено знање	1	17	10	9	21
Да не може да напусти место пребивалишта или боравишта, без сагласности суда и посебног одобрења органа старатељства	0	0	0	3	11

Пре анализирања података о изреченим посебним обавезама, треба нагласити да не располажемо подацима о овој васпитној мери за 2006. годину. Ово не би требало да нас зачуђује уколико имамо у виду да је ова санкција уведена у наш систем управо 2006. године и да је знатно касније у току године уследило доношење подзаконског акта⁶⁴¹ неопходног за њену пуну имплементацију, што значи да пре 2007. године није ни било могуће евидентирати постигнуте резултате.

Даље, из анализе расположивих података долазимо до неких занимљивих закључака. Тако уочавамо да је на почетку посматраног периода по заступљености најдоминантнија била посебна обавеза извињења оштећеном

⁶⁴¹ Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза, *Службени гласник РС*, бр. 94/06 од 27. октобра 2006. године

(132 обавезе 2007. године, насупротив, примера ради, 5 обавеза укључивања у појединачни или групни третман) да би током наредних година изрицање ове санкције било осетно мање, све до 2011. године. Претпостављамо да се објашњење почетне велике заступљености извињења крије у томе што је по самој природи ствари ова посебна обавеза најједноставнија за примењивање, те да су се судови опредељивали за њу у периоду када је још било много тешкоћа у вези са практиковањем других обавеза. И иначе укупна казнена политика и судска пракса у Србији указују на то да на избор санкције снажно утичу реалне могућности за њихово извршење, што се особито односи на примену васпитних мера из богатог регистра који је законодавац осмислио.⁶⁴²

Како је време пролазило, судови су се "ослободили" у изрицању посебних обавеза, те је и првобитно најзаступљенија посебна обавеза извињења оштећеном потискивана у други план.⁶⁴³ Тако су у 2010. години најзаступљеније биле посебне обавезе редовног похађања школе или неизостајања са посла (177 насупротив 67 ових посебних обавеза у 2007. години) и укључивање у рад хуманитарних организација или у послове социјалног, локалног или еколошког садржаја (131 у 2010. години, 41 у 2007. години). И поред све богатије и разноврсније праксе у изрицању и извршењу посебних обавеза које су прилагођене индивидуалним потребама малолетника, приметна је слаба заступљеност неких врста посебних обавеза. Тако је слабо примењивана посебна обавеза подвргавања одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога (у 2007. години свега 18 ових мера, а у 2010. години свега 19), иако су проблеми у вези са болестима зависности међу малолетницима, нажалост, веома заступљени.⁶⁴⁴

⁶⁴² Тако: С. Соковић, "Критеријуми избора васпитне мере за малолетне преступнике", *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2/3, 2011, 127.

⁶⁴³ Треба имати у виду да постоје случајеви у којима је управо изрицање ове посебне обавезе најпримереније. Стога *Правилник о извршењу васпитних мера посебних обавеза* предвиђа да ће се ова мера нарочито изрећи у случајевима када је покренут поступак за кривично дело за које се, када је у питању пунолетно лице, гоњење предузима по приватној тужби, или по предлогу оштећеног, осим када из свих околности очигледно произлази да то није целисходно; ако се према малолетнику води кривични поступак за кривично дело које по својим карактеристикама подразумева постојање блиског односа између учиниоца и оштећеног, односно ако из свих околности случаја, личних и породичних прилика малолетника и оштећеног, а посебно када је и оштећени малолетно лице, произлази да ће они и у будућности имати редовне или повремене контакте (чл. 5).

⁶⁴⁴ Истраживање о злоупотреби алкохола и дрога међу младима у Србији, спроведено у октобру 2005. године, резултирало је сазнањем да чак 12,9% адолесцената злоупотребљава канабис (марихуану), при чему је 79,8% адолесцената у контакт са овом опојном дрогом дошло у узрасту

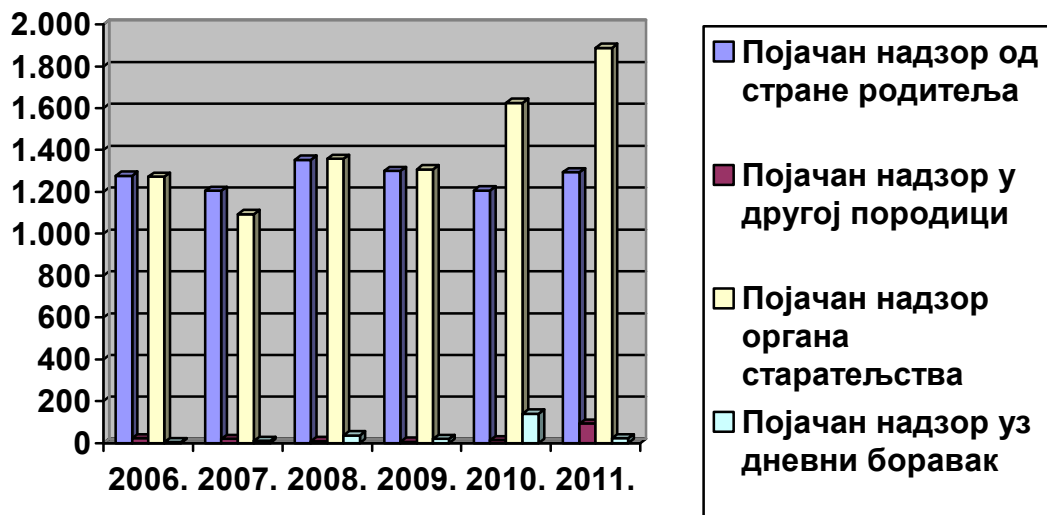
Такође, минимално учешће у укупним обавезама имало је укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту и поступање по програмима рада који су сачињени у тим установама (свега 5 ових посебних обавеза у 2007. години, мада се број постепено увећавао да би у 2010. години достигао 35 изречених обавеза, с тим што у 2011. години поново изостаје примена ове мере), иако бројна истраживања показују да су адекватно осмишљени третмани веома делотворни.

Табела број 7. Васпитне мере појачаног надзора⁶⁴⁵

Васпитне мере појачаног надзора	2006. година	2007. година	2008. година	2009. година	2010. година	2011. година
појачан надзор од стране родитеља, усвојиоца, стараоца	1.277	1.205	1.353	1.299	1.206	1.294
појачан надзор у другој породици	22	19	9	6	13	92
појачан надзор органа старатељства	1.272	1.094	1.358	1.308	1.625	1.887
појачан надзор уз дневни боравак у установи за васпитање и образовање малолетника	4	10	36	19	139	22

од 14 до 16 година. Према: Д. Јовановић, С. Павун, "Адолесценци и злоупотреба канабиса", *Социјална мисао*, 1/2008, 72.

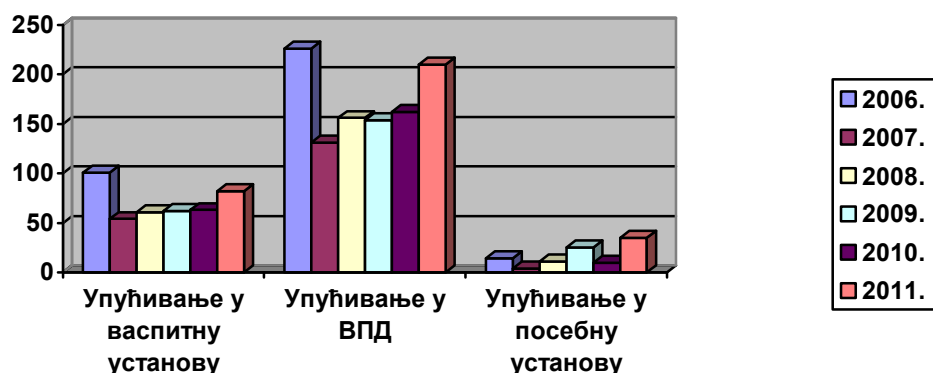
⁶⁴⁵ Према: *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Београд 2011. и *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2011. годину*, Београд 2012.

Евидентно је да се највише примењују мере појачаног надзора од стране родитеља, усвојоца или стараоца и од стране органа старатељства, док су преостале две мере појачаног надзора у другом плану. У литератури се истиче да постоје бројни практични проблеми у имплементацији мере појачаног надзора у другој породици, који се пре свега тичу непостојања довољног броја породица које би биле вољне, спремне и способне да се прихвате овог веома одговорног задатка. Из тих разлога се случајеви изрицања ове мере из године у годину практично могу избројати на прсте обе руке, иако је један од кључних стандарда у пружању заштите малолетним лицима управо неговање породичних вредности, односно живљење у домаћинству, насупрот смештању у различите институције. Са друге стране, у посматраном периоду је забележен пораст примене мере појачаног надзора уз дневни боравак у установи за васпитање и образовање малолетника, па је у 2006. години ова мера изречена свега 4 пута, док је у 2010. години 139 малолетника било подвргнуто појачаном надзору уз дневни боравак у одговарајућој установи. Овакав развој догађаја био је могућ услед обезбеђивања просторних, кадровских, техничких и других услова за реализацију дневног боравка. Но, у 2011. години је опет присутан драстичан пад у примени ове мере.

Табела број 8. Васпитне мере заводског карактера изречене малолетницима⁶⁴⁶

година	упућивање у васпитну установу	у упућивање у васпитно поправни дом	у упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање
2006. година	101	226	14
2007. година	54	131	4
2008. година	61	156	11
2009. година	62	154	25
2010. година	63	162	10
2011. година	82	210	35

Треба нагласити да се подаци *Републичког завода за статистику* и *Републичког завода за социјалну заштиту* битно разликују, те да је по подацима друге установе изречен знатно већи број заводских васпитних мера. Наглашавамо да је у извештају *Републичког завода за социјалну заштиту* изричито наведено да су у питању подаци о заводским васпитним мерама за "кривично одговорне малолетнике". Имајући у виду да *Републички завод за статистику* не пружа податке о појединачним заводским васпитним мерама, већ их евидентира збирно, то смо се определили за податке *Републичког завода за социјалну заштиту*.⁶⁴⁷

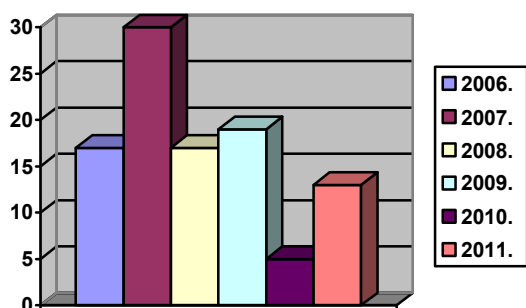
⁶⁴⁶ Према: *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Београд 2011.

⁶⁴⁷ У литератури је указивано на проблеме у прикупљању статистичких показатеља о малолетничком криминалитету с обзиром на недовољну усаглашеност методологија које примењују ресорна министарства и друге релевантне организације. Тако се, посебно у извештајима установа из система социјалне заштите, понекад поистовећује број пружених услуга са бројем корисника, што може дати искривљену слику реално постојећег стања. Но, министарство надлежно за правосуђе и Врховни касациони суд Србије оформили су *Савет за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима*, те је ово тело већ предложило увођење одређених измена у методологију вођења евиденција. О томе детаљно: И. Стевановић, "Реформа система прикупљања и праћења података релевантних за систем малолетничког правосуђа у Републици Србији", *Малолетничко правосуђе у Републици Србији*, (ур. И. Стевановић), Центар за права детета, Београд 2012, 57-68.

У посматраном периоду најзаступљенија заводска васпитна мера је била упућивање у васпитно-поправни дом, док је најмање изрицана мера упућивања у специјалну установу за лечење и оспособљавање малолетника. Може се претпоставити да на слабо изрицање мере упућивања у специјалну установу не утиче само то што нису бројни малолетници којима је потребно посебно лечење и оспособљавање, већ и то што наша земља не располаже капацитетима за издвојено третирање ове категорије младих. Стога ће ови малолетници често бити упућени у установе у којима се извршавају "класичне" мере безбедности медицинског карактера, што не мора бити адекватно решење у сваком конкретном случају.

Табела број 9. Казна малолетничког затвора изречена малолетницима⁶⁴⁸

2006. година	17
2007. година	30
2008. година	17
2009. година	19
2010. година	5
2011. година	13

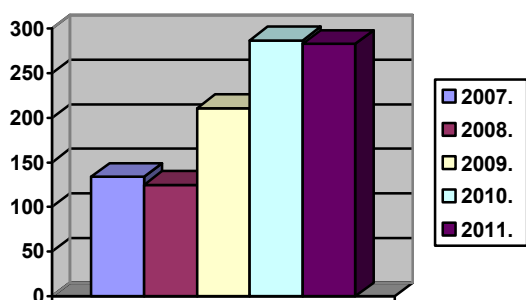
Када је реч о казни малолетничког затвора, слободно можемо констатовати да је њена заступљеност била минимална током читавог посматраног периода. Тако је током 2006. године од укупно изречених малолетничких кривичних санкција малолетнички затвор изречен у свега 1,03% случајева, у 2007. години у 1,45% случајева, у 2008. години у 0,76% случајева, у 2009. години у 0,92% случајева, у 2010. години у свега 0,22% случајева и у 2011. години у 0,41% случајева. Ово је у потпуности у складу са тенденцијама

⁶⁴⁸ Према: Саопштење Републичког завода за статистику РС, број 202 од 15.07.2011. године, Статистика правосуђа

нашег законодавца, који је и пледирао за то да се једина казна у нашем систему малолетничких кривичних санкција примењује само у случајевима када апсолутно не би било примерено изрицање неке од многобројних васпитних мера. Подразумева се да је оваква казнена политика усклађена са међународним стандардима, с обзиром да се у више значајних докумената подвлачи значај избегавања лишавања слободе у свим случајевима који то иоле омогућавају.

Табела број 10. Васпитни налози примењени према малолетницима⁶⁴⁹

2007. година	134
2008. година	125
2009. година	211
2010. година	287
2011. година	283

У периоду од 2007. године⁶⁵⁰ до 2010. године забележено је све интензивније примењивање васпитних налога, које су судови у почетку прихватили са опрезом, као новитет који се супротставља традиционално познатим мерама реаговања.⁶⁵¹ Тако је током 2007. године примењено укупно 134 налога, да би овај број у 2010. години достигао износ од 287. Треба имати у виду да у примени васпитних налога постоје бројне практичне потешкоће које се тичу пре свега недостатка одговарајућих подзаконских аката, мада се у пракси донекле може примењивати Правилник о извршењу васпитне мере

⁶⁴⁹ Према: *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Београд 2011. и *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2011. годину*, Београд 2012.

⁶⁵⁰ Због истих околности које су онемогућавале примену посебних обавеза, ни васпитни налози нису могли бити имплементирани током 2006. године.

⁶⁵¹ Тако: Љ. Прелић, "Јавни тужилац за малолетнике и правни лекови у поступку према малолетницима", *Улога јавног тужоца у правном систему са посебним освртом на проблематику ефикасности кривичног поступка и малолетничку делинквенцију*, група аутора, Београд 2010, 155.

посебних обавеза, с обзиром да се садржински већина посебних обавеза преклапа са васпитним налозима.

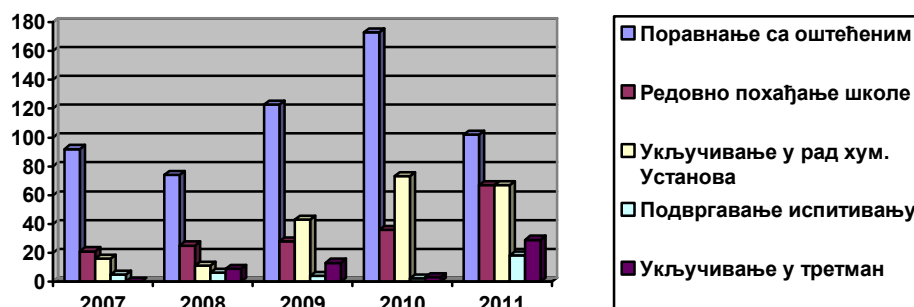
И поред све интензивније примене васпитних налога, налазимо да ипак постоје услови и за проширење фактичке примене ових *sui generis* мера. Наиме, уколико посматрамо статистичке показатеље за 2010. годину закључићемо да је у свега 7,66% случајева у којима се поступало по кривичним пријавама у вези са криминалитетом малолетника примењен васпитни налог. С обзиром да је један од међународних стандарда залагање за што ширу имплементацију диверзионих модела реаговања на малолетнички криминалитет, то би примењивање васпитних налога у нашој земљи требало да се интензивира у будућем периоду.

Табела број 11. Врсте васпитних налога који су примењивани према малолетницима⁶⁵²

Врста васпитног налога	2007.година	2008. година	2009. година	2010. година	2011. година
Поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела	92	74	123	173	102
Редовно похађање школе или редовно одлажење на посао	21	25	28	36	67
Укључивање, без накнаде, у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или	16	11	43	73	67

⁶⁵² Према: *Извештај о раду центара за социјални рад у Србији за 2010. годину*, Београд 2011.

еколошког садржаја					
Подвргавање одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога	5	6	4	2	18
Укључивање у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту	0	9	13	3	29

Када је реч о појединим васпитним налозима, уочавамо да је поравнање са оштећеним како би се накнадом штете, извињењем, радом или на неки други начин отклониле, у целини или делимично, штетне последице дела било најзаступљеније током све четири посматране године. Даље, приметно је да се временом интензивирала примена укључивања, без накнаде, у рад хуманитарних организација и друштвенкорисне послове, с обзиром да је у 2006. години примењено свега 16 ових налога, док је у 2010. години њихов број достигао 36. Као и у случају посебних обавеза, и васпитни налози који се тичу лечења од болести зависности и укључивања у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту су били ретко примењивани, што вероватно није усаглашено са реалним потребама за оваквим третманима (свега 2, односно 3 у 2010. години). Ипак, у 2011. години је уочен

значајан пораст у примењивању васпитних налога усмерених на лечење и саветовање што је похвално.

Из приложених статистичких показатеља начелно закључујемо да је казнена политика која се спроводи према малолетним учиниоцима кривичних дела у Србији усклађена са идејама, духом и руководним начелима на којима се базира ЗОМУКД. Налазимо да је и приступ у пракси заснован на начелима заштитничког, а донекле и правосудног приступа, у сузбијању малолетничког криминалитета. Одлике заштитничког модела особито се манифестују кроз фаворизовање васпитних мера, односно ограничавање изрицања казне малолетничког затвора само на случајеве извршења тежих кривичних дела и то од стране старијих малолетника. Тиме законодавац, а потом и суд, у духу добро познатих глобалних тенденција, наглашавају обавезу државе и друштва да малолетнику пружи сваки облик потребне помоћи и пуну подршку у ресоцијализацији и реинтеграцији у друштво. Стога је генералнопревентивни утицај, макар формално посматрано, потиснут у други план у односу на специјалнопревентивне ефекте који се неспорно желе постићи.

Поменуто теоријско опредељење нашег законодавца, уопштено посматрано, следи и поштује казнена политика коју имплементирају судови у Србији. У том смислу су васпитне мере, и то превасходно оне које не изискују издвајање малолетника из његове природне микросредине, далеко заступљеније од казне малолетничког затвора. Ипак, оваква ситуација у пракси не подразумева нужно и пуно отелотворење идеја које је законодавац преточио у текст ЗОМУКД. Тако се фактички највише примењују *мере појачаног надзора*, које у пракси ипак не подразумевају неки значајнији, садржајан и осмишљен рад са малолетником. Даље, статистички посматрано, значајно учешће у укупном броју изречених санкција имају мере упозорења и усмеравања, али детаљније сагледавање података указује да се недовољно примењују многе од посебних обавеза из богатог регистра који је законодавац креирао и ставио на располагање практичарима, у нади да ће сваки малолетник добити санкцију у складу са сопственим потребама.

4.4. ИЗВРШЕЊЕ ВАСПИТНЕ МЕРЕ УПУЋИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ У ЗАВОДУ ЗА ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ И ОМЛАДИНЕ У БЕОГРАДУ

4.4.1. ОПШТЕ ПРИЛИКЕ У УСТАНОВИ

*Завод за васпитање деце и омладине у Београду*⁶⁵³ посетили смо током јануара месеца 2013. године са циљем да се упознамо са радом ове установе и да анкетирамо васпитаче на околности познавања међународних стандарда у малолетничком правосуђу и примењивања истих у свакодневном раду. Наглашавамо да су надлежни били и више но предусретљиви према свим нашим захтевима, те да су нам омогућили да се, без икаквих ограничења, упознамо са свим аспектима функционисања ове установе.

Сматрамо да смо упознавањем прилика у овој установи стекли довољно широку слику о извршењу **васпитне мере упућивање у васпитну установу у Србији**, с обзиром да осим ове установе, у извршењу васпитне мере учествују још само две установе и то: *Завод за васпитање деце и омладине у Књажевцу*⁶⁵⁴ и *Завод за васпитање омладине у Нишу*.

Током обиласка ове установе која се налази на Вождовцу руководилац *Центра за смештај малолетних лица са изреченом васпитном мером*⁶⁵⁵ и васпитачи су нас упознали са делатношћу завода и условима рада. Установа располаже капацитетима за смештај 36 малолетника, с тим што је у време наше посете у њој боравило 26 деце. Деца са изреченом васпитном мером се не издвајају од деце која су смештена у дом због других проблема у понашању или због неповољних животних околности. Малолетници су подељени у васпитне групе на основу пола, при чему свака група има до осам чланова и о њој се у две смене старају по два васпитача. Водило се рачуна и о томе да се у групе смештају деца блиског узраста. У установи је ангажовано укупно девет васпитача.

⁶⁵³ Ранији назив по коме је ова установа и даље позната био је Васпитни дом "Васа Стајић" по Васи Стајићу (1878-1947) српском филозофу, писцу и оснивачу планинарског друштва.

⁶⁵⁴ У Књажевцу већином бораве деца упућена од стране центара за социјални рад, мада се последњих година почиње практиковати и упућивање малолетника са васпитном мером: Видети: М. Јелић *et al.* (2009), 57

⁶⁵⁵ У Заводу за васпитање деце и омладине постоје и Центар за смештај страних малолетних лица, Прихватилиште са прихватном станицом и Служба за координацију заштите жртава трговине људима. Ове организационе јединице нису биле у фокусу нашег интересовања, а услуге које оне пружају не подразумевају трајнији смештај корисника.

а. Просторни и технички услови

Установа се налази у урбаном делу општине, са густим саобраћајем, а у непосредној околини је мноштво приватних стамбених кућа и један факултет. Што се тиче просторних услова, само здање је импозантно, сачињено из више крила, а са задње стране излази на велико двориште у коме се налази терен за кошарку и друге спортове. Запослени су истакли да деца имају и више него довољно простора, као и да у једној соби спава по двоје или троје малолетника.⁶⁵⁶ Собе за спавање смо обишли и уверили се да су услови у њима добри, да су светле и прозрочне, лепо опремљене, с тим што смо уочили да се на прозорима налазе решетке. Ипак, запослени су мишљења да решетке служе за заштиту малолетника од евентуалног уласка лица од споља, те да смисао њиховог постојања није у ограничавању слободе деце, с обзиром да деца могу потпуно слободно да излазе из установе у току дана.

Што се тиче услова за одржавање хигијене и они су добри, с обзиром да на осморо деце долазе два купатила, са две туш кабине и два тоалета. Деца имају пуну приватност при одржавању личне хигијене, а снабдевеност хигијенским средствима је добра.

б. Здравствена заштита

Када је реч о *здравственој заштити*, ни ту нема битнијег одступања од релевантних међународних стандарда. У установи је стално запослена једна медицинска сестра, мада више нема лекара који је раније био запослен.⁶⁵⁷ Но, у случају потребе малолетници могу отићи у дом здравља или на специјалистичке прегледе, с обзиром да сви имају оверене здравствене књижице и отворене медицинске картоне у установама примарне здравствене заштите. Сви малолетници макар једном годишње одлазе на систематске прегледе. Малолетници редовно одлазе код стоматолога и они код којих је то индиковано могу добити зубне протезе, с тим што не постоји могућност израде и намештања фиксних протеза. Обезбеђена су и контактна сочива и наочари за малолетнике са поремећајима вида. Малолетници похађају едукативне радионице о репродуктивном здрављу и полно преносивим болестима.

⁶⁵⁶ *Европска правила за малолетнике према којима се примењују санкције и мере* препоручују да сваки малолетник спава у сопственој соби, али је прихватљиво и дељење соба уколико то услови изискују и уколико је малолетник консултован при избору цимера.

⁶⁵⁷ Наведено се не супротставља међународним стандардима, с обзиром да се они залажу за медицинску заштиту у здравственим установама које користи шира заједница.

в. Исхрана

У *исхрани* се инсистира на разноврсности намирница, а малолетници су углавном задовољни. Штавише, малолетници учествују у креирању јеловника и имају своје представнике у телима која о томе одлучују. Малолетници, очекивано, негодују при служењу јела као што су пасуљ, купус, боранија и слично, мада се води рачуна о томе да буде и оброка који су већини по вољи. У случају потребе, примењује се посебан јеловник за малолетнике на специфичном дијететском режиму. Не постоји могућност да малолетници учествују у припреми оброка или да сами припремају ужину у чајним кухињама и слично.

г. Образовање

Када је реч о *образовању* сви малолетници на васпитној мери похађају основну или средњу школу. У склопу установе функционише основна и средња школа "Вожд", али малолетници на васпитној мери похађају и друге средње школе, те у том смислу нема никаквог ограничавања њихових жеља и потенцијала. Они могу одабрати школу у складу са својим преференцијама, а уколико је школа удаљена од установе постоји могућност прибављања Бус плус картице. Васпитачи истичу да један број старијих малолетника завршава и стручне курсеве, углавном за фризере и аутомеханичаре.

д. Контакти са породицом

Када је реч о *контактима са породицом*, васпитачи наглашавају да су ту прилике веома неповољне. Наиме, један део малолетника нема родитеље и друге сроднике, а значајан број деце је и у лошим односима са сродницима, тако да или сродници не долазе у посете, или малолетници не желе да контактирају са њима. Но, васпитачи истичу да се веома труде да обнове ове контакте, тако да с поносом указују на случај малолетнице која је, после потпуног прекида, уз њихову помоћ обновила односе са својом мајком. Такође, сазнали смо да један део малолетника потиче из места која су значајно удаљена од Београда, што битно утиче на могућност одржавања приснијих односа родитељима, родбином и друговима.⁶⁵⁸ То значи да се међународни стандард који налаже да се

⁶⁵⁸ Током наше посете упознали смо једног дечака из Крушевца и једног дечака из Ужица.

малолетници не смештају у установе значајно удаљене од њихових пребивалишта у овом случају не поштује.⁶⁵⁹

ђ. Контакти са заједницом

Када је реч о *контактима са заједницом* ситуација такође није повољна. Наиме, не постоји интересовање грађана и јавности за штићенике и активности ове установе. Осим студената који се школују на факултетима углавном педагошког усмерења и који пре свега желе да се стручно усавршавају, у установу не долазе други грађани-волонтери, нити постоји интересовање правних лица и удружења грађана за организовање било каквих активности и дружење са децом. На наше питање да ли се проблем можда огледа и у незаинтересованости саме установе за контакте са широм заједницом добили смо одговор да у установи и те тако постоји воља да се сарађује са цивилним сектором, али да интересовања на другој страни једноставно нема. Истакли су да поједине јавне личности, певачи и глумци, повремено долазе у установу, најчешће у *Прихватилиште са прихватном станицом*, али да је тада пре свега реч о унапред планираним и организованим промотивним кампањама за прикупљање средстава и слично. Очигледно је да овакво стање ствари никако не погодује социјалној инклузији као циљу на коме сви међународни документи инсистирају.

е. Сарадња са другим институцијама

Што се тиче *сарадње са другим институцијама* чија се делатност тиче бриге о деци, ту се прилике разликују од установе до установе. Васпитачи истичу да је присутна неажурност судова при шестомесечном ревалоризовању васпитне мере, те да су у великом броју случајева они ти који инсистирају да се обустави примена васпитне мере. Додају и да су судије за малолетнике у Београду нешто ажурније по том питању, но друге судије за малолетнике из Србије.⁶⁶⁰ На рад органа старатељства такође имају замерке, мада истичу да има и много примера позитивне праксе. Додали су да имају одличну сарадњу са *Специјалном болницом за болести зависности* и *Факултетом за специјалну едукацију и рехабилитацију*.

⁶⁵⁹ Оваквом стању битно доприноси то што у Србији постоје само три установе за извршење васпитне мере упућивања у васпитну установу.

⁶⁶⁰ Овлашћења суда да обустави и замени васпитну меру имају своје пуно криминалополитичко оправдање, али се одговарајући ефекти могу постићи само уколико постоји чврста и стална сарадња суда са органима надлежним за извршење мере, јер само тако суд може имати реалан увид у процес преваспитавања малолетника. Љ. Радуловић (1999), 209.

ж. Превенција и лечење болести зависности

Лечење болести зависности није плански решено, мада запослени истичу да међу децом нема оболелих од болести зависности, и да је прошло више година од како су имали једног хероинског зависника. Ипак, у случају потребе, постоји могућност да дете добије нужне лекове у амбуланти установе, с тим што неких ближе опредељених процедура на ту тему нема, па би се помоћ морала потражити изван установе. Малолетници похађају едукацију о болестима зависности у циљу превенције. Ипак, у установи има малолетника који пуше, па је, иако се на то не гледа са одобравањем, могуће пушење у дневном боравку. Нема значајнијих злоупотреба алкохола, а алкохол који малолетници понекад уносе у установу бива одузет по откривању.

з. Одржавање дисциплине

При дисциплиновању се наглашава награђивање, док је кажњавање у другом плану. Постоји бодовни систем и малолетници знају у ком случају им следују награде. Награде могу бити повећање депарца⁶⁶¹ или друге материјалне награде, у складу са финансијским приликама. Уколико дође до кршења правила понашања реагује се укором или се у случају материјалне штете иста надокнађује од депарца малолетника, мада се на томе ипак не инсистира. За дисциплински поступак је задужен руководилац, али овакав облик дисциплиновања се ретко примењује, пошто се не тежи ригидном поштовању правила. Исто тако, малолетници немају нека конкретна радна задужења у установи, те могу учествовати у одржавању хигијене уколико то желе. Такође, не постоји фиксно опредељена сатница активности у току дана, тако да малолетници могу сами организовати своје време. На пример, уколико малолетник похађа наставу у поподневној смени, он може да одлучи у које доба жели да устане.

и. Партиципација малолетника

Када је реч о партиципацији малолетника при доношењу различитих одлука које их се непосредно тичу, запослени истичу да се на овакво учешће гледа веома благонаклоно, али да међу децом не постоји интересовање да се укључе у процес одлучивања. Деца су консултована при креирању јеловника, могу да предложе шта би желела да им се купи од новчаних средстава која

⁶⁶¹ Депарцац иначе износи 3.000,00 дин месечно, а малолетници га добијају у више делова, обично једном недељно.

центар за социјални рад издваја за њихове индивидуалне потребе, а могу и самостално да одаберу све артикле које ће они лично користити (патике, јакне и слично). Деца учествују и у креирању *индивидуалног програма рада* који ће се примењивати спрам њих, упућени су у све појединости и могу да изнесу своје мишљење.

ј. Забава и културне активности

Васпитачи су истакли да установа настоји да осмисли *културне активности* за малолетнике. Тако се организују посете позориштима и концертима, а деца могу и сама да предложи где би желела да иду. Постоји и могућност организовања једнодневних излета, мада су малолетници мишљења да ових активности нема довољно.

к. Информисање о актуелним дешавањима у земљи и свету

На крају, када је реч о *информисаности о актуелним збивањима и друштвеним токовима*, у установи постоји веома посећена интернет соба са осам најсавременијих рачунара. У питању је просторија где малолетници на свим рачунарима могу да користе интернет сходно свом нахођењу. Малолетницима су доступне и све друштвене мреже, попут *Фејсбука* и *Твитера*, али се у просторији увек налази и васпитач који води рачуна о безбедности деце. Време проведено на рачунарима и интернету се ограничава само из педагошких разлога, како би малолетници адекватно и благовремено испуњавали школске и друге обавезе. У дневном боравку постоји телевизор, а малолетницима је на располагању и скромније снабдевена библиотека. Установа не набавља штампу.

Општи утисак о поштовању међународних стандарда у *Заводу за васпитање деце и омладине* у Београду је повољан. Ипак кључна замерка се односи **на недостатак контаката са лицима и установама изван овог дома**, с обзиром да то изузетно неповољно утиче на социјалну инклузију малолетника. Такође, и поред тога што су у установи сасвим пристојни услови за живот, сматрамо да би атмосфера могла бити и пријатнија, те да би простор могао да се оплемени бољим осветљењем, биљкама и декоративним детаљима. Тако би завод мање личио на још једну државну установу, а више на кућу у којој живе

млади.⁶⁶² Осим тога, наш лични утисак је да односи између малолетника и васпитача више подсећају на другарске односе, но на односе између родитеља и деце. Иако поздрављамо одсуство ригидних правила и страхопоштовања у односима између малолетника и васпитача, мишљења смо да одређена дистанца и уважавање ауторитета ипак треба да буду заступљени.

⁶⁶² Међународни стандарди сугеришу да установе за смештај малолетника треба да у што већој мери подражавају услове живота у отвореној заједници и у породичној средини.

4.4.2. АНКЕТИРАЊЕ ВАСПИТАЧА

а. Анкета

Други део задатка који је требало обавити састојао се у анкетирању васпитача. Определили смо се само за ову категорију запослених пошавши од тога да они најнепосредније сарађују са малолетницима, што значи да нисмо анкетирали запослене у административним службама, здравственој заштити и другим службама у овој установи.

Питања су конципирана на начин који би требало да укаже на то *квалитативну и квантитативну (не)испуњеност међународних стандарда у домену посебног образовања лица која раде са малолетницима, те обезбеђивања осавремењавања њихових знања и стимулативних услова рада. У Заводу за васпитање деце и омладине запослено је укупно девет васпитача. Но, услед тога што су поједини васпитачи били на боловању и на годишњим одморима, ми смо били у прилици да путем одштампане анкете испитамо њих шесторо. И поред тога анкетирани узорак је и више но репрезентативан. Анкетирање је спроведено уз пуно поштовање анонимности.*

Прилог број 2. Анкета на коју су одговарали васпитачи у Заводу за васпитање деце и омладине у Београду

**АНКЕТА
СТАНДАРДИ У ИЗВРШЕЊУ МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ
САНКЦИЈА
ВАСПИТНА МЕРА УПУЋИВАЊЕ У ВАСПИТНУ УСТАНОВУ**

На питања се одговара заокруживањем једног од понуђених одговора (осим питања број 2. и 3).

1. На пословима васпитача, или уопште у области заштите деце и омладине радим:
 - а) краће од 5 година
 - б) дуже од 5, краће од 15 година
 - в) дуже од 15 година

2. Женског сам пола. Мушког сам пола.
(прецртати нетачно)

3. По стручном образовању сам _____ (Написати одговор, а по могућству и назив образовне установе у којој је стечено образовање)

4. У нашој установи опште су познати међународни стандарди из области заштите права детета и извршења малолетничких кривичних санкција (Конвенција УН о правима детета, Пекиншка правила, Европска правила о кривичним санкцијама за малолетнике...)
 - а) Тачно
 - б) Делимично тачно
 - в) Нетачно
 - г) Не могу да се изјасним

5. У нашој установи околности су такве да се континуирано остварује напредак на пољу примењивања међународних стандарда из области извршења малолетничких санкција (стандарди: најбољег интереса малолетника, партиципације малолетника, заштите интегритета и забране дискриминације)?
 - а) Тачно
 - б) Делимично тачно
 - в) Нетачно
 - г) Не постоје услови за имплементацију стандарда, иако постоји воља.

6. Сматрам да наша установа не располаже адекватним просторним и техничким условима за обављање своје делатности?
 - а) Тачно
 - б) Делимично тачно
 - в) Нетачно
 - г) Не могу да се изјасним

7. Сматрам да наша установа располаже довољним бројем запослених за задовољавање васпитних и едукативних потреба малолетника према којима се примењује васпитна мера упућивања у васпитну установу?

- а) Тачно
- б) Делимично тачно
- в) Нетачно
- г) Не могу да се изјасним

8. Сматрам да се при извршавању васпитне мере упућивања у васпитну установу у нашој установи посвећује значајна пажња контактима са заједницом изван установе?

- а) Тачно
- б) Делимично тачно
- г) Нетачно
- д) Не могу да се изјасним

9. Сматрам да постоје значајни проблеми у остваривању контаката између малолетника на васпитној мери упућивања у васпитну установу и заједнице изван установе?

- а) Тачно
- б) Делимично тачно
- в) Нетачно
- г) Не могу да се изјасним

10. Уколико сматрате да постоје проблеми у остваривању контаката са заједницом изван установе, шта по Вашем мишљењу доминантно доприноси таквом стању?

- а) Незаинтересованост заједнице
- в) Неинформисаност заједнице
- г) Постојање предрасуда у вези са малолетницима из наше установе
- д) Недостатак техничких и финансијских услова за осмишљавање и спровођење активности

11. Сматрам да је у нашој установи омогућено малолетницима на васпитној мери упућивање у васпитну установу да партиципирају у доношењу одлука (које их се непосредно тичу) у складу са својим капацитетима?

- а) Тачно
- б) Делимично тачно
- в) Нетачно
- г) Не могу да се изјасним

12. Уколико сматрате да малолетници недовољно партиципирају, шта, по Вашем мишљењу, највише доприноси таквом стању?

- а) Ставови запослених у установи
- б) Незаинтересованост малолетника
- в) Разлози техничке и финансијске природе (не постоје алтернативе између којих би малолетник могао да бира)
- г) Не могу да се изјасним

13. Курсеве и семинаре у циљу обнављања и осавремењавања знања из области заштите детета и сузбијања малолетничког преступништва похађате:

- а) Више пута годишње
- б) Једном годишње
- в) Једном у две године
- г) Једном у три године и ређе

14. Похађање курсева и семинара којима сам присуствовао финансирала је:

- а) Наша установа из редовних буџетских средстава
- б) Међународне организације и невладине организације
- в) Финансирао сам их сам
- г) Нисам похађао курсеве

15. Сматрам да су услови рада и материјални стандард који остварујем:

- а) Добри
- в) Добри, с обзиром на опште прилике у држави
- г) Задовољавајући
- д) Лоши

ЗАХВАЉУЈЕМО НА САРАДЊИ

б. Резултати анкете

Прво питање тичало се радног искуства васпитача у пословима у вези са заштитом деце и малолетничким преступништвом. Испоставило се да постоји управо пожељна комбинација младости и искуства, с обзиром да је пола васпитача на овим пословима ангажовано краће од пет година, а пола дуже од 15 година. Такође, четири васпитача су женског пола.⁶⁶³

Следеће питање се односило на образовни профил васпитача, па се испоставило да су сви васпитачи специјални педагози са завршеним *Факултетом за специјалну едукацију и рехабилитацију*. То значи да су у питању лица која испуњавају услове о посебној обучености за рад са децом, мада постоје и други образовни профили чија знања одговарају раду са овом категоријом корисника. Похвално је што међу васпитачима има и оних који су завршили магистарске и мастер студије.

Четврто питање се односило на упућеност запослених у релевантне међународне документе из области малолетничког правосуђа, па су као пример наведени *Конвенција УН о правима детета*, *Пекиншка правила* и *Европска правила о кривичним санкцијама и мерама за малолетнике*. Сви испитаници су се изјаснили да су им добро познати наведени документи. На питање да ли у установи постоје услови за остваривање потпуније и боље имплементације међународних стандарда, васпитачи су дали потврдан одговор, с тим што је један од васпитача сматрао да је испуњеност тих услова половична.

На питање да ли установа располаже адекватним просторним и техничким условима за обављање своје делатности ниједан испитаник није одговорио потврдно. Штавише, четири испитаника су сматрала да су услови делимично задовољавајући, а два да нису ни задовољавајући.

Седмо питање је гласило: Да ли установа располаже довољним бројем запослених за задовољавање васпитних и едукативних потреба малолетника према којима се примењује васпитна мера упућивања у васпитну установу? Занимљиво је да су три васпитача мишљења да нема довољно запослених, један

⁶⁶³ Пекиншко правило број 22.2. гласи: *Кадрови запослени у систему малолетничког правосуђа представљаће разноликост малолетника који долазе у контакт са системом малолетничког правосуђа. Чиниће се напори да се обезбеди правична заступљеност жена и припадника мањина у органима малолетничког правосуђа.*

је био мишљења да постојећи број васпитача донекле задовољава постојеће потребе, док је двоје васпитача сматрало да је број педагога сасвим довољан.

Када је реч о контактима са спољном заједницом занимљиво је да су васпитачи већином сматрали да се у установи предузимају све нужне мере како би ти контакти били што интензивнији. Међутим, чак пет васпитача налази да постоје битни проблеми у остваривању контаката између малолетника и лица изван установе. Четири васпитача сматрају да проблеми у комуникацији са заједницом настају због постојања предрасуда о деци која су смештена у *Заводу за васпитање деце и омладине*, један васпитач је сматрао да је заједница незаинтересована за ову децу, док је један васпитач мишљења да је проблем у недостатку техничких и финансијских услова за осмишљавање активности путем којих би се деца дружила са лицима изван установе.

Сви васпитачи су били сагласни у мишљењу да у установи постоје предуслови за пуну партиципацију малолетника у доношењу одлука које их се непосредно тичу. Међутим, само два васпитача су сматрала да малолетници заиста и учествују у доношењу битних одлука, док су два васпитача сматрала да малолетници недовољно учествују, али само стога што су незаинтересовани за битна питања која их се непосредно тичу. Један васпитач је био мишљења да су препрека за партиципацију ставови запослених, а други је сматрао да заправо постоји недостатак алтернатива између којих би малолетници могли да бирају.

Следећа питања су се тичала континуиране едукације васпитача, па смо васпитачима поставили питање колико често похађају семинаре и курсеве из области заштите права детета и сузбијања преступништва младих. Одговор гласи да двоје васпитача такве семинаре обично похађа више пута годишње, двоје једном годишње, а преостали једном у три године или ређе. Овакви одговори не говоре похвално о поштовању међународних стандарда који налажу континуирано образовање и осавремењавање знања.⁶⁶⁴ Поменути курсеве је финансирала сама установа или међународне и невладине организације.

На питање какви су услови рада и материјални стандард који остварују, ни један од испитаника није одговорио да су услови добри. Три васпитача су мишљења да су ти услови добри с обзиром на опште прилике у нашој земљи.

⁶⁶⁴ Вид. *Пекиничко правило* број 22.1.

Два васпитача су мишљења да су услови и стандард лоши, док их је један васпитач окарактерисао као задовољавајуће.

4.5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Што се тиче постављених појединачних хипотеза и њиховог потврђивања или оповргавања, можемо констатовати да је прва појединачна хипотеза (*У Србији се у значајној мери примењује начело минималне интервенције кроз диверзију, односно примену начела опортунитета кривичног гоњења*) потврђена. Наиме, у периоду од 2006. до 2010. године у значајном броју случајева није долазило до даљег поступања по кривичним пријавама (45.5% у 2006. години, 39.8% у 2007. години, 45.7% у 2008. години, 40.7% у 2009. години и 38.7 % у 2010. години, док за 2011. годину нема систематизованих података). Друга појединачна хипотеза (*У Србији се све више примењује диверзиони модел, то јест одустајање од кривичног гоњења уз примену одговарајућих диверзионих мера, односно, васпитних налога*) такође је потврђена, с обзиром да је у 2007. години примењено 134, у 2008. години 125, у 2009. години 211, 287 у 2010. години 287 и 283 васпитних налога у 2011. години. Са друге стране, иако примена васпитних налога, односно овог типа диверзионог модела временом прогредира, није тешко уочити да је учешће васпитних налога у укупно изреченим мерама реаговања ипак веома скромно. Трећа појединачна хипотеза (*У Србији опада учешће институционалних санкција у укупним изреченим кривичним санкцијама за малолетнике*) такође се показала као тачна. Наиме, у 2006. години је учешће институционалних санкција у укупно изреченим кривичним санкцијама износило 21,6%, у 2007. години 10,6%, у 2008. години 11%, у 2009. години 12,5%, у 2010. години 10,4% и у 2011% години 10,8%. Четврта појединачна хипотеза (*У Србији је учешће казне малолетничког затвора у укупним изреченим малолетничким кривичним санкцијама занемарљиво*) бива потврђена, с обзиром да из презентираних података произлази да је највеће учешће затворске казне износило 1.45% (2007. године), а најмање свега 0,22% учешћа у укупним изреченим малолетничким санкцијама (у 2010. години). Коначно, потврђена је и пета појединачна хипотеза (*При извршавању васпитне мере упућивање у васпитну установу у Заводу за васпитање деце и омладине у Београду поштују се најзначајнији међународни стандарди*). Наиме, непосредним увидом у прилике у Заводу за васпитање деце и омладине у Београду уверили смо се да се међународни стандарди у погледу просторно-техничких услова, исхране, образовања, материјалног стандарда

деце, те ангажовања довољног и адекватног особља заиста поштују у великој мери, уз ограничења која смо илустровали. Штавише, могли бисмо рећи да је поштовање стандарда у овој установи на завидном нивоу, уколико се објективно сагледају укупне прилике у нашој земљи, те мере социјалне заштите којима се уопштено штите угрожена деца и млади у Србији.

Из наведеног произлази да је потврђена и *генерална хипотеза* коју смо проверавали (*кључни међународни стандарди у области малолетничких кривичних санкција и мера имплементирани су у пракси у Србији*).

Но, и поред одређеног оптимизма који улива потврђивање опште и појединачних хипотеза, ипак треба рећи да бисмо тек у неком будућем периоду могли очекивати суштинско усклађивање казнене политике према малолетницима са постулатима које пропагира савремена наука, међународни документи, али и сам текст ЗОМУКД. Наиме, бројни проблеми на које смо делимично указали ослањајући се на релевантну литературу и истраживања ипак говоре о недовољној усклађености праксе са међународним стандардима.

Интензивније изрицање појединих кривичних санкција и примењивање васпитних налога, подразумева спремност судова да имплементирају кривичне санкције и мере које немају вишедеценијску традицију у нашем систему. Таква промена је, разуме се, условљена претходним обезбеђивањем и ангажовањем кадровских, материјалних и других ресурса који су неопходни за осавремењивање постојећег режима извршења малолетничких кривичних санкција у нашој земљи. Ако нам је за утеху, и друге државе, посебно оне нама географски блиске, суочавају се са околностима које отежавају примену оних облика реаговања који би били боље усклађени са међународним стандардима и препорукама. Тако се диверзионе мере недовољно примењују у земљама Источне и Централне Европе, а разлози за то нису нормативне природе, већ се тичу непостојеће инфраструктуре за имплементацију ових сложених мера.⁶⁶⁵

Имајући у виду све наведено, можемо се ипак сложити са ставовима оних аутора који налазе да у пракси нису искоришћене многе предности нове регулативе у области малолетничког кривичног права, те да тек треба да се

⁶⁶⁵ I. Pruin, 24.

створе институционални и друштвени услови за одустајање од прикривеног ретрибутивизма и за ефикаснију примену нових решења.⁶⁶⁶

О тачности управо изнетих констатација говоре и Закључне примедбе *Комитета за права детета на иницијални извештај Републике Србије*.⁶⁶⁷ Наиме, Комитет је поздравио усвајање ЗОМУКД и осавремењавање нашег система малолетничког правосуђа које је произашло из њега, али је истакао и нужност даљег реформисања.⁶⁶⁸ Пре свега је указано на проблем реалног непримењивања одређених подзаконских аката, услед непостојања фактичких услова, али и проблем недостатка адекватног броја уско специјализованих тужилаца, судија и социјалних радника за рад у малолетничком правосуђу. Србији је препоручено да предузме мере у циљу спречавања и ограничавања прибегавања притвору у очекивању суђења и скраћивања трајања притвора за малолетнике. Истакнуто је да треба организовати различите обуке, како би се између осталог осигурало и то да децу у сукобу са законом испитују специјално обучени полицијски службеници који ће одмах по хапшењу о томе обавестити родитеље малолетника и који ће инсистирати на присуству браниоца. Посебно је наглашена неопходност поспешивања социјалне реинтеграције малолетних учинилаца кривичних дела у друштво, у складу са чл. 40. ст. 1. *Конвенције о правима детета*, као и нужност обогаћивања регистра превентивних мера марама као што су подршка породици и подршка заједници, а како би оне помогле да се отклоне они социјални услови који подстичу настанак делинквенције и криминалитета.

⁶⁶⁶ Тако: Н. Мрвић Петровић, *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Београд 2010, 274.

⁶⁶⁷ Иницијални извештај Републике Србије разматран је на 1326. и 1327. заседању 27. маја 2008. године, а на 1342. заседању 6. јуна 2008. године усвојене су закључне примедбе.

⁶⁶⁸ У нашем тексту је коришћен незванични превод извештаја израђен од стране Центра за права детета, објављен у: Центар за права детета, *Неостваривање права детета у Србији - гледано из угла детета и одраслих*, Београд 2008.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

1. БУДУЋНОСТ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА И СИСТЕМА МАЛОЛЕТНИЧКИХ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА

Из приказа кључних начела која доминантно обележавају међународне акте из области малолетничког кривичног права спознали смо актуелно стање у овој комплексној области. Међутим, сагледавање постојећег стања у неким својим аспектима омогућава и увид у будућност, односно предвиђање праваца којима ће се убудуће кретати универзална криминална политика⁶⁶⁹ окренута ка малолетничкој популацији. Свакако, однос према младима значајно и далекосежно утиче и на политику сузбијања криминалитета у целости.

а) Организационо устројство малолетничког правосуђа

Најпре, када је реч о организационом устројству органа који поступају у кривичном поступку према малолетницима и при активностима уско повезаним са истим, сматрамо да се и у будућности може очекивати све израженије издвајање ових органа из структура задужених за кривично процесуирање пунолетних преступника, те њихово даље осамостаљивање. Разуме се да би ови процеси требало да буду пропраћени и све интензивнијом специјализацијом кадрова ангажованих у таквим органима, у прилог чему већ говоре одредбе бројних међународних аката које истичу нужност сталног стицања нових и осавремењивања постојећих знања и вештина. *Пекиншка правила* тако предвиђају да ће се службе малолетничког правосуђа систематски развијати и координисати у циљу унапређивања и јачања стручности кадрова ових служби, што се односи и на методе и приступе које примењују и на њихово понашање (правило број 1.6).

У том смислу, када је реч о устројству специјализованих органа, Шкулић истиче да се упоредноправно посматрано појављује неколико кључних модела организовања институционалних облика за поступање према малолетним преступницима, међу којима се истичу: *посебни судови за малолетнике* кадровски и организационо одвојени од редовних судова (англосаксонски

⁶⁶⁹ Разуме се да, у пуном смислу те речи, не постоји *универзална* криминална политика, већ да је пре свега реч о водећим идејама за које се сматра да би могле да инспиришу законодавце и практичаре широм света.

правни систем); *породични судови* у чијој су надлежности различити проблеми из сфере породичних односа, али и кривична дела учињена од стране малолетника којима се баве посебна одељења (Канада, Јапан); *паралелни модели поступања*, тако да се сходно околностима случаја према малолетнику може водити стандардни кривични поступак или поступак пред посебним социјалним органом (Норвешка, Шведска, Шкотска) и *посебни функционални облици у оквиру суда опште надлежности*, чиме се обезбеђује специјализација професионалних судија за малолетнике (Србија, Немачка, Италија).⁶⁷⁰ Без обзира на разлике у институционалним облицима у различитим државама, опште је место да се кривично правосуђе специјализује у области малолетничке делинквенције, али и да се све интензивније повезује са системом укупне социјалне заштите деце и младих.⁶⁷¹

Мишљења смо да у будућности можемо очекивати све више сличности, а све мање разлика у приступу и поступању када је реч о *полицији, правосуђу и служби социјалне заштите*. Наиме, од ових органа се очекује да при поступању према малолетним преступницима забораве ригидна, бирократска правила на којима традиционално рад свакога од њих ипак, у значајној мери, почива. Тако судови при поступању са малолетницима данас већином настоје да усвоје приступ и методе којима се користи служба социјалне заштите као примереније за рад са овом осетљивом категоријом. Са своје стране, служба социјалне заштите све интензивније настоји да малолетника третира као индивидуу која располаже одређеним прерогативима, а не као пацијента према коме се независно од његове воље примењује одређена терапија.

б) Кривични и други поступци поводом криминалитета малолетника

На глобалном нивоу је све израженија тенденција ка чвршћем повезивању појединих фаза формалног процесуирања малолетника у једну компактну целину. Треба обезбедити целовиту заштиту малолетника још од фазе спровођења појединих радњи од стране полиције при самом откривању кривичног дела, преко социјалне службе, јавног тужиоца и суда, па све до фазе извршења кривичних санкција и мера, те постпеналног прихвата и

⁶⁷⁰ М. Шкулић, "Основна начела поступка према малолетницима", *Међународни научни скуп-Кривичноправна питања малолетничке делинквенције* (ур. С. Бејатовић), Београд, 2008, 149-150.

⁶⁷¹ *Ibid.*, 150.

реинтеграције у друштвеној заједници. Штавише, настоји се да се и фаза тзв. "*пределинквентног понашања*" обухвати јединственим поступањем различитих надлежних инстанци, односно да се, колико год је то могуће без претераног задирања у породични живот и родитељска права, утиче на прве знаке асоцијалног понашања код деце.

Многе државе већ настоје да имплементирају континуирану заштиту малолетних делинквената, те деце са проблемима у понашању, мада се на овом пољу јављају бројни практични проблеми, као на пример неадекватна сарадња између правосуђа и система социјалне заштите.⁶⁷² Интензивирање процеса у овом домену тек треба очекивати у данима који долазе. Повезивање различитих фаза формалног поступања према малолетницима у *једну јединствену целину*, подразумева не само непрекинуто надовезивање једне фазе на другу, већ и надахнутост свих тих фаза истим руководним начелима и заједничком стратегијом у сузбијању малолетничког криминалитета.

в) Одабир малолетничких кривичних санкција и мера

Мултифакторско објашњење етиологије малолетничког криминалитета условљава све већу комплексност мера реаговања. Не само да се у потпуности одустаје од било каквих мера које би искључиво служиле репресивном деловању, већ се постојећи богати регистар мера шири мерама које би требало да се успешно изборе са појединим узрочницима делинквентног понашања. Стога смо сведоци интензивнијег примењивања мера путем којих се настоје решавати *породични проблеми*, као што су неприпремљеност родитеља за суочавање са поремећајима у понашању малолетних лица и други проблеми који су раније представљала приватну сферу у коју се држава није мешала. Тако се уводе различите *породичне терапије, тренинзи и обуке за родитеље, посете мобилних тимова* који проводе добар део дана са породицом не би ли уочили проблеме у њеном функционисању и томе слично. Све ово је управо последица интензивног разматрања узрочно-последичне повезаности малолетничког криминалитета и могуће нефункционалности породичног и локалног окружења у коме малолетник одраста и усваја основне обрасце понашања, али и жеље да

⁶⁷² О искуствима Француске по том питању видети: D. Bouillet, "Континуум интервенција према деци и младима ризичног понашања у Француској", *Криминологија и социјална интеграција*, 1/2010, 99-113.

се на ову, некада искључио приватну, сферу значајније утиче како би се предупредило криминално понашање.

Даље, све је уочљивија одговарајућа стратешка усмереност поступања према малолетним преступницима, особито у фази извршења кривичних санкција и мера. Није довољно да се на исцрпном упознавању личности и социјалног контекста заснује одабир кривичне санкције и мере, већ о индивидуализацији треба размишљати и током саме имплементације. Поступање прилагођено потребама малолетника стога налаже да савесно одабрани, посебно квалификовани и припремљени буду и они који раде у заводима за смештај малолетника, као и они који сарађују са малолетницима при извршењу санкција или мера које се спроводе у локалној заједници. Тако *Хаванска правила* предвиђају да управа институције за малолетнике треба да обезбеди пажљив одабир особља свих врста и нивоа, јер адекватно управљање установама зависи од њиховог интегритета, хуманости, способности и професионалних могућности за бављење малолетницима, као и од њихове личне подобности за тај посао (правило број 82). Са друге стране, *Комитет УН за права детета* свесрдно препоручује државама да се, када је у питању едукација особља, обратe за техничку помоћ УНИЦЕФУ и другим организацијама.

г) Научна утемељеност и стратешко приступање проблему малолетничке делинквенције

Политика сузбијања криминалитета у целости, па тако и политика сузбијања малолетничког криминалитета, све више инсистира на креирању стратегија чија вредносна одређења произлазе из научних истраживања. Тако у годинама које долазе можемо очекивати и веће интересовање и ангажовање стваралаца из различитих научних дисциплина од онога које је тренутно заступљено. Неспорно, међународни документи се такође залажу за уважавање научног приступа у сузбијању малолетничке делинквенције. Стога *Пекинска правила* предвиђају да ће се улагати напори да се организују и унапређују неопходна истраживања, као основа за ефикасно планирање и утврђивање политике, те да ће се периодично испитивати и процењивати трендови, проблеми и узроци малолетничке делинквенције и криминалитета као и разнолике потребе затворених малолетника. Даље, улагаће се напори да се заснује редован *евалуациони истраживачки механизам*, уграђен у систем

малолетничког правосуђа, те да се прикупљају и анализирају релевантни подаци и информације за одговарајућу процену и будуће побољшавање и реформе система...(правило број 30).⁶⁷³

д) Учесће цивилног сектора у сузбијању малолетничког криминалитета

Осим што се све отвореније говори о размерама проблема који представља малолетничка делинквенција и о последицама које она наноси заједници као целини, све више се прихвата концепт друштвене одговорности, те самим тим истиче и дужност друштва и државе да се постарају о примени целовитих и сврсисходних мере за сузбијање ове појаве. Дакле, малолетничко преступништво не може да се посматра као нека изолована и удаљена појава патолошког карактера, већ као, истина нежељени, али интегрални део укупних друштвених процеса. Зато друштво које се нада било каквом просперитету мора да има у виду и проблеме малолетничке делинквенције. О стратешком приступу у суочавању са овим питањем говоре и међународни документи. Тако *Пекиншка правила* предвиђају да малолетничко правосуђе треба схватити као нераздвојни део националног развојног процеса сваке земље, у свеобухватном оквиру друштвене правде за све малолетнике, чиме се истовремено доприноси заштити младих и одржавању мирног поретка у друштву (Општи принципи, правило број 1.4).

У духу признавања *одговорности друштва* за проблем малолетничког преступништва, у будућности можемо очекивати све интензивнију и разноврснију праксу када су у питању мере које се примењују у локалној заједници. Међународни документи наглашавају значај подршке коју локална заједница пружа малолетном преступнику у поступку друштвене реинтеграције. У том смислу за нас су посебно битне препоруке Комитета министара *Савета Европе*, којима се снажно сугерише да државни и недржавни сектор треба да се удруже у пружању заштите малолетним учиниоцима кривичних дела.

За разлику од концепта *државе благостања*, на коме су некада почивале поједине државе Источне Европе и СССР, а који се заснивао на идеји свемоћне

⁶⁷³ Разуме се да су овакви напори инспирисани и резултатима бројних економских студија које указују на то да се и те како исплати улагање средстава у мере секундарне и терцијарне превенције, имајући у виду да се тиме спречава упуштање у неке будуће криминалне каријере. О економској исплативости примене комплексних мера за сузбијање криминалног понашања вид. *The cost of exclusion, Cuniting the cost of youth disadvantage in UK*, Published by The Prince's Trust, London 2007.

државе која преко својих стручних служби предузима често веома инвазивне мере да се малолетник врати на прави пут, будућност је окренута ка све чвршћој и разноврснијој сарадњи државног и приватног сектора. Не само да држава више не жели да има монопол у овој области, већ се, управо обратно, она свим силама труди да заинтересује цивилни сектор за ову проблематику. Тако *Токијска правила* наглашавају да треба размотрити могућност да се проблеми преступништва и преступника решавају на нивоу локалне заједнице у мери у којој је то могуће без коришћења званичног судског поступка или суђења, уз коришћење правне заштите и у складу са законом (правило број 2.5).

ђ) Заштита сфере породичног живота и приватности

Осим што остаје да се види како ће се модерно реаговање на малолетнички криминалитет изборити са трендом општег помањкања репресивности, поставља се питање како ће се разне терапијске методе, породични тренинзи, интензивно надзирање и многобројне друге алтернативне мере усагласити са *заштитом права и слобода* које припадају сваком грађанину, па тако и малолетнику. Наиме, право на приватност, заштита интегритета породице, родитељска права и многа друга питања могу да буду камен спотицања у примени мера којима треба благотворно утицати на малолетника. Следствено наведеном, можемо очекивати да се убудуће национални системи малолетничког кривичног права неће угледати ни на правосудни модел, ни на заштитнички модел, већ да ће се све више тражити један јединствени модел у коме се уравнотежено комбинују кључни елементи оба поменута модела. Дакле, то би требало да буде систем који у потпуности уважава и штити корпус права која припадају малолетнику баш као и сваком другом лицу против кога се води кривични поступак, али који је истовремено и отворен за примену мултисистемске терапије, различитих радионица и програма, функционалне породичне терапије⁶⁷⁴ и других неklasичних метода за које се залаже савремена наука.

⁶⁷⁴ Ови облици терапије спадају у најефикасније третмане за сузбијање рецидивизма. *Redding et al*, Према: Б. Симеуновић Патић, "Обележја криминалитета малолетника у Србији и перспективе адекватног друштвеног реаговања", *Превенција криминала и социјалних девијација*, (ур. М. Благојевић, З. Стевановић), Београд 2009, 221.

е) Глобализацијски процеси у малолетничком кривичном праву

У годинама које долазе можемо очекивати још израженије дејствовање глобализацијских процеса и јачи утицај међународне правне регулативе на национална малолетничка кривична права. Ово је област на коју је и у прошлости кључно утицало усвајање одређених међународних аката, почев од *Пекињских правила* и *Конвенције УН о правима детета* па надаље. Једноставно, комплексност и огроман друштвени значај ове проблематике чине неопходним ослањање на знања до којих су неки други народи већ дошли, као и на резултате до којих долазе међународне организације координирајући и финансирајући велике истраживачке пројекте. Осим тога, масовна примена савремених комуникационих технологија које на дневном нивоу постају све шире доступне чини удаљене пределе много ближим, а и проблеми малолетничког криминалитета постају све сроднији утолико што се бришу некадашње разлике између урбаних и руралних крајева, развијених и неразвијених, сиромашних и богатих, јер су млади свуда изложени ризику који криминалитет носи. Нема ваљаних разлога да се непрегледни фонд знања који неспорно постоји игнорише, а осим тога део међународних аката, попут *Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода*, и формално обавезује своје потписнице. Ипак, формално обавезујући карактер много мање доприноси ауторитету ових аката но што то чине неке њихове друге карактеристике, попут научне утемељености, заснованости на опсежним емпиријским истраживањима, заснованости на поштовању људских права и политичке тежине.

И поред тога што сматрамо да ће и у будућим деценијама интернационални акти бити поштовани као документи који садрже заиста најкорисније препоруке за сузбијање малолетничког криминалитета, налазимо да ће исто тако бити тешкоћа у имплементацији појединих њихових делова који се на неки начин супротстављају традиционалним вредностима на којима конкретни системи, па тако и наш, почивају. Тако се у нашој земљи показало да, на пример, диверзионе мере не могу тек тако да стану раме уз раме са добро познатим малолетничким кривичним санкцијама, јер се на ове мере ипак гледа као на западну новотарију која нема озбиљност и тежину "правих" кривичноправних мера.

Но, независно од свих препрека које стоје на путу адекватног реформисања малолетничког кривичног права у многим државама па и нашој, сматрамо да око кључних вредности ипак не може бити већих спорења. Оне су врло јасно изражене у једној од публикација УНИЦЕФ-а у којој је наведено да срж малолетничког кривичног права и малолетничког правосуђа треба да твори *величање права детета и његовог најбољег интереса*, те да пре свега треба тежити *превенцији*, као и вредностима једног *ресторативног приступа* који ће вредновати како потребе заједнице и оштећеног, тако и потребе преступника.⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008 14.

2. ПРОВЕРАВАЊЕ ОСНОВАНОСТИ ХИПОТЕЗА ИЗ ПОСТАВЉЕНОГ ХИПОТЕТИЧКОГ ОКВИРА ИСТРАЖИВАЊА

У истраживање сложеног система међународних стандарда у области кривичних санкција и мера за малолетнике упустили смо се са жељом да понудимо одговоре на нека значајна питања. Тако је *општа хипотеза* од које смо кренули гласила да *постоји јасно дефинисан систем хијерархијски устројених међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера*. Налазимо да је ова хипотеза потврђена.

Наиме, у годинама које су уследиле након усвајања Конвенције УН о правима детета, наступио је процес убрзаног и интензивног стандардизовања целокупног поступања у области малолетничког правосуђа. Недоумице и различита вредносна опредељења, условљени концепцијским разликама између правосудног и заштитничког модела, потиснути су у страну. Разуме се да нису преко ноћи нестале велике разлике и сукобљавања мишљења између оних који су се изнад свега залагали за **добробит детета уз изражену заштитничку улогу државе** и оних који су били опредељени за **третирање деце на начин који више подсећа на процедурама јасно дефинисано третирање одраслих преступника**. Напротив, разлике су углавном опстале, али су се поборници и једног и другог приступа усагласили о минималном скупу правила који без сваке сумње мора одликовати поступање спрам деце у сукобу са законом.

Тај минимум правила најбоље је оличен у кључним начелима која свуда и увек морају одликовати положај детета. Тако су **забрана дискриминације, најбољи интерес детета, заштита права на живот уз обезбеђивање оптималних услова за раст и развој и поштовање мишљења детета, уз право на пуну информисаност**, узидани у саме темеље целокупног положаја детета свуда у свету, па се њихова садржина препознаје како при осмишљавању, тако и при примењивању свих других начела на којима почива систем малолетничког правосуђа. Дакле, уколико бисмо замислили пирамиду у чијој су структури распоређена сва најзначајнија начела о положају малолетника у сукобу са законом, ова четири начела би се налазила у самом врху, с тим што би се њихови елементи истовремено преплитали са другим начелима која заузимају ниже нивое тако замишљене пирамиде.

Тврдњу о неприкосновености четири кључна начела потврђују национална малолетничка кривична права свуда у свету. Тако и оне земље које предвиђају особене режиме за малолетне учиниоце кривичних дела, попут Белгије или Шкотске, као и оне земље које положај малолетника суштински често усаглашавају са положајем пунолетника, попут Енглеске и Велса и САД, не могу негирати кључне постулате који извиру из најзначајнијих докумената међународног карактера. Стога прве државе настоје да прошире каталог процесних права и овлашћења деце и да чују њихов глас и вољу, док се друге државе труде да и поред ригидних процедура и углавном истоветних казни за малолетнике и одрасле, ипак модификују своје традиционалне системе признајући особен положај и потребе најмлађих.

Четири руководна начела тако постају минимум о коме је заиста постигнут *општи консензус на глобалном нивоу*. Овако постигнути консензус не остаје само "мртво слово на папиру", јер, и поред суверености сваке државе понаособ, у овом моменту већ постоје довољно снажни механизми чије активирање омогућава стварно поштовање кључних међународних стандарда. Истини за вољу, ти механизми ни данас нису довољно снажни да свуда и увек могу да обезбеде истоветан ниво респектовања стандарда, али се њихов одлучујући утицај и снага заиста не могу порећи. Тако Комитет УН за права детета, Комитет УН против тортуре, Европски суд за људска права, Интер-амерички суд за људска права и бројна друга тела битно доприносе имплементацији најзначајнијих стандарда, а самим тим и стварању нужних предуслова за установљавање и поштовање других стандарда, чија би имплементација потом могла унапредити малолетничко правосуђе широм света. Релевантна међународна тела и невладине организације располажу великим политичким утицајем и ауторитетом, тако да њихови напори да утичу на примену кључних начела неминовно наилазе на позитивне одговоре, и поред тога што ове инстанце немају овлашћења да примењују принудне мере на територији самосталних држава. Свакако, не треба идеализовати ствари, па не признавати да је поштовање међународних стандарда у области малолетничког правосуђа на врло неуједначеним нивоима на различитим странама света. Но, и поред ограничавајућег дејствовања економских, културних, политичких и других разлога, неспорно је да поменути консензус о минимуму минимума опстаје, као и да се ауторитет наднационалних тела начелно поштује.

Тако се данас о дуготрајном затварању малолетника може говорити само као о изузетку који препознају малобројне државе, примењивање смртне казне је готово у потпуности онемогућено, док се на телесно кажњавање малолетника дефинитивно више не гледа ни са најслабијим трачком одобравања. Забрана дискриминације је такође дубоко укореењена, те њено фактичко постојање може бити образложено само неправилностима у датом систему, неадекватном обученошћу кадрова, неискорењеношћу извесних предрасуда и стереотипа, али и економском раслојеношћу која, и поред најбоље воље, сама по себи условљава слабије остваривање појединих, пре свега социјалних, права.

Одмах испод четири кључна начела у замишљеној пирамиди стандарда који суштински опредељују малолетничко правосуђе налазе се **начело минималне интервенције** при реаговању на малолетнички криминалитет, **начело активног укључивања заједнице у питања превенције и санкционисања криминалитета**, те **начела која суштински опредељују положај малолетника при самој имплементацији мера и санкција**.

Начело минималне интервенције оправдано заузима своје место међу кључним начелима, те се све доминантније истиче и у оним правним системима који су у претходним годинама прихватили могућност инвазивнијег санкционисања малолетника. Овакав след догађаја условљен је тиме што се све више уважава становиште о одговорности државе која је позвана да осмисли и оживотвори адекватан социјални систем, да образује и заштити малолетнике, да их лечи и пружи им прилику да остваре своје потенцијале, односно да на креативан начин користе своје слободно време. Таква држава се истовремено одговорно односи и према проблему малолетничког криминалитета, за разлику од оне која на криминално понашање младих реагује само кажњавањем и прекором без пружања подршке и помоћи.

Начело минималне интервенције није прокрчило свој пут међу доминантна начела тек захваљујући међународним документима који су га свесрдно препоручивали. Напротив, проблеми са којима се сусрећу готово све земље које превасходно форсирају кажњавање у сразмери са тежином деликата и неуспеси које манифестује систем институционалног збрињавања малолетних лица, сами по себи изискују хитно ревидирање система малолетничких санкција. Тако и оне земље које традиционално полагају наде у чврсту руку и враћање милом за драго, чак и када су у питању малолетници, постепено бивају

принуђене да модификују своје системе. Најбољи пример за то су Енглеска и Велс, где се, и поред чврсто укоренење традиције, све интензивније и гласније поставља питање има ли икаквог смисленог образложења за то што је овај део Уједињеног краљевства познат по највишим стопама затварања малолетника на старом континенту.

Стандарди у вези са **укључивањем заједнице у проблеме у вези са контролисањем и сузбијањем малолетничког криминалитета** такође суверено заузимају своје место у пирамиди водећих начела. Логично је да ово начело иде руку под руку са начелом минималне интервенције, с обзиром да блажи облици реаговања на криминално понашање малолетника нужно изискују да малолетник остане у свом уобичајеном животном окружењу, те да му се ту пружи помоћ и подршка, уз неизбежно прекореваче због кршења закона.

Начело активног укључивања заједнице вероватно спада међу начела на чијој популаризацији се најприлежније ради током последњих година. Нема сумње да су овакве тенденције условљене не само жељом да се ефикасније решава проблем малолетничког криминалитета, већ и жељом да се државни апарат и систем пеналних институција значајније растерете реаговања на блаже облике криминалитета, који су свакако и најзаступљенији. Такви трендови почивају и на жељи, али све више и насушној потреби, да се и сами грађани и непрофесионалци заинтересују за своју децу и развојне проблеме и поремећаје у понашању са којима се она сусрећу. Без обзира на то што се може полемисати на тему да ли је пребацивање терета на грађанство оправдано и прихватљиво, чињеница је да позивање грађана на већу агилност и одговорност јесте присутно у готово свим међународним документима који се тичу проблематике малолетничке делинквенције. Штавише, могли бисмо отићи тако далеко да кажемо да се прибегавање традиционално познатим кривичним санкцијама увелико сматра за реликт неких прошлих времена. Тако се и теме истраживачких пројеката и стручних монографија све више тичу управо алтернативних облика санкционисања, са нагласком на оне који се имплементирају у заједници.

Следеће начело на које наилазимо крећући се низ пирамиду начела која суштински опредељују област нашег интересовања јесте **примењивање специфичне казнене политике за малолетнике према млађим пунолетним**

лицима. Наиме, из међународних докумената чију смо садржину проучавали недвосмислено произлазе препоруке да се при раздвајању и разликовању малолетних и пунолетних лица не примењују ригидни селективни критеријуми. Тако међународни документи препоручују да се граница кривичне одговорности принципијелно веже за што виши узраст, истовремено сугеришући да треба оставити што шире могућности за примену посебних правила и на лица која су навршила године пунолетства, односно на млађе пунолетнике. Ово је последица препознавања сложености развојних процеса кроз које данас пролазе млади и деца. Наиме, иако деца, услед доступности обиља информација и изложености мноштву утицаја, у раним годинама знају значајно више но њихови вршњаци у неким претходним генерацијама, то ипак не анулира чињеницу да деца данас стасавају у битно измењеним околностима.

Широка популаризација идеје да и млађи пунолетници треба, кад год је то примерено, да уживају погодности и посебности које важе за малолетнике, почива на уважавању чињенице да баратање мноштвом података и развијање интелектуалних капацитета, ипак не мора истовремено да подразумева и *духовну зрелост, развијеност карактерних особина*, односно све оно што бисмо могли назвати животном мудрошћу. Напротив, можда би се могло рећи да су млади данас "бомбардовани" информацијама, "оптерећени" стицањем разноврсних знања и вештина, обogaћени познавањем савремених технологија, али да, могућно, остају ускраћени за животну искуство које је проистицало из ранијег начина живљења. Млади су ускраћени за оне сате који су се проводили у дружењу и доколици, а током којих су се неосетно стицале способности комуницирања, развијала емпатија и осећај заједништва са другима. Свакако, осим вајкања над старим, добрим временима примена малолетничког режима на млађе пунолетнике почива и на научним истраживањима која говоре о томе да се не могу поставити чврсте границе између доба одрастања и доба пуне зрелости, али и на постојању воље да се на што шири круг младих примене **мере заштите и помоћи**. Разуме се да је ово начело испреплетано са начелима која гарантују **очување психофизичког интегритета**, јер се његовом имплементацијом време пружања посебне заштите ограничава стварним потребама, уместо објективно одређеним роковима.

Коначно, на дну пирамиде, мада ништа мање значајни због тога, су **стандарди који опредељују положај малолетника при извршавању**

малолетничких кривичних санкција и мера. Ови стандарди су у потпуности условљени **стандардима који опредељују прописивање и изрицање малолетничких кривичних санкција и мера,** те као такви представљају даљу конкретизацију онога што је тим стандардима предвиђено. Тако би, примера ради, прокламовање начела забране дискриминације било бесмислено уколико не би постојали стандарди који прописују у каквим условима треба да живе малолетници према којима се извршавају санкције, то јест уколико не би било стандарда чија имплементација онемогућава да се ова деца подвргну горим условима у односу на оне под којима стасавају њихови вршњаци. Зато **стандарди о смештају и исхрани, здравственој заштити, образовању и стручном оспособљавању** можда делују прозаично и технички, али је њихова примена од врхунског значаја.

Тек на пољу практичне примене долази до изражаја пун смисао начела која опредељују прописивање и изрицање кривичних санкција. Стога са резервом треба прихватити хијерархијско распоређивање стандарда у коме би они који се тичу прописивања и изрицања санкција надмоћно били изнад оних који се тичу њихове имплементације. Начело најбољег интереса детета не би имало никаквог смисла уколико би се на њега заборављало пошто се изрекне санкција. Наиме, без одговарајућих прилагођавања која изискује свакодневни живот ни најбоље осмишљена идеја не би имала никаквог смисла, те би се у пракси могла претворити у своју антитезу. Отуда, на пример, наш законодавац предвиђа могућност обуставе извршавања и замене изречених васпитних мера, што је, разуме се, својствено и многим другим законима из области малолетничког кривичног права у свету. Такође, начело поштовања мишљења детета захтева да се глас детета чује свакога дана, а не само у фази одвијања кривичног поступка, где би се тек испоштовала процедура и забележило да је малолетник имао прилику да изнесе своје виђење ствари. Напротив, право малолетника да изрази своје мишљење треба да се поштује на свакодневном нивоу, те да се тако малолетнику омогући да се развија у самосталну особу, свесну тога да одлуке повлаче различите последице и да свако, без обзира на помоћ и подршку, на крају мора да се стара о сопственим интересима.

Дакле, **постоји јасно дефинисан систем хијерархијски устројених међународних стандарда у области малолетничких кривичних санкција и мера.** У том систему се на врху лествице налазе четири добро позната и широко

популарисана начела која би требало да дефинишу општи положај детета без обзира на то о којим његовим правима и интересима се у датом моменту одлучује. Иза ових начела следе начело минималне интервенције, активног укључивања заједнице и примењивања посебних правила за малолетнике и на млађа пунолетна лица. Потом следе начела у вези са извршавањем малолетничких кривичних санкција и мера, којима је својствено то да истовремено служе како остваривању заштитних функција малолетничког правосуђа, тако и најбољем интересу детета. Тиме је изграђен систем у коме доминантно место заузимају начела у вези са прописивањем кривичних санкција, те начела којима се дефинише начин изрицања и одабирања санкција, међу којима руководећу улогу има начело минималне интервенције, и коначно начела која штите интересе и права малолетника при имплементацији санкција.

Прва појединачна хипотеза коју је требало проверити гласила је да из *међународних стандарда произлази вредносно опредељење за приступ лишен пунитивности и репресије*. Само представљање међународних стандарда који дефинишу положај малолетника потврдило је ово хипотезу. Јасно је да начело **заштите менталног и физичког интегритета, начело најбољег интереса детета** и друга, гласно говоре о томе да је пунитивност сведена на најмање могуће размере када су малолетници у питању. Начела која се односе на прописивање малолетничких санкција форсирају приступ који гарантује што више алтернатива, те што шири маневарски простор за избегавање кажњавања малолетника. Ову хипотезу потврђује и то што међународни документи пледирају за такво санкционисање које ће пре свега следити индивидуалне потребе малолетника, док се кажњавање у сразмери са тежином деликта потискује на маргине. Јасно је да су циљеви генералне превенције од далеко мањег значаја у односу на специјалнопревентивно деловање, што значи да је и давање примера другим малолетницима кроз патњу коју ће сносити малолетни делинквенти заиста реликт прошлости. Разуме се да одређена доза пунитивности неминовно прожима казну малолетничког затвора, али при томе треба имати у виду и да се ова казна по својим функцијама и модалитетима у којима се извршава драстично приближава васпитним мерама. Управо ово говори о томе да **се кажњавање ради кажњавања све више појављује као изузетак**. Говорећи о таквим изузетним случајевима, пре свега имамо на уму законска решења Енглеске и Велса и САД у којима је и данас могуће

изједначавање положаја малолетних и пунолетних учинилаца кривичних дела, али само уколико је реч о тежим кривичним делима.

Да кажњавање ради исказивања оданости идеалу апсолутне правде све мање наилази на оправдање и прихватање произлази из тога што се при примењивању малолетничких санкција и мера мисли пре свега на њихов едукативни и васпитни утицај. Зато малолетничко кривично право и почива на максими кажњавање **поводом кривичног дела, а не за кривично дело**. Ипак, не треба губити из вида да извршено кривично дело мора бити једини легалан и легитиман основ за изрицање кривичних санкција, јер се у супротном малолетничко кривично право не би ни смело сматрати делом кривичног права које се нужно базира на принципима законитости и фрагментарне заштите најзначајнијих вредности на којима један поредак почива. Другим речима, иако се кажњава поводом кривичног дела које не мора доминантно утицати на избор кривичне санкције својом тежином и природом, то и даље не значи да се кривичне санкције могу примењивати онда када то надлежни нађу за сходно, без обзира што се заправо ни не може утврдити да је извршено кривично дело.

Истини за вољу, уколико говоримо о избегавању пунитивизма и ретрибуције као начелу које произлази из међународних стандарда, морамо бити свесни и одступања која су могућа у том смислу. О томе најбоље говори санкционисање статусних деликата. Но, међународни документи свесрдно препоручују одустајање од ове посебне категорије деликата, што опет говори у потврђивању наше хипотезе о непунитивности као стандарду.

Друга појединачна хипотеза од чијег смо конципирања кренули у истраживање гласила је да међународни стандарди пледирају за *флексибилност у санкционисању малолетничког криминалитета, а како би се омогућило континуирано ревидирање система санкција и мера у складу са процењивањем њихових практичних ефеката*. Нема сумње да је и ова хипотеза потврђена.

Наиме, област малолетничког криминалитета и мера и средстава реаговања на ову проблематику представља једну од области које привлаче изузетну пажњу истраживача и аналитичара. И не само то, у питању је област у којој се, у жељи да се изнађу што ефикаснија решења, врло често прибегава **компарацијама и евалуирању постигнутих резултата**. Последица наведеног је и то да је ово подручје веома отворено ка увођењу иновација, разуме се, под условом да су те иновације довољно аргументоване. Тако готово да нема

међународног документа у овој области који не пледира за даље научно истраживање феномена малолетничког криминалитета, те у том смислу и за даље усавршавање, модификовање и модернизовање система који су тренутно у примени.

О отворености области ка променама и модернизацији сведочи и континуирано увођење нових облика алтернативних санкција, али и све већи број модалитета у којима се реализују облици диверзионог поступања. Готово да нема земље која није приступила увођењу различитих облика скретања и обуставе кривичног поступка према малолетницама, па се тако и наша земља придружила овом тренду. Тако је малолетничко кривично право заиста област у којој се, уз најмање отпора, приступа тестирању нових идеја и метода, мада треба рећи и да то не мора увек да буде хвале вредно. Такође, многи новитети који се касније примењују у целокупном систему кривичноправне реакције потичу управо из малолетничког кривичног права.

Коначно, налазимо да је потврђена и ***трећа појединачна хипотеза*** сходно којој из *садржине међународних стандарда произлази фаворизовање алтернативних санкција, те прибегавање институционализацији само као крајњем расположивом решењу*. Наиме, у међународним документима се изричито и у више наврата говори о томе да треба избегавати институционализацију, тако да овај део хипотезе заправо и није био под знаком питања. Исто тако из садржине аката које смо проучавали произлази начелно одређење за реаговање на малолетнички криминалитет којим се дете **не искључује из свакодневних животних околности и из свог природног окружења**. Штавише, читави текстови појединих међународних докумената су посвећени управо овој идеји, као на пример *Токијска правила* или *Препорука Савета Европе о новим начинима за сузбијање малолетничке делинквенције и о улози малолетничког правосуђа*. Фаворизовање алтернативних санкција произлази из тога што се у многим документима препознају неки непожељни ефекти институционализације, те препоручују средства чија би примена требало да умањи те лоше последице.

Но, пледирање за што ширу примену алтернативних санкција не треба повезивати само са тежњама да се избегну негативни ефекти институционализације, већ и са специфичним идејама које у актуелном тренутку надахњују оно што бисмо могли назвати *глобалним моделом система*

малолетничког правосуђа, на кога би, макар начелно, могле да се угледају све земље света. Сходно том "глобалном моделу" од држава се очекује далеко већа одговорност када је у питању одгајање и васпитавање младих генерација, при чему се малолетници који манифестују криминално понашање никако не остављају по страни. Очекује се **конципирање и имплементирање таквог система образовања, здравства и социјалне заштите који ће сам по себи превенирати криминално понашање**, односно успешно одговорати на изазове малолетничког криминалитета који ће се неминовно појављивати. Супротност у односу на то јесте приступ који издваја и изолује "проблематичне" малолетнике као неки сувишни, страни елемент, смештајући их далеко од свакодневних збивања у добро обезбеђене институције.

Тако можемо приметити да је константа свих међународних докумената које смо обрађивали управо тежња да се оствари **инклузија малолетних учинилаца кривичних дела, насупрот њиховом изоловању**. Амбиције су усмерене на то да се они врате у средиште друштвених збивања, да воде социјално активан живот и да се што чвршће повежу са ужом и широм заједницом, да буду део решења, а не део проблема.

3. ЈЕДИНСТВЕН ГЛОБАЛНИ СИСТЕМ МАЛОЛЕТНИЧКОГ ПРАВОСУЂА?

Пошто смо представили међународне стандарде који доминантно опредељују област малолетничких кривичних санкција и мера на интернационалном нивоу и у актуелном тренутку, остаје да резимирамо и сагледамо вредносну позадину која стоји иза такве конструкције, те да одговоримо на питање да ли заправо постоји јединствен глобални систем малолетничког правосуђа?

У том смислу налазимо да би најпримереније било рећи да је тренутно заступљено стање резултат компромиса између некадашњих дијаметрално супротстављених идеја. Наиме, до пре неколико деценија, особито пре усвајања *Пекинских правила* и *Конвенције УН о правима детета*, могло се још говорити **о сукобљавању идеја заштитничког приступа са идејама правосудног приступа**. Разуме се, сваки од два антипода имао је своје мање или више екстремне варијанте. Тако је заштитнички модел познавао и чисти патерналистички приступ, налик на онај заступљен у земљама источног блока, док је правосудни приступ у неким земљама нагињао ка неокорекционализму. Међутим, од деведесетих година прошлог века, и особито од усвајања одређених значајних докумената о положају детета, долази до одређеног приближавања ова два концепта.

Поставља се питање чиме је било условљено долажење до компромиса и настајање једног новог **заштитничко-правосудног, хибридног модела обогаћеног елементима ресторативне правде**, а који се препоручује као глобално прихватљив? Одговор се по свој прилици не крије у пукој жељи за унификацијом малолетничког кривичног права, нити у томе што су поборници једног и другог приступа преко ноћи почели да верују у преимућства оне друге концепције. Напротив, аргументацију за приближавања којима сведочимо можемо потражити само у лако разумљивој потреби да се траже боља и ефикаснија решења за постојеће проблеме. Тако се правосудни модел суочавао са неприхватљивошћу поистовећивања деце са одраслима и са негативним последицама које су из тога неминовно произлазиле, а заштитнички приступ са неадекватним гарантовањем и повређивањем права деце. Стога се као логично наметнуло решење о спајању најбољих одлика ова два модела у једну јединствену целину.

Међународни стандарди тако првобитно само осликавају ова концепцијска приближавања. Касније, управо међународни документи и начела која из њих произлазе постају генератор даљег издвајања и популарисања неких нових идеја које ће такође наићи на глобално прихватање.

Но, ствари не треба посматрати површно, те поћи од претпоставке да постојање јасно структурираног система међународних стандарда, те њихово глобално прихватање на нормативном плану, истовремено подразумева и њихово фактичко поштовање на различитим странама света. Управо обратно, инсистирање на дисеминацији међународних стандарда, уз наглашавање да се они никако не смеју потискивати у други план и пренебрегавати, говори о томе да међународни стандарди пре осликавају **један приступ коме се тежи, но приступ који је реално овладао у овој области**. Осим тога, не треба губити из вида да међународни стандарди само начелно дефинишу вредности којима би се требало руководити при сузбијању малолетничког криминалитета, те да њихово пуно и суштинско остваривање захтева даљу разраду, односно превазилажење онога што стандарди подразумевају у својој основној форми. Зато се у међународним документима обично наглашава да не постоје препреке, те да се штавише топло препоручује, да се при реализацији оде и преко оног прага који представља нужно поштовање стандарда. То се посебно односи на све оне стандарде који обезбеђују услове за адекватан развој малолетника, за примењивање посебног режима, за подизање старосног цензуса од кога се малолетници имају сматрати кривично одговорним и слично.

Тако заправо уочавамо да међународни стандарди пре свега **скицирају обресе једног замишљеног, пожељног система**, но што истински утичу на поступање према малолетницима у различитим земљама света. Зато реално и са одговарајућим резервама треба процењивати **стварне ефекте** које међународни стандарди производе на терену. Да ли ће малолетни учиниоци кривичних дела бити у прилици да отпочну или наставе школовање, да се лече или да буду саветовани од стране стручњака различитих профила, свакако не зависи приоритетно од тога да ли се једна држава начелно залаже за поштовање међународних стандарда, већ од околности које реално постоје.

Ипак, уколико су државе одане поштовању међународних стандарда, те расположиве ресурсе усмеравају ка њиховом остваривању, водећи се при томе и одређеном логиком о приоритету појединих начела, тада је, и са ограниченим

капацитетима, могућ напредак и побољшање положаја малолетника у сукобу са законом. Тако закључујемо да би међународни стандарди требало да утичу на укупан контекст у коме се остварују права малолетних лица и сузбија малолетнички криминалитет, али да при томе и даље реално постојеће могућности и вредносна опредељења ипак доминантно утичу на поступање у овој области. Стога, налазимо да јединствени глобални систем малолетничког правосуђа заиста постоји, али само на идејној основи.

ЛИТЕРАТУРА

ANTHONY E. K. *ET AL*, "Coming back home: The reintegration of formerly incarcerated youth with service implications", *Children and Youth Services Review*, 32/2010, 1271-1277.

ANCEL M, *Нова друштвена одбрана*, Институт за упоредно право, Београд 1991.

ANCEL M, *Social defence*, London 1965. (reprinted in 1998, 2001 by Routledge and Kegan Paul ltd).

БАЈЕР М, КЉАЈИЋ С, *Каснији животни пут делинквентне дјеце*, Загреб 1990.

БАНОВИЋ Б, ЈОКСИЋ И, "Диверзиони концепт реаговања на криминалитет малолетника у Србији: законодавство и пракса", *Теме*, 2/2011, 345-364.

BAZEMORE G, DAY S, "Restoring the balance: juvenile and community justice", *Juvenile Justice*, 1/1996, 3-14.

BAZEMORE G. UMBREIT M, *Balances and Restorative Justice Project*, St. Paul, University of Minnesota 1997.

БЕЈАТОВИЋ С. (ур), *Правни систем Србије и стандарди Европске уније и Савета Европе, књига III*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2008.

БЕЈАТОВИЋ С. (ур), *Међународни научни скуп - Кривичноправна питања малолетничке делинквенције*, Српско удружење за кривично право, Београд 2008.

БЕЈАТОВИЋ С. (ур), *Кривично законодавство Србије и стандарди Европске уније*, XLVII редовно годишње саветовање Српског удружења за кривичноправну теорију и праксу на Златибору 2010.

БЕЉАНСКИ С, *Међународни правни стандарди о кривичном поступку*, Београдски центар за људска права, Београд 2001.

BECCARIA C, *О злочинима и казнама*, Логос, Сплит 1990.

БЛАГОЈЕВИЋ М, СТЕВАНОВИЋ З. (ур), *Превенција криминала и социјалних девијација, од разумевања ка деловању*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009.

BOUTILER A, COHEN M, *Diversion literature review*, prepared for US Department of Justice, Bethesda 2009.

BRAITHWAITE J, "Restorative justice and de-professionalization", *The Good Society*, 1/2004, 28-29.

БРЕНЕСЕЛОВИЋ Л, "Рецепција ресторативне правде као пример некритичког дискурса у правној социологији: случај Србије", *Социолошки преглед*, 1/2011, 45-66.

BUTTERFIELD F, "Hard time: A special report: Profits at a Juvenile Prison Come With a Chilling Cost", *The New York Times*, 15. јул 1998.

ВАСИЉЕВИЋ-ПРОДАНОВИЋ Д, "Ресторативна правда у кривичноправном систему", *Темида*, 3/2010, 57-68.

ВАСИЉЕВИЋ М, ЧОЛОВИЋ В. (ур), *Увод у право Немачке*, Институт за упоредно право и Правни факултет, Београд 2011.

ВИДАНОВИЋ И, *Речник социјалног рада*, Београд 2006.

ВИКТИМОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ, материјали са међународне конференције *Алтернативни облици реаговања на криминалитет и права жртве*, Београд 2005.

ВЛАШКОВИЋ В, "Проблем одређивања садржине "најбољег интереса детета", *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2012, 349-365.

ВОДОПИВЕЦ К. et al, *Криминологија*, Народне новине, Загреб 1966.

ВРАЊЕШЕВИЋ Ј, "Партиципација и развој у адолесценцији", *Педагогија*, 1/2004, 60-67.

ВРАЊЕШЕВИЋ Ј, "Развојно-психолошки аспекти Конвенције о правима детета", *Педагогија*, 4/2006, 469-478.

ВУЈАЧИЋ-РИЧЕР Д, ХРНЧИЋ Ј, САТАРИЋ Н, "Нови модели развијања мреже услуга у локалној заједници", *Социјална мисао*, 1/2006, 125-144.

ВУЈАКЛИЈА М, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд 1980.

ВУЈОВИЋ Т, "Женска малољетничка делинквенција у Црној Гори и САД (компаративна анализа)", *Социјална мисао*, 2/2007, 85-116.

ВУЧКОВИЋ-ШАХОВИЋ Н, *Права детета и међународно права*, Југословенски центар за права детета, Београд 2000.

ВУЧКОВИЋ-ШАХОВИЋ Н. (ур), *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана и Повереник за заштиту равноправности, Београд 2011.

ГАЋИНОВИЋ Р, "Методолошки процес у писању научног рада", *Војно дело*, 2/2010, 9-28.

GOLDSON B, MUNCIE J, *Youth crime and justice, Critical issues*, London, Sage publications 2006.

GREEN M, "What we talk about when we talk about indicators: Current approaches to human rights measurement", *Human Rights Quarterly*, 4/2001, 1062-1097.

DETRICK S, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague 1999.

ДИМИТРИЈЕВИЋ Б, "Личност малолетних делинквената", *Годишњак за психологију*, 4-5/2006, 207-222.

DOEK J, "The UN Convention on the Rights of the Child: An Instrument for Creating a Healthy Environment", *A Child's Right to a Healthy Environment*, (eds. J. Garbarino, G. Sigman), Springer, Chicago 2010, 139-148.

DONOGHUE J, *Anti-social Behaviout Orders, A Culture of Control?*, Palgrave Macmillan, London 2010.

ДРАКИЋ Д, *О кривичној одговорности малолетника*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад 2010.

ЂОРЂЕВИЋ С, ТОРБИЦА М, ЖУПЉАНИЋ М, "Изведеност правног начела", *Право-теорија и пракса*, 10-12/2012, 81-94.

ЂУРЂИЋ В, "Дискреционо гоњење малолетних учинилаца кривичних дела", *Теме*, 2/2011, 403-420.

ENSALACO M, МАЈКА L. (eds), *Human rights, Progress and Challenges for Children Worldwide*, Lanham 2005.

ЕТИНСКИ Р, *Међународно јавно право*, Службени гласник, Нови Сад 2007.

FELD B.C, BISHOP D.M, *The Oxford handbook of juvenile crime and juvenile justice*, Oxford University Press, Oxford 2011.

FLEKKOY M, KAUFMAN N, *The Rights of the Child: Rights and Responsibilities in Family and Society*, London, 1997.

FOLEY С, *Борба против мучења, Приручник за судије и тужиоце*, издање на српском језику, издавач ОЕБС, Мисија за Србију и Црну Гору, Нови Сад 2004.

ЖУНИЋ-ПАВЛОВИЋ В, КОВАЧЕВИЋ ЛЕПОЈЕВИЋ М. (ур), *Превенција и третман поремећаја понашања*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2010.

ЖУНИЋ-ПАВЛОВИЋ В, ИЛИЋ З, "Малолетници са вишеструким сметњама у развоју - Изазов за савремену ресоцијализацију", *Социјална мисао*, 1-2/2002, 183-192.

ZENR H, *The little book of restorative justice*, Good books, Intercourse 2002.

ИГЊАТОВИЋ Ћ, *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Београд 2006.

ИГЊАТОВИЋ Ћ (ур), *Криминолошко наслеђе*, Правни факултет Београд, 2006.

ИГЊАТОВИЋ Ћ, *Криминологија, Досије*, Београд 2008.

JAMIESON R, GROUNDS A, "Отпуштање и прилагођавање након дуготрајног боравка у затвору: перспективе из студија о неоправдано осуђеним и политички мотивисаним осуђеницима", *Темид*, 3/2006, 3-14.

ЈАНКОВИЋ М, *Дисциплина у школи*, Београд 1939.

ЈЕЛИЋ М. *ET AL*, *Људи на маргини (3)-Извештај о стању у социјалним установама за смештај деце и омладине без родитељског старања и деце и омладине са поремећајима у понашању*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2009.

ЈЕЛИЋ М. *ET AL*, *Затвори у Србији, фебруар-март 2010*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2010.

JEWKES Y, BENNET J, *Dictionary of prisons and punishment*, Willan Publishing Devon, 2008.

ЈОВАНОВИЋ Д, ПАВУН С, "Адолесценци и злоупотреба канабиса", *Социјална мисао*, 1/2008, 71-84.

ЈОВАШЕВИЋ Д, "Новине у кривичном законодавству о малолетницима у светлу ресторативне правде", *Темид*, 1/2007, 15-23.

ЈОВАШЕВИЋ Д, *Малолетничко кривично право*, Београд 2008.

ЈОВАШЕВИЋ Д, *Положај малолетника у кривичном праву*, Правни факултет, Ниш 2010.

ЈОВАШЕВИЋ Д, "Европски стандарди и неформалне мере у малолетничком кривичном праву", *Европско законодавство*, 33-34/2010, 19-42.

ЈОВАШЕВИЋ Д, "Примена васпитних налога према малолетним делинквентима", *Социјална мисао*, 1/2010, 77-92.

ЈОВАШЕВИЋ Д, "Примена казне малолетничког затвора - стање и могућности", *Теме*, 2/2011, 421-439.

ЈОКСИЋ И, "Специфичности диверзионих програма у САД", *Страни правни живот*, 1/2010, 169-182.

ЈОКСИЋ И, "Промене у кривичноправном статусу малолетника са посебним освртом на кривичну одговорност", *НБП: Журнал за криминалистику и право*, 2/2010, 115-126.

JONES T, NEWBURN T, "Exploring Symbol and Substance in American and British Crime Control Politics", *Criminology*, 46/2006, 781-802.

ЈУГОВИЋ А, ЖУНИЋ ПАВЛОВИЋ В, БРКИЋ М, "Социјална заштита малолетних делинквената у транзицијском друштву Србије", *Годишњак факултета политичких наука, IV део*, Београд 2009, 647-664.

ЈУГОВИЋ А, БРКИЋ М, "Социјална заштита и превенција малолетничког преступништва: улоге, контраверзе и добре праксе", *Годишњак Факултета политичких наука, IV део*, Београд 2010, 436-440.

JUNGER TAS J, BLOCK R. L, *Juvenile delinquency in the Netherlands*, Kugler Publications, Amstelveen 1988.

JUNGER-TAS J, "Will the Juvenile Justice System Survive?", *European Journal on Criminal Policy*, 2/1994, 76-91.

JUNGER-TAS J, DECKER S.H (eds), *International handbook on juvenile justice*, Springer, Dordrecht 2006.

КАНДИЋ З, *Криминалитет деце на ужем подручју Београда*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд 1980.

КАНДИЋ-ПОПОВИЋ З, "Члан 3. Европске конвенције о људским правима и новија пракса Европског суда за заштиту људских права и основних слобода", *Истраживања у дефектологији*, 4/2004, 213-223.

KILKELLY U, *Listening to children about justice: Report of the Council of Europe consultation with children on child-friendly justice*, Council of Europe, Strasbourg 2010.

КНЕЖЕВИЋ М, *Пенологија у социјалном раду*, Загреб 2007.

- КОВАЧЕВИЋ-ЛЕПОЈЕВИЋ М, "Ситуациона контрола затвора-приказ модела", *Социјална мисао*, 2/2011, 23-39.
- КОВАЧЕВИЋ М, "Волонтеризам у функцији спречавања повратничког криминалитета", *Социјална мисао*, 1/2012, 163-172.
- КНЕЖЕВИЋ М, *Пенологија у социјалном раду*, Загреб 2007.
- КНЕЖЕВИЋ С, *Малолетничко кривично право*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш 2010.
- КНЕЖЕВИЋ С, ИЛИЋ И, "Кривичноправни статус малолетника у немачком праву", *Увод у право Немачке*, (ур. М. Васиљевић, В. Чоловић), Институт за упоредно право, Правни факултет Универзитета у Београду, 2011, 291-310.
- КОНСТАНТИНОВИЋ-ВИЛИЋ С, КОСТИЋ М, *Пенологија*, СВЕН, Ниш 2006.
- КОНСТАНТИНОВИЋ ВИЛИЋ С, НИКОЛИЋ РИСТАНОВИЋ В, КОСТИЋ М, *Криминологија*, Прометеј, Београд 2010.
- КОСТИЋ М, "Успостављање стандарда за ресторативну правду", *Темид*, 1, 2007, 5-14.
- КОСТИЋ М, КОНСТАНТИНОВИЋ-ВИЛИЋ С, БРКИЋ М (ур), *Кривичноправни положај и социјална заштита малолетних преступника*, Правни факултет у Нишу и Центар за социјални рад "Свети Сава", Ниш 2012.
- КРИВОКАПИЋ Б, "Појам међународног права", *Страни правни живот*, 1/2009, 7-35.
- КУБУРОВИЋ Н, ЂУРИЧИЋ С. *ET AL*, "Процена квалитета рада у педијатријским установама терцијарног нивоа здравствене заштите у Србији, *Војносанитетски преглед*, 1/2011, 21-27.
- КУПЧЕВИЋ МЛАЂЕНОВИЋ Р, *Криминологија*, Свјетлост, Сарајево 1982.
- КУЗМАНОВИЋ И, ПАЛИБРК Љ, *Установе за извршење кривичних санкција према малолетницима*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд 2012.
- LAUB J, SAMPSON R, "Understanding desistance from crime", *Crime and Justice*, 28/2001, 1-70.
- LAWRENCE R, HEMMENS C, *Juvenile Justice, A Text Reader*, Sage Publications, Thousand Oaks 2008.
- LEMERT E, *Instead of court-diversion in juvenile justice*, Chevy chase 1971.
- LEVITT S, "Juvenile Crime and Punishment", *NBER Working Papers 6191*, National Bureau of Economic Research, Inc, Cambridge, (Massachusetts) 1997.

LOGAN E, "How to protect the child's best interests?", *Janusz Korczak, The Child's Right to Respect - Janusz Korczak's legacy, Lectures on today's challenges for children*, Council of Europe Publishing, Printed in France 2009, 49-58.

ЛУКИЋ Р, КОШУТИЋ Б, МИТРОВИЋ Д, *Увод у право*, Правни факултет, Београд 1999.

ЛУКИЋ Т, САМАРЦИЋ С, "Малолетници у кривичном поступку", *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, Нови Сад 2012, 349-367.

ЉУБИЧИЋ С, "Малолетнички криминалитет", *Култура полиса*, 8-10/2008, 331-354.

МАЉКОВИЋ М, "Алтернативе казни затвора", *Социјална мисао*, 2/2011, 9-22.

МАРКОВИЋ М, "Патернализам или критика, одговор Александру Прњату", *Филозофија и друштво*, 1/2009, 281-282.

MARTIN G, *Juvenile justice: process and systems*, Sage publications, Thousand oaks 2005.

MACKENZIE D. L, *What works in corrections, reducing the criminal activities of offenders and delinquents*, 2006 New York.

MENDEL A, *Less hype, more help, Reducing juvenile crime-what works-and what doesn't*, Diane Publishing, Darby 2002.

МИЛОШЕВИЋ Н, "Идентитет неуспешног ученика као исход друштвених односа", *Зборник института за педагошка истраживања*, 1/2006, 101-123.

МИЛУТИНОВИЋ М, *Пенологија*, Савремена администрација, Београд 1977.

МИЛУТИНОВИЋ М, *Криминална политика*, Савремена администрација, Београд 1984.

МИНИЋ Ј, "Адолесценција - криза здраве личности", *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 40/2010, 347-359.

МИРИЋ Ф, "Резолуција Европског парламента (2007/2011 (INI)) о малолетничкој делинквенцији", *Европско законодавство*, 37-38/2011, 90-95.

МИХАЉЕВИЋ Ђ, "Друштвена одбрана", *Београдска дефектолошка школа*, 1/1999, 122-133.

МОЛ Н, ХАРБИ К, *Право на правично суђење, водич за примену члана 6. Европске конвенције о људским правима*, Савет Европе, Београд 2007.

MOFFITT T. E, "Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy", *Psychological Review*, 4/1993, 674-701.

МРВИЋ ПЕТРОВИЋ Н, *Алтернативне кривичне санкције и поступци*, Београд 2010.

MUNCIE J, "The globalization of crime control – the case of youth and juvenile justice: Neo-liberalism, policy convergence and international conventions", *Theoretical Criminology*, 1/2005, 36-64.

MUNCIE J, GOLDSON B, *Comparative Youth Justice: Critical Issues*, London, 2006.

MURPHY P, MCGINNESS A, MCDERMOTT T, *Review of Effective Practice in Juvenile Justice, Report for the Minister for Juvenile Justice*, Manuka, Australia 2010.

НИКИЋ Г, "Романтични односи у адолесценцији и млађем одраслом добу", *Социјална мисао*, 3/2010, 155-171.

НИКОЛИЋ З, ЈОКСИЋ И, *Малолетничка делинквенција, социјалнопсихолошки и кривичноправни аспекти*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања Београд 2011.

НИКОЛИЋ М, МИХАИЛОВИЋ С, *Млади загубљени у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд 2004.

НИКОЛИЋ-РИСТАНОВИЋ В, "Ресторативна правда, кажњавање и жртве", *Алтернативе затворским казнама*, Фонд за отворено друштво Београд 2005.

OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS IN COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL BAR ASSOCIATION, *Human Rights In The Administration Of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers*, United Nations, New York and Geneva 2003.

OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS IN COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL BAR ASSOCIATION, *Human Rights In The Administration Of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers - Addendum, Major recent developments (2003-07)*, United Nations, New York and Geneva 2008.

O'REILLY G, HAYES J, *Emotional Intelligence, Mental Health and Juvenile Delinquency*, Juvenile Mental Health Matters, Cork 2007.

- ПАУНОВИЋ М, *Јуриспруденција Европског суда за људска права*, Правни факултет, Београд 1993.
- ПЕРИЋ О, "Основни правци у развоју кривичне одговорности малолетника", *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, Београд, 1972, 120-141.
- ПЕРИЋ О, *Малолетнички затвор*, Београд 1979.
- ПЕРИЋ О, МИЛОШЕВИЋ Н, СТЕВАНОВИЋ И, *Политика изрицања кривичних санкција према малолетницима у Србији*, Центар за мир и развој демократије, Београд 2008.
- ПЕТРОВИЋ В, *Збирка одлука о људским правима, IV део, пресуде Европског суда за људска права о питањима која се односе на малолетнике*, Београдски центар за људска права, Београд 2006.
- ПИНАТЕЛ Ж, *Криминологија*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево, 1964.
- ПОПОВИЋ М, *Делатност старатељства и васпитних установа у сузбијању преступништва код младих*, Београд 1978.
- ПОШТРАК М, "Квалитет живота у слободно време - Допринос спречавању преступничког понашања младих", *Социјална мисао*, 4/2007, 119-138.
- PRATT J, "Welfare and justice: incompatible philosophies" *Juvenile Justice: Debating the Issues*, (eds. F. Gale, N. Naffine, J. Wundersitz), Allen & Unwin, Sydney 1993, 38-59.
- ПРЕЛИЋ Љ, "Јавни тужилац за малолетнике и правни лекови у поступку према малолетницима" (група аутора), *Улога јавног тужиоца у правном систему са посебним освртом на проблематику ефикасности кривичног поступка и малолетничку делинквенцију*, Београд 2010, 154-166.
- PRUIN I, *The Evaluation of the Implementation of International Standards in European Juvenile Justice Systems*, European Council for Juvenile Justice, Brussels 2010.
- РАДОВАНОВИЋ Д, *Човек и затвор*, Београд, 1992.
- РАДОВАНОВИЋ Д. (ур), *Поремећаји понашања и преступништво младих: специјално педагошки дискурс*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2007.

РАДОВАНОВИЋ Д. (ур), *Истраживања у специјалној педагогији*, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд 2009.

РАДУЛОВИЋ Љ, *Криминална политика*, Правни факултет, Београд 1999.

РАДУЛОВИЋ Љ, "Васпитни налози као посебне мере реаговања према малолетним учиниоцима кривичних дела", *Ревизија за криминологију и кривично право*, 1/2008, 27-41.

РАДУЛОВИЋ Љ, "Функција образовања у сузбијању малолетничког криминалитета", *Страни правни живот*, 1, 2010, 145-168.

РАДУЛОВИЋ Љ, "Малолетничко кривично право Енглеске и Велса - између "етоса бриге и заштите" и "етоса одговорности и кажњавања", *Анали Правног факултета у Београду*, 1/2010, 195-210.

РАДУЛОВИЋ Љ, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Београд 2010.

REID S. T, *Crime and criminology*, New York, 2006, 522-524.

РЕЉАНОВИЋ М, "Положај малолетника у упоредном кривичном праву", *Улога јавног тужиоца у правном систему са посебним освртом на проблематику ефикасности кривичног поступка и малолетничку делинквенцију*, група аутора, Београд 2010, 121-151.

ROCHE D, *Accountability in restorative justice*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

RHULE D. M, "Take Care to Do No Harm: Harmful Interventions for Youth Problem Behavior", *Professional Psychology: Research and Practice*, 6/2005, 618-625.

SARRI R, SHOOK J, "Human rights and Juvenile Justice in the United States", *Human rights, Progress and Challenges for Children Worldwide*, (eds. M. Ensalaco, L. Majka), Lanham 2005.

SCHMIDT M, REPPUCCI N, WOOLARD J, "Effectiveness of Participation as a Defendant: The Attorney-Juvenile Client Relationship", *Behavioral Sciences and the Law*, 21/2003, 175-198.

СОКОВИЋ С, "Релевантни међународни стандарди и основне карактеристике извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима", *Ревизија за криминологију и кривично право*, 2000/2, 51-69.

- СОКОВИЋ С, "Релевантни међународни стандарди и основне карактеристике извршења кривичних санкција које се изричу малолетницима" , *Правни систем Србије и стандарди Европске уније и Савета Европе, књига III*, (ур. Станко Бејатовић), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац 2008, 97-117.
- СОКОВИЋ С, БЕЈАТОВИЋ С, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Крагујевац 2009.
- СОКОВИЋ С, "Ресторативна правда - Домаће кривично законодавство и међународни стандарди", *Правни систем Србије и стандарди ЕУ и Савета Европе, књига V*, (ур. С. Бејатовић), Правни факултет, Крагујевац, Правни факултет 2010, 125-140.
- SOLOMON E, GARSIDE R, *Ten years of Labour's youth justice reforms: an independent audit*, London 2008.
- СРНА Ј, СТЕВАНОВИЋ И, "Проблем телесног кажњавања деце и улога стручњака у његовом решавању", *Темид*, 4/2010, 5-16.
- СТЕВАНОВИЋ И, "Нова законска решења о малолетницима: значај алтернатива институционалном третману", *Темид*, 1/2006, 61-66.
- СТЕВАНОВИЋ И. (ур), *Малолетничко правосуђе у Републици Србији*, Зборник радова са друге годишње конференције Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима, Центар за права детета, Београд 2012.
- STEVENS A, KESSLER I, GLADSTONE B, *"Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union"*, Report prepared for the European Commission, 2006.
- STERN R, *The child's right to participation-reality or rhetoric?*, Doctorate thesis, Uppsala University, Uppsala 2006.
- СТОЈАНОВИЋ З, *Кривично право-општи део*, Правна књига, Београд 2005.
- СТОЈАНОВИЋ З, "Правно-филозофске концепције у Предлогу Кривичног законика Републике Србије и Кривичном законнику Републике Црне Горе", *Казнено законодавство: прогресивна или регресивна решења*, Београд 2005.
- STOLZENBERG L, D' ALESIO S , "Three strikes and you're out, The impact of California's new mandatory sentencing law on serious crime rates", *Crime & Delinquency*, 4/1997, 457-469.
- SQUIRES P. (ed), *ASBO nation*, The Policy Press-University of Bristol, Bristol 2008.

SHOEMAKER D. (ed), *International handbook on juvenile justice*, Greenwood Press, Westport 1996.

SYKES G. M, *The Society of Captives: a Study of a Maximum Security Prison*, New York 1958.

TUTT N, "Youth justice-Crisis or Opportunity", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2/1994, 9-23.

ЂИРИЋ Ј (ур), *Увод у право САД*, Институт за упоредно право, Београд 2008.

ЂОПИЋ С, "Појам и основни принципи ресторативне правде", *Темуда*, 1/2007, 25-35.

ЂУРЧИЋ В, "Психолошки проблем према телу и гојазност адолесцента", *Медицински гласник*, 16/2011, 94-100.

UNICEF, United Nations Children's Fund, International Child Development Centre, "*Innocenti Digest No 3 – Juvenile Justice*", 1998.

UNICEF, *Lost in the Justice System: Children in Conflict with the Law in Eastern Europe and Central Asia*, 2008.

UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (Office in Vienna), *Manual for the Measurement of Juvenile Justice Indicators*, New York, 2006.

United Nations publication, World Youth Report, 2003.

United Nations publication, World Youth Report, 2005.

Urban crime prevention and youth at risk, материјали са 11. Конгреса УН о превенцији криминалитета и правосуђу, Бангкок, 2005.

FLEKKOY M, KAUFMAN N, *The Rights of the Child: Rights and Responsibilities in Family and Society*, London 1997.

HAZEL N, *Cross national comparasion of youth justice*, Youth Justice Board, London 2008.

HAMILTON C, HARVEY R, *The Role of Statistics and Public Opinion in the Implementation of International Juvenile Justice Standards*, The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations, Helsinki, 2005.

HAMILTON C. ET A., *Administrative detention of children: a global report*, Unicef, New York 2011.

HAMMARBERG T, (Council of Europe Commissioner for Human Rights), *Human rights in Europe: no grounds for complacency*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2011.

HOME OFFICE/LORD CHANCELLOR'S DEPARTMENT/YOUTH JUSTICE BOARD, *Referral Orders and Youth Offender Panels Guidance for Courts, Youth Offending Teams and Youth Offender Panels*, London 2002.

ХОРВАТИЋ Ж, *Елементарна криминологија*, Либурнија, Ријека 1981.

ХРНЧИЋ Ј, *Делинквент или пацијент-студија породичног неуспеха*, Задужбина Андрејевић, Београд 1999.

ХРНЧИЋ Ј, *Преступништво младих, ризици, токови и исходи*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 2009.

ХРНЧИЋ Ј, ЦАМОЊА ИГЊАТОВИЋ Т, ДЕСПОТОВИЋ СТАНАРЕВИЋ Ј, *Деца и млади са проблемима понашања*, Београд 2010.

HUEBNER B, VARANO S, BYNUM T, "Gangs, guns, and drugs: recidivism among serious, young offenders", *Criminology & Public Policy*, 2/2007, 187-221.

HUCKLESBY A, WINCUP E, *Prisoner resettlement, policy and practice*, Devon 2007.

ЦАРИЋ О, ЦАРИЋ М, "Методологија научних истраживања", *Педагошка стварност*, 1-2/2011, 26-32.

CARROLL A. ET AL, *Adolescent reputations and risk*, Springer, New York 2009.

ЦВЈЕТКО Б, „Припремни колоквиј за XII међународни конгрес АИДП-а о казненоправној одговорности малолетника у националном и међународном казненом праву”, *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, 1/2003, 229-235.

CIPRIANI D, *Children's rights and the minimum age of criminal responsibility, global perspective*, Ashgate Publishing Limited, Farnham 2009.

COPPINS V, CASEY S, CAMPBELL A, "The Child's Best Interest: A Review of Australian Juvenile Justice Legislation", *The Open Criminology Journal*, 4/ 2011, 23-31.

ЧОВИЋ Љ, "Живот деце у сиромаштву-Да ли су социјални радници беспомоћни посматрачи?", *Социјална мисао*, 4/2007, 7-28.

ЦАМОЊА ИГЊАТОВИЋ Т, ЖЕГАРАЦ Н, "Ресторативна правда између филозофије и емпирије", *Годишњак Факултета политичких наука*, Београд 2008, 463-475.

ЦИНИЋ ШПАДИЈЕР Ј, *Затвореничко друштво*, Београд 1973.

ШКУЛИЋ М, *Делинквенција деце и малолетника, кривично-процесни и криминалистички аспект*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд 1998.

ШКУЛИЋ М, СТЕВАНОВИЋ И, "Преглед посебних одредаба о малолетним учиниоцима кривичних дела у упоредном кривичноправном законодавству европских земаља", *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, 3/2002, 61-86.

ШКУЛИЋ М, "Општеприхваћени правни стандарди о малолетничкој делинквенцији и начин њихове имплементације у малолетничко кривично право Србије", *Ревија за криминологију и кривично право*, 2009/1, 63-75.

ШКУЛИЋ М, *Малолетничко кривично право*, Правни факултет, Београд 2011.

ШОБОТ В, ИВАНОВИЋ КОВАЧЕВИЋ С, МАРКОВИЋ Ј. *ET AL*, "Малолетничка делинквенција", *Енграми*, 32/ 2010, 53-60.

WALTERS R, WOODWARD R, "Punishing 'Poor Parents': 'Respect', 'Responsibility' and Parenting Orders in Scotland", *Youth Justice*, 1/2007, 5-20.

WENZEL M, OKIMOTO T, FEATHER N, PLATOW M, "Retributive and Restorative Justice", *Law and human behavior*, 32, 2008, 375-389.

WINTERDYK J (ed), *Juvenile justice systems: international perspectives*, second edition, Canadian Scholars' Press, Toronto 2002.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милица Ковачевић је рођена 26. јула 1980. године у Београду, где живи и ради. Завршила је са одличним успехом Прву београдску гимназију, друштвено-језички смер, дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Београду, правосудни смер, са просечном оценом 9,45. Последипломске студије на Правном факултету Универзитета у Београду завршила је одбранивши са одликом магистарску тезу под насловом „Криминалнополитички аспект постпеналне помоћи“ у марту 2010. године. Положила је правосудни испит у фебруару 2007. године.

Милица Ковачевић је стекла следеће радно искуство: 2004-2008. године била је запослена у Трећем општинском суду у Београду, у својству судијског приправника, а потом и стручног сарадника; 2008-2009. године била је запослена на Правном факултету Универзитета у Београду, у својству сарадника у настави на предмету криминологија са правом извршења кривичних санкција; од марта 2010. године до октобра 2011. године била је запослена у Министарству економије и регионалног развоја Републике Србије, у звању самосталног саветника, док почев од октобра 2011. године ради на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду, у својству асистента на предмету основи кривичног и кривично процесног права.

У циљу научног и стручног усавршавања Милица Ковачевић је похађала бројне семинаре и стручне курсеве који подразумевају полагање завршних испита, међу којима се посебно истичу: „Право и процедуре Европске уније“, у организацији Београдске отворене школе; „Умеће лобирања и преговарања у Европској унији“, у организацији консултантске компаније The Brussels Office, са седиштем у Бриселу, и „Управљање пројектима у државној управи“, у организацији Службе за управљање кадровима Владе Републике Србије, а у периоду од јануара до марта 2010. године сарађивала је са Центром за цивилно-војне односе у својству стажисте-истраживача.

Говори енглески језик, служи се француским језиком.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а: мр Милица Д. Ковачевић

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Милица Ковачевић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Мр Милица Д. Ковачевић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада **МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ КРИВИЧНИХ
САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ**

Ментор Проф. др Љиљана Радуловић

Потписани Љиљана Радуловић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Милица Ковачевић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И МЕРА ЗА МАЛОЛЕТНИКЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, _____

Потпис докторанда

